

MANNEN
VAN
BETEEKENIS
IN
ONZE DAGEN.

Bijeengebracht door N. C. BALSEM.

~~~~~  
MET PORTRETTEN.  
~~~~~


HAARLEM,
KKUSEMAN & TJEENK WILLINK.

1875.

DARWIN.

CHARLES ROBERT DARWIN.

Elk verschijnsel, dat door den denkenden mensch wordt waargenomen, wekt in hem de onweerstaanbare begeerte, om de oorzaak er van te kennen; d. i. om het verschijnsel te weten, waarvan het waargenomene een nieuwe vorm is. Wel is waar kon, naarmate de horizon van het menschelijk weten verruimd werd, aan die behoefte in steeds meerdere mate worden voldaan; nooit echter werd de naar waarheid zoekende mensch nog volkomen bevredigd; steeds zijn er bij hem vragen gerezen, waarvan de wetenschap geen oplossing kon geven, en onder deze zelfs vele, die nimmer het karakter van onopgeloste vragen zullen verliezen. Op eene enkele echter, die tot de laatstgenoemde scheen te behooren, werd in den nieuweren tijd een verrassend licht geworpen als een verblijvend teeken, dat er veel ligt binnen het bereik van 's menschen denken, wat de grenzen daarvan aanvankelijk ver scheen te overschrijden.

Welk een rijkdom van levensvormen aanschouwt de mensch in de planten en dieren en in zijne eigene soortgenooten, die met hem de aarde bewonen. Van waar die oneindige verscheidenheid in

vorm, kleur en bewerktuiging; van waar die wonderlijke overeenstemming tusschen de bewerktuiging van elk organisme en de omstandigheden, waarin het moet leven; van waar boven alles de mensch, het schoonste van allen?

De wetenschap kon het niet zeggen, en waar zij zweeg, trachtte de phantasie, hare zuster, het ontbrekende aan te vullen.

Zoo ontstond de schoone mythe der schepping.

Alles wat leeft op aarde is schoon en geschikt voor de omgeving, waarin het geplaatst werd, uit de hand des Scheppers gekomen. De Almacht heeft het in den loop der tijden door een machtwoord uit de levenlooze stof geformeerd. De harmonie der schepselen met hunne omgeving: de dikke pels van den ijsbeer in het Noorden, bek en klimpooten van den specht, zoo voortreffelijk gemaakt, dat de insecten onder de beveiligende boomschors met den ondergang worden bedreigd: dat en zooveel meer, het heeft slechts zijne oorzaak in de liefde en wijsheid des Scheppers.

Deze voorstelling, hoe schoon ook in velerlei opzicht, kon op den duur den denkenden mensch niet bevredigen. Toch was zij tot de 19de eeuw de eenige, die recht van bestaan had; naast haar stond slechts de ontkenning der mogelijkheid om ooit die raadselen te kunnen ontcijferen.

Met den aanvang der 19de eeuw begon een tijdperk, waarin de wereldbeschouwing, die zoolang bijna onbestreden in de hoofden van eenvoudigen en geleerden geheerscht had, telkens meer of minder ernstig bedreigd werd. De geleerde dierkundigen Lamarck, Geoffroy St. Hilaire en anderen trokken hare waarheid openlijk in twijfel en trachtten andere denkbeelden ingang te doen vinden. ¹

¹ Om in de beperkte ruimte, die mij ten dienste staat, een niet al te beknopt overzicht over Darwin en zijn denkbeelden te geven, ben ik genoodzaakt het stilzwijgen te bewaren over Lamarck, Geoffroy St. Hilaire en anderen. Den belangstellenden verwijs ik naar de volgende geschriften:

Het opstel van de Quatrefages in de Revue des deux Mondes van 15 Dec.

Het waren teekenen des tijds, die ingrijpende veranderingen voor-
spelden. Toch was de man nog niet opgestaan, die voor het oude
gebouw een nieuw in de plaats gaf, dat, steunende op een bree-
den grondslag van feiten, opgetrokken door logische redeneering,
aan velen voortreffelijk genoeg toescheen om daarvoor het oude als
niet langer bruikbaar te verlaten. De denkbeelden van Lamarck
en Geoffroy waren te onbepaald, zij waren niet voortgesproten
uit nauwlettende waarneming der natuur, zoodat zij bestempeld
werden met den naam van phantasiën, die een enkelen trek aan
de wetenschap hadden ontleend.

Zoo was de oude kosmogonie nog weinig gedeerd, toen in 1859
te Londen een werk het licht zag, getiteld: "*The origine of spe-
cies bij means of Natural Selection*". De schrijver er van — ik
behoef zijn naam niet te noemen — had reeds eene cereplaats in-
genomen in de rijën der geleerden. Groot was de indruk door
den inhoud van dit geschrift in de beschaafde wereld te weeg
gebracht. Hier waarschuwde de geestelijkheid bij monde van den
bisschop van Oxford de geloovigen voor het goddelooze boek; el-
ders verhieven de oude vertegenwoordigers der wetenschap, vastge-
groeid in hun stelsel, met nadruk hunne stem, om protest aan te
teekenen tegen den vermetelen hervormer, die oude reeds lang
veroordeelde stellingen als nieuwe wilde verkondigen. Doch ook
aan teekenen van bijval ontbrak het niet; getuigen de stemmen,
die opgingen vooral uit de Duitsche hoogeschoolen.

Die beweging was alleszins natuurlijk. De denkbeelden, die de
oude wereldbeschouwing bedreigden, waren hier krachtiger dan
ooit uitgesproken, steunden hier op een breeden grondslag van

---

1868: *Acclimation et domestication des animaux utiles, et Histoire générale
des règnes organiques* par. J. Geoffroy St. Hilaire.

En boven alles naar de werken van Wallace, die bijna gelijktijdig met
Darwin dezelfde denkbeelden publiek maakte.

feiten, waren aanéngeschakeld tot een afgerond stelsel. Het oude droombeeld werd weggevaagd, en een met stoute trekken geteekend wetenschappelijk beeld er voor in de plaats gesteld.

Planten en dieren, zoo luidde de grondgedachte van 't beroemde werk, zijn niet onmiddellijk uit de hand des Scheppers te voorschijn gekomen, zoo als wij ze nu waarnemen; zij zijn door langzame ontwikkeling uit lagere vormen geworden.

Darwin was geen nieuweling op het gebied der biologische wetenschappen. Reeds datgene, wat hij vóór de uitgave van zijn beroemd boek had publiek gemaakt, had zijn wetenschappelijken naam gevestigd. Een vluchtige blik op zijn vroeger leven zal er ons van overtuigen.

Charles Robert Darwin, kleinzoon van den geneesheer en dichter Erasmus Darwin, werd den 12^{den} Februari 1809 te Shrewsbury geboren. Na het onderwijs aan de scholen van zijne geboorteplaats te hebben genoten, bezocht hij in 1825 de hoogeschool te Edinburg en voltooide zijne studiën te Cambridge, waar hij in 1831 den doctoralen graad verwierf.

Nog in hetzelfde jaar nam hij de gelegenheid waar, om, als natuurkundige, de expeditie van kapitein Fitzroy te vergezellen. Op dien tocht bezocht hij Brazilië, de straat van Magellaan, de westkust van Z.-Amerika en de eilanden van den Stillen Oceaan. Na vijf jaren te hebben rondgezworven, keerde hij in Oktober 1836 in het vaderland terug, waar hij drie jaren later in het huwelijk trad.

Zijne vrouw was eene dochter van Wedgwood, den beroemden uitvinder van het steengoed van dien naam.

Darwin had van zijne reizen een rijken schat wetenschappelijke waarnemingen medegebracht, die hij in den huiselijken kring rangschikte, overdacht en voor den druk gereed maakte. Weldra (1840—43) verscheen een werk, uitgegeven met medewerking van Owen en andere geleerden, getiteld: "*Zoölogy of the voyage*

of *H. M. ship Beagle*, 5 vol.”, dat in 1854 door een soortgelijk geschrift werd gevolgd. In 1851 en 52 schreef hij eene monographie over mosselkreeften (*Monographie of pedumculated and sessile cirripedia. London. 2 vol.*), on *fossile cirripedia etc.* Wij hadden dus wel recht om te zeggen, dat reeds vóór 1859 Darwin's wetenschappelijke naam was gevestigd.

Van veel grooteren omvang en beteekenis waren echter de denkbeelden op zijne reizen door Darwin opgevat, die na ruim twintig jaren van ernstig overdenken gerijpt waren, en in 1859 in “*The origine of species*” werden neergelegd. Hoeveel juiste waarnemingen echter reeds in dit werk waren opgeteekend, toch bevatte het voornamelijk de algemeene trekken van het stelsel, zoodat het eerst als volledig moet beschouwd worden, toen negen jaren later (1868) een nieuw boek: “*Variations of animals and plants under domestication*” het licht zag; een geschrift, waarin de uitkomsten bevat waren van Darwin's onderzoek van cultuurplanten en huisdieren. Want op de verschijnselen daar waargenomen berustte voor een goed deel zijn stelsel. Beide werken vormen derhalve een geheel, en nu wij Darwin's leer in korte trekken gaan ontvouwen, vatten wij, zonder op de tijdsorde van het verschijnen te letten, den inhoud van beide samen.

De planten en dieren, zegt Darwin, die thans de aarde bevolken, zijn door langzame ontwikkeling uit lagere vormen ontstaan. Allereerst moest hij dus aantonen, dat de levende wezens veranderlijk zijn. Dit was echter niet het zwaarste deel zijner taak.

Ieder tuinier was het reeds bekend, dat onder de planten van dezelfde soort, die uit uitgestrooide zaden opschieten, meermalen individuen voorkomen, die in een of ander kenmerk: kleur van bloemen, vorm van bladeren of anderszins, van de overige afwijken, en dat dit vooral dan plaats vindt, als de planten in buitengewone omstandigheden verkeeren. Zulke afwijkende vormen moemde men *verscheidenheden*.

Hoe groot het aantal verscheidenheden kan wezen, bewijzen de proeven van een beroemd plantkundige, Decaisne. Hij verzamelde in de vrije natuur de zaden van eene weegbree, zaaide ze en kweekte ze op. Niettegenstaande de omstandigheden, waaronder deze plant in de natuur groeit, zooveel mogelijk werden nagebootst, vertoonden zich onder de zaailingen zeven verschillende weegbreevormen. Men vond er onder met korte en ronde bladeren, terwijl anderen bladen hadden lang genoeg om voor veevoeder te dienen; bij sommigen waren de bladeren in eene platte rozet gerangschikt of vormden een langen, rechten, dichten bos; hier waren geheel gladde, dáár met haren bedekte planten; de wortel was bij sommigen éénjarig, bij anderen overblijvend. Ook onder huisdieren komen verscheidenheden dikwijls voor. Zoo werd b. v. in 1761 op de hoeve Seth-Wright (Massachussets) een ram geboren, die korte, kromme pooten had evenals een dashond. Zoozag in 1824, te midden van eene kudde gewone merinosschapen, aan den heer Graux toebehoorende, een ram het levenslicht, die in plaats van eigenlijke wol eene zijdeachtige vacht bezat. En hoeveel voorbeelden zouden liefhebbers van duiven en veefokkers hieraan niet kunnen toevoegen. ¹

Darwin had dus kunnen volstaan met op deze algemeen bekende verschijnselen te wijzen; doch hij deed meer, zooals blijkt uit den inhoud van zijn "*Variations*." Hij stelde zich in betrekking met duivenhouders en veefokkers, om de uitkomsten hunner ervaring te vernemen, en nam zelf op uitgebreide schaal proeven met duiven. Het bleek hem, dat de vorm van snavel en pooten, ja zelfs dat het beenderengestel groote wijzigingen konden ondergaan.

De onmiddellijke oorzaken van het ontstaan dier afwijkingen

---

¹ Men raadplege Boitard et Corbié, *les Pigeons de volière et de colombier*. Paris 1824.

bleven echter volkomen onbekend. Als de meer verwijderde oorzaken meent Darwin de verandering in uitwendige levensomstandigheden te moeten aanmerken, die op de voortplantingsorganen der ouders haren invloed hebben uitgeoefend. Dit geldt echter voornamelijk voor planten. Bij de dieren kunnen aanmerkelijke wijzigingen te weeg gebracht worden door het meer of minder gebruik maken van enkele organen.

Het is eene bekende physiologische wet, *dat elk lichaamsdeel door het gebruik groeit en versterkt wordt, terwijl langdurige rust eene tegenovergestelde werking heeft.* De reden er van is duidelijk: de uit de spijsen getrokken voedingsstof hoopt zich bij voorkeur dáár op, waar de zetel der werkzaamheid is. Daarom is bij de meeste menschen de rechterhand sterker dan de linker, daarom zijn de uiers van eene koe grooter, als zij gemolken wordt, dan wanneer dit niet het geval is.

Naast de genoemde wet werkt *de wet der compensatie en spaarzaamheid*, die, reeds door Goethe ontdekt, door hem in den volgenden vorm werd uitgesproken: *de natuur wordt genoodzaakt aan den eenen kant te sparen wat zij aan den anderen meer geeft*; m. a. w. eene groote ontwikkeling van een bepaald orgaan veroorzaakt eene vermindering van een ander in kracht en omvang. Nog algemeener opgevat heet zij *de wet van de correlatie van groei*; zij luidt dan: *wanneer een orgaan zich wijzigt, wordt hierdoor tevens eene wijziging in een ander te weeg gebracht.* Zij is gegrond op het feit, dat de gezamenlijke organisatie van een dier één geheel uitmaakt, waarvan de deelen in eene zeer nauwe betrekking tot elkander staan. Onze dagelijksche ervaring geeft ons telkens de bevestiging dezer wet. Hoenders met een zwaren vederbos hebben gewoonlijk een kleinen kam; eene koolvariëteit kan niet terzelfder tijd veel saprijke bladeren en veel olihoudend zaad opleveren; eene koe kan niet veel melk geven en te gelijk vet worden. Volmaakt witte katten,

die blauwe oogen hebben, zijn veelal doof; kortsnavelige duiven hebben ook korte pooten enz.

Al de genoemde, deels bekende, deels raadselachtige oorzaken werken zamen, om veranderingen in een of meer lichaamsdeelen van de bewerkte wezens te voorschijn te roepen. Zulke afwijkingen werden vóór Darwin's tijd door de natuurkundigen opgevat als eigenaardige spelingen der natuur, die slechts als abnormale verschijnselen belangstelling konden opwekken. Voor Darwin hadden zij eene geheel andere beteekenis. Hij bracht ze in verband met eene wet, die in zoo verre door hem is ontdekt, als hij ze het eerst duidelijk formuleerde en als een belangrijk element bij de ontwikkeling der organismen deed kennen. Die wet draagt den naam van *de wet der erfelijkheid*; zij is een der grondslagen van Darwin's stelsel. Zij luidt: *ieder bewerkte wezen streeft er naar, om nakomelingen voort te brengen die op hem gelijken*. Behoudens de afwijkingen die door stoornissen bij de voortplanting worden teweeggebracht (zie pag. 6), worden derhalve de kenmerken der ouders onveranderd op de kinderen overgebracht. Eigenaardige afwijkingen worden daardoor bij de volgende geslachten bewaard, en ten slotte zelfs in normale kenmerken veranderd.

De verschijnselen der erfelijkheid zijn niemand geheel onbekend. Aan een grooten neus of kleine oogen kunnen soms al de leden eener familie herkend worden. Een Israëliet draagt de teekenen zijner afkomst in de trekken van zijn aangezicht. De Oostenrijksche keizers vertoonen nog steeds de dikke onderlip der Habsburgers.

In eene enkele familie vond men 40 individuen met zes vingers enz. enz. Ook geestelijke eigenschappen — gewoonten, karaktertrekken enz. — zijn erfelijk. Wie denkt hier niet aan het bekende gedichtje van Goëthe:

Vom Vater hab ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen;

Vom Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabuliren.

Urahn herr war der Schönsten hold,
Das spukt so hin und wieder;
Urahn frau liebte Smuck und Gold,
Das zuckt wohl durch die Glieder.

Sind nun die Elemente nicht
Aus dem Complex zu trennen,
Was ist denn an dem ganzen Wicht
Original zu nennen?

Francis Galton heeft zich de moeite getroost, om van 944 uitstekende mannen op verschillend gebied en uit verschillende tijden de geslachtsregisters na te gaan, om op te sporen welke van hunne verwanten groote begaafdheden bezaten. Al speelt zonder twijfel de opvoeding hier eene groote rol, toch spreekt de uitkomst zeer ten gunste der erfelijkheid. Galton vond, dat van 100 uitstekende mannen gemiddeld beroemd waren: 31 vaders, 17 grootvaders, 41 broeders, 48 zoons enz.

Dat ook aanleg voor bepaalde ziekten door de ouders op de kinderen wordt overgebracht, is aan geen twijfel onderhevig. Men denke slechts aan tering, kanker, krankzinnigheid enz. Een merkwaardig bewijs daarvoor levert eene proef van den Amerikaanschen physioloog Brown Sequard. Hij sneed bij een Guineesch biggétje het ruggemerg half door; de aanvankelijk optredende stoornissen verdwenen weder, en het dier scheen weder volkomen normaal. Het kreeg echter door zeer geringe oorzaken, die bij een normaal diër geheel onwerkzaam zijn, hevige epileptische toevallen. De patient was een wijffe en kreeg later jongen. Die jongen waren van hunne geboorte af zonder eenige operatie epileptisch.¹

¹ Men vergelijke over de erfelijkheid het belangrijk opstel van de hand van Prof. D. Huizinga in het tijdschrift Isis. 3de Jaargang. No. 24 en 25.

Zeer merkwaardig is het, dat eene bijzonderheid in de organisatie, door de kinderen van de ouders geërfd, zich bij de eerste op denzelfden leeftijd vertoont, waarop dit bij de laatste het geval was. Eene erfelijke ziekte, die zich eerst op lateren leeftijd bij de ouders openbaart, verschijnt ook eerst later bij de kinderen. Wijzigingen in de horens van volwassen runderen ontstaan, komen eerst bij de volwassen nakomelingen te voorschijn.

De erfelijkheid, hoewel in 't algemeen het behoudende element, veroorzaakt het ontstaan van talloze individuele verscheidenheden. Waar n. l. twee individuën bij de voortplanting samenwerken, zullen beiden hunne kenmerken op hunne nakomelingen willen overbrengen. Het kind zal dan, als het niet uitsluitend op vader of moeder gelijkt (wat meestal niet het geval is), ongeveer de gemiddelde eigenschappen der ouders bezitten. Het nieuwe individu is dan niet volkomen gelijk aan een der ouders, derhalve eene verscheidenheid. Hoe meer de ouders in eigenschappen verschillen, des te meer in het oog vallend moeten de voortgebrachte verscheidenheden zijn. Hier ligt echter eene grens, omdat (zooals wij later zien zullen) een te groot verschil in eigenschappen de paring onvruchtbaar maakt. Zoo worden door kruising van witte en zwarte damherten, afwisselend zwarte, witte, grijze of gevlekte jongen geboren enz.

De bloemkwekers hebben ijverig gebruik gemaakt van laatstgenoemde methode, om verscheidenheden van bloemen te verkrijgen. Wie heeft niet meermalen met verwondering den onuitputtelijken voorraad bloemensoorten, die op de catalogen der bloemisten voorkomt, vergeleken met de betrekkelijk geringe verscheidenheden der bloemen in 't wild? Het bovenstaande geeft de verklaring van dit verschijnsel. De vreemdsoortige planten zijn kinderen van ouders, die tot verschillende soorten behooren. De stempel (het vrouwelijke geslachtsorgaan) eener bloem wordt kunstmatig bevrucht met het stuifmeel uit de helmknopjes der meel-

draden (mannelijke geslachtsorganen) van bloemen eener verwante soort. Zeer nauwkeurig moet dan worden zorg gedragen, dat bevruchting door het eigen stuifmeel der plant geen plaats kan hebben. Uit de verkregen zaden ontstaan dan bloemen, die veelal bont, dikwijls dubbel en in den regel grooter en schooner dan de ouders zijn. Zulke verscheidenheden keeren echter, aan zich zelve overgelaten, en enkel in de gelegenheid gesteld om zich door hare zaden voort te planten (zoo ze die hebben), tot hare stamvormen terug. Deze nieuwe voortbrengselen kunnen alleen in stand gehouden en vermenigvuldigd worden door kunstgrepen als oeculeeren, enten, marcoteeren enz.

Veel belangrijker zijn de uitkomsten, welke de wetten van veranderlijkheid en erfelijkheid bij de huisdieren hebben te weeggebracht onder medewerking van den mensch, die ze reeds langen tijd toepaste, voordat hij ze als zoodanig kende. Het bestaan dier natuurwetten maakte het den mensch mogelijk om de veelal sierlijke, altijd nuttige koeien- en paardenrassen te vormen en de talloze honden-, duiven-, hoenderrassen enz. in het leven te roepen.¹

---

¹ Het is voor den lezer met het oog op het volgende van belang, dat hij met de juiste bepaling van de begrippen verscheidenheid, ras en soort bekend is.

Men noemt eene *verscheidenheid* (*variëteit*) eene afwijking of ongelijkheid bij een plant of dier, dat uit eene reeks voorvaders met eenvoudige kenmerken gesproten is.

Een *ras* is eene reeks individuën, die, gesproten uit eene verscheidenheid, door overerving haar onderscheidend kenmerk op elkander overbrengen.

Omtrent de bepaling van het begrip "*soort*" zijn de geleerden het niet eens. Ieder plant- of dierkundige van naam houdt er zijne eigene bepaling op na. Buffon zegt: "L'espèce n'est autre chose qu'une succession constante d'individus semblables et qui se reproduisent." Voor Darwin is eene scherpe bepaling onmogelijk, omdat voor hem de soort niet iets standvastigs is. De meest aannemelijke bepaling is wellicht deze: de soort is een geheel van individuën, die in 't algemeen op elkander gelijken en on-

Onder de jongen van den ram met de zijdeachtige vacht, die in 1824 te Mauchamp werd geboren, en gewone merinosschapeu, bevonden zich krachtens de wet der erfelijkheid vele met zijdeachtige haren. De rammen en schapeu, die dit kenmerk het meest vertoonden, werden voor de voortplanting uitgekozen; de verkregen lammeren erfden van weerskanten en vertoonden nog langere zijdeachtige haren. Zoo ging de heer Graux, de eigenaar, steeds voort met groote zorg bij elk volgend geslacht de ouders uit te kiezen. Eindelijk was uitkiezen niet meer noodig. Evenals de gewone wolschapeu van nature lammeren met wol opleveren, zoo werden na eenigen tijd uit de zijdeschapeu steeds lammeren met zijdeachtige vachten geboren. Het beroemde ras was gevestigd, dat, naar zijne geboorteplaats, het ras der Mauchamp-schapeu genoemd is.

Ziedaar tevens de wetenschappelijke grondslagen voor de veredeling onzer huisdieren ontwikkeld; uit iedere goed uitgedrukte verscheidenheid kan onder de leiding van den mensch een ras worden gevormd.

Ook de ram met de dashondachtige pooten (zie pag. 6) is niet verloren gegaan; hij is de stamvader geworden van een ras, dat zeer gezocht is, omdat de dieren niet over slooten en hokken kunnen springen.

Bakewell was de grondlegger van de veredelde veeteelt in Engeland en daardoor in de geheele wereld. Hij maakte uit eene

derling vruchtbaar zijn en waaryan in 't algemeen kan gezegd worden, dat de paring met elk ander individu niet of in geringe mate vruchtbaar is, of althans onderling onvruchtbare bastaarden oplevert. Wilde men echter deze bepaling streng doorvoeren, dan zouden vele soorten herzien moeten worden.

Voorbeelden: *Een ram met kromme pooten*, geboren in eene kudde van rechtpootige schapeu is eene *verscheidenheid*. *Friesche* en *Durhamkoeien* behooren tot verschillende *rasseu*.

Het paard en *de ezel* behooren tot verschillende *soorteu*.

verscheidenheid onder de Engelsche langhoorn-koeien een ras van runderen, dat weinig melk gaf, doch vroegtijdig en gemakkelijk vleesch voortbracht. Dit ras werd later door de Durham-koeien verdrongen, die veel melk geven en eene sterke neiging tot vleesch- en vetvorming hebben. Het prachtige Durham-ras is uit de Engelsche korthoorn-runderen gevormd. Op dergelijke wijze zijn hoogst waarschijnlijk onze honden uit jakhalzen en wolven, onze tallooze duivenrassen uit de blauwe rotsduif, onze hoenders uit het Banka-hoen gesproten. Het dier is plastisch in de hand van den mensch. De beroemde Engelsche duivenfokker, Sir John Sebright, kon zeggen: Elk gevederte, dat men verlangt, zal ik in drie jaren te voorschijn brengen; voor een kop of snavel heb ik zes jaren noodig.

De verschijnselen, tot nog toe besproken, vormen zonder twijfel een hechten grondslag voor Darwin's stelsel, doch zijn als eenige grondslag geheel onvoldoende. Het is Darwin immers te doen om de wetten aan te wijzen, die in de vrije natuur eene langzame vervorming van planten en dieren hebben bewerkt? En, ieder begrijpt het, de invloed van den mensch was tot nog toe onmisbaar; zonder hem vermochten veranderlijkheid en erfelijkheid slechts een wisselend spel van verschijnende en verdwijnende verscheidenheden te voorschijn te roepen.

Nu echter komt Darwin's genie in het helderste licht, nu vernemen wij oorspronkelijke denkbeelden, die geheel zijn eigendom zijn. Hij weet in de natuurlijke teeltkeus eene werking te vinden, die met de kunstkeus des menschen overeenkomt.

Laten wij dan, door Darwin geleid, het terrein van 's menschen werkzaamheid met de vrije natuur verwisselen. Komen er ook, zoo vragen wij eerst, onder de in 't wild levende planten en dieren verscheidenheden voor? Reeds a priori zou die vraag bevestigend moeten worden beantwoord. Zouden veranderingen in de levensomstandigheden daar buiten ontbreken? De natuurkunde

noemt ze bij name. Zouden die veranderingen bij de wilde planten en dieren eene andere uitwerking hebben, dan bij de tamme, die met den mensch leven? Zouden in het lichaam der eersten andere krachten werken dan in dat der laatsten? Wie zal het gelooven? Verscheidenheden ontbreken dan ook in den natuurstaat geenszins, al moet het erkend worden, dat zij daar niet zoo veelvuldig voorkomen als onder de huisdieren en cultuurplanten, welker levensomstandigheden door den mensch telkens naar willekeur veranderd worden.

Zoo groeit in de nabijheid van de kusten der Middellandsche zee eene plant van de familie der Orchidaceën (*Orchis fragrans*), die een heerlijken geur verspreidt, terwijl dezelfde plant, op de Cevennen levend, stinkt. Zoo geurt eene plant met gele bloemen (*Linaria supina*) uit het geslacht onzer vlasplant, op den Pic de Saint-Loup, terwijl niet de minste reuk is te bespeuren aan de voorwerpen, die op den berg Sérane en elders voorkomen. Zoo leven groote en kleine exemplaren van vliegende herten (eene groote keversoort) in dezelfde streek en hebben de bekende meikevers nu eens bruine, dan weder witte of gevlekte dekschilden.

Ook in de natuur heeft keuze plaats; niet allen worden toegelaten, om door de voortplanting hunne kenmerken op het nageslacht over te brengen. Dit heeft Darwin overtuigend bewezen, door ons hetgeen hij noemt "*den strijd om 't bestaan*" als met den vinger aan te wijzen.

Een deel van dien strijd, de rechtstreeksche aanval van dieren op elkander, is niemand geheel onbekend. Ieder weet, dat vele dieren hun dagelijksch voedsel moeten veroveren door den moord van vele natuurgenoeten.

De kleine spitsmuis komt tegen het vallen van den avond uit haar hol op de weide te voorschijn en trippelt voorzichtig naar de naastbij liggende sloot. Het is voor haar, alsof de grashalmen, die rondom haar wiegelen in de avondkoelte, reusachtige boomen

zijn van een dicht begroeid woud. Het gegons der bijen, die haar laatste vrachtje huiswaarts brengen, klinkt haar in de ooren als het geloei der bisons den jager der prairiën. Voorzichtig sluipt zij voorwaarts. Het spitse snuitje snuffelt in hoekjes en gaatjes, de zwarte oogjes glinsteren van moordlust.

Daar klimt een groote tor tegen een grashalm op. Een enkele goed berekende sprong, en zij heeft de tor onder zich, die in een oogwenk door haar verschrikkelijk gebit is verscheurd. Een oogenblik oponthoud, en voort gaat weder de rooftocht door de buigende grashalmen.

Wij zijn bij een der uitgestrekte moerassen, die zoo veelvuldig voorkomen in de maagdelijke wouden der tropen. De zonneschijf nadert reeds de kimmen; nog eene korte schemering, en maan en sterren zullen een vruchtelozen wedstrijd houden, om met hare stralen het dichte loof te doordringen, waarin de schitterende zon slechts een flauw lichtschijnsel te voorschijn kon roepen. Een majestueuze plantengroei omzoomt het moeras, om zich rondom in eene ondoordringbare duisternis te verliezen. Boven ons hoofd strengelen zich tallooze reusachtige takken in één, en de gladde, hooge stengels van het bamboes, het tropisch reuzengras, omgeven den poel met een sierlijken gordel. En langs iederen tak kruipen slanke nepenthes, die hunne bevallige bekers opbeuren, en door alles heen slingeren zich duizende lianenranken, die struiken en boomen met een groene keten van bladeren verbinden.

Het bonte mengelmoes van toonen, dat den ganschen dag door het woud heeft weerklonken, en waarin de schelle klanken der pauwen en de schrille kreten der apen den boventoon hebben gevoerd, sterft langzaam weg om plaats te maken voor het eentoonig gekwaak der boomkikvorschen en het gegons van duizende insecten; een koor, dat van tijd tot tijd overstemd wordt door het krachtig gebrul van een roofdier.

Eene lichte ritseling vaart door het loover. Met een paar vlugge

sprongen is eene bevallige antilope het moeras genaderd, en weldra wordt zij door tal van hare soortgenooten gevolgd. Allen staan stil; hare geheele houding teekent opmerkzaamheid. De koppen wenden zich rechts en links, naar voren en naar achteren, de wijd opengespalkte neusgaten onderzoeken snuivend den reuk der luchtstroomen, het heldere oog tracht rondom in het dichte loof door te dringen. Na eene wijle verslapt de aandacht. Er schijnt geen gevaar, en de gansche kudde stormt voorwaarts, om aan het koele water den brandenden dorst te lesschen.

Plotseling kraakt het bamboes, bliksemsnel springt een tijger te voorschijn, in dolle vaart vliegen de antilopen her en derwaarts, een enkel klagend geluid, en alles is weder stil. Doch in het dichte bamboes sleurt een tijger zijn prooi mede, een dier snelvoetige dieren, die van de natuur minder doorzicht en vlugheid ontvangen had, dan hare gelukkiger zusters.

Ziedaar een paar drama's, die dagelijks in de natuur afgespeeld worden. Welk een verschil in afmetingen! Welk eene overeenkomst in handeling!

En dat overal elders in de natuur allerlei dieren moeten leven in voortdurende angst en waakzaamheid voor vijandelijke overvallen, leekt ons onze dagelijksche ervaring.

De muis leest haar doodvonnis in het oog van de kat, dat onheilspellend aan den uitgang van haarschuilhoek schittert. De adder steekt sissend haren kop op, als een breedgewiekte reiger klepperend in haar nabijheid neerstrikt, en die adder heeft wellicht nog kort te voren een van schrik verbijsterden kikvorsch overvallen en verzvolgen.

En nog veel heviger is de strijd tusschen de bewoners der dicht bevolkte wateren. Brehm zegt van de visschen:

“Bijna alle visschen zijn roofdieren. Het recht van den sterkste heerscht onder hen zonder voorbehoud. Een tal van hen is gepantserd en zoo vreeselijk gewapend, dat het zelfs voor den heer der schepping gevaarlijk wordt, zich met hen in te laten, en toch

worden zij verslonden. Het gebit van de machtigen onder hen verstompt en verbrijzelt de doornen, punten en spitsen. De middelen ter verdediging beantwoorden aan die van den aanval. Het leven der visschen is een eeuwig rooversleven zonder genade en barmhartigheid. De eeuwige krijg in de natuur is nergens duidelijker en meer in het oog vallend dan in het water, in de zee."

Voorwaar, onder de dikwijls zoo rustige, kalme oppervlakte der wateren zouden we zulk een woelig tooneel van vervolging en strijd niet vermoeden.

Maar niet slechts tegen hunne natuurgenooten moeten de levende wezens op hunne hoede zijn, ook de levenlooze natuur kan hun gevaarlijk worden.

Immers men kan van een levend wezen zeggen, dat het strijdt tegen elken invloed in de onbewerkte natuur, die het streven heeft, om toestanden te voorschijn te roepen, die niet overeenstemmen met de voorwaarden, waaraan zijn leven gebonden is. Als in het Oosten de sprinkhanen zich op sommige plaatsen bij millioenen vermenigvuldigen, verzamelen zij zich, voornamelijk door honger gedreven, tot groote scharen en zetten koers naar het Westen, om den ondergang in 's levens strijd te ontkomen. Als wolken, die het zonlicht verduisteren, zweven zij weldra boven de velden van Klein-Azië, Syrië, Turkije en Griekenland, meermaalen bereiken zij zelfs Hongarijë en Bohemen en enkele malen zelfs Frankrijk. Overal waar zij neerstrijken is in een oogwenk alles wat te veld staat van bladeren en bloemen beroofd. Deze poging echter om het leven te redden, is geheel vruchteloos. Voor den honger, den eenigen vijand, dien zij ontvluchten, komen vele andere in de plaats, die veel gevaarlijker zijn. Die nieuwe vijanden zijn geen andere, dan het klimaat en de bodem der Westersche landen, welke die millioenen sprinkhanen, die op geenerlei wijze uitroeibaar schenen, in korten tijd tot den laatsten vernietigd hebben.

Zoo ook zullen de planten der tropen, in onzen grond overgebracht, strijden tegen de koude en in dien strijd bezwijken. Zoo strijdt eene moerasplant tegen de droogte, als de zomerzon den poel, waarin zij groeit heeft uitgedroogd. Van dien aard is de vijand, die elken winter in de Noord Amerikaansche prairiën duizende buffels op den bevrozen grond uitstrekt, om uitgeput en machteloos eene prooi te worden der hongerige wolven en die de pampa's in het Zuiden in den tijd der droogte met de geraamten van wilde paarden en runderen als bezaait.

Het gezegde zou reeds voldoende zijn, om ons de aarde te leeren kennen als een tooneel van onrust en strijd. En toch omvat het slechts een klein deel, van den grooten kamp om 't leven. Het is slechts de ruwste en meest in 't oog vallende vorm, waaronder hij zich vertoont. Nog omvangrijker is de indirecte strijd, die, zooals Darwin ons aantoon, onmiddellijk voortvloeit uit den beperkten voorraad geschikte schuilplaatsen, levensmiddelen enz. in verband met het groote voortplantingsvermogen der organismen.

Immers als meerdere wezens, die dezelfde streek bewonen, hetzelfde voor hun leven verlangen en dit slechts in beperkte mate voorhanden is, moet er eene mededinging ontstaan, een wedstrijd, om het noodige te verkrijgen. En dat noodige zal nu eens aan de sterksten, dan aan de verstandigsten, dan weder aan in één ander opzicht rijker begaafden ten deel vallen. En dat de noodzakelijkheid van zulk een wedstrijd werkelijk overal in de natuur voorhanden is, leert eene eenvoudige berekening. Als wij ons een dierenpaar voorstellen, dat jaarlijks een nieuw paar voortbrengt, en als wij aannemen, dat dit paar het volgende jaar geschikt is om zelf de ouderlijke plichten op zich te nemen, en dat deze diersoort gemiddeld 10 jaren oud wordt, dan zouden op het einde van het tiende jaar de nakomelingen met de ouders 2048 indivi-

duën bedragen.¹ Bedenkt men hierbij, dat in de natuur in de meeste gevallen de vermeerdering veel sneller toeneemt, dan is het duidelijk, dat voor allen geen voedsel voorhanden is, en dat dus verreweg de meesten moeten omkomen, omdat het levensonderhoud hun door anderen ontroofd wordt, die beter geschikt zijn om het te vermeesteren. Ware het anders, dan zoude eene enkele diersoort alleen weldra de geheele aarde bevolken.

Nu Darwin onze oogen heeft geopend voor dien grooten wedstrijd onder de organische wezens, worden wij telkens getroffen door scherpe contrasten, die aan de aandacht van den oppervlakkigen waarnemer ontsnappen.

Kent gij b. v. iets liefelijkers, iets kalmers dan de weide met haar groen, zoo malsch en frisch, door den zonnegloed met warme, gouden kleuren getooid, en omspannen door de eindeloze ruimte van het blauwe hemelgewelf? Alles ademt vrede, zegt de dichtelijke geest in u; buig u neder, zie voor uw voet met het oog des natuurkundigen, en alles wordt strijd. Gras en paardebloemen, zuring, vingerkruid en tal van andere planten slingeren hare wortels door elkander. Elk wil een deel van het licht en de lucht daarboven en van de voedende stoffen uit den grond. Onder den breeden bladerenkrans van eene paardenbloem tracht een tenger klaverplantje te vergeefs in de hoogte te schieten; beroofd van licht en lucht, kan het slechts ziekelijke, gele blaad-

---

¹ Deze berekening is als volgt: Het eerste paar zou reeds in het 1ste jaar 1 paar voortgebracht hebben in het 2de jaar derhalve tot 4 paren = $2 \times 2 \times 2 = 2^3$ individuen aangegroeid zijn; op het einde van het 10de jaar zouden dus ouders en nakomelingen te zamen $2^{11} = 2048$ individuen bedragen. Wilde men de berekening verder voortzetten, dan zou zij iets samengestelder worden, omdat ook het sterven der oudste paren in rekening zou moeten gebracht worden.

De dieren vermenigvuldigen zich dus volgens eene meetkundige reeks.

jes voortbrengen. En zoo vindt ge overal zwakken en stervenden, als gij den grond onderzoekt onder de breede bladeren der zurring en aan den voet der dicht aaneengesloten grashalmen. En menige plant, die het eindelijk gelukt is zoovele van hare burens te dooden, dat zij ruimte heeft gekregen om vrij haren stengel op te heffen en hare bladeren te ontplooien, wordt in één nacht door eene vraatzuchtige slak verslonden.

Meent niet, dat ik overdrijf; hoort slechts de uitkomst der waarnemingen van Darwin zelve:

“Een stuk grond,” zoo vertelt hij, “dat 3 voet lang en 2 voet breed was, werd omgespit en van alle planten gezuiverd, zoodat er geene mogelijkheid bestond, dat de zaailingen, welke op die plek zouden opslaan, door andere planten verstikt konden worden. Ik telde en merkte vervolgens al de zaailingen onzer gewone zoogenaamde onkruiden, naarmate zij opsloegen; en zie, van de 357 soorten werden niet minder dan 295 verwoest en vernield, vooral door landslakken en insecten.”

Elders zegt hij:

“Van 20 soorten, die op een klein plekje — 3 voet breed en 4 voet lang — groeiden, heb ik gezien, dat er 9 soorten stierven door het welig opschieten der overige.”

En welke ontzaglijke afmetingen moet die wedstrijd niet aannemen in een maagdelijk, tropisch woud, waar duizende planten van allerlei vorm en grootte elkander omklemmen en omslingeren en hare zaden in alle richtingen uitstrooien, en waar geene ruimte overblijft, groot genoeg, om één zonnestraal doorgang te verschaffen.

Dat mededingen, dat elkaar verdringen heerscht niet minder onder de dieren. Verneem slechts de merkwaardige geschiedenis van onze tegenwoordige huisrat. In de woningen onzer voorouders dwaalde eene geheel andere rat rond, dan die wij thans in onze huizen vervolgen. Zij was kleiner dan de tegenwoordige en niet

als deze grijs-bruin, maar gitzwart. Omstreeks 1730 werden bruine ratten (*Mus decumanus*) in koopvaardijsschepen uit Indië en Perzië naar Europa overgebracht, waar zij zich in de huizen nestelden en voortplantten. Zwarte (*Mus rattus*) en bruine ratten ontmoetten elkander als mededingers naar dezelfde schuilhoeken in zolder, kelder en schuur en naar hetzelfde voedsel. De zwakere zwarte werd overal teruggedrongen, en nu de strijd 144 jaren geduurd heeft, is zij reeds zoo goed als uitgeroeid.

Nergens dan vinden wij vrede. Overal roept de natuur den opmerkzamen waarnemer toe: Leven is strijden. Worstelt gij allen, die het zoete leven verkregen hebt, worstelt eeuwig; slechts op die voorwaarde hebt gij het ontvangen en kunt gij het wellicht behouden!

Van de planten en dieren, die op aarde geboren worden, kunnen dus slechts zeer weinige van elke soort den natuurlijke kringloop des levens zóóver volbrengen, dat zij aan een nieuw geslacht het aanzijn kunnen geven. En de gelukkigen, aan wie dit te beurt valt, de overwinnaars in 's levens strijd, zijn zij, wier bewerktuiging het best in harmonie is met de omstandigheden, waarin zij leven. Het zijn de sterksten, waar de vijand niet zoo overmachtig is, dat alle tegenstand waanzin zou wezen; de vlugsten, waar slechts heil in de vlucht is gelegen; de kleinsten en dunsten, waar het levensbehoud afhangt van het indringen in nauwe schuilhoeken. Aan die bevoorrechten wordt door de natuur, zooals Darwin de verpersoonlijking der natuurkrachten noemt, als 't ware de taak opgedragen, om het geslacht te leveren, dat hen zal opvolgen op het tooneel der aarde. Hier wordt door Darwin de treffende analogie gevonden en aangewezen, waarvan wij vroeger reeds spraken. Evenals de mensch, als hij een ras wil vormen, bepaalde individuen voor de voortplanting uitkiest, zoo kiest ook de natuur, en hare keuze valt op dezulken, die het best in harmonie zijn met de omgeving. Slechts in de beweegredenen, als

wij zoo mogen spreken, die de keuze bepalen, bestaat verschil. De mensch bevoorrecht die individuen, welke eigenschappen vertoonen, die hem, den heer der schepping voordeelig zijn; de natuur let slechts op het belang der individuen zelve. Deze werking der natuur is door Darwin met den naam van *natuurlijke teeltkeus* (*natural selection*) bestempeld.

Tot nog toe heeft Darwin ons slechts gewezen op verschijnselen, die zijn scherpziend oog in de wereld van planten en dieren ontdekte. Nergens heeft hij den vasten grondslag der feiten verlaten. Wat dan ook het lot van zijne theorie moge worden, de denkbeelden in de vorige bladzijden ontwikkeld zullen altijd waar blijven, en het nageslacht zal dankbaar moeten erkennen, dat zij het gebied van 's menschen kennis aanmerkelijk hebben uitgebreid.

De grenzen der ervaring worden nu zonder aarzeling overschreden; de inductie ruimt het veld voor de bespiegeling; de natuurvorschcr geeft de teekenstift aan den wijsgeer over. Darwin heeft de lichtbron gevonden, die hare stralen werpt in het meest verwijderd verleden en in de verste toekomst, en enkele trekken der wordende levensvormen in de duisternis zichtbaar doet worden.

Van het oogenblik af, zoo spreekt hij, dat het leven op aarde ontstond, hebben veranderlijkheid, erfelijkheid en natuurlijke teeltkeus rusteloos gewerkt, en onderwijl was de aarde het tooneel van eindelooze wisseling in klimaten, verdeeling van land en water en al wat er mede samenhangt. Tallooze veranderingen in de kenmerken der levende wezens konden niet uitblijven. Elke wijziging in de bewerktuiging, die den bezitter voordeelig was in den strijd om 't bestaan, deed hem behouden blijven, waar de niet of minder veranderde individuen bezweken, en stelde hem alzoo in staat om de verkregen afwijking aan een volgend geslacht als erfenis na te laten. Onder de leden van dit geslacht

vertoonden zich in denzelfden zin op nieuw afwijkingen, en nu reeds sterker uitgedrukt, ontvingen de nakomelingen ze weder van hunne voorgangers. En zoo ging het steeds voort. Steeds meer en meer liepen de kenmerken uiteen, de wet der correlatie deed zich gelden, de vervorming der individuen nam in elk volgend geslacht steeds grooter afmetingen aan, en na verloop van duizende en duizende jaren was de stamvader in zijne nakomelingen nauwelijks meer te herkennen. Eene nieuwe soort was geworden. Hetzelfde proces herhaalde zich duizendvoudig in ruimte en tijd. Te midden der veranderende individuen troonde, als een onzichtbare macht, de natuurlijke teeltkeus. Elke nuttige afwijking van de bestaande vormen redde zij uit den strijd des levens; de erfelijkheid deed ze weder verschijnen in de geslachten, die volgden; de veranderlijkheid verscherpte de nieuw verkregen trekken, en een nieuwe vorm had het aanzijn gekregen, als de tijd er zijn stempel op gedrukt had.

Elke verandering in den toestand der aardoppervlakte eischte van de levende wezens eene wijziging in de bewerktuiging, om de verbroken harmonie te herstellen. Waren die veranderingen soms plotseling optredend en diep ingrijpend, dan waren er steeds soorten, die de noodige buigzaamheid misten, om zich naar den nieuwen toestand te plooiën. Hare rol was afgespeeld; zij gingen als soorten te niet, om wellicht op den bodem van poelen en meren eenige overblijfsels te laten, die als fossielen na duizende eeuwen van haar vroeger bestaan konden getuigen.

De laatste overwinnaars in den strijd des levens zijn wij en de planten en dieren, die met ons de aarde bewonen. Aan de buigzaamheid onzer voorouders danken wij ons ontstaan.

Darwin vergelijkt het geheele rijk der bewerktuigde wezens, dat is alles wat leefde van de vroegste tijden tot op den huidigen dag, met een rijk vertakten boom. Gelijk uit den stam de takken en uit deze de in alle richtingen zich uitstreckende twijgen voort

zijn gekomen, zoo ook zijn uit één, althans uit een klein getal, oorspronkelijke typen alle bewerktuigde wezens ontsproten, die immer op aarde verschenen.

“Tot hoever,” zegt Darwin, “de theorie der teeltkeus zich kan uitstrekken is moeilijk te bepalen. Echter twijfel ik er niet aan, dat de theorie der afstamming al de leden van eenzelfde klasse of van eenzelfde hoofdtype omvat. Ik geloof, dat het geheele dierenrijk afkomstig is van hoogstens 4 of 5 oorspronkelijke typen, en het plantenrijk van een gelijk of nog geringer aantal. De analogie zou mij zelfs nog een weinig verder brengen, dat wil zeggen: dat alle dieren en alle planten van een enkel prototype afstammen. Maar de analogie kan een bedriegelijke gids zijn.”

Een enkel voorbeeld, aan Darwin ontleend, moge tot toelichting dienen.

Onderstellen wij, dat er eene soort van wolven bestond, die zich met verschillende dieren voedden, sommige overweldigden door list, andere door kracht, wederom andere door vlugheid. Laat ons onderstellen, dat ten gevolge van hongersnood, of welke andere oorzaak ook, de eenige prooi, die in de streek overbleef, het damhert was. Het gevolg hiervan zou zijn, dat alleen die wolven, welke kracht aan vlugheid paarden, in leven zouden blijven. Van daar eene nakomelingschap van wolven, waarbij vlugheid steeds toenemende zou zijn, als 't ware door eene zich steeds opvolgende teeltkeus. Van daar ook eene in dezelfde verhouding steeds toenemende vermindering van 't wild. Wanneer integendeel de prooi een dier van groote gestalte geweest was, zouden het de wolven met gedrongen en gespierde lichamen geweest zijn, die in den strijd om het leven de overwinning zouden behaald hebben.

In het voorafgaande voorbeeld was het gemakkelijk aan te wijzen, welke verandering als voordeelig moest worden beschouwd. In den regel is het moeilijk, ja bijna onmogelijk, om vooraf te bepalen welke verandering eene plant of dier in de vrije natuur

sterker zou maken in den strijd om 't bestaan. En geen wonder! Hoe samengesteld is de betrekking der bewerktuigde wezens onderling, en hoe talloos vele zijn de invloeden, welker werking zij ondervinden.

De roode klaver bij voorbeeld kan alleen bevrucht worden met behulp der hommels, de Hollandsche klaver door medewerking der bijen. Genoemde insecten dringen, begeerig naar honig, de bloemen binnen en brengen dan met hunne lichamen het stuifmeel, dat er aan hangen blijft, op den stempel der bloemen van dezelfde of gelijksoortige planten over. Als in eene landstreek de bijen uitsterven ten gevolge eener ziekte, of door hongersnood, zal de Hollandsche klaver bezwijken voor hare gelukkige mededingster. Als daarentegen de hommels uitgeroeid worden door eene buitengewone menigte veldmuizen, zal de roode klaver voor de Hollandsche het veld moeten ruimen. ¹

Het laatste, zonder twijfel het belangrijkste en meest omvattende gedeelte van Darwin's theorie, is, zooals wij reeds opmerkten, niet meer dan eene onderstelling. Het kan slechts dan aanspraak maken op bijval, als het aan de eischen eener goede hypothese voldoet, d. i. als het eene reeks feiten ongedwongen verklaart.

Dit nu is werkelijk met zoo vele feiten het geval, dat wij ons tot de bespreking van enkele moeten beperken.

Verrassend is in dit opzicht het bestaan van rudimentaire organen; d. z. de zoodanige, die steeds in onvolkomen ontwikkelden toestand blijven en het dier, dat ze bezit, van geenerlei nut zijn.

---

¹ Darwin heeft een wereldberoemd werk geschreven (On the various contrivances by which british and foreign Orchids are fertilized by insects, 1862), waarin hij aantoonde, dat alle planten van de familie der Orchidaceën slechts door wederkerige bestuiving, ten gevolge van het bezoek van insecten, bevrucht kunnen worden. De tot klompjes vereenigde stuifmeelkorrels maken hier elke zelfbevruchting onmogelijk.

Zoo bespeurt men rudimentaire tepels bij alle mannelijke zoogdieren; de jonge kalveren hebben vóór hunne geboorte snijtanden in de bovenkaak, die echter nooit door het tandvleesch dringen; het foetus van den walvisch heeft tanden, die de volwassen walvissen niet meer bezitten; de struisvogel heeft vleugels, waarmede hij vruchteloos zou trachten zich een handbreed van den grond te verheffen.

De voorstander der scheppingshypothese kan de vraag: waarom deze volkomen nuttelooze deelen aan de dieren zijn gegeven, slechts met een schouderophalen beantwoorden. Darwin bevredigt den vrager.

De voorouders dezer dieren, zegt hij, bezaten die organen in goed ontwikkelden toestand. De omgeving onderging zoodanige verandering, dat de voorheen zoo belangrijke deelen nutteloos werden, en nuttelooze deelen worden in den regel reeds schadelijk, omdat zij de voedingsstoffen, voor de ontwikkeling van voordeelige organen onmisbaar, tot zich trekken en voor eigen groei gebruiken. Dientengevolge werden die organen minder gebruikt en gingen door gebrek aan oefening in de volgende geslachten steeds meer achteruit, want de natuurlijke teeltkeus bevoorrechtte die individuen, welke, in stede der nu nuttelooze deelen, voordeelige wijzigingen hadden verkregen.

Toen langs dien weg die organen tot rudimenten waren herleid, liet de teeltkeus ze in den regel als vrij onschadelijk bestaan. Toch moeten zij als rudimenten telkens weder bij de jeugdige dieren verschijnen, omdat de geërfde afwijking, zooals wij reeds hebben opgemerkt, zich bij hen eerst moet vertoonen op vereenkomstigen leeftijd, waarop zij door de voorouders werd verkregen.

De snijtanden in de bovenkaak van het kalf werden b. v. schadelijk (ten gevolge van den toeyoer van kalk, dien zij behoefden, en den invloed van het tanden krijgen op het geheele organisme), toen de tong, de keel en het verhemelte geschikt waren gewor-

den, om zonder hunne hulp het grazen gemakkelijk te maken. Vele dieren, die in holen wonen, zooals o. a. in Karinthië en Kentucky, zijn blind. Bij sommige krabben is de steel, waarop de oogen bij deze dieren geplaatst zijn, nog aanwezig, maar het oog zelf ontbreekt; de buis van den teleskoop is behouden, maar de glazen zijn weggenomen. Daar in het laatste geval niet blijkt, dat de oogen niet alleen nutteloos maar ook nadeelig waren, schrijft Darwin het verdwijnen dezer organen alleen toe aan het niet gebruiken.

Wilde men aannemen, dat de genoemde bewoners der Europeesche en Amerikaansche holen oorspronkelijk, en dus blind, voor deze holen waren geschapen, dan zijn die stelen, voor oogen bestemd en toch niet van oogen voorzien, in allen gevallen moeilijk te begrijpen verschijnselen.

Volgens de genoemde beginselen moeten ook de embryo's der dieren in hunne ontwikkeling achtereenvolgens de afdruksels hunner verschillende stamvaders vertoonen, en dat wel in die volgorde, waarin die stamouders elkander opvolgden in den tijd. Want de kenmerken van den jongeren vorm zijn de som der afwijkingen, welke de voorouders op verschillende tijden verkregen en aan elk volgend geslacht als steeds toenemende erfenis nalieten, om ze in dezelfde volgorde telkens weer tot ontwikkeling te brengen. De ontwikkeling van elk embryo moet dus achtereenvolgens zoo wezen, alsof telkens het ontstaan van een steeds minder verwijderden voorvader de uitkomst zou zijn, om ten slotte als het evenbeeld van het laatste ouderpaar ter wereld te komen. De ontwikkeling van elk individu is dan de korte geschiedenis van die der soort. Daar de hoogst bewerkte dieren eene lange reeks voorouders met elkander gemeen hebben, moeten hunne embryo's gedurende de eerste ontwikkelingsperiode volkomen aan elkander gelijk zijn.

Dat bovenstaande aprioristische redeneeringen met de werke-

lijkheid overeenstemmen hebben de klassieke onderzoekingen van Baer afdoende bewezen. De menschelijke vrucht neemt achtereenvolgens den vorm aan van een visch, een vogel en een hond, en is daarna behaard als een aap. De embryo's van zoogdieren, vogels en hagedissen gelijken in het eerste stadium van het leven in die mate op elkander, dat zij slechts door hunne grootte van elkander zijn te onderscheiden. Die embryo's geven ons, zolang zij gelijk zijn gevormd, het beeld van een gemeenschappelijken ver verwijderden voorvader van den mensch en de genoemde dieren. Zij zeggen ons, dat die voorvader in volwassen toestand een waterdier was, dat een zwemblaas bezat, door kieuwen ademde en met vier enkelvoudige ledematen en een langen staart in het water plaste.

Een ander merkwaardig physiologisch verschijnsel, door Darwin *Atavisme*¹ genoemd, is slechts op zijn standpunt begrijpelijk.

Bij de verschillende duivenrassen vertoonen zich telkens min of meer duidelijk de leiblauwe kleur, de twee zwarte vleugelbanden, de zwarte staartband enz., die de wilde rotsduif kenmerken. De Europeesche paarden brengen dikwijls veulens ter wereld, die ééne zwarte streep op den rug en twee of drie evenwijdige strepen op den schouder bezitten, enz. Ziedaar, zegt Darwin, weder eenige kenmerken den oorspronkelijken voorvader eigen, door hem in den strijd des levens verloren. In eene onafzienbare reeks van geslachten schenen zij volkomen verdwenen, maar in het organisme bestond nog de neiging om ze te voorschijn te brengen. Plotseling werden voor een wijle de oorzaken weggenomen, die de uiting van dat streven beletten, en krachtig verschenen de kenmerkende trekken op nieuw, als eene vingervijzing naar een ver verwijderd verleden. Onze duiven namen haren oorsprong uit de blauwe rotsduif, en gestreept was de gemeenschappelijke voorvader van paar-

¹ Atavisme van atavus, een voorouder.

den, zebra's en quagga's. Liet ons bestek het toe, wij zouden nog spreken over de geographische verdeeling van planten en dieren, die zoo geheel in overeenstemming is met de leer van Darwin, volgens welke de bewerktuigde wezens van het heden, geboren uit stamouders hier en daar op aarde ontstaan, zich uit hunne geboorteplaats als centrum over de aarde hebben verspreid. Wij moeten het hier echter bij eene enkele aanwijzing laten, omdat een nieuw denkbeeld van Darwin, neergelegd in een werk ¹ in 1871 verschenen, onze geheele aandacht verlangt.

De oppositie had Darwin geene enkele stelling kunnen ontwringen, maar zij had bij den eerlijken man de overtuiging gevestigd, dat hij een te grooten werkring had toegeschreven aan de natuurlijke teeltkeus. Er waren zoo veel onverschillige kenmerken, die zij kon benadeelen noch beschermen. Slechts de verwijdering van het schadelijke lag binnen den kring harer werkzaamheid. Darwin voorziet nu in die leemte door op de *seksueele teeltkeus* te wijzen, en te doen zien hoe krachtig zij hare zuster moet steunen in het ontwikkelen der levensvormen.

Wij willen die seksueele teeltkeus in haar wezen en werking thans nagaan.

Het is een algemeen bekend verschijnsel, dat de mannetjes van bijna alle dieren, die niet tot de meest eenvoudig bewerktuigde behooren, in het oog vallend van de wijfjes verschillen. Eene grootere gestalte ², een forscher bouw, meer spierkracht en moed on-

¹ Het bedoelde werk is getiteld: *The descent of Man and selection in relation to sex*. Lond. 1871. In hetzelfde jaar verscheen van dit werk eene uitmuntende vertaling in het Nederlandsch van de hand van Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen. De vertaler verrijkte het met eene reeks belangrijke aantekeningen. De nanhalingen, die op de volgende bladzijden van dit opstel voorkomen, zijn aan dit werk ontleend.

² Bij de insecten zijn de wijfjes in den regel grooter dan de mannetjes. De reden hiervan is waarschijnlijk, dat de mannetjes, die het eerst uit de

derscheiden de meeste mannetjes van hunne vrouwen, en daarenboven is eene bijzondere schoonheid veelal uitsluitend hun deel.

Als onze huishaan zoo deftig daarheen stapt, kan men 't hem aanzien, dat hij zich bewust is met den smaragd-groene en goud-gelen glans van zijn veelkleurig gevederte een goeden indruk op zijne vrouwen te maken. De mannetjespauw heeft een slechten naam wegens de behaagzieke pralerij met zijn prachtigen staart, en de schitterende hanen der goud- en zilverfazanten geven in ijdelheid den pauwen niets toe. Welk een verschil tusschen die prachtig uitgedoste heeren en hunne vrouwen met haar zedig, eenvoudig toilet! Nog grooter is dit verschil bij de paradijsvogels, die schitterende bewoners van de wouden van Insulinde. Darwin zegt van hen: "De vrouwelijke paradijsvogels zijn donker gekleurd en van alle versierselen ontbloot, terwijl de mannetjes waarschijnlijk de meest versierde van alle vogels zijn en daarin zoo-veel verscheidenheid vertoonen, dat men ze zien moet, om ze naar waarde te schatten. De verlengde goud- en oranjekleurige siervederen, die onder de vleugels van *Paradisea apoda* ontspringen, vormen, volgens de beschrijving, als zij verticaal opgericht worden, een halo ¹, in het midden waarvan de kop er uitziet als een kleine smaragden zon, waarvan de stralen door de beide siervederen gevormd worden."

Darwin leidt in het laatstgenoemde werk den lezer door het geheele dierenrijk rond en laat hem overal de eigenaardige versierselen der mannetjes zien, waarvan vele tevens als wapenen

---

pop komen (d. z. de kleinste), de meeste kans hebben, om een krachtig wijfje meester te worden.

¹ Men noemt zoo gelijkmiddelpuntige cirkels, aan de binnenzijde rood, aan de buitenzijde wit of blauwachtig gekleurd, die soms om de zon worden waargenomen. Zij worden veroorzaakt door de breking der lichtstralen in talloze in de atmosfeer zwevende ijskristalletjes.

worden gebruikt, of als middelen om het wijfje vast te houden. Zoo zijn de voeten der voorpooten bij de mannetjes van vele kevers uitgezet of van breede haarkussens voorzien, en zijn zij bij vele geslachten van waterroofkevers gewapend met een ronden, platten zuiger, die zich aan het glibberige lichaam van het wijfje kan vasthechten. Een bijzonder merkwaardig verschil tusschen de seksen van vele kevers ontstaat door de groote horens, die op den kop, het borststuk of het schildje der mannetjes zijn ingeplant: zij gelijken bij sommige op de horens van herten en neushorens. De wijfjes vertoonen gewoonlyk rudimenten van horens in den vorm van kleine knobbels of ribbetjes; sommige bezitten zelfs die rudimenten niet.

Zeer in het oog vallend is ook het verschijnsel bij de herten; uitgezonderd het rendier, dragen slechts de mannetjes geweiën. Ook de muzikale talenten, onder de dieren zoo algemeen, zijn voornamelijk bij de mannetjes te vinden. Bij die, welke aan vocale muziek doen, valt dit onmiddellijk in het oog. Het verrukkelijk schoone geluid van den nachtegaal, de welluidende zang der kanarie, de heldere slag van den vink komen slechts uit de kelen der mannetjes voort. Bij den groenen kikvorsch zijn de zakken, die zich in het strottenhoofd openen, alleen aan de mannetjes eigen. Zij worden, als zij gedurende het kwaken met lucht zijn gevuld, groote, bolvormige blazen, die elk aan eene zijde van den kop dicht bij de hoeken van den mond uitsteken. Het gekwaak van het mannetje wordt daardoor bijzonder krachtig gemaakt, terwijl dat van het wijfje slechts een zwak knorrend geluid is. "Ieder," zegt Darwin, "die in een woud tusschen de keerkringen heeft gewandeld, moet verbaasd geweest zijn over het geraas, dat de mannetjes der Cicaden maakten. De wijfjes zijn stom, zooals de Grieksche dichter Xenarchus zegt: "Gelukkig leven de Cicaden, daar zij sprakeloze vrouwen hebben." Het daardoor veroorzaakte rumoer kon duidelijk gehoord worden aan boord van de Beagle,

toen deze op een vierde mijl afstand van de kust van Brazilië voor anker lag. Volgens de nieuwste onderzoekingen wordt dit geluid in de ademhalingsorganen dier insecten voortgebracht, zoodat het met onze stem overeenkomt.

Onder de dierenmuzikanten, die instrumentale muziek laten hooren, staan de sprinkhanen bovenaan. Sommige mannetjes sjirpen zoo krachtig, dat zij 's nachts op eene mijl afstand kunnen gehoord worden. Zij brengen deze geluiden voort door een paar vleugels of een vleugel en eene dij, die voor dit doel van scherpe dwarse riggels of tanden voorzien zijn, snel over elkander te strijken. Bij de sabelsprinkhaan ligt de linkervleugel, die als strijkstok werkt, over den rechtervleugel, die de viool voorstelt. De veldsprinkhaan heeft op de binnenvlakte der dij eene overlangsche rij sierlijke, veerkrachtige tandjes, van 85—93 in getal, en deze worden over de scherpe uitstekende aders der vleugels gestreken, welke daardoor in trilling geraken en geluid geven. Alleen bij de sabelsprinkhanen bezitten ook de wijfjes muziekinstrumenten, bij de overige ontbreken zij geheel of zijn in rudimentairen toestand.

Al deze versierselen, muziekinstrumenten enz. van de mannetjes kunnen hunne ontwikkeling niet aan de natuurlijke teeltkeus te danken hebben. Zij zijn toch in den regel nadeelig in den strijd om 't bestaan en moesten dus, waar zij ontstonden, snel zijn vernietigd. De sterk vertakte geweiën der herten b. v. beletten door hun gewicht en hun omvang een snelle vlucht, vooral in boschrijke streken, en trekken bovendien een belangrijk gedeelte der voedingsstoffen tot zich, daar zij jaarlijks worden vernieuwd. Opzichtige kleuren en krachtige geluiden vestigen de aandacht van den vijand op het dier, dat ze bezit, en maken 't moeilijk een veiligen schuilhoek te vinden. En daarenboven, waarom zijn die kenmerken uitsluitend door de mannetjes verkregen; m. a. w. waarom zijn het secundaire seksueele kenmerken, zooals Darwin

ze noemt, d. z. de zoodanige, die in de tweede plaats het kenmerkend verschil der seksen uitmaken?

Het raadselachtige zal verdwijnen, indien wij Darwin slechts volgen, als hij in de eerste plaats onze aandacht vestigt op het gebruik, dat de mannetjes van hunne voorrechten maken. Zij zijn hen namelijk behulpzaam in het verkrijgen van eene geschikte vrouw; eene zaak, schijnbaar voor een dier zoo gemakkelijk, in werkelijkheid voor hem moeilijker dan voor de heeren der schepping. Bijna altijd wordt er om het bezit der wijfjes heftig onder de mannetjes gevochten; het jaargetijde van de liefde is dat van den strijd. De wijfjes zijn dan rustige toeschouwers, en bieden den overwinnaars hare gunsten. De vreesachtigste dieren zelfs, die volstrekt geen bijzondere wapenen bezitten, leveren elkander gedurende den paartijd woedende gevechten. Menige mannelijke haas, eekhoorn of mol wordt als een middeleeuwsch ridder in den strijd voor zijne liefste gedood of zoo erg verminkt, dat zij hem afwijst. Heftig zijn vooral de gevechten der herten in den bronsttijd; in verschillende werelddeelen heeft men hunne geraamten gevonden met de geweiën onontwarbaar in elkander gestrengeld, als een bewijs hoe ellendig beide kampioenen dikwijls omkwamen.

De grond dreunt onder de zware slagen en stooten, die gewisseld worden tusschen de wilde stieren, die elkander de koeien betwisten. Die strijd heerscht ook onder de insecten. De dans der muggen in de lucht is waarschijnlijk een krijgsdans. De heer Wallace zag twee mannetjes van een lijnvormigen kever met zeer verlengden snuit om een wijfje vechten, dat zich onderwijl met boren onledig hield. Zij stootten elkander met hunne snuiten, en krabden en sloegen elkaar blijkbaar met de grootste woede. Het kleinste mannetje liep echter spoedig weg en erkende zich overwonnen. Geen dier echter heeft eene vrijage, waaraan zooveel gevaar is verbonden, als aan die van de spin. Als het mannetje het wijfje nadert, om haar het hof te maken, wordt hij dikwijls

plotseling door haar gepakt en uitgezogen; zijn verschrompeld huidje blijft dan in het web als eene waarschuwing voor andere minnaars. Medeminnaars verdrijven is dus 't eerste werk van het mannetje, dat een wijffe begeert, doch hij moet meer doen, hij moet zijne versierselen voor zijne aanstaande ten toon spreiden en haar daardoor overhalen hem vrijwillig te kiezen. Bij vele dieren hangt van het laatste zelfs voornamelijk het welslagen af. De vrijage der vogels b. v. is voor een goed deel het uitvoeren van sierlijke wendingen en sprongen en pronken met schoone vederen. Brehm geeft een merkwaardig verhaal van het "Balzen", zooals de liefdedans van den korhaan in Duitschland genoemd wordt. "De vogel maakt bijna zonder ophouden de vreemdsoortigste geluiden; hij houdt zijn staart in de hoogte en spreidt dien uit gelijk een waaier, hij licht kop en hals op, waarvan al de vederen overeind staan, en steekt de vleugels van zijn lichaam af. Daarop maakt hij eenige sprongen in verschillende richtingen, somtijds in een cirkel, en drukt het onderste gedeelte van zijn snavel zoo hard tegen den grond, dat de kinvederen afgeschaafd worden. Gedurende deze bewegingen slaat hij met zijne vlegels en draait voortdurend in het rond. Hoe vuriger hij wordt, des te levendiger wordt hij, totdat ten laatste de vogel als razend schijnt te zijn." Op dergelijke tijden zijn de vogels zoo in hun dans verdiept, dat zij niet meer hooren of zien en zelfs met de hand gevangen kunnen worden. Gedurende zijne vrijage spreidt de goudlakensche fasant niet slechts zijn prachtigen halskraag uit en licht dien op, maar hij draait hem schuin naar het wijffe toe, aan welke zijde dit ook moge staan. Dit geschiedt blijkbaar opdat een groot oppervlak voor haar ten toon gesteld zou worden. Een bijzonder schoone pauw (*Polyplectron chinquis*) spreidt, als hij pronkt, den staart uit en richt hem op in een vlak, dat loodrecht staat op de lengte-as van zijn lichaam; want hij staat tegenover het wijffe, en moet tegelijkertijd zijne rijk blauwe keel

vertoonen; daarbij spreidt hij de vleugels zoodanig uit, dat de oogvlekken over het geheele lichaam in één groot vlak naar het bewonderende wijfje zijn toegekeerd.

Ook de zangers en muzikanten wedijveren in den paartijd met hunne gaven. De mannetjes der zangvogels vergen het uiterste van hunne kelen, als het geluid van een mededinger in de verte weerklinkt. Volgens Dr. Hartman is het gezang van Cicada septemdecim in de Vereenigde Staten eene liefdesverklaring der mannetjes. Hij verzekert, in een dicht jong kastanje boschje, waar honderde Cicaden hem omgaven, te hebben waargenomen, dat de wijfjes zich rondom de zingende mannetjes plaatsden. Fritz Reuter schreef aan Darwin uit Zuid-Brazilië, dat hij dikwijls naar den muzikalen wedstrijd tusschen twee of drie mannetjes van eene Cicade geluisterd had. Zoodra de eerste zijn zang geëindigd had, begon onmiddellijk de tweede; en wanneer deze gereed was, begon een ander, en zoo vervolgens. De kennis van het gebruik, dat door de mannetjes van de secundaire, seksueele eigenaardigheden wordt gemaakt, is voor Darwin tevens de verklaring van haar ontstaan.

De mannetjes van alle dieren hebben de hevigste hartstochten, zoodat zij het zijn, die de wijfjes opzoeken en trachten te veroveren; de laatste houden zich zedig op den achtergrond en trachten zelfs den vurigen minnaar te ontglippen. De mannetjes zijn steeds vroeger dan de wijfjes, en de sterkste onder de laatste vroeger dan de zwakste voor de voortplanting gereed. De wijfjes kiezen na eene langdurige vrijage die mannetjes tot echtgenooten, die het sterkst zijn en het schoonst, of die de welluidendste klanken uit hunne stemorganen of muziekinstrumenten weten te lokken. Bij die dieren waar de mannetjes in aantal de wijfjes overtreffen of waar zij in veelwijverij leven (zooals bij de hoenders, olifanten enz.) moeten de minst begaafde mannetjes zich van het huwelijk onthouden, of zich later in den zomer met de zwakkere

wijfjes tevreden stellen. Waar de mannelijke sekse de vrouwelijke in getalsterkte niet overtreft, verkrijgen de begaafdste mannetjes, die de eerste keuze hebben, niettemin de sterkste wijfjes. In allen gevalle is dus het talrijkste en gezondste kroost, dat in den strijd om 't leven zal overwinnen, uit laatstgenoemde ouders gesproten. Oorspronkelijk waren beide seksen volkomen aan elkander gelijk. Zoodra zich echter een goed uitgedrukt secundair seksueel kenmerk bij een mannetje vertoonde, was het daardoor in staat de medeminnaars te verjagen, of door schoonheid bij de wijfjes bevoorrecht, en aangewezen om de vader van het talrijkste en sterkste nakroost te worden. De mannetjes ¹ van dit geslacht erfden de nieuwe kenmerken des vaders, en onder hen waren zij, die ze in de hoogste mate bezaten, weder de bevoorrechte minnaars der beste vrouwen; en zoo ging het steeds voort, tot dat in den loop der tijden de seksueele kenmerken zoo sprekend waren ontwikkeld, als wij ze thans waarnemen. Bij de wijfjes, hoewel zij in 't algemeen minder veranderlijk zijn dan de mannetjes, moeten soortgelijke afwijkingen; als zij voorkwamen, als nutteloos niet tot ontwikkeling zijn gekomen. Het wijfje behoeft niet

¹ Wij hebben hier weder met een bijzonderen vorm van de wet der erfelijkheid te doen. Kenmerken door eene sekse op lateren leeftijd verkregen worden in den regel door de erfelijkheid op dezelfde sekse overgebracht. Zijn de kenmerken reeds bij zeer jonge dieren ontstaan, dan erven gewoonlijk beide seksen. Het laatste verklaart de gevallen, waarin mannetje en wijfje beiden versierd, gewapend enz. zijn. Bijzondere kleuren zijn ook dikwijls ter wille van de bescherming verkregen. De schelle kleuren van vele rupsen zijn voor de vogels een teeken, dat deze dieren oneetbaar of giftig zijn. Bijzonder belangrijk is in dit opzicht hetgeen Darwin, of eigenlijk Wallace, nabootsing (mimicry) noemt. De dieren komen dan in kleur enz. geheel overeen met andere soorten, die voor vijanden minder bevreesd behoeven te zijn, en worden dan met de laatste door hunne vijanden verwisseld, waardoor zij behouden blijven. Deze verschijnselen vertoonen zich vooral bij vlinders.

gekozen te worden, daar de mannetjes over 't algemeen vurig met elk wijfje wenschen te paren. Waar, zooals meermalen het geval is, mannetje en wijfje beiden bijzondere versierselen, wapenen enz. bezitten, heeft het laatste ze door de erfelijkheid van het mannetje ontvangen.

Ziedaar wat door Darwin, die weder de kiezende elementen verpersoonlijkt, *de seksueele teeltkeus* genoemd wordt.

Darwin's taak was nog niet afgewerkt; ieder begreep dat hij zijn laatste woord nog niet had gesproken, voordat ook de mensch in zijne beschouwingen was opgenomen. Waarom Darwin den mensch zoo lang onaangeroerd liet, blijkt uit zijne verklaring op de eerste bladzijde van zijn werk over "*The Descent of Man.*" Hij zegt daar: "Gedurende vele jaren verzamelde ik aantekeningen over den oorsprong of de afstamming van den mensch, zonder eenig voornemen om iets over dat onderwerp in het licht te geven, of liever met het bepaalde voornemen, om niets daarover in het licht te geven, daar ik meende, dat ik daardoor het vooroordeel tegen mijne beschouwingen slechts zou doen toenemen." Hij had er zich toe bepaald, om in de eerste uitgaaf van zijn "*Origine of Species*" er op te wijzen, dat het daar aangevoerde ook op den mensch toepasselijk moest zijn. Toen echter een zoo beroemd natuurvorscher als Carl Vogt niet schroomde, zich zeer bepaald voor de afstamming van den mensch uit een lageren vorm te verklaren, meende ook Darwin niet langer te moeten zwijgen, en het reeds vermelde werk verscheen.

Al is hiermede, zooals Darwin zelf telkens doet uitkomen, geen afdoend bewijs voor bovenstaande stelling geleverd, hij heeft het toch in hooge mate waarschijnlijk gemaakt, dat veranderlijkheid, erfelijkheid, natuurlijke en seksueele teeltkeus uit een aapachtig wezen in den loop der tijden den mensch hebben gevormd.

Ieder oordeele zelf, na de hoofdpunten der bewijsvoering te hebben gehoord.

De wetten van veranderlijkheid en erfelijkheid gelden ook voor den mensch; slechts een onkundige kan het betwijfelen. "Als wij", zegt Darwin, "millioenen personen met elkander vergelijken, zal elk hunner gelaatstrekken vertoonen, welke van die der overige verschillen. Eene even groote verscheidenheid bestaat in de verhoudingen en afmetingen der verschillende lichaamsdeelen." Zoo vindt men eene groote verscheidenheid van schedelvorm, zelfs binnen de grenzen van hetzelfde ras enz. Een uitstekend tandmeester verzekerde Darwin, dat er bijna evenveel verschil is tusschen de tanden van verschillende personen, als tusschen hunne gelaatstrekken. De voornaamste slagaders loopen zoo dikwijls in abnormale richtingen, dat men het voor chirurgicale doeleinden nuttig gevonden heeft om te berekenen, hoe dikwijls bij 12000 personen elke richting voorkomt. De spieren zijn bij uitstek veranderlijk: zoo vond prof. Turner, dat onder vijftig lijken er geen twee waren, waarbij de spieren aan den voet volkomen overeenstemden, en bij sommige daarvan waren de afwijkingen zeer groot. De beroemde oude ontleedkundige Wolff wijst er met nadruk op, dat de ingewanden veel meer verschillen opleveren dan de uitwendige deelen. Hij heeft zelfs eene verhandeling geschreven over de keus van typische voorbeelden voor afbeeldingen van ingewanden enz. enz. De groote verscheidenheid of veranderlijkheid der geestvermogens, zelfs bij menschen van hetzelfde ras, is te bekend, om er van te spreken.

Het is eveneens van algemeene bekendheid, dat de mensch aan de wet der erfelijkheid is onderworpen. Men denke slechts aan het voorkomen van eene reeks geslachten van zesvingerige menschen, aan tering, kanker enz.

Ook de strijd om 't bestaan moet door den mensch worden aanvaard, want hij heeft eene neiging, om zich in sterker verhouding te vermenigvuldigen dan zijne middelen van bestaan; eene waarheid, uitgesproken in de beroemde wet der bevolking van den

staathuishoudkundige Malthus. Woedt die strijd nog in onze moderne maatschappij, hoeveel zwaarder moet hij geweest zijn in de vroegste tijden. Toen leefde de mensch nog te midden van wilde dieren, toen had zijn vernuft nog geen wapenen gevonden, om de hem vijandige natuurkrachten te bedwingen; hij was toen machteloos tegenover de overstelpende watergolven, het verzengende vuur en besmettelijke ziekten. Moge het hem niet ontbroken hebben aan voedsel, elke bete werd slechts verkregen ten koste van het trotseeren van groote gevaren.

De voorwaarden voor verandering en ontwikkeling moeten bij den oorspronkelijken mensch dus in ruime mate vervuld zijn geweest.

Heeft die ontwikkeling uit een lagere vorm werkelijk plaats gehad, dan moet de mensch met de tegenwoordig levende dieren, die dan zijne verwanten zijn, vele trekken gemeen hebben. Hij moet, wat zijne lichamelijke en geestelijke eigenschappen betreft, slechts in hoeveelheid, niet in hoedanigheid van de laatsten verschillen.

Darwin begint derhalve om de overeenkomst tusschen mensch en dieren duidelijk in het licht te stellen.

“Het is algemeen bekend”, zegt hij, “dat de mensch gebouwd is volgens hetzelfde type of denzelfden grondvorm als de andere zoogdieren. Al de beenderen van zijn geraante kunnen vergeleken worden met de overeenkomstige beenderen in een aap, vleermuis of zeehond. Evenzoo is het met zijn spieren, zenuwen, bloedvaten en ingewanden. De hersenen, het belangrijkste van alle organen, volgen dezelfde wet, zooals Huxly en andere ontleedkundigen hebben aangetoond. Bisschoff, een getuige, die tot onze tegenpartij behoort, geeft toe, dat elke hoofdspleet en winding in de hersenen van den mensch overeenstemt met eene spleet of winding in de hersenen van den orang-oetan enz. “De mensch”, zegt hij elders, “kan zekere ziekten, zooals watervrees, koepokken, droes enz. van de lagere diersoorten overnemen of ze aan hen mededeelen; en dit feit bewijst de groote gelijkvormigheid van

hunne weefsels en bloed, zoowel in den fijneren bouw als in samenstelling, veel duidelijker dan de vergelijking er van onder het beste mikroskoop, of door middel van de beste scheikundige ontleding."

Ook tusschen de geestvermogens van den mensch en de lagere dieren bestaat volgens Darwin geen verschil in hoedanigheid, hoewel hij erkent, dat het verschil in hoeveelheid verbazend groot is, zelfs als de vermogens van een der minst ontwikkelde wilden, die geen woord heeft om eenig getal grooter dan vier uit te drukken en geen afgetrokken uitdrukkingen heeft voor de meest gewone voorwerpen of aandoeningen, met die van den hoogst georganiseerden aap worden vergeleken.

De mensch bezit dezelfde zintuigen als de lagere dieren; dien ten gevolge moeten ook de indrukken, die de buitenwereld op hem maakt, in den grond der zaak dezelfde zijn. De mensch heeft dan ook sommige instinkten met hen gemeen, zooals dat van het zelfbehoud, de geslachtsdrift, de liefde van de moeder voor haar pas geboren kroost, het vermogen van dit laatste om te zuigen enz. Dat omgekeerd de dieren in 't algemeen, al is 't dan in mindere mate, datgene bezitten, wat bij den mensch verstand wordt genoemd, is in den laatsten tijd zoo dikwijls aangetoond, dat het als bewezen mag worden aangenomen.

Darwin zegt: "De lagere dieren gevoelen ongetwijfeld, even als de mensch, genoegen en verdriet, geluk en ongeluk. Geluk wordt nooit beter getoond dan door jonge dieren, zooals hondjes, kalfjes, lammeren, enz.; als zij met elkander spelen, evenals onze eigene kinderen. Zelfs insekten spelen met elkander, zooals beschreven is door P. Huber, dien uitnemenden waarnemer, die zag hoe mieren elkander naliepen en zich hielden als of zij elkander wilden bijten, even als of het jonge hondjes waren.

"Het feit dat de lagere dieren door dezelfde gemoedsaandoeningen worden aangedaan als wij, is zoo goed bewezen, dat het onnoodig zal zijn den lezer met veel bijzonderheden te vermoeien.

Schrik werkt op hen op dezelfde wijze als op ons, doet hunne spieren beven, hun hart kloppen, hunne sluitspieren verslappen, hunne haren te berge rijzen. Achterdocht, die dochter der vrees, is bijzonder kenmerkend voor vele wilde dieren. Moed en vreesachtigheid zijn hoedanigheden, die bij individuen van eene en dezelfde soort zeer verschillen, gelijk duidelijk te zien is bij onze honden enz.”

Het beginsel van nabootsing is sterk ontwikkeld bij de apen, dat der oplettendheid bij de kat, die voor een muizengat op de loer ligt. Dat vele dieren een uitmuntend geheugen hebben, weet ieder, die in de gelegenheid was honden en paarden onder verschillende omstandigheden waar te nemen. Ook verbeeldingskracht is bij de dieren te vinden, want honden, katten, paarden enz. hebben levendige droomen; en droomen is, zooals Jean Paul Richter zegt, eene onwillekeurige dichterlijke handeling. Als eene bijdrage tot de kennis van het verstand der apen verhaalt Rengger, dat zijne apen, toen hij ze voor de eerste maal eieren gaf, die stuk wierpen en daardoor veel van den inhoud verloren; later sloegen zij zeer voorzichtig met het eene einde tegen een hard lichaam, en pelden de stukken van de schaal met hunne vingers af. Opmerkelijk is het ontwikkelde schoonheidsgevoel bij de wijfjes van vele vogels, die de sierlijke vederen en de welluidende stem der mannetjes met aandacht bewonderen.

Ook de gearticuleerde spraak van den mensch, die zoo lang voor een onoverkomelijke slagboom werd gehouden, tusschen hem en de dieren geplaatst, heeft sinds de beroemde onderzoekingen van Schleicher, Whitney en anderen haar uitsluitend menschelijk karakter verloren. Wij weten nu vrij zeker, dat de oorsprong der taal is te zoeken in geluiden, die hetzij eene nabootsing van natuurlijke klanken, hetzij eene onwillekeurige uiting zoowel van het gevoel als van den wil waren.¹

---

¹ Men vergelijke: De oorsprong der taal en de hypothese van Darwin,

En zoodanige uitingen komen ook bij de dieren voor, die daarboven het vermogen van articuleeren niet missen, getuigen de sprekende papagaaien, eksters en kraaien. De *Cebus Azarae*, een aap uit Paraguay, laat, als hij daartoe opgewekt wordt, minstens zes verschillende klanken hooren, die bij andere apen gelijksoortige gemoedsaandoeningen te weeg brengen. Bij den huishond hooren wij het opgewekte geblaf, b. v. bij de jacht; het toornige geblaf; het jankende of huilende geblaf der vertwijfeling, dat der vreugde, en het zeer eigenaardig geblaf waardoor hij het een of ander vraagt. De kiem der taal is dus voorhanden; de ontwikkeling is de taak van 't verstand, niet zoo zeer die der spraakorganen.

Nieuwe gevoelens en gedachten moesten ontstaan, voordat de behoefte gevoeld werd om ze door nieuwe klanken af te beelden. Stonden de dieren verstandelijk hooger, hunne taal zou meer samengesteld zijn.

Ook het zedelijk, ja zelfs het godsdienstig gevoel, is volgens Darwin geen uitsluitend menschelijk verschijnsel; hij kan zich echter zeer goed begrijpen, dat anderen 't voor zoodanig houden. "Het is," zegt hij, "het edelste van alle kenmerken van den

door Prof. H. E. Moltzer, voorkomende in Jaarg. II pag. 169 van de *Taal- en Letterbode*. Max Müller, de beroemde linguïst, is van een ander gevoelen: hij heeft zijne zienswijze in eene reeks lezingen ontwikkeld en uitgesproken. De wortels der woorden zijn voor hem geenszins oorspronkelijk klanknabootsingen of onwillekeurige nitroepingen, maar de uitdrukkingen van abstracte denkbeelden, en zij zijn het oudste gedeelte der taal. Aan de vorming van elk woord is eene abstractie, eene gedachte vooraf gegaan. Volgens M. M. maakt daarom de taal werkelijk de scheiding uit tusschen mensch en dier.

Prof. Moltzer verklaart zich, op gronden in het bovengenoemde opstel niteengezet, onvoorwaardelijk voor de theorie van Schleicher en Whitney. Max Müller zal volgens hem absolutie moeten vragen voor de spotnamen "bow-wow en pooh-pooh theorie," die hij aan de denkbeelden der tegenpartij heeft gegeven.

mensch; het brengt hem er toe, om zonder een oogenblik te aarzelen zijn leven voor een medemensch te wagen, of om het na rijp beraad, alleen door zijn diep gevoel van recht gedreven, voor een groot beginsel op te offeren.

Enkele, op zich zelf staande daden, die wij zedelijk zouden noemen, waren zij door menschen verricht, ontbreken bij de dieren niet. Darwin vertelt van een jongen Cercopithecus, een Aziatischen aap, die door een arend werd aangevallen. Op zijn hulpgeschreeuw kwam een troep oude apen van zijne soort ijlings aansnellen, vielen op den arend aan en rustten niet, voordat zij den roofvogel verjaagd hadden. Een oude, blinde pelikaan, in het zoutmeer van Utah gevonden, was zeer vet, en was dus klaarlijk door anderen overvloedig van voedsel voorzien. Onder de Indische kraaien worden dikwijls blinde aangetroffen, die door hare makers verzorgd worden.

De genoemde verschijnselen staan echter te veel op zich zelven, om voldoende bewijskracht te hebben. Er is echter iets anders, dat algemeen voorkomt en dat in aard en wezen met 's menschen zedelijk gevoel in die mate overeenkomt, dat het door ontwikkeling er in moet kunnen overgaan en als de kiem er van moet worden beschouwd. Wij bedoelen de sociale instinkten, die merkwaardige aandriften der gezellig levende dieren. Zij leiden een dier er toe, om behagen te scheppen in het gezelschap zijner mededieren, om tot op zekere hoogte met hen te sympathiseeren en hun verschillende diensten te bewijzen.

Als eene gemzenkudde op de Alpenweide is aangekomen, komt een oude bok uit hunne reien te voorschijn, kiest eene vooruitstekende rotspunt en plaatst zich daar als een schildwacht voor de zijnen. Hij laat zich niet verlokken door het malsche gras, dat zijn eetlust prikkelt; onwrikbaar blijft hij waakzaam op zijn post, terwijl de kudde rustig graast, in het volle vertrouwen, dat aan de scherpe zintuigen van haren bewaker geen dreigend

gevaar zal ontsnappen. En waarlijk, haar vertrouwen is niet misplaatst! Slechts zelden gelukt het een roofdier of een jager hare weiplaats te naderen, voordat de schelle kreet van den wachter heeft weerklonken, die allen onmiddellijk doet opspringen, om over klippen en afgronden in de verte te verdwijnen.

Niet anders is het bij de wilde olifanten van Ceylon en Vóór-Indië. Als de kudde het dichte van het woud verlaat om aan het moeras haren dorst te gaan lesschen, wordt er halt gehouden, als het geboomte bereikt is, dat het moeras omzoomt. Een oud dier, de aanvoerder der kudde, gaat alleen voorwaarts om te onderzoeken of de omtrek veilig is; en eerst als het met een bevredigend bericht is teruggekeerd, stormen allen voorwaarts, om zich zorgeloos te wentelen in het slijkerige water.

De zorgen van de aanvoerders van een dierengezelschap strekken zich slechts over de leden hunner vereeniging uit, doch onwillekeurig beschermen zij ook anderen.

Zoo vertelt Brehm, dat de koningstijger bij dag zelden eene prooi kan verrassen. Is hij, bedekt door het struikgewas, zijn slachtoffer reeds dicht genaderd, dan klinkt veelal plotseling van uit de boomen de krachtige signaalkreet van een apenschildwacht, die voor de zijnen gevaar ducht, en het bedreigde dier is gered.

Wordt soms de waakzaamheid verschalkt, dan zijn het de oudsten en sterksten veelal, die de verdediging op zich nemen, als de aanvaller ten minste niet overmachtig is. Dit kunnen de kudden half wilde paarden getuigen, die in de Zuid-Russische steppen rondzwerven. Als de wolven onverwacht verschijnen en vluchten onmogelijk is, sluiten zich de paarden aanéén; de merries en veulens bezetten het centrum; de oude hengsten rennen naar de achterhoede, waar zij den aanval afwachten en menigen wolf door een forschen hoefslag den schedel verbrijzelen.

Alle dieren die in troepen leven, elkander verdedigen en hunne vijanden gezamenlijk aanvallen, moeten, volgens Darwins's gevoe-

len, tot op zekere hoogte elkander getrouw zijn; en diegenen, welke een aanvoerder volgen, moeten tot op zekere hoogte gehoorzaam zijn. Als de bavianen in Abyssinië een tuin plunderen, volgen zij zoo stil mogelijk hunnen aanvoerder; en als een onvoorzichtig jong dier gedruisch maakt, krijgt het van de anderen een oorveeg, om hem stilte en gehoorzaamheid te leeren; maar zoodra zij zeker zijn dat er geen gevaar is, toonen allen hunne vreugde door een luid geschreeuw.

Hoewel in vele gevallen instinkten voortdurend gevolgd worden alleen krachtens de overerving zonder den prikkel van genoegen of smart, zal toch in den regel het al of niet voldoen aan sterke instinkten een gevoel van genot of onvoldaanheid bij de dieren moeten te weeg brengen. "Wat moet", zegt Darwin, "het gevoel van inwendige voldoening sterk zijn bij een vogel, een wezen zoo vol bewegelijkheid, als hij den eenen dag vóór den anderen na zijne eieren zit uit te broeien." Sommige tijdelijke instinkten (honger, zelf behoud enz.) zijn voor een oogenblik uiterst krachtig, doch schijnen in de herinnering uiterst zwak. Wanneer zulk een instinkt voor een oogenblik een sociaal instinkt overwonnen heeft, zal het dier later, als het zich het geval herinnert, een gevoel van onvoldaanheid moeten verkrijgen, want daar het sociale instinkt steeds werkt en het andere slechts in de herinnering bestaat, zal het hem toeschijnen, dat een krachtig instinkt door een zwak is overwonnen. En ziedaar hetzelfde gevoel, dat bij menschen geweten genoemd wordt. Het spreekt echter van zelf, dat het geweten een goed geheugen en eenige verstandelijke vermogens vereischt; daarom zal het in allen gevalle bij de hoogst begaafde dieren nog zeer zwak zijn.

Zwaluwen laten dikwijls hare jongen achter, als de tijd is gekomen om naar warmer streken te trekken. Zoolang de moeder-vogel bezig is met het voeden of uitbroeien harer jongen, is het moederlijk instinkt waarschijnlijk sterker, dan het trek-instinkt;

het instinkt, dat meer voortdurend werkzaam is, behaalt echter de overwinning, en ten laatste, op een oogenblik dat haar jongen niet in het gezicht zijn, vliegt zij weg en laat hen aan hun lot over. "Welk eene folterende wroeging", zegt Darwin, "zou elke vogel niet gevoelen, wanneer hij aan het einde zijner lange reis gekomen was en het trek-instinkt ophield te werken, als hij begaafd was met groote geesteswerkzaamheid, en niet kon beletten, dat onophoudelijk het beeld zijner jongen, in het kille noorden van koude en honger omkomende, hem voor den geest kwam."

Het godsdienstig gevoel is voor Darwin, zooals wij reeds zeiden, evenmin een verschijnsel, dat als geheel op zich zelf staand en in zijn oorspronkelijken vorm uitsluitend bij den mensch voorkomend, hem van de dieren scheidt.

Vooreerst merkt hij op, dat er geen bewijzen bestaan, dat de mensch oorspronkelijk begaafd was met het veredelend geloof aan het bestaan van een almachtig God, dat daarentegen wel is aangetoond, dat er vele rassen bestaan hebben en nog bestaan, die geen denkbeeld hebben van één of meer goden, en die in hunne taal geen bewoordingen hebben, om dat denkbeeld uit te drukken. "Dit vraagstuk," voegt hij er bij, "is natuurlijk geheel onderscheiden van het veel belangrijker, of er een Schepper en Bestuurder van het heelal bestaat; en dit is door de grootste vernuften, die ooit geleefd hebben, bevestigend beantwoord."

Zoodra verbeeldingskracht, nieuwsgierigheid en redeneerkracht zich tot zekere hoogte ontwikkeld hadden, moesten godsdienstige denkbeelden ontstaan. Zij werden geboren uit de behoefte van den mensch om eene verklaring te vinden voor de talloze verschijnselen, die hij rondom zich waarnam, toen de gegevens voor zulk eene verklaring nog beperkt waren tot eene ruwe kennis van de geestvermogens, die hem zelve tot handelen aanzetten. Subjectieve en objectieve gewaarwordingen werden verward, de droom-

beelden werden werkelijk bestaande geesten, die, in planten, dieren en zaken huizend, door hunne werkzaamheid de natuurverschijnselen te weeg brachten. ¹ De ontwikkelingswet deed zich gelden in verband met andere elementen van 's menschen geestes leven; fetichisme, polytheïsme en monotheïsme verschenen achtereenvolgens; de werkring der phantasie werd beperkt ten bate van die van het verstand.

“Het godsdienstig gevoel,” zegt Darwin, “is iets zeer samengestelds, daar het bestaat uit liefde, geheele onderwerping aan een verheven en geheimzinnig hooger wezen, een krachtig gevoel van afhankelijkheid, vrees, eerbied, dankbaarheid, hoop op de toekomst en misschien nog andere bestanddeelen. ² Geen wezen kon zulk een samengesteld gevoel bezitten, voordat zijne verstandelijke en zedelijke vermogens een meer dan middelmatigen graad van ontwikkeling hadden bereikt.”

Eene verwijderde toenadering tot deze geestesgesteldheid vinden wij volgens Darwin in de liefde van den hond voor zijnen meester, die gepaard is aan eene volkomen ondergeschiktheid, een weinig vrees en wellicht nog andere gevoelens.

Darwin weet dus bij de dieren lichamelijke en geestelijke vermogens te vinden, die, hoewel over verschillende individuen verspreid en somtijds zwak, toch veelal onmiskenbaar met die van den mensch overeenkomen. Deze uitkomst verkrijgt te meer waarde

---

¹ Vergelijk hiermede het artikel van Prof. C. P. Tiele, “De ontwikkelingsgeschiedenis van den Godsdienst enz.” voorkomende in het Juninummer (Jaargang 1874) van de Gids.

² Het komt mij voor, dat Darwin aan het godsdienstig gevoel elementen toevoegt, die, aan de rede ontleend, door bespiegeling ontstaan, niet behooren tot het godsdienstig gevoel, maar tot de godsdienstige wereld-beschouwing. Een veel minder samengestelde gemoedstoestand zou dus bij een dier reeds als de kiem van godsdienstig gevoel kunnen beschouwd worden.

als men bedenkt, dat niet de afstand tusschen een Newton of Shakspeare en den hoogst bewerktuigden aap, maar die tusschen den laatsten en den minst ontwikkelde wilde overbrugd moest worden.

Ook de ontwikkeling van het menschelijk embryo, enkele rudimentaire organen en eenige verschijnselen, die als gevallen van atavismus verklaring vinden, pleiten voor Darwin's opvatting. De mensch ontwikkelt zich uit een eitje, dat ongeveer $\frac{1}{50}$ centimeter middellijn heeft en in geen enkel opzicht van de eitjes van andere dieren verschilt. Het embryo zelf kan in een zeer vroeg tijdperk van zijn ontwikkeling nauwelijks van dat van andere gewervelde dieren onderscheiden worden. Men neemt dan zelfs kieuwspelen waar. Volgens de waarnemingen van von Baer ontstaan in een eenigszins later tijdperk, waarop zich de ledematen ontwikkelen, de pooten der hagedissen en zoogdieren, de vleugels en pooten der vogels, en evenzoo de handen en voeten van den mensch, alle uit denzelfden grondvorm. Alleen in de latere tijdperken zijner ontwikkeling vertoont het jonge menschelijk wezen bepaalde verschillen met een jongen aap. Onder de rudimentaire organen behooren een groot aantal spieren. De spier b. v., waarmede vele dieren, vooral paarden, hunne huid kunnen bewegen of doen trillen, wordt als overblijfsel van een vroegeren toestand in verschillende deelen van ons lichaam gevonden, o. a. op het voorhoofd, waardoor de wenkbrauwen in de hoogte worden gebracht. Enkele menschen bezitten het vermogen om de spieren, die onder hunne schedelhuid liggen, te kunnen samen-trekken, en deze spieren verkeeren in een veranderlijken en gedeeltelijk rudimentairen staat. "Ik heb", zegt Darwin, "een mensch gekend, die zijne ooren naar voren kon trekken, en een ander, die ze naar achteren kon bewegen, en uit 't geen een van die menschen mij mededeelde, is het waarschijnlijk, dat de meesten van ons, na herhaalde proefnemingen, het vermogen om de ooren

te bewegen, min of meer terug zouden krijgen, wanneer wij ze dikwijls aanraakten en er onze aandacht op vestigden."

Eene bijzondere beteekenis hebben de microcephale idioten verkregen, die door Vogt zijn beschreven. Deze wezens hebben kleinere schedels en minder ingewikkelde hersenwindingen dan gewone menschen, en hunne kaken vertoonen eene buitengewone mate van prognathisme. Zij hebben uiterst zwakke geestvermogens, doch veel neiging tot nabootsing; zij zijn zeer bedrijvig, springen voortdurend en maken allerlei grimmassen. Zij houden merkwaardig veel van het klimmen op boomen enz.

Ten gevolge van stilstand in de ontwikkeling is een toestand, die door het embryo moest doorloopen worden, blijvend geworden. Het is het beeld van een onzer voorvaders, dat wij hier voor ons hebben.

Het voorafgaande is reeds voldoende om de afstamming van den mensch uit een lageren vorm in hooge mate waarschijnlijk te maken, ook al konden wij ons geen denkbeeld vormen van de wijze, waarop de ontwikkeling heeft plaats gehad. Darwin doet eenige pogingen, om ook aan het laatstgenoemde te gemoet te komen. Hij geeft ons in groote trekken de waarschijnlijke geschiedenis van de laatste ontwikkelingsperiode van den mensch; d. i. die, waardoor uit een gemeenschappelijk aapachtig dier aan de ééne zijde de menschenrassen, aan de andere de apen voortkwamen. Enkele hoofdtekken dier geschiedenis mogen hier niet ontbreken.

De embryologie, de rudimentaire organen enz. stelden Darwin in staat, om van een der laatste voorouders van den mensch het volgende beeld te schetsen: "Zij waren ongetwijfeld geheel met haar bedekt, terwijl beide seksen baarden bezaten; de ooren waren puntig en konden bewogen worden; en hunne lichamen waren voorzien van een staart, die de daartoe behoorende spieren bezat. Hunne ledematen en lichamen werden ook in beweging

gebracht door vele spieren, die tegenwoordig slechts nu en dan op nieuw verschijnen, maar bij de apen normaal voorkomen. Te oordeelen naar de plaatsing van den grooten teen bij den foetus, was de voet toen een grijporgaan; en onze voorouders hadden ongetwijfeld de gewoonte om in boomen te leven, en bewoonden een of ander warm, boschrijk land (volgens Darwin waarschijnlijk in Afrika). De mannetjes bezaten groote hondstanden, en gebruikten die als geduchte wapenen.”¹

Een zoodanig aapachtig wezen heeft de natuurlijke en nog meer de seksueele teeltkeus tot den tegenwoordigen mensch vervormd.

Elke wijziging, die de strekking had om de grijpvoeten in loopvoeten te veranderen en een opgerichten gang mogelijk te maken, moest noodwendig door de natuurlijke teeltkeus worden ontwikkeld. Darwin zegt daarvan: “De handen en armen konden moeilijk volmaakt genoeg worden, om er wapenen mede te vervaardigen, of om er steenen en speren met juistheid mede naar een doelwit te werpen, zoolang zij gewoonlijk gebruikt werden om op te loopen of het geheele gewicht van het lichaam te dragen; of zoolang zij voornamelijk goed ingericht waren om in de boomen te klimmen. Zulk eene ruwe behandeling zou ook het tastgevoel verstompt hebben, waarvan hun fijner gebruik grootendeels afhangt. Om deze oorzaken alleen zou het reeds een voordeel voor den mensch geweest zijn, om een tweevoetig dier geworden te zijn, want voor vele handelingen is het bijna noodzakelijk, dat beide armen en het geheele lichaam vrij zijn, en daarvoor moest hij stevig op zijne voeten staan. Om dit groote voordeel te verkrijgen, zijn de voeten plat gemaakt en heeft de

¹ Darwin werkt den stamboom des menschen nog verder uit tot zeer laag bewerkte wezens in het meest verwijderd verleden. Prof. Haeckel zet den stamboom nog breeder op en vervolgt hem tot de moneren, de laagste levensvormen.

grootte teen eene bijzondere wijziging ondergaan, hoewel dit het verlies van het grijpvermogen ten gevolge heeft gehad."

Tallooze andere wijzigingen waren het gevolg van de genoemde verandering in handen en voeten. De rechtopgaande gang had ten gevolge, dat het bekken verbreed werd, dat de ruggegraat op bijzondere wijze gekromd en het hoofd in eene gewijzigde stelling bevestigd werd. Het vrij gebruiken van handen en armen maakte het gebruik der groote hondstanden minder noodig, daar bij het bestrijden van vijanden de dienst van steenen, knuppels enz. werd ingeroepen. De kaken en de tanden namen daardoor allengs in grootte af, en daarmede moet het aangezicht de vrees aanjagende uitdrukking verloren en een menschelijk voorkomen verkregen hebben.

Met de trapsgewijze ontwikkeling der verschillende geestvermogens moeten ook de hersenen in grootte zijn toegenomen, en deze hebben wederkeerig door inwendige drukking invloed uitgeoefend op den vorm van den schedel. Hoe en waarom de staart werd verloren, verklaart Darwin niet te begrijpen.

De secundaire, seksueele kenmerken heeft de mensch aan de seksueele teeltkeus te danken. Van daar, dat de man gemiddeld grooter, zwaarder en sterker is dan de vrouw, dat hij meer vierkante schouders en sterker uitgedrukte spieren bezit, dat zijn lichaam, en in het bijzonder zijn aangezicht, hariger is en dat zijn stem een anderen en krachtiger toon heeft. Van daar ook, volgens Darwin, zijn meerdere moed en strijd lust en zijn vindingrijker geest. Vele kenmerken, oorspronkelijk door den man verkregen, heeft echter ook de vrouw als erfenis ontvangen, omdat bij den mensch en de hoogere dieren die vorm der erfelijkheid meestal de overhand behield, waarbij de kenmerken op beide seksen werden overgebracht.

Daar de beginselen der seksueele teeltkeus uitvoerig uiteen zijn gezet, waar sprake was van de dieren, kunnen wij kort zijn,

waar het de toepassing op den mensch geldt. Eene enkele aanhaling van Darwin's woorden zal voldoende zijn. (Zie de reeds genoemde vertaling van "*The Descent of man*" door Dr. H. H. v. Z. Dl. II. pag. 416).

"Wij mogen besluiten, dat de meerdere grootte, kracht, moed, strijdlustigheid en zelfs energie van den man, in vergelijking met dezelfde hoedanigheden van de vrouw, gedurende oorspronkelijke tijden verkregen werden en later vermeerderd geworden zijn, hoofdzakelijk door de gevechten tusschen mannen, die wedijverden om het bezit der vrouwen. De grootere verstandelijke kracht en uitvindende vermogens van den man zijn waarschijnlijk ontstaan door natuurlijke teeltkeus, verbonden met de overgeërfde gevolgen van de gewoonte; want de verstandigste mannen zullen er het best in geslaagd zijn om zich zelve, hunne vrouwen en kinderen te verdedigen en te onderhouden. Zoover de verbazend groote ingewikkeldheid van het onderwerp ons toelaat te oordeelen, schijnt het, dat onze mannelijke op apen gelijkende voorouders hunne baarden verkregen als een sieraad om de tegenovergestelde sekse te bekoren en op te wekken, en hen overplantten op den man, gelijk hij nu bestaat. De wijfjes werden, naar het schijnt, het eerst op gelijksoortige wijze als seksueel sieraad van haar ontbloot; maar zij plantten dit kenmerk bijna gelijkelijk op beide seksen over. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de wijfjes ook in andere opzichten met hetzelfde doel en door dezelfde middelen gewijzigd werden, zoodat de vrouwen liefelijker stemmen verkregen hebben en schooner geworden zijn dan de mannen."

Het zedelijk gevoel heeft zich uit het sociale instinkt van 's menschen voorouders ontwikkeld, want deze waren zonder twijfel sociale dieren. En die ontwikkeling moet hand aan hand zijn voortgeschreden met die der verstandelijke vermogens. Ten gevolge der meerdere geestelijke werkzaamheid, werd elke volbrachte daad

steeds meer en meer vergeleken met vroegere, die als beelden en herinneringen het brein doorkruisten, en steeds krachtiger ontstond dientengevolge telkens het gevoel van onvoldaanheid, als het steeds tegenwoordige sociale instinkt voor een ander had moeten wijken.

Toen het vermogen om te spreken was verkregen, ontving het sociale instinkt een krachtiger spoorslag tot ontwikkeling dan immer te voren. Duidelijk en voor ieder verstaanbaar, kon nu elk lid eener vereeniging uitdrukken, wat, naar zijn gevoelen, elk individu moest doen om het algemeene welzijn het best te bevorderen. Het algemeen gevoelen daarover, de publieke opinie, ontstond als eene macht, aan welker uitspraken velen zich niet durfden onttrekken. Ook de sympathie (d. i. het vermogen om zich eene voorstelling te maken van de aandoeningen van anderen en die tot zekere hoogte zelf te gevoelen) moet een belangrijk aandeel in het ontwikkelingsproces hebben gehad, want elk denkend wezen streeft er instinktmatig naar, om een ongelukkigen toestand, dien hij bij anderen waarneemt, weg te nemen, omdat hij ook hem zelven onaangenaam aandoet. De gulden regel: "Alle dingen dan, die gij wilt, dat de menschen u zouden doen, doet gij hun ook alzoo" is werkelijk de natuurlijke hoeksteen der zedelijkheid. De individuele gewoonte bestendigde ten slotte de verkregen neigingen, die door de natuurlijke teeltkeus als machtige bondgenooten in den strijd om 't leven van elke vereeniging zorgvuldig werden bewaard.

Zoo ontstond het schoonste sieraad des menschen, het zedelijk gevoel, dat, oorspronkelijk zich slechts uitstrekkend over de leden van den stam, thans de geheele menschheid en zelfs de dieren omvat.

En wat zal de mensch der verste toekomst wezen, vragen we onwillekeurig. Zal ook hij, bij den tegenwoordigen vergeleken, een nieuwen vorm moeten heeten? Waarschijnlijk niet, hoewel wij

met grond mogen verwachten, dat hij in zedelijk en verstandelijk opzicht eene goede schrede voorwaarts zal gedaan hebben op de baan der ontwikkeling.

Maar de krachten, die den mensch gemaakt hebben tot wat hij is, zullen zij den arbeid staken?

Zonder twijfel blijft de mensch steeds aan veranderlijkheid en ongelukkigheid onderhevig. Zonder twijfel is de menschheid te vergelijken bij een woud, dat te dicht met boomen beplant is; en is dien-tengevolge het maatschappelijke leven een groote wedren tusschen kleinen en grooten, zwakken en sterken; een hartstochtelijke wedren, waarin velen, verdrongen en dood getrapt, te vergeefs streven naar het grijpen van den prijs der overwinning: het dagelijksch brood. Dit alles is en blijft waar, en toch zal het weinig invloed uitoefenen op de wijziging van het menschelijk geslacht. Darwin is er van overtuigd, en spreekt ondubbelzinnig zijne meening uit. De overwinning in den strijd om het leven hangt niet meer alleen van karakter, bekwaamheid en kracht af; de rijke zonder energie of verstand is sterker dan de verstandigste en ijverigste arme, die alleen staat in 's levens strijd. En er is meer. Naast de natuurlijke teeltkeus, die de zwakken ten ondergang doemt, is de sympathie, in het proces der ontwikkeling geboren, eene macht geworden van groote beteekenis. Zij is het, die stommen bijeenzamelt, om met onuitputtelijk geduld hunne pogingen tot spreken te leiden; zij zit met den geneesheer aan het bed van den kranke; haar zien we overal waar zwakken te steunen en gevallen op te richten zijn. De sympathie heeft voor de lichamelijke en geestelijke zwakken onder de menschen het doodvonnis uitgeschreven, dat het zwakke dier nog overal op zijn pad vindt geschreven; maar zij heeft daarmede ook zonder twijfel den vooruitgang van beschaving en ontwikkeling vertraagd. Want die zwakke elementen, die anders met hunne slechte eigenschappen spoedig zouden verdwijnen, kunnen ze niet slechts voor zich zel-

ven behouden, maar ze daarenboven voortdurend als erfenis aan de menschheid vermaken.

Wellicht is er geene uitkomst dan deze: dat het genot door vrijwillige overeenkomst in dier voege over de menschen worde verdeeld, dat het huwelijksleven ten deel valt aan de sterken naar lichaam en geest, en de zwakken voor de zedelijke daad der onthouding ruimschoots vergoeding ontvangen in ander genot. Zulk een maatschappelijke toestand zou waarschijnlijk na verloop van een groot aantal eeuwen eene belangrijke veredeling van het menschengeslacht hebben bewerkt. De mensch der toekomst, die de gemiddelde was zijner soort, zou dan wellicht met den geest van een Goethe het lichaam van een middeleeuwsch ridder vereenigen.

Darwin's studiën over de afstamming des menschen en de seksuele teeltkeus kunnen met eere naast zijne andere werken genoemd worden. Dit is echter niet het geval met het laatste werk, dat wij van hem bezitten en dat gewijd is aan feiten en beschouwingen over de uitdrukking der gemoedsaandoeningen bij menschen en dieren. (*The expression of the Emotions in Man and Animals by Charles Darwin. With Photographic and other Illustrations. London, John Murray.*) Het is volgens het gevoelen van bevoegde beoordeelaars een zwak werk, hoevele merkwaardige feiten en treffende beschouwingen het ook moge bevatten. (Zie o. a. de verhandeling van Prof. Huizinga hierover, voorkómende in Isis. Jaargang II pag. 21).

Wij bepalen ons derhalve, ook met het oog op de beschikbare ruimte, tot enkele mededeelingen, die een denkbeeld kunnen geven van den aard en de strekking van het geschrift.

Het doel van Darwin is om uit de bewerktuiging der dieren, de levensomstandigheden hunner voorouders enz. het feit te verklaren, dat met bepaalde gemoedsaandoeningen steeds een werkzame toestand van bepaalde organen (spiercontracties enz.) gepaard gaat.

In de eerste plaats, zegt hij, zijn sommige handelingen bij zekere gemoedstoestanden van groot nut voor het dier. Als een

plotseling naderend gevaar het gemoed met angst vervult, is eene snelle vlucht wellicht het middel tot redding, en die vlucht vereischt eene sterke inspanning der spieren en dien ten gevolge een sneller harteslag, eene diepere inademing enz. Door de kracht der gewoonte verricht nu nog de nazaat bij soortgelijke gemoedstoestanden dezelfde bewegingen, die hem echter niet meer van nut zijn, zooals zij voor zijn voorvader waren. Van daar ons opspringen, het heftig kloppen van ons hart, als ontsteltenis ons plotseling bevangt. Van daar zeggen wij "onze haren rijzen te berge van schrik", omdat onze voorouders, zooals nu nog vele dieren, hunne haren opzetten om een naderenden vijand een schrikwekkend uiterlijk te toonen.

Gaan sommige gemoedsaandoeningen steeds vergezeld van zekere bewegingen, er bestaat ook eene onwillekeurige neiging om bewegingen uit te voeren, die juist het tegenovergestelde zijn van de bovengenoemde, als ook de gemoedstoestanden de tegenovergestelde zijn; deze zijn echter geheel nutteloos. Een hond, die op een vijand losgaat, loopt stijf met gestrekte pooten, opgerichte haren en staart, gespitste ooren en starende oogen. Een hond, die zijn meester nadert, kruipt als een slang; de haren zijn glad, de staart kwispelt, de ooren hangen slap en de oogen staren in 't minst niet.

Voegt men hierbij de stelling, dat een aantal psychische verschijnselen onmiddellijk van 't zenuwstelsel afhankelijk zijn, dan heeft men de hoofdbeginselen genoemd, die met de toepassing op talrijke verschijnselen den inhoud van "*The expression of emotions*" uitmaken.

Als wij zien, dat bovengenoemd werk door deskundigen zwak wordt genoemd, moeten wij niet vergeten, dat van een man als Darwin veel wordt verwacht, en derhalve een geschrift van zijne hand niet spoedig in alle opzichten voldoet. Wij zijn niet gewoon, dat ons de gelegenheid wordt gelaten om met overtuiging de

waarheid meer te benaderen, de feiten anders op te vatten en te verbinden dan hij heeft gedaan. Een onbekend schrijver zou door bovengenoemd werk zonder twijfel de algemeene aandacht op zich hebben gevestigd.

Daarenboven schaadt het onvoldoende van den jongsten arbeid geenszins aan het stelsel in zijn geheel, want dit valt niet, al is het voorloopig niet bij machte alle bijzondere verschijnselen te verklaren. Slechts dan zou het als onwaar moeten worden verworpen, als er feiten werden ontdekt, die er bepaald mede in strijd zijn; en ieder onpartijdig beoordeelaar moet erkennen dat dit nog niet is geschied, hoezeer ook de tegenstanders het tegendeel verzekeren. Darwin zelf heeft eene heftige bestrijding verwacht, omdat hij, meer dan iemand anders, begreep, dat zijne denkbeelden eene diep ingrijpende verandering in de wereld- en levensbeschouwing moesten te weeg brengen.

Men heeft de aandacht gevestigd op planten en dieren, die gedurende de historische tijden nagenoeg onveranderd zijn blijven bestaan; en bovenal zegevierend gewezen op de mummies van menschen, vogels en kruipende dieren uit de Egyptische graven, die, ongeschonden tot ons gekomen, volkomen gelijken op hunne soortgenooten van den tegenwoordigen tijd.

“Trois mille ans!” roept Emile Blanchard in vervoering uit, “cela compte à peine dans les calculs des partisans de l'évolution perpétuelle; on doit songer à une accumulation de milliers de siècles.”¹

Neen waarlijk, zij behoeven in de oogen der Darwinisten niet

¹ Zie de opstellen van Emile Blanchard in de Revue des deux Mondes van 15 Juin, 1er Août en 1er Octobre 1874.

Onder de bekwaamste tegenstanders van Darwin behoort de Quatrefages. Hij heeft zijne bezwaren neergelegd in eenige opstellen, voorkomende in de Revue d. d. M. van 15 Dec. 1868 en 1er Janvier, 1er en 15 Mars en 1er Avril 1869.

veel te tellen; zuinig zijn op tijd is voor hen geen vereischte, want natuur- en aardkunde hebben hun geleerd, dat de aarde waarschijnlijk reeds honderdmillioen jaren door levende wezens bewoond is geweest. En daarenboven is het zeer goed mogelijk, dat de verandering van omstandigheden niet groot genoeg was om afwijkingen te doen ontstaan; ook kunnen zij, die ontstonden, als nutteloos of schadelijk voor den bezitter, door de natuurlijke teeltkeus niet ontwikkeld, allengs zijn verdwenen.

Men heeft Darwin gezegd: uwe theorie onderstelt, dat elk wezen, dat heden bestaat, door eene lange keten van vormen, die onderling slechts weinig verschillen, met zijn oudste voorouders is verbonden. En wij zien groote tusschenruimten en sterk uitgedrukte verschillen tusschen de fossiele dieren en die, welke gij als hunne nakomelingen ons voorstelt. Waar zijn de tusschenvormen die den overgang geleidelijk maken?

Darwin heeft geantwoord: Nog slechts een klein gedeelte der aarde is voldoende doorzocht. Europa's bodem kennen wij vrij goed, die van Amerika een weinig, terwijl het volkomen onbekend is wat de aarde overal elders in haren schoot nog verbergt. Slechts dit weten wij zeker, dat van alle planten en dieren, die de aarde hebben bewoond, slechts zeer weinige als fossielen ons hebben bereikt, omdat er een zamenloop van omstandigheden vereischt werd om hen in dien toestand te brengen. De meesten zijn zonder twijfel verrot en vergaan, en uit hunne stof zijn nieuwe vormen verzezen.

En de uitkomst bevestigt de gegrondheid van Darwin's vermoeden, dat de aarde niettemin nog menig fossiel moet bevatten, dat eene ledige plaats in het stelsel zal bezetten, want telkens worden nieuwe overgangsvormen gevonden. Zoo werden o. a.

Men leze ook: C. R. Bree, *An Exposition of fallacies in the hypothesis of M. Darwin*, London 1872.

uit de tertiaire en post-tertiaire aardlagen der Vereenigde Staten een tiental dieren gedolven, die een geleidelijken overgang maken tusschen het oudste fossiele paard en zijn naamgenoot uit onze dagen.

Anderen — en hunne argumenten zijn de laatste, die ernstige weerlegging vereischen — beweren, dat Darwin de draagkracht zijner ideeën verre heeft overschat.

De wetten der erfelijkheid en der natuurlijke teeltkeus worden ook volgens hen werkelijk door de ervaring geleerd, en zijn derhalve voor altijd vaststaande feiten. De organismen zijn ook zonder twijfel aan veranderingen onderhevig. Doch hiermede eindigt de ervaring, en daarmede de waarheid. De veranderingen zijn geenszins, zooals Darwin beweert, voor eindeloze vermeerdering vatbaar; zij zijn daarentegen beperkt binnen eene vrij enge grens. Deze grens is die van de soort.

Proeven, zeggen zij naar waarheid, hebben bewezen, dat de paring van dieren, die tot verschillende soorten behooren, onvruchtbaar is; en dat, zoo dit al niet plaats vindt, althans de jongen, uit zulk een huwelijk geboren, of niet in staat zijn om onderling of bij hunne ouders een nageslacht te verwekken, of een kroost verkrijgen, dat na weinige generaties tot de stamsoort terug is gekeerd. Dat de rassen daarentegen onderling en met de individuën, waaruit zij ontsproten, tot in 't oneindige vruchtbare jongen verschaffen.

Zoo wordt uit de vereeniging van den ezel en de merrie het muilnier geboren als een zeer vurig maar onvruchtbaar hybride, dat alleen, en dan nog zeer zeldzaam, bij den hengst van ezel of paard een jong werpt. De kinderen van tijger en leeuw, in gevangen toestand gekweekt, hebben nooit zelve de oudervrengde gesmaakt. De jongen van den haas en het konijn, leporiden genaamd, hoewel in 1850 door Roux in den handel gebracht, vertoonden na eene reeks van geslachten weer volkomen de trek-

ken van het konijn, andere vrij nauwkeurig die van den haas enz. ¹

De ervaring leert derhalve, dat, wanneer het verschil in organisatie bij dieren en planten eene zekere grens overschrijdt, onderlinge onvruchtbaarheid van die ongelijke individuen het onvermijdelijk gevolg is. De mate van verschil in bewerktuiging, die met onvruchtbaarheid gepaard gaat, valt samen met de hoegrootheid van die, welke door de dierkundigen van oudsher verschillen in soort zijn genoemd. Waar dit niet het geval is, heeft men ten onrechte een ras met den soortsnaam bestempeld.

En ziedaar, roepen zij uit, eene grens, die menschelijke kunst noch natuurlijke teeltkeus ooit kan overschrijden. De mensch heeft aanmerkelijke veranderingen in de organisatie der levende wezens ontwikkeld, doch geen dier veranderingen was zoo diep ingrijpend, dat het gewijzigde individu ophield vruchtbaar te zijn met de onveranderde stamsoort. De mensch kan rassen vormen, doch nimmer soorten, en daarmee is ook de uiterste macht der natuurlijke teeltkeus omschreven.

De aanval, hoewel goed geleid, daar hij uitsluitend op betwistbare punten gericht is, kan echter evenmin als de vorige het Darwinisme doen vallen.

Wel is waar kan Darwin niet uit de ervaring bewijzen, dat eene zoo ver gaande verandering door opeenhooping van kenmerken alleszins kan geschieden, want wat is een menschenleeftijd bij den tijd, die hiervoor vereischt wordt! Hij zal ook niet wijzen op *Aegilops*, waarvan de nakomelingen voortdurend

¹ Het is echter gelukt, om uit twee graansoorten (*Aegilops ovata* en onze tarwe) eene tot in 't oneindige vruchtbare bastaardsoort (*Aegilops*) te verkrijgen. De stempel van *Aegilops ovata* werd bevrucht met het stuifmeel van de tarwe, daaruit ontstond eene veelal onvruchtbare soort: *Aegilops triticoïdes*. Wordt nu *Aegilops triticoïdes* op nieuw met het stuifmeel der tarwe bevrucht, dan ontstaat de genoemde *Aegilops*, die reeds tot in 34 generaties vruchtbaar geweest is.

nog welig tieren, want hij zou kunnen hooren: gij hebt niet met soorten, maar met rassen uw proeven genomen, en wat bewijst bovendien een enkel voorkomend geval?

De redelijke oppositie moet echter zwijgen, als Darwin getoond heeft, dat onvruchtbaarheid geene eigenschap is, die geheel op zich zelve, afgescheiden van alle andere bestaat; als hij heeft bewezen, dat zij niet blijft in al hare kracht of plotseling geheel verdwijnt, maar even als alle andere kenmerken tragsgewijze verandert. Want dan is onvruchtbaarheid eene afwijking als elke andere, die door de natuurlijke teeltkeus tot ontwikkeling kan worden gebracht.

En dit bewijs is werkelijk door proeven en beschouwingen geleverd. Planten, die tot verschillende families behooren, zijn onderling volkomen onvruchtbaar; bij soorten, die veel van elkander verschillen, is de onvruchtbaarheid aanmerkelijk grooter dan bij die, welke meer op elkander gelijken. De onvruchtbaarheid vermeerderd dus geleidelijk met het uiteenwijken der geheele bewerktuiging. Zelfs de kleinste afwijkingen kunnen reeds in dien zin op de voortplantingsorganen werken. De Deutsche spits-hond paart gemakkelijker met den vos dan met rassen van zijns gelijken. Eene soort dwergmaïs met gele en eene met roode zaden groeien in elkanders nabijheid en kruisen toch nimmer; en toen Gärtner de bevruchting kunstmatig tot stand bracht, verkreeg hij uit een enkele halm niet meer dan een vijftal korrels. Dezelfde onderzoeker heeft gele en witte variëteiten van negen *Verbascum*-soorten, die overigens volkomen op elkander geleen, gekruist en bevonden, dat de soorten van gelijke kleur meer zaad verschaften dan de andere.

Het bovenstaande zou reeds voldoende zijn, om aan de bedenkingen, die aan de uitkomsten der paring van ongelijksoortige individuen zijn ontleend, alle bewijskracht te ontnemen. Ten overvloede vermelden wij nog enkele resultaten van het onderzoek,

dat over dit onderwerp op uitgebreide schaal heeft plaats gehad.

De muilezel, uit hengst en ezelin gesproten, is, even als het muilnier, volkomen onvruchtbaar. De bastaards van bison en koe kunnen eenige geslachten voortbrengen, vóórdat de reeks van afstammelingen door volkomen onvruchtbaarheid eindigt. De kruising van den bok en het schaap, in Europa volkomen onvruchtbaar, komt in Chili gemakkelijk tot stand, en levert bastaards op, die ovicaprae (schaapgeiten) worden genoemd. De jongen dier schaapgeiten vertoonen echter na eenige geslachten reeds weder de haren en andere kenmerken van den bok. Buffon wist een brakhond met eene wolvin te doen paren. Dit huwelijk was vruchtbaar, en die vruchtbaarheid bleef bij de hondwolven gedurende vier generaties bestaan; toen at de moeder twee van de jongen op, en het onderzoek werd niet verder vervolgd.

Genoemde feiten bewijzen ondubbelzinnig welk een groot verschil in de mate van onvruchtbaarheid tusschen de soorten bestaat. Zulk een verschil past uitnemend in Darwin's stelsel, doch geenszins in dat zijner tegenstanders. Als de Schepper heeft gewild, dat door de onderlinge onvruchtbaarheid een scheidsmuur werd opgetrokken tusschen de soorten, waardoor vermenging onmogelijk werd, en de wereld der bewerkte wezens een onveranderlijk karakter verkreeg, waarom is de onvruchtbaarheid dan niet volkomen en voor alle soorten in mate gelijk?

De gestelde grens is derhalve kunstmatig en wordt dus ter zijde gesteld, waar het te doen is om hetgeen werkelijk in de natuurlijke orde der dingen gegrond is.

Zoo heeft het Darwinisme, van zijne geboorte af tot den huidigen dag, met eere den aanval van onkunde, vooroordeel en streng wetenschappelijke oppositie doorstaan. Zoo is het uit den heftigen strijd telkens zegevierend verzezen, en heeft het al worstelend gewonnen aan omvang en kracht.

Zelfs Agassiz, de beroemde Amerikaansche zooloog, die tot

zijn dood toe Darwin uit volle overtuiging bestreed, voelde zich gedrongen tot den uitroep:

„Ik moet bekennen, dat ik niet gedacht had dat deze theorie in die mate, als thans het geval is, in de beste hoofden van onzen tijd zou opgenomen worden. Haar succes is grooter geweest, dan ik voor mogelijk had gehouden.”¹

Het geheim van zulk eene overtuigende kracht lag niet slechts in de juistheid der denkbeelden, en het feit, dat de tijd rijp was om ze te ontvangen; maar evenzeer in de persoonlijkheid van Darwin, den man, in wiens geest zij geboren en door wien zij verdedigd werden.

Met eene ongelooflijk veelzijdige kennis bezit hij eene uitnemenden aanleg voor waarnemen en opmerken en een bewonderenswaardig vermogen om op zich zelf staande feiten door veelomvattende godachten te verbinden. Waardig was altijd zijne houding tegenover de dikwijls hartstochtelijke en onbillijke aanvallen, waaraan hij steeds blootstond, en aan waardeering van de verdiensten van anderen ontbrak het hem nimmer. Hij toonde aan vriend en vijand, dat het hem niet te doen was om eene tijdelijke overwinning in het kruisvuur der dialectiek, maar om de bevestiging van eene waarheid, die voor alle eeuwen bestemd was. Eerlijk en onpartijdig wees hij zelf op zwakke plaatsen in zijn stelsel, die nog versterking behoeften, en welwillend en dankbaar nam hij de opmerkingen van anderen aan.

Moge de helderdenkende en werkzame man lang nog genot hebben van het streelende bewustzijn, dat hij de menschheid eene groote schrede vooruit heeft gebracht op de baan der ontwikkeling, dat het nageslacht hem zal noemen als een der scherpzinnigste denkers en beminlijkste menschen, die de negentiende eeuw heeft bezeten.

---

¹ Dat Darwins' wetenschappelijke verdiensten ook in ons land zeer worden gewaardeerd, bleek nog onlangs, toen de Senaat der Leidsche hooogeschool hem het eere-doctoraat aanbood.

Darwin's theorie, hoe veel zij ook reeds omvat, is echter nog geene volledige verklaring van het ontstaan der soorten.

De grondslagen van het trotsche gebouw, de veranderlijkheid der organismen en de erfelijkheid hunner kenmerken, zijn nog even duister en onbegrijpelijk, als zij waren vóór Darwin zijn arbeid begon.

Hij heeft het samengestelde vraagstuk: het ontstaan der hoogst bewerkte wezens uit den laagsten grondvorm, herleid tot de veel eenvoudiger vraag naar de verklaring der oorzaken en wetten, die de veranderlijkheid en erfelijkheid voortbrengen en beheerschen. De waarde van den reusachtigen arbeid, dien hij verrichtte, wordt hiermede in 't minst niet verkleind. Elk onderzoek op natuurkundig gebied bestaat in eene herleiding van het samengestelde tot het meer eenvoudige. Eene volledige verklaring is dan eerst verkregen, als het te onderzoeken verschijnsel door een keten van oorzaken en gevolgen met een goed omschreven vorm van beweging is verbonden; dan is het onderzoek geeindigd en onze kennis op dat punt niet voor vermeerdering meer vatbaar.

Al zullen nog eeuwen moeten voorbijgaan, vóórdat van verschijnselen, die deel uitmaken van het geheimzinnige en raadselachtige leven, zulk eene volledige verklaring kan worden gegeven (zoo die al ooit kan geschieden), toch zijn veranderlijkheid en erfelijkheid nog samengesteld genoeg, om hare vereenvoudiging en ontleding van de naaste toekomst te mogen verwachten.

CHARLES KINGSLEY.

CHARLES KINGSLEY.

't Is reeds bijna twee jaren verleden, dat *de waarachtige geschiedenis van Josua Davids* in alle talen overgebracht, in alle tijdschriften besproken, op alle leestafels aangetroffen werd. In een tijd als de onze, waarin we als het ware staan op den vóór-avond eener hervorming op kerkelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied, en worstelen om nieuwe vormen waarin wij de nieuwe behoeften die gevoeld worden bevredigen kunnen, waarin allerlei vraagstukken met klimmenden nadruk ons ter oplossing worden voorgelegd — in zulk een tijd leven wij natuurlijk snel, en de boeken met ons. Toch behoort de aangrijpende geschiedenis van Josua Davids, zoo gretig gelezen en zoo verschillend beoordeeld, nog niet zoozeer tot het verledene, dat we ons de onverkwikkelijke figuur niet meer herinneren zouden van den Eerw. Grand, predikant bij de Engelsche staatskerk, die zulk een treurigen invloed oefende op het tragische uiteinde van Josua Davids.

“Als wij christenen zijn,” vroeg de veertienjarige knaap, na afloop der catechisatie den Eerw. Grand, “waarom leven we dan niet als christenen?”

“Och ja, waarom doen we niet!” zei de heer Grand. “Van wege

de verdorvenheid van het menschelijke hart, door de wereld, het vleesch en den duivel."

"Maar mijnheer, als u dat zoo inziet, waarom leeft u en de andere dominees dan niet zooals de Apostelen, en geeft u niet al wat u hebt aan de armen?" riep Josua zijne handen wringende en een stap vooruit doende, met de tranen in zijne oogen. "Waarom, als gij dien tekst leest: "zoo wie nu het goed in de wereld heeft en ziet zijnen broeder gebrek lijden, en sluit zijn hart voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?" — waarom leeft gij dan in zoo'n mooi huis en geeft partijen en laat ge Griet Bray in die oude leemen hut bij u van gebrek omkomen, en de arme weduwe Tregellis ginder, met hare zes kinderen, zonder vuur en geen kleeding om haar lijf? Ik begrijp er niets van mijnheer! Christus was God, en wij zijn christenen, en toch doen wij volstrekt niet zooals hij bevolen heeft, hoewel gij zelf zegt dat het eene zonde is, die nooit vergeven kan worden, indien wij tegenspreken wat in den Bijbel staat."

"Houd je mond," riep de heer Grand, "God heeft jou bevolen om uwe priesters en meesters, en allen die in macht over u gesteld zijn te gehoorzamen. Wij willen nu van die zothed niets meer hooren. Geloof wat je geleerd wordt, en doe wat je gelast wordt, en ga niet op je eigen houtje over dingen denken, waarvan je niet meer verstand hebt dan de ezel dien je drijft."

Toen iedereen de kerk uit was, hoorde men den heer Grand tot den heer Freeman zeggen: "let eens op Freeman, met dien jongen loopt het slecht af; hij zal een booze knaap worden, een vrijdenker en een democraat. Ja wel, ik ken dat gebroed met hun geteem over den weg en de waarheid. Hij moest eene flinke dracht slagen hebben. Mij te durven kapitellen in mijn eigen kerk!"

Nog tweemaal ontmoet Josua den heer Grand op zijn levensweg. Straks ontvangt de edelmoedige dweper nog een zweeps slag van den Eerwaarden geestelijke, die den socialist in zijn prachtigen

phaeton voorbij rijdt, en aan het einde zijner loopbaan valt Josua Davids als het slachtoffer der woede van het volk, welks fanatisme de heer Grand in naam des geloofs tot razernij heeft opgezweept.

Geen wonder, dat deze tooneelen uit de geschiedenis van Josua Davids ons weer voor den geest kwamen, toen wij ons nederzetten om een levensbericht van den ook hier te lande welbekenden romanschrijver Charles Kingsley te ontwerpen.

Ook Kingsley was gedurende bijna 30 jaren predikant bij de Engelsche staatskerk. Ook Kingsley heeft op den noodkreet der arbeidende klasse geantwoord met een zweepslag, maar een zweepslag toegediend in de andere richting, en bestemd om de oogen van "de zelfzuchtige kinderen van den Mammon" voor de ellenden der volksklasse, en hunne harten voor de vervulling van hun zedelijken plicht te openen.

Toen hij als auteur optrad, — 't was omstreeks het jaar 1848 — was, nog minder dan thans, populariteit het deel van hem, die den handschoen opnam voor de arbeidende klasse. Dat bovendien een predikant bij de aristocratische *High Church* van Engeland, met de onverschrokkenheid eener besliste overtuiging, in naam van den godsdienst beter maatschappelijke toestanden voor den arbeider op schier dreigenden toon eischte; dat hij een wellicht onbesuisden, maar zeer zeker krachtigen aanval deed op het Evangelie der nieuwere economisten, die, gelooviger nog dan tegenwoordig, zwoeren bij de verlossende en zaligmakende kracht der "vrije concurrentie"; dat hij zich met fierheid een Christen-socialist durfde noemen, berokkende hem, even als zijn vereerden leermeester en geestverwant Maurice, den toorn der kerkelijken en den spot der doctrinair-liberalen. Doch Kingsley was de man niet om zich daarvoor uit zijn spoor te laten dringen. Angstvallig in het uitspreken zijner meeningen is hij nooit geweest, ook al noemde men hem socialist, predikant-chartist, priester-soldaat, en wat de heeren

dagbladschrijvers en tijdschriftredacteers verder goedvonden hem naar het hoofd te slingeren.

Even als ieder jeugdig talent is Kingsley in zijne eerste, uit het oogpunt der kunst beschouwd misschien niet zijne beste, zeker zijne aangrijpendste romans als radikaal opgetreden, en indien hij later in zekeren zin heeft opgehouden de leider eener partij te zijn en een meer conservatieven toon aansloeg, toch heeft niemand zelfs zijner hevigste tegenstanders er aan gedacht, den schrijver van *Alton Locke* en *Yeast* deswege van gebrek aan moed of een verflauwen zijner liefde voor de volkszaak te verdenken. Zijn radicalisme was van stonde aan met vrij wat conservatieve bestanddeelen vermengd. Veel meer dichter dan denker, zocht hij de waarheid meer met de verbeelding en het gemoed dan met het hoofd en het denken. Bovendien, de godsdienstige en sociale vraagstukken, die omstreeks het jaar '48 op den voorgrond begonnen te treden, hebben zich allengs meer ontwikkeld en in den loop des tijds scherper omtrekken ontvangen. De grenslijn tusschen oud en nieuw is zui-verder getrokken. De denkbeelden en meeningen van het jonge Engeland in zijne *Sturm und Drangperiode* van '48 waren nog te onbepaald en te zwevend. Door een koenen greep der fantaisie poogde men op de oude grondslagen een nieuw gebouw op te trekken, zonder eerst de deugdelijkheid van den grondslag onderzocht en de onbruikbare steenen opgeruimd te hebben. De onge-lijkscoortigste bestanddeelen, orthodoxie en radicalisme, werden bij-ééngevoegd tot een schitterend mozaiek, dat straks in zijne ele-menten zou worden opgelost, als de eerste geestdrift bekoeld was en de critiek zich rekenschap zou gaan geven van de beteekenis van den nieuwen geest, waarmede men de versteende vormen poogde te bezielen. In de *Broad-Church*¹ reikte het jong-Engeland elkander

¹ Wijde kerk, wellicht 't best te vergelijken met dusgenaamde evan-gelische richting hier te laude.

de hand, om, onder aanvoering van Maurice, de deuren der oude Staatskerk te openen voor den nieuwen geest, het oude openbaringsgeloof in gemeenschap te brengen met de nieuwe behoeften onzer 19^e eeuw, de 39 artikelen der Episcopale kerk te bezielen met den geest der Bergrede, en op dien grondslag een programma van sociale hervorming te ontwerpen, dat genezing voor al de krankheden der maatschappij aanbrengen zou.

De kleine fractie, wier meest begaafde woordvoerder Charles Kingsley geweest is, heeft betrekkelijk weinig succès gehad. De *Broad-Church* is van de eene zijde overvleugeld door het ritualisme en scepticisme, van de andere zijde is hare poging om het orthodoxe geloof te moderniseeren ondermijnd door de nieuwere Bijbelkritiek der *Essays en Reviews* en de ontdekkingen van Darwin op natuurkundig gebied. Wat aanvankelijk zoo veel belovend scheen, is na verloop van een dertigtal jaren bijna spoorloos verdwenen.

Toch kon Kingsley aan de hoofdgedachte van zijn leven, die in al zijne geschriften op den voorgrond treedt, getrouw blijven, omdat die hoofdgedachte meer en beter was dan de theorieën waarin de *Broad-Church* haar voor het denken aannemelijk poogde te maken, en niet staat of valt met eenig wijsgeerig stelsel of politiek programma. Zijne vruchtbare pen namelijk heeft ten einde toe geijverd voor hetgeen een zijner beoordeelaars zijn *Muscular Christianity* noemde. Spierkracht naar lichaam en geest, geadeld door de zelfverloochenende toewijding van den godsdienst, dat was naar zijn oordeel het eenige middel om het Engelsche volk groot en machtig te doen zijn, en aan de menschheid te midden harer maatschappelijke en godsdienstige crisis een gezonder en gelukkiger toekomst te verzekeren.

Noem dit, zoo ge wilt, de droom van zijn leven — hij zelf heeft, evenals zijn beroemde vriend Thomas Carlyle, oogenblikken van zwaarmoedigheid gehad, waarin zijn leven en werken hem inderdaad een droom toescheen, — maar het was

dan toch in elk geval een droom, die in edelmoedigheid en aantrekkelijkheid de wijsheid van vele wakenden te boven gaat.

Zijn eerste optreden als auteur had plaats, zooals wij reeds zeiden, in het jaar 1848. De godsdienstige en sociale crisis, die zich onder zijne oogen begon te ontwikkelen, dwong hem tot spreken. Plaats iemand als Kingsley, met zulk eene ontvlambare verbeelding, zulk een diep gevoel voor de nooden zijner medemenschen, zulk een vast geloof in de ideale bestemming van het leven, zulk eene voorliefde voor hetgeen groot, sterk, krachtig is, zulk een onweerstaanbaren, min of meer stormachtigen drang tot handelen — plaats zoo iemand midden in onze weifelende, wankelende, zoekende 19e eeuw, wikkel hem in de toga van een predikant der Engelsche staatskerk, maar van een predikant in wiens gemoed Carlyle's woord: "*dit is de oorzaak van al onze ellende, dat wij God vergeten hebben*", nog weerklinkt, die uit Maurice's *Kingdom of Christ* geleerd heeft, dat het leven met enthousiasme moet worden aangegrepen, en barmhartigheid de hoofdinhoud van den godsdienst is, — en het verwondere u niet indien de jeugdige, vurige predikant, als hij het *Book of common prayer* heeft neergelegd, straks naar de pen grijpt, en met de revolutionaire toorts van den radicaal door de achterbuurten en langs de paleizen der "gunstelingen van den Mammon" gaat.

De omstandigheden waren inderdaad ernstig genoeg.

Al levert de groote Engelsche natie ons het indrukwekkende schouwspel op van een volk, dat sinds zijne groote politieke omwenteling geen revoluties meer gekend heeft, en rustig, zonder al te bedenkelijke schokken, zijn ingewikkeld staatsorganisme telkens naar de behoeften des tijds heeft weten uit te zetten, — toch ligt Engeland niet zoo geheel van het overige Europa afgescheiden, of de politieke storm, die in 1848 over ons werelddeel ging,

bereikte althans eenigermate de overzijde van het kanaal. Het Chartisme verhief zich krachtiger dan ooit. Aangestoken en begunstigd door de koortsige rilling, die door geheel Europa ging en de vorsten van het vaste land een schrik om het hart sloeg, zou het eene laatste wanhopige poging in het werk stellen. Reeds tweemaal, eerst in 1817, daarna in 1841, had de partij der Chartisten een verzoekschrift, door meer dan een millioen arbeiders ondertekend, tot het parlement gericht, ten einde een Charter voor het volk (*the people's charter*) te bekomen, gelijk koning Johan de *Magna Charta* aan den Engelschen adel verleend had. De eisch betrof voornamelijk de invoering van het algemeen stemrecht, éénjarige parlementen, geheime stemming, verdeeling van Engeland in kiesdistricten en bezoldiging der afgevaardigden. Zoo zou de staatsmacht geheel komen in de handen van het volk, en kon de maatschappij in het belang der arbeidende klasse vervormd worden. Was het verzoek der Chartisten reeds tweemaal afgeslagen — aangevoerd door de vurige woede van O'Connor, zou men thans te midden der algemeene gisting in Europa eene derde poging wagen. De Februari-onwenteling te Parijs brak uit — en reeds in Maart verhieven zich te London, Manchester en Glasgow volksbewegingen. Zelfs hadden te Glasgow onlusten plaats, die een oogenblik een onrustbarend karakter aannamen. Barricades werden opgericht, de gebreklijgende arbeiders plunderden eenige winkels, en trokken langs de straten onder het aanheffen van de in Engeland ongehoorde kreten: *Leve de Republiek, weg met de Koningin!* Door het verstandig en moedig gedrag der politie, gesteund door den traditioneelen eerbied der Engelschen voor de wet, werd de geschokte rust te Glasgow spoedig hersteld. Doch middelerwijl was het Chartisten-convent te London ijverig werkzaam, om door middel eener reusachtige demonstratie aan het Parlement een Charter voor het volk af te persen. Onder de leiding van O'Connor zou op den 10den April, ondanks het

verbod der regeering, eene meeting gehouden worden, ten einde in optocht eene monsterpetitie aan het huis der Gemeenten aan te bieden. Werd het verzoek afgeslagen, dan zou men het uiterste beproeven en moest het zwaard beslissen. Het volk, verzekerde O'Connor, was op de hand der Chartisten, en drie regimenten hadden bovendien in geval van nood hunne hulp toegezegd. Alles beloofde dus eene schitterende uitkomst!

De 10e April brak aan — en de voorgenomene demonstratie mislukte jammerlijk. Engeland was het ontvlambare Frankrijk niet. Het volk van Londen greep niet dolzinnig naar de wapens, maar schaarde zich kalm aan de zijde van hen die de orde handhaafden. In plaats van honderdduizenden waren slechts eenige duizenden verschenen, die onder een stroomenden regen in de grootste verwarring uitéengingen, terwijl de ongelukkige petitie onder algemeen gelach in een *cab* naar het huis der Gemeenten gebracht werd. Het Chartisme had al zijne kansen op één worp gezet — en het spel verloren.

Doch al was de laatste beweging der Chartisten jammerlijk mislukt, al had noch de driftige opgewondenheid van O'Connor, noch de prediking van den socialistischen methodist Stephens, noch het woord van den dichter Thomas Cooper, de revolutietoorts kunnen ontsteken — toch maakte die *cab*, die met hare monsterpetitie naar het Parlementsgebouw reed, op hen die verder zagen nog een anderen dan lachwekkenden indruk. Zij gevoelden dat die politieke beweging, schijnbaar een kluchtspel, inderdaad een achtergrond had donkerder dan Dante's Inferno. Het was de nood en de ellende van de arbeidende klasse.

De parlementaire enquête van 1842 had dienaangaande hui-
veringwekkende bijzonderheden aan het licht gebracht. Voorna-
melijk scheen die nood aan twee oorzaken te moeten worden toe-
geschreven: aan de invoering der machines bij de industrie, en de

toepassing van het beginsel der nieuwere staathuishoudkunde, 't beginsel der vrije concurrentie. Inderdaad ¹, sinds in den aanvang onzer eeuw, na de ontdekkingen van Arkwright Watt en Fulton, de machine ingevoerd was, waren booze dagen voor de werklieden van Groot-Brittanje angebroken. De machine werd hoofdzaak, de arbeider bijzaak. De machine kon altijd doorwerken: dus werd de werktijd voor den aan het ijzeren stoomwerktuig vastgeklonken werkman ook steeds verlengd. De machine had niet altijd voor hare mindere verrichtingen den sterk gespierden arm van den man noodig: dus werden ook de onrijpe arbeidskrachten, die der vrouwen en kinderen, gebruikt. En op die wijze werden nu de machines met hare aanhangsels — mannen, vrouwen en kinderen — met helschen gloed opgestookt en aan het werk gezet. 't Product moest zoo groot mogelijk en zoo goedkoop mogelijk zijn, om op de wereldmarkt de concurrentie te kunnen overwinnen. Behalve de machines was, naar het oordeel van het jonge-Engeland, de nieuwere staathuishoudkunde met hare wet van vraag en aanbod, van vrije concurrentie, de noodlottige macht, die de arbeidende klassen naar lichaam en ziel verteerde. Daardoor waren alle banden losgemaakt en was een strijd in het leven geroepen van allen tegen allen, van den eenen industrieel tegen den ander, van den patroon tegen zijne arbeiders, van de arbeiders onderling. Deze concurrentie, meenden zij, was het, die elken eerlijken handel te gronde richtte; die de patroons, ondanks hen zelve dwong, bedriegers, woekeraars, tirannen hunner onderhoorigen te worden; die alle zedelijke banden tusschen meester en dienstknecht verbrak en een geest van haat, wantrouwen, achterdocht aankweekte; die de werkloonen voortdurend verlaagde; den werkman zijn dagelijksch brood ontnam en hem en zijn gezin aan armoede, ellende, zonde en misdaad prijs gaf.

---

¹ Vergel. Quack, *Maurice en de Arbeiders*, Gids Nov. 1874, pag. 180.

Indien gij u verstout had den handschoen op te nemen voor het beginsel der vrije mededinging, het jonge Engeland van voor 30 jaar zou vermoedelijk een van Kingsley's sociale romans uit zijne boekerij genomen en, een dier tafereelen vol dramatische kracht en huiveringwekkende waarheid voor u opslaande, gezegd hebben: "Lees, en zeg mij dan of dit toestanden zijn, die in eene kloeke, gezonde, christelijke maatschappij geduld mogen worden:

We zijn in eene groote holle kamer, zonder tafel en bed. Op den grond, op een hoop vodden, lag een meisje, bleek en uitgeteerd, met holle oogen en misvormde gelaatstrekken, wier eenig deksel bestond uit den sleep van een nieuw smaakvol rijkleed, waaraan twee andere meisjes, flets en opgeschikt, die rechts en links van haar op den grond zaten, bezig waren te naaien.

"Hebt gij geen vuur van avond?" vroeg Mr. Mackaye.

"Neen!" zei de eene bitter; "wij hebben van avond geen vuur kunnen verdienen, noch met eerlijken noch met oneerlijken handel."

"Ik zag dat Mackaye een der meisjes iets in de hand stopte en tot haar fluisterde: "Een half honderd kolen," waarop zij met een onvergetelijken blik van dankzegging antwoordde en spoedig vertrok. Toen begon de zieke, haastig en als gejaagd:

"O Mr. Mackaye! mijn goede, beste Mr. Mackaye, ach! spreek toch tot haar, tot die arme Lizzy hier, ook! Ik durf het wel in haar bijzijn zeggen, omdat zij nog fatsoenlijker is, en nog niet geleerd heeft slechte woorden te spreken — maar spreek toch tot haar, en zeg haar, niet den slechten weg op gaan, gelijk al de anderen. Ik weet wel, dat het gebrek haar daartoe drijft, gelijk het ons allen doet, — maar zeg haar, dat het beter is gebrek te lijden en met eere te sterven, dan de schande en den vloek Gods op het hoofd te laden; alleenlijk om dit arme, ellendige lichaam nog eenige jaren langer te bewaren in deze jammervolle wereld. Zeg haar dat, Mr. Mackaye!"

"Ik geloof," zeide hij, terwijl de tranen langs zijne wangen stroomden, "ik geloof dat gij in deze zaak beter zult spreken dan ik kan, Ellen!"

"O neen! neen! Wie ben ik om met haar te spreken! Ik zou even slecht zijn als eene van haar, als de Heer, in zijne genade, mij niet voor

de verzoeking had bewaard, door van mij het ongelukkige misvormde schepsel te maken, dat ik ben. . . . Wat *Lizzy* betreft, ik hoopte, dat zij berouw zou hebben gehad, na alles wat ik met haar gesproken heb; maar toen ben ik weer erger geworden en vereischte zooveel oppassing, en toen is zij 's avonds weer uitgegaan, zoo erg als ooit."

Lizzy had bijna al dien tijd haar gelaat met de handen bedekt. Nu zag zij op, hartstochtelijk, bijna uitdagend.

"Berouw! — ik heb berouw gehad — ik heb nog berouw, ieder uur — ik haat mij zelve, en ik haat de geheele wereld om die reden; maar ik moet — ik moet; ik kan haar geen gebrek zien. lijden, en ik kan zelve niet van honger sterven. Toen zij ziek begon te worden, hield zij zoolang vol als zij kon, en deed zij wat ze kon, en toen verdienden wij met elkander drie schellingen in de week, en daar moest zooveel af; en toen werd het loon weer verlaagd; en nu kan *Ellen* niet meer werken, en nu moeten wij met ons beiden er vier onderhouden, waar nauwelijks voor twee genoeg is."

Op dien oogenblik kwam het andere meisje terug met de kolen; maar in plaats van het vuur aan te maken, liep zij naar *Ellen* en poogde haar te overreden eenige lekkernij te eten, die zij voor haar gekocht had.

"Wij hebben *Mr. Mackaye* alles verteld," zeide *Lizzy*.

"Eene vroolijke geschiedenis, niet waar? O! indien die groote dame, voor wie wij hier dit rijkleed maken, maar half het geld geven wou, dat die rijtoertjes in het park haar kosten, en ons naar de koloniën wou zenden, — daar, daar zou ik mij goed gedragen! Misschien zou ik daar de vrouw kunnen zijn van een braven man! O God! hoe zou ik voor hem zwoegen en slaven met al mijn hart! Dan zou ik mijn leven beteren — dat zou zijn als een overgang uit de hel naar den hemel! Maar nu — wij moeten — wij moeten zeg ik u. Ik zal spoedig krankzinnig worden of aan den drank raken. Toen ik daar zoo even den jeneverwinkel voorbij ging, moest ik als gejaagd voortloopen, uit vrees, dat ik er in zou gaan — en als het eens zoover komt. . . . Kom, aan het werk maar. Maak het vuur aan, mefufvrouw; als je blijft."

En zij ging zitten en begon met koortsige drift aan het rijkleed te naaien, waarvan de andere, gedurende ons bezoek, ter nauwernood had opgezien. ¹

¹ Kingsley, *Alton Locke*.

En van al die ellende, die verborgen wanhoop en die openbare misdaad en zonde, droeg de vrije concurrentie de schuld. Zij was het, meende het jonge Engeland, die deze "verwonderlijk goed ingerichte wereld" uit hare voegen gerukt en de maatschappij opgelost had in een chaos van atomen, van op zichzelf staande individuen, die op elkander stootten en elkander vernietigden, waarover het egoïsme, het brutale geweld van den sterkste, en niet de idee van het recht en de stem van den zedelijken plicht heerschappij voerde. Tegenover dit individualisme moest het beginsel der associatie, en de christelijke idee der maatschappij als eene groote broederfamilie gepredikt en gehandhaafd worden. En ziehier nu het punt, waar de sociale beweging en het godsdienstige reveil, dat ongeveer gelijktijdig in Engeland plaats had, elkander ontmoetten. — De Engelsche staatskerk, een wonderlijk mengsel van katholicisme en protestantisme, van formalisme en bekrompenheid, had opgehouden een bezielenden invloed op den volksgeest uit te oefenen. "*Sinds twee of drie geslachten*", had Thomas Carlyle reeds uitgeroepen, "*is de godsdienst uit de kerk geweken, en weeft hij in stilte ergens in een hoek, dien niemand opmerkt, een nieuw kleed, waarin hij straks zal optreden om ons op nieuw te bezielen, ons, onze kinderen of onze kindskinderen. Wij hebben een anderen Luther noodig, want de kerk is het kleed, het geestelijke en innerlijke weefsel waardoor het leven en de warmte onderhouden wordt. Maar in dit tijdperk der wereldgeschiedenis zijn deze kerkelijke kleederen aan de ellebogen jammerlijk verstenen. Erger nog, de meeste zijn niets dan holle, ledige vormen, maskers, waarachter geen levend aangezicht, geen geest woont, maar die opgevuld zijn met spinnen en eene afschuwelijke menigte onreine dieren, die met hunne pooten hun weefsel spinnen. En dat masker vestigt zijne glazen oogen nog op u, met een akeligen schijn van leven . . . . Het eenige doel, het eenige we-*

zen, het eenige nut van elken godsdienst die gepredikt is, gepredikt wordt en gepredikt zal worden, bestaat hierin, dat hij ons geweten, hetwelk ons inwendig licht is, wakker en brandende houdt. Elke godsdienst, die niet tot handelen, tot arbeid aandrijft, moge gaan wonen waar hij wil, bij de Brahmanen, de Antinomianen, de draaiende Derwisschen, — bij mij is voor hem geen plaats."

Was de stem van Carlyle in menig opzicht die eens roependen in de woestijn, omdat de vlucht zijner Duitsche bespiegeling voor den Engelschen geest te hoog, te nevelachtig, te duister was, — meer invloed bezat het woord van den man, wiens naam meer in het bijzonder aan het godsdienstige reveil en de beweging der christen-socialisten verbonden is. Wij bedoelen natuurlijk Rev.-Maurice, hoogleeraar aan het Kings-college en tevens "chaplain" van Lincoln's-Inn. Kweekeling en vereerder van Coleridge, den baanbreker in Engeland der Duitsche romantiek, die, als reactie tegen de nuchtere verstands-philosophie en het dorre Deïsme der 18e eeuw, allen nadruk legde op het gevoel, het poëtische, het mystieke in den godsdienst, — poogde Maurice de oude versteende vormen der Engelsche orthodoxie met een nieuwen geest te bezielen. Het leerstelsel was voor hem niet meer een afgetrokken verstandsbegrip, maar eene openbaring, eene omschrijving, wellicht eene onvolledige, maar daarom nog geen onjuiste omschrijving van het gemoedsleven. Als symbool moest het op mystieke, poëtische wijze verklaard worden. God openbaarde zich rechtstreeks en onmiddellijk aan het gemoed der menschen, en in het Christendom had Hij geen stelsels, maar zich zelve aan de menschheid medegedeeld. De bijbelsche openbaring was derhalve voor Maurice geen handboek van wijsgeerige begrippen, die voor de rechtbank van het verstand beoordeeld moesten worden, maar zij richtte zich tot 's menschen ziel om dat nieuwe leven op te wekken dat zijne reinste en edelste uitdrukking gevonden had in de Bergrede met haar: Zalig de armen van geest, de treurenden, de verdrukten.

Bij zulk eene opvatting van den godsdienst had een dienaar der Kerk natuurlijk nog iets meer te doen dan het *Book of common prayer* af te prevelen. De godsdienst moest het knellende zondagskleed, waarin hij nauwelijks ademhalen kon, afwerpen, en in wereldsch gewaad de wereld ingaan om met de kinderen dezer wereld te hopen, te lijden en te strijden en al de levensuitingen der maatschappij te bezielen met een nieuwen geest. Het sociale vraagstuk moest uit christelijk oogpunt beschouwd, beoordeeld, zoo mogelijk opgelost worden.

Het jaar 1848 maakte op Maurice een diepen indruk.

Wel was het Chartisme mislukt, maar te midden van het hoonlachen, waaronder de cab der Chartisten de petitie naar het Parlement bracht, bleef toch de noodkreet der arbeidende klasse, die steeds dieper wegzonk in een nacht van ellende en misdaad, als een akelige dissonant natrillen in het hart van Maurice en zijne geestverwanten. Al spoedig sloeg hij de hand aan 't werk, en richtte de "chaplain" van Lincoln's Inn eene vereeniging op tot bevordering der associatie, die zich ten doel stelde de grondbeginselen van het Christendom toe te passen op handel en industrie, en tegenover het individualisme der vrije mededinging de stelling uitsprak: 1°. dat de menschelijke maatschappij een lichaam is, dat uit vele leden bestaat, niet eene massa van onder elkander strijdende atomen; 2°. dat echte arbeidsgezellen, geassocieerden geen concurrenten zijn; 3°. dat een beginsel van rechtvaardigheid, niet van zelfzucht, in het ruilverkeer heerschen moest. Omringd door een kleinen staf van jonge advocaten en geestelijken, — we noemen slechts Mr. F. Hughes, Mr. Ludlow, Mr. Townsend, Lord Ripon, Rev. Larke en Rev. Ch. Kingsley, — toog Maurice aan het werk om het denkbeeld der associatie te bepleiten en te bevorderen, de publieke opinie wakker te schudden, en door eene zedelijke en verstandelijke wedergeboorte, door kennis en godsdienst, de arbeidende klasse op te heffen. Met hun week-

blad "*The Leader*" en hun magazijn *Politics for the People* trokken de christen-socialisten de wereld in, sterk door de edelmoedigheid hunner bedoelingen en de vastheid van hun geloof, dat door eene nieuwe bezieling der samenleving met den geest des Christendoms de krankheden der maatschappij genezen en de idéé eener christelijke broederfamilie verwezenlijkt zou kunnen worden.

De kleine groep, die zich destijds om Maurice vereenigd had, is thans geheel ontbonden. Het beginsel van associatie is hun door de arbeiders zelve uit de handen genomen; als kerkelijke partij zijn zij door de orthodoxie en het ritualisme overvleugeld, maar zij hebben toch te midden van allerlei smaad en miskennis de oogen van Engeland geopend; een niet onbelangrijken invloed geöfend op de wetgeving, en den vinger gehouden bij de waarheid, dat nog andere factoren dan het welbegrepen egoïsme der staathuishoudkunde, dat nog andere wetten dan de strijd om het bestaan het groote raderwerk der maatschappij in beweging behooren te brengen.

Met den dood van Charles Kingsley, 23 Januari 1875, stierf bijna de laatste, zeker een der merkwaardigste en beroemdste mannen van den kleinen kring, die zich aan de zijde van Maurice geschaard had. Charles Kingsley, achtereenvolgens predikant te Eversley, hoogleeraar in de nieuwere geschiedenis te Cambridge, canonicus van Chester en Westminster, was de afstammeling van een oud Engelsch geslacht uit Cheshire, de Kingsley's van Kingsley of King's Lea in het woud van Delamare, hetwelk gedurende den burgeroorlog zijne trouw aan de zaak van het Parlement herhaaldelijk bloedig heeft moeten bezegelen. Zijn vader, eerst predikant te Holne, aan de zuidelijke grens van Dartmoor, waar Charles Kingsley den 21ste Juni 1819 geboren werd, verwisselde zijne standplaats, ongeveer 1829, met de schilderachtige omgeving van Clovelly in Devonshire. De vijf of zes jaar, die de

dichterlijke knaap met zijn fijn natuurgevoel, zijne levendige verbeelding, zijne liefde voor hetgeen grootsch, indrukwekkend en krachtig is daar doorbracht, hebben ongetwijfeld een belangrijken invloed op de ontwikkeling van zijn gemoed en verbeelding uitgeoefend. Te Clovelly was hij voor het eerst verplaatst in eene grootsche natuur. De woeste rotsen van een der indrukwekkendste kusten van Engeland, die zich in hare grillige vormen te midden van boschrijke valleien verheffen en uitloopen in den Atlantischen Oceaen; de krachtige visschersbevolking met hare vreemde, bijgeloovige verhalen — dit alles had toen reeds zulk een onuitwischbaren indruk op hem gemaakt, dat zijne beschrijving van de rotsen van Clovelly ¹, volgens zijne eigene verklaring, niets anders was dan een teruggeven, een in beeld brengen van hetgeen de 15jarige knaap destijds reeds gevoeld had. Na onder de leiding van Rev. Derwent Coleridge de voorbereidende studiën voltooid te hebben, bezocht hij het Kings-college en het Magdalena-college te Cambridge, en wijdde hij zich in 1842, na eenige aarzeling tusschen de Balie en de Kerk, aan den geestelijken stand. Spoedig daarna vestigde Kingsley zich met zijne jeugdige echtgenoot, eene dochter van Pascoe Grenfell, die gedurende verscheidene jaren lid van het Parlement was voor Truro en Great Marlow, in de predikants woning te Eversley, en van dien tijd tot aan zijn dood toe bleef Eversley zijn werkelijk te huis: "het bekoorlijkste te huis, dat God ooit aan een onwaardig mensch kon geven", zeide hij.

Jong, krachtig naar lichaam en geest, vol liefde voor de schilderachtige natuur die hem omringde, begaafd met een dichterlijken geest, een sympathiek hart, eene levendige verbeelding, aantrokken door hetgeen groot, manlijk en krachtig was, wierp Kingsley zich met de onstuimigheid van zijn voor groote denk-

¹ In zijn roman: *Naar het Westen*.

beelden ontvankelijken geest, in den stroom der nieuwe ideën, die de Kerk en de maatschappij van Oud-Engeland van allen smet beloofde te reinigen. Nu eens luisterde hij naar de stem van Carlyle, wiens Heroën-cultus zijne liefde voor hetgeen groot en krachtig is boeide, dan weer zat hij neder aan de voeten van zijn leermeester Maurice, die, minder negatief dan Carlyle, de nieuwe ideën vastknoopte aan de oude tradities. Een godsdienst, die met het *Book of common prayer* zich opsloot in de statige gewelven der Westminster-abdij en geen andere openbaringen kende dan de 39 geloofsartikelen, kon geen sympathie wekken in den breed-dichterlijken geest van een Kingsley, die met zijne levendige verbeelding de geheele bezielde en onbezielde schepping zag in den gloed, die uit zijn eigen hart stroomde. Voor hem was het 't leven en niet de afzondering, "*de dag en niet de nacht die openbaringen geeft, omdat hij des daags dat boek kon opslaan en lezen, dat evenals de wet op den Sinai met Gods eigen vinger geschreven was.*"¹ En met zijn fijn natuurgevoel verstond hij de kunst om in dat groote boek te lezen! "*O, dat ik vleugelen had om weg te snellen over land en zee,*" had zijn "jong, dwaas hart" menigmaal uitgeroepen, toen zijn bekoorlijk Eversley hem meer nog eene gevangenis dan "het schoonste te huis, dat God aan een onwaardig mensch kon schenken", toescheen. Nog in het laatst van zijn leven besteedde hij het Rotsgebergte in Amerika, en aan de beschrijving zijner reis naar de West-Indische eilanden, waardoor hij een lang gekoesterden wensch van zijn leven vervuld zag, gaf hij den karakteristieken titel: *At Last (Eindelijk!)*. Ook in de verschijnselen der natuur, evenals in die van het leven, werd zijne fantasie het meest geboeid door hetgeen grootsch, indrukwekkend, machtig is, 't zij hij in "*Naar het Westen*" de rotsen van Clovelly in

¹ Kingsley, *Hyppatia* 1, 202.

North Devon, of den huiveringwekkenden storm, waarin de Spaansche Armada te gronde gaat beschrijft, 't zij hij in "*At Last*" u den reusachtigen en kwistigen rijkdom van een dier tropische eilanden voor oogen tooverft, "die als een schitterend juweel, een smaragd met tinten van saphir en topaas, hangen tusschen de blauwe zee en het witte schuim beneden en de blauwe lucht en de witte wolken daar boven"; 't zij hij met u rond-dwaalt in de omstreken van Eversley en de poëzie van een dennenwoud beschrijft.

De Maartwind is koud, maar ik kan, dunkt mij, altijd warm worden in mijn wintertuin. Ik wend mij naar den roodeu muur van denneboomen, en spring over den met mast bezaaiden grond in . . . mijne Kathedraal. Hier openen zich oneindige vergezichten van zacht rood; groen getinte pilaars dragen het donkere, warme dak; de grond is geplaveid met rijke, bruine mastnaalden. Ik voel zelfs geen enkelen luchtstroom, — maar hoog over het dak mijner Kathedraal lispelt de wind met zacht gefluister. Ik sluit mijne oogen en luister. Zeker, dat is het gemurmur der zomerzee op het zomerzand van Devon, ver hier van daan. Ik hoor de ontelbare golven, die zich bevallig breken op het strand, terugvloeien en zich weer verheffen. Nu is de wind voor een oogenblik gaan liggen, en eene volmaakte stilte omringt mij, eene stilte die men hoorbaar zou kunnen noemen. Geen geluid, geen voorwerp dat zich beweegt — niets hoegenaamd! De afwezigheid van alle bezielde leven heeft iets plechtigs, iets huiveringwekkends. De ram, die op eene halve mijl afstands blaatte, wordt nu niet meer gehoord; die vlucht spréeuwen, die weinige minuten geleden fladderden en sjilpten rond de toppen der dennen, zijn weggevlogen, en nu is er nergens zelfs een vliegje, dat danst in de schuinsche zonnestralen. Mij dunkt, indien eene spin liep over deze verdorde bladeren, ik zou haar voetstap kunnen hooren. 't Is mij of ik alleen ben in eene gestorvene wereld. Eene gestorvene wereld . . . ! En toch zoo vol leven, indien ik slechts oogen had om te zien. Boven mijn hoofd ademt elke dennenaald altijd door. Ontelbare stroomen vloeien door elken tak, gevoed door eenig verborgen wonder. Rondom mij perst elke dennestam sappen uit, die in geen laboratorium van menschen gemaakt kunnen worden, — en waar

mijne kortzichtige oogen slechts dood zien, daar aanschouwt God overvloed van leven en kracht, beweging en werkzaamheid ¹.

Men gevoelt, iemand met zulk een fijn natuurgevoel kon geen vrede hebben met een godsdienst die den tijd verbeuzelt met onvruchtbare hemelbespiegelingen, "die met het lokaas van een hemel of de verschrikkingen der hel onze vuigste ondeugden tot hemelsche deugden verheft, die leert dat het de ééne groote zaak voor ieder mensch is, zijne eigene ziel te redden, en dat *dit*, en niet goddelijke zelfopoffering, het ééne noodige is." ² Maar een godsdienst, zooals Maurice en Carlyle dien, schoon van verschillend standpunt, predikten, die zich richtte tot het edelste in den mensch, die, teeder als de Bergrede, te gelijktijd het inwendige licht brandende hield, en tot krachtige daden van zelfopoffering en reddende liefde prikkelde, die een heilig enthousiasme aankweekte en eene hoogere wijding gaf aan al de levensuitingen der maatschappij, — zulk een godsdienst kon verzekerd zijn van Kingsley's onverzwakte geestdrift.

"Amyas, doe uw plicht als een man jegens uw vaderland, uwe koningin en uw God, en reken uw leven als van weinig waarde, gelijk de heiligen van den ouden tijd. Doe uw werk, jongen! en laat uwe ziel over aan de zorg van Hem, die hierin rechtvaardig en barmhartig is, dat hij ieder mensch naar zijne daden vergeldt" ³.

In deze woorden, gericht tot zijn geliefkoosden held in "Naar het Westen", heeft Kingsley de hoofdsom saamgevat van dat *Muscular Christianity*, dat hij in zijne christelijke toespraken gepredikt en in al zijne kunstwerken in beeld gebracht heeft

¹ Kingsley, *My Wintergarden*. Miscellanies, vol 1.

² Kingsley, *Naar het Westen*. 1, 115.

³ Ibidem.

't zij hij op Kerstavond aan zijne kinderen de mythe van Perseus en Andromeda vertelt, of met de helden onder de regeering van koningin Elisabeth strijdt tegen de Spaansche Armada.

In alles wat manlijk, krachtig, groot is scheidt zijne verbeelding behagen. Een Alton Locke, kleermaker en dichter, ieder oogenblik bereid om voor het Charter zijn leven te wagen; een Lancelot Smith, die op de vraag: "*waarin geloofst gij*"? met den voet op den grond stampende uitroept: "*Hierin! in deze aarde, waarop ik sta, en in de dingen, die ik daarop zie groeien en leven*"; een Engelsch Edelman als Richard Grenfell, zwerende bij zijne Koningin en zijne Kerk; een Amyas Leigh, wiens geheele ziel ingenomen wordt door de ééne gedachte om den moord van zijn broeder op den Spanjaard te wreken, die den bliksem niet ziet en den storm trotseert nu hij het schip van don Gusman in het oog heeft, en die, op het oogenblik waarop zijne prooi hem ontrukkt wordt en een graf in de golven vindt, wanhopend zijn zwaard in zee werpt onder den uitroep: *Verloren, verloren, verloren!* — eene Methodiste als Grace Harvey, die op deze wereld vol zonde en smart nederziet als op een geestelijk Egypte; een fier Puritein, die meent dat de "uitverkorenen" geroepen zijn om de wereld te veroveren met het zwaard van Gideon, — in één woord, alles wat gedeceideerd, scherp geteekend, uit één stuk is; iedere persoonlijkheid, die eene bepaalde levensrichting vertegenwoordigt, die zich met lijf en ziel overgeeft aan eene gedachte of eene neiging, ook al is zij zondig, ook al staat zij lijnrecht tegenover zijne eigene overtuiging, — boeit en trekt zijne verbeelding. Maar hij heeft slechts toorn voor alle ontzenuwende sentimentaliteit en voor alle zelfzuchtig Epicurisme, onverschillig of het optreedt in den vorm eener vroomheid, die aan niets anders denkt dan *om hare eigene ziel te redden*, of zich plaatst op het voetstuk dier Platonische liefde voor wetenschap en kunst, die in den hemel niets anders ziet dan een uurwerk dat ons den

tijd aanwijst, of eene schijf waarop we onze algebraïsche formules afschieten, of een boek waarin men muzieknoden of verzen schrijft. Een wijsgeer, zooals Renan dien beschrijft: *Spectateur dans l'univers, le monde ne lui appartient que comme sujet d'étude*, zulk een wijsgeer is een wezen dat Kingsley niet begrijpen kon en ook niet begrijpen wilde, evenmin als het kunstenaars-egoïsme, de Olympische zelfgenoegzaamheid van hetgeen hij, te recht of te onrechte, onze hedendaagsche Goethe-manie noemde.¹

Niet te dichten en te droomen, maar door edele daden het leven om te zetten tot een groot, bekoorlijk gedicht, dat was de gedachte, bijna zeide ik de hartstocht, dien hij bij zijne lezers wenschte wakker te schudden. Er trilt een onweerstaanbare, eenigszins onstuimige drang tot daden door al zijne geschriften. Bij voorkeur richt hij dan ook het oog op die felbewogen tijdperken der geschiedenis, waarin twee werelden op elkander stooten, waarin eene oude maatschappij met al hare instellingen, denkbeelden en tradities op hare grondslagen wankelt, en de nieuwe behoeften die

¹ Men weet dat Kingsley niet alleen staat in zijne opvatting en afkeuring van Goethes levensbeschouwing. "De meeste menschen", zegt o. a. Parker, "hebben een technisch standpunt, van waar zij de wereld overzien; predikanten zien op de menschen als dingen die bekeerd moeten worden, koningen als dingen die bestuurd moeten worden. Goethe beschouwde ze *vooreerst* als dingen die tot zijn vermaak moeten dienen, *ten tweede* als voorwerpen van kunst." "Kom aan", zegt hij, "laten wij ons een gedicht maken." Hij praat van zelfverloochening en dergelijke, maar brengt haar nooit in beoefening." Wij beslissen niet of deze beschouwingwijze van Parker juist is; maar 't is in elk geval het woord van iemand die gehoord mag worden en dien het waarlijk niet aan waardeering van Goethes reuzengeest ontbrak. "Mijn paslood", zegt hij t. z. p., "zal zijne diepte niet peilen, noch mijne telescoop zijne hoogte bereiken. Hij is zoo uitgebreid en veelzijdig, dat ik in den mensch als in een doolhof verdwaal." Verg.: *Theodoor Parker*, door J. H. Marouier, pag. 57. Haarlem, Kruseman en Tjeenk Willink.

gevoeld worden onrustig woelen en worstelen om een passenden, bevredigenden vorm te vinden. In zijn *Alton Locke* en *Gist* houdt hij zijn eigen verwarden tijd een spiegel voor oogen; in zijn *Hypatia* schetst hij de worsteling in de 5^e eeuw tusschen Heidendom, Jodendom en Christendom, en in zijn "*Naar het Westen*" verplaatst hij ons in de eeuw der Hervorming. Gedeeltelijk wordt hij daartoe gedreven door de behoefte om uit 'gelijksortige tijdperken van verwarring en ontbinding in het verledene, licht te verspreiden over zijn eigen tijd, welks twijfelingen, vragen en worstelingen weerklink vinden in zijn gemoed, gedeeltelijk ook door zijne voorliefde voor de scherpe tegenstellingen, de hevige hartstochten, de buitengewone krachtsontwikkeling, die aan dergelijke chaotische tijdperken van ontbinding en herschepping eigen zijn.

Al zijne figuren hebben dan ook iets heroïsch. Ze staan met hunne deugden en gebreken boven het gewone peil der menschen. Toch zijn ze niets minder dan mythologische abstracties; of kapstokken waaraan hij zijne predikaties hangt. De predikant-romanschrijver doet u in niets aan den kansel denken. Blijkbaar heeft hij eene zeer vaste overtuiging, die hij met al de kracht, die hem eigen is, ingang wil verschaffen, maar hij is kunstenaar genoeg om u niet te vermoeien met lange, afgetrokken redeneeringen. Hij brengt zijne levensbeschouwing in beeld en plaatst haar vóór u in eene levende persoonlijkheid. Hij vereenzelvigd zich dermate met zijne helden, hij weet zich zoozeer in hun denken en gevoelen te verplaatsen, hij verspreidt over zijne werken zulk een rijkdom van coloriet en volheid van dramatisch leven, dat niet slechts de Joden, Gothen en Heidenen der 5^e eeuw, of de helden uit het tijdperk van Elisabeth, maar zelfs de strijd van Perseus tegen de Medusa werkelijkheid worden voor de verbeelding zijner lezers. En al staan zijne helden boven het gewone peil der menschen, toch zijn het menschen van vleesch en bloed "met dezelfde hartstochten als wij, hetzelfde lichaam als wij, denzelfden geest

als wij, geplaatst in dezelfde wereld als wij, met denzelfden duivel in en denzelfden God *boven* hen." Ongetwijfeld kunnen op Kingsley's romans zeer ernstige aanmerkingen gemaakt worden. Zijn scheppend talent is beperkt. Al zijne karakters gelijken min of meer op elkander, en kunnen tot eenige typen teruggebracht worden. Zijne kunstwerken zijn overladen rijk. Sommigen bevatten stof voor drie of vier afzonderlijke romans. Geheele episodën hangen met uiterst zwakke draden met het geheel te zamen, en zouden zonder den gang van het verhaal te verbreken kunnen wegvallen. Bovendien, wel zijn de verwickelingen vol leven en waarheid, de karakters scherp, helder en aangrijpend geteekend, maar de ontkenning is meestal zeer onbevredigend; het gevolg gedeeltelijk van het heroïsche karakter zijner helden, gedeeltelijk van zijn theologisch standpunt. De predikant der Engelsche Staatskerk staat blijkbaar den kunstenaar in den weg. Kingsley is vast overtuigd "*dat het Eeuwig Evangelie staande zal blijven en zal overwinnen, en gelijk het zijne kracht betoond heeft achttienhonderd jaren lang, die ook nu in deze eeuw zal betoonen, door het beheerschen, ordenen en bezielen van deze jeugdige, anarchieke krachten, die nu haar oorsprong vergeten en in opstand komen tegen Hem uit wien zij zijn.*"

Gulden woorden voorzeker! Wel waard dat wij er — met verlof der meer of minder geavanceerde heeren economisten — den vinger bij houden. Jammer maar, dat dit Eeuwige Evangelie van den heer Kingsley nog iets meer is dan heilige geest en zelfverloochende toewijding. 't Is ook nog een stelsel, een tamelijk nevelachtig stelsel; 't is bovendien eene kerk, aanvankelijk de *Broad-church*, later zelfs, in zijn *Twee jaren geleden*, de Engelsche *High-church*. Hij brengt zijne titanische figuren, Alton Locke, Lancelot Smith, Tom Thurnall in aanraking met de edelste vertegenwoordigers van zijn Eeuwig Evangelie. Dat ze den invloed van zooveel zelfverloochende toewijding op den duur niet kunnen weerstaan, is natuurlijk; dat ze leeren inzien, dat het leven door

hoogere beginselen moet worden geadeld, door dienende liefde moet worden gewijd, is psychologisch voldoende gemotiveerd; maar dat deze gemoedsontwikkeling nu ook noodwendig eene bekeering tot het Christendom, en dan nog wel het Christendom van Kingsley en Maurice in zich sluit, dat allen in *Twee jaren geleden* ten slotte zelfs bijéén gebracht worden in het *Walhalla* der Engelsche *High-church*, — ziedaar een probleem dat de auteur eenvoudig doorhakt door hen voor eenigen tijd te verwijderen en straks geheel bekeerd weer ten tooneele te voeren. In één woord: Kingsley ziet de zielkundige en sociale gebreken scherp en duidelijk; meesterlijk en wegsleepend weet hij de verschillende vraagstukken op te zetten, en al bevredigt u zijne oplossing vermoedelijk evenmin als hemzelve, toch zult ge zijne boeken niet ter hand nemen, zonder tot het einde geboeid te worden door die schitterende tafereelen vol dramatisch leven, vol waarheid en werkelijkheid, en gij zult ze evenmin nederleggen zonder den weldadigen en versterkenden invloed te gevoelen van den machtigen, edelen geest, die ze hem in de pen gaf.

Na deze uitweiding over Kingsley's talent nemen wij den draad van ons levensbericht weer op. Te Eversley tot den predikdienst geroepen, vergat hij in zijn kleinen kring de worsteling der wereld daar buiten niet. Gelijk de wind, die over de toppen zijner denneboomen ruischte, hem de zee van Devon herinnerde, zoo luisterde hij uit de verte naar den golfslag des tijds. Zijn eerste werk was een gedicht: *The Saint's Tragedy*. De roerende geschiedenis der H. Elisabeth van Hongarije leverde hem de stof tot een drama, waarin hij, zonder de grenzen der kunst te overtreden, tegenover de ascetische en clericale richting der *High-Church-partij*, het, zoo ge wilt, wereldlijk en sociale karakter van den godsdienst handhaafde. Het dramatische talent, de levendige schildering, de fijne psychologische analyse, de warmte en kracht waarvan zijne latere romans getuigen zouden, waren in

The Saint's Tragedy reeds zichtbaar. De aarzeling, de innerlijke worsteling van Conrad, den gestrengen priester, wiens onverbidelijke eischen het leven van Elisabeth verkortten, is meesterlijk geteekend, en al is het oordeel van Bunsen ¹, die in Kingsley een tweeden Shakespeare meende te zien, overdreven, toch getuigde reeds dit gedicht van zooveel plastisch talent, diepte van opvatting, fijnheid en warmte van teekening, dat Kingsley, indien hij zich uitsluitend aan de poëzie gewijd had, ongetwijfeld onder de hedendaagsche Engelsche dichters een even hoogen rang zou hebben ingenomen, als thans den romanschrijver te beurt is gevallen.

Wel trok *The Saint's Tragedy*, die in het jaar 1846 met eene voorrede van Maurice het licht zag, de aandacht door hare dichterlijke schoonheid; wel wekte zij de ergenis der *High-Church-partij*, die in het drama niet te onrechte een bedekten aanval tegen hare richting zag, — doch toen Kingsley na den val van het Chartisme den handschoen opnam voor “de onderdrukte standen” der maatschappij, en met zijn *Alton Locke* en *Gist* een brandfakkel scheen te werpen in de weelderige salons der zelfzuchtige kinderen van den “Mammon”, werd de schoone tragedie schier geheel vergeten, ten minste naar den achtergrond gedrongen door het gerucht dat van zijne sensatie-romans uitging. Met geestdrift had hij zich aan Maurice en de Christen-socialisten van Lincolns Inn aangesloten. Richtte het Evangelie zich tot de verdrukten, was het een sociaal beginsel, dat barmhartigheid predikte, dan moest het niet slechts aan de partij der *High-Church*, die den godsdienst in monniken-vroomheid en liturgisch gebeuzel deed opgaan, ontrukkt worden, maar tevens, uit de kerk naar de wereld overgebracht, eene sociale hervorming in het leven roepen. In naam der barmhartigheid moest dan aan

¹ In zijne voorrede voor de Duitsche vertaling van Kingsley's *Hypatia*.

het welbegrepen egoïsme der vrije concurrentie de oorlog verklaard; in naam van het Evangelie moest Oud-Engeland wakker geschud, des noods wakker geschrikt worden met kreten van opbruisenden toorn.

Londen en de Londensche achterbuurten waren aan Kingsley niet onbekend. In het jaargetij waarin de Engelsche aristocratie gewoonlijk te Londen bijéénkomt, maakte Kingsley telkens gebruik van zijn recht en bracht hij zijne drie maanden verlof in de groote wereldstad door, en telkens werd hij dieper getroffen door hare scherpe tegenstelling tusschen verblindende weelde en onmetelijke ellende. Reeds had hij in *Maurices Tracts on Christian socialisme*, onder den pseudoniem Parson Lot, een onbesuisden en hartstochtelijken aanval gedaan op het beginsel der vrije mededinging, toen eenige brieven van den philanthroop Mayhew in de "Morning Chronicle" van 1850, waarin de schrijver een somber tafereel ophing van de ellende der arbeidende klasse, in het bijzonder der kleermakers en naaisters, voor Kingsley de aanleiding werden om, in den breeder vorm van een roman, den donkeren sluier op te lichten, die het leven en lijden van het eigenlijk gezegde volk voor de oogen der gegoede klasse verbergt. Zoo ontstond *Alton Locke*, dat wonderlijk aangrijpende boek, dat vol toorn en teederheid, tegelijk revolutionair en conservatief, socialistisch en innig godsdienstig, den zwachtel wegrukt waarmede onze moderne maatschappij den kanker die aan haar weelde knaagt poogt te verbergen, en op den afgrond wijst die aan hare voeten gaapt.

Alton Locke is de autobiographie van een kleermaker-dichter, die, met geest en talent begaafd en dorstende naar wetenschap en beschaving, zijn leven en worstelen, zijn liefde en haat, zijne misdaden en afdwalingen beschrijft. Geboren in een der voorsteden van Londen, kent hij geen anderen hemel dan de benevelde smalle streep lucht, die zich over de zwartgeblakerde daken en

schoorsteenen uitstrekt; geene andere natuur dan de bestoven tuintjes op straat. Opgevoed door eene strenge puriteinsche moeder, die met haar onbuigbaar-fanatieken geest stelselmatig alle innigheid en teederheid uit de opvoeding weert, omdat zij niet weet of hare kinderen wel tot "de uitverkorenen" behooren, kent hij geen anderen godsdienst dan een somber Calvinisme in zijne hardste vormen. Aldus voorbereid gaat de ziekelijke, dichterlijke knaap de maatschappij in, en leidt hij u rond door die verborgen wereld van ellende en misdaad, die door inwendigen wrok verteert, in dagen van voorspoed en rust zich verbergt in de schaduw onzer paleizen, maar straks, als de gelegenheid gunstig is en de storm opsteekt, met gebalde vuist en de revolutietoorts in de hand, als een losgebroken démon uit haar schuilhoek te voorschijn springt. Hij schetst u in tafereelen, vol huiveringwekkend leven, al wat die opééngheoopte, verwaarloosde, uitgehongerde menigte lijdt en worstelt, zegent en vloekt. Vervuld van blinden haat jegens de onbillijke inrichting der maatschappij, valt hij in de handen van ongeloofige demagogen, die zijne talenten misbruiken. Hij plaatst zich aan het hoofd der Chartisten-beweging, wordt gevangen genomen, en nadat zijn haat en zijn ongelooft door de edele toewijding van Miss Ellerton gebroken, en hij tot inzicht gekomen is dat geen geweldadige omkeer, maar slechts eene nieuwe bezieling der wereld, door het Christendom van Maurice en Kingsley, de maatschappij redden kan, verlaat hij Oud-Engeland en sterft, terwijl hij op den Atlantischen Oceaan in het gezicht der Nieuwe Wereld het lied "*van den Goeden Tijd die komt*" hoort aanheffen.

Aan dezen zwakken draad, die bovendien door allerlei verwickelingen wordt afgebroken, heeft Kingsley al die schitterende tafereelen vol dramatische kracht saamgesnoerd, die hij als een breed zondenregister aan onze moderne maatschappij voorlegt. Voor zijn *Alton Locke* heeft hij blijkbaar sympathie, en hij verbergt die sympathie niet. Zijn boek was een pleidooi voor de

“verdruchte klassen” en eene acte van beschuldiging tegen de vrije concurrentie. Soms schijnt hij de revolutie te prediken. Als zijne levendige verbeelding hem de ellende der arbeidende klasse voor oogen tooverft, verliest hij zijne zelfbeheersching en heeft zijne pen van toorn. Toch is hij minstens even conservatief als radicaal. Vurig bepleit hij de volkszaak, maar niet minder vurig tuchtigt hij de volkszonden.

Men oordeele.

“Doe dat, mijn jongen!” zegt de voortreffelijk geteekende Mr. Mackaye, de veteraan van het liberalisme der 18^e eeuw, “doe dat, zeg aan die mannen, die de profeten steenigen en den geest Gods uitblusschen, die den leugen en de leugenaars beminnen; — aan hen, die het rijk van liefde en broederschap meenen te stichten met pieken en toortsen, met moord en lastering. — ja, zeg hun, dat een meer dan tachtigjarige, een die grijs werd in den dienst des volks, die nederzat aan de voeten van Cartwright en knielde bij het sterfbed van Robert Burns, en die mede Burdett toejuichte toen hij naar den Tower geleid werd; die zijne spaarpenningen veel had voor Hunt en Cobett; een, die den schok der natiën aanschouwde in 93 en de geboortekreten hoorde eener nieuwe wereld; een, die toen hij nog knaap was, van verre de vrijheid zag, en haar ziende zich verheugde als over eene geliefde bruid; die haar volgde door de wildernis, gedurende zestig lange, bange jaren; — zeg aan die mannen, dat hij hun de laatste boodschap zendt die hij op aarde zenden zal; zeg hun dat zij slaven zijn van erger dan priesters en koningen, slaven van hun eigen begeerlijkheden en hartstochten; slaven van elken welbespraakten schurk, van elken kwakzalver die hunne zelfzucht vleit, en dat de genadige God hen zal vernederen, hen zal verstrooien en hunne plannen verijdelen, tot zij boete doen in zuiverheid des harten en oprechtheid des gemoeds, tot zij de les zullen verstaan die Hij sedert zestig jaren hun leeren wil: dat de zaak des volks de zaak is van Hem die het volk schiep. Wee over hen, die naar de wapenen des duivels grijpen.”

Dit is de taal niet van een vleier der volkshartstochten.

Dat Kingsley nog veel minder de hoveling der aanzienlijke standen wilde zijn, bleek duidelijk genoeg uit zijn tweeden soci-

alen roman, die reeds in 't volgende jaar (1851) eerst in *Fraser's Magazine*, daarna afzonderlijk het licht zag.

Was *Alton Locke* eene openbaring, eene ontsluiting van hetgeen in de Londensche achterbuurten woelde en kookte, — in *Gist*, een *vraagstuk*,¹ houdt hij de fashionable, zeer beschaafde, zeer ontwikkelde maatschappij van Engeland, — en van Engeland niet alleen, — een spiegel voor oogen. De sombere wereld, waarin *Alton Locke* ons verplaatst, werd ten minste beheerscht door ééne gedachte, die op den bodem van aller hart leefde; het was de gedachte aan wraak, de overtuiging, dat voor deze Parias der maatschappij de dag der heerschappij aanstaande was. De fashionable, wetenschappelijke wereld waarin *Gist* ons rondleidt, is de chaotische, verwarde, beschaafde wereld van onze 19^e eeuw, met haar zwoele atmosfeer, haar gejaagdheid, haar onrust, haar zoeken en weifelen, haar cynisme, haar wantrouwen in de toekomst, haar onmacht om de dreigende gevaren te bezweren. Deze wereld, in hare atomen opgelost, zonder een machtig, allesbeheerschend beginsel, is niet meer de draagster eener zedelijke idee. Ieder staat op zich zelve met zijne eigene inzichten, zijne eigene mislukte proefnemingen. Slechts de kracht der gewoontè, der traditioneele zeden en gebruiken houdt deze wereld bijéén en werpt, als de bedriegelijke bloes van den teringlijder, een schijn van leven en gezondheid over de doodelijk kranke. Indien er éénheid bestaat in de gewaarwordingen en gedachten dezer "gistende maatschappij", — ze is slechts te zoeken in het angstige voorgevoel dat eene geduchte Nemesis in aantocht is, dat zij staat op den krater van een vulkaan, die zich ieder oogenblik openen en haar in de lucht slingeren kan.

Als kunstwerk staat *Gist* ongetwijfeld beneden *Alton Locke*.

¹ In het Hollandsch overgebracht door Dr. Lindo.

't Is eene fragmentarische aaneenschakeling van gesprekken, wel is waar vol gloed en leven en diepte van opvatting, zoodat ge onwillekeurig telkens het wonderlijke boek neerlegt om te mijmeren en te peinzen, maar ze hangen toch met zulke uiterst zwakke draden samen, en het geheel eindigt op zulk eene geheimzinnige, fantastische wijze, dat *Gist* nauwelijks een roman te noemen is. Kingsley noemde het dan ook *een vraagstuk*. En te recht. Het was geen oplossing, maar een spiegelbeeld van de geestelijke, de godsdienstige en sociale crisis waarin onze maatschappij zich bevindt, 't was een krachtige greep in het geweten, een pistoolschot, loodrecht gericht op het hart onzer moderne wereld. *Gist* en *Alton Locke* beiden waren schitterende variaties op Carlyle's thema: *Dit is de oorzaak van al onze ellende, dat wij God vergeten hebben.*

De stoutheid van den aanval, waarmee Kingsley het algemeen gejubel der economisten over de heerlijkheid der vrije concurrentie verstoorde, de kracht, waarmee hij eene sociale hervorming, overeenkomstig christelijke beginselen, bepleitte¹, het levendige coloriet, waarmee hij de schaduwzijden onzer hooggeprezen beschaving teekende, de onstuimigheid, waarmee hij den vinger legde op hare wonden, prikkelden natuurlijk tot verzet. Al werd hij niet, evenals Maurice, van zijn ambt ontzet, toch was Kingsley, de "christen-socialist, de priester-soldaat, de predikant-chartist", spoedig een der impopulairste mannen bij de wetenschappelijke, kranten- en review-schrijvende wereld van Engeland. De onmiskenbare gebreken zijner romans als werken van kunst, verschaften aan zijne tegenstanders een zeer welkom punt van aanval. Immers, wel had hij met levendige kleuren de scha-

¹ Trouwe kerkgangers, als Mr. S. van Houten, verzekeren ons, dat de geestelijken hier te lande voortdurend schelden op het socialisme. Zie *Vragen des Tijds*. Afl. 2 pag. 85.

duwzijden der "vrije concurrentie" geteekend, maar de vraag of de arbeidende klasse zou worden gebaat, indien het beginsel der associatie toegepast en de concurrentie tusschen de verschillende personen vervangen werd door concurrentie tusschen de verschillende corporaties, — die vraag was zelfs niet eens aangestipt.

Huiveringwekkend en donker — helaas! maar al te gelijkend — is het tafereel dat hij schetst van den toestand der "verdrukte standen". Hij vervolgt u ademloos, hij grijpt achtereenvolgens in al de snaren van uw gemoed, en hij laat u niet los voor ge hem toestemt, — en gij kunt die erkenning niet ontwijken, — dat eene hervorming onzer sociale toestanden dringend noodig is. Maar als ge hem nu vraagt: wat dan? — dan behelpt hij zich met eene algemeenheid en antwoordt: we hebben eene nieuwe bezieling der maatschappij door den geest des Christendoms noodig. Met nadruk en welsprekend pleit hij voor de onmisbaarheid van een gezond en krachtig godsdienstig leven. En wat ons aangaat, heeft de auteur onze volle sympathie, als hij nadruk legt op de beteekenis van den godsdienstigen factor in onze sociale crisis. Maar het christendom is toch slechts een *factor*, die de oplossing van het sociale vraagstuk wellicht mogelijk maakt, het is de oplossing zelve niet. De ontknooping zijner sociale romans is dan ook zeer onvoldoende. Met angst en spanning volgt gij Kingsley door de Londensche achterbuurten en salons, en als ge met ingehouden adem naar de oplossing der vraagstukken die hij schetst uitziet, breekt hij plotseling af en eindigt hij zijn verhaal met eene poëtische of fantastische schildering. Alton Locke, na zijn geluk eerst bij het ongelooft en de revolutie beproefd te hebben, is ten slotte door Miss Ellerton tot het inzicht gekomen, dat de sociale hervorming van het Evangelie moet uitgaan. Op reis naar Amerika hoort de doodelijk kranke in de stilte van den avond op het dek van het schip een gezang aanheffen. 't Is de welkomstgroet aan de nieuwe wereld, die, verguld door de stralen der avondzon,

oprijst uit de zee. Onder de tonen van het lied van "den Goeden Tijd, die komt," in het gezicht van het land der belofte, geeft hij den jongsten snik, — en het is aan Alton Locke, evenmin als den lezer van Kingsley's roman, vergund een blik te slaan in de nieuwe maatschappij, die, bezielde door den geest van Maurice's Christendom, niet meer het egoïsme der staathuishoudkunde, maar de barmhartigheid der Bergrede tot grondslag hebben zal.

Nog onbevredigender is het slot van *Gist*. Lancelot, de hoofdfiguur, de vereerder van Baco, maar die nogtans door idealer aspiraties gekweld wordt, dan eene bloot empirische wetenschap bevredigen kan, die, treffend beeld van onze twijfelende en zoekende eeuw, aan de oude traditioneele vormen en begrippen wel ontwassen is, maar toch zonder godsdienst niet leven kan, — Lancelot ontmoet ten slotte een geheimzinnigen onbekende, een etherisch wezen, Barnakill, die hem hult in een wolk van Neo-platonische bespiegelingen over de triniteit, en daarna wegvoert naar een geheimzinnig land, welks naam niet eens genoemd wordt en dat eene zinspeling schijnt te zijn op de nieuwe, langverwachte maatschappij.

Dit alles is wel eene *poëtische* ontknooping, maar het is eene *poëtische teleurstelling* tevens.

In één woord, Kingsley heeft de oplossing onzer sociale en wijsgeerige vraagstukken niet gevonden.

Geldt dit alles een verwijt...? Wie onzer groote wijsgeeren en economisten mag dan wel in het bezit zijn van den onfeilbaren tooverdrank, die al onze krankheden genezen zal...? Stuart Mill wellicht? Of Schultze-Delitzsch? Of Darwin? Of Strauss? Of Schopenhauer...?

Maar al heeft Kingsley de oplossing niet gevonden, — hij heeft het vraagstuk gesteld, helder, scherp en aangrijpend. Hij heeft met Maurice en de zijnen den moed gehad om na den val van het Chartisme den handschoen op te nemen voor de arbeidende

klasse. Bovendien door den invloed der Christen-socialisten van Lincolns Inn is de wetgeving op den arbeid in de fabrieken verbeterd; hun voortreffelijk en bloeiend werkmans-college in Red Lions Square heeft een belangrijken stoot gegeven aan de verstandelijke en zedelijke verheffing der arbeidende klasse, en — wat we wel in de eerste plaats hadden mogen noemen — door hunne geschriften hebben zij de oogen van Engeland geopend en de sympathie van Engeland voor de zaak van het volk opgewekt. “*Het is buiten twijfel,*” zegt de auteur in de voorrede van zijn *Alton Locke*, aan de arbeidende klasse gericht en geplaatst in de volks-uitgaaft van 1855, “*dat de gegoede klassen in Engeland sedert 1848 alle maatschappelijke vragen met een ernst, eerlijkheid en welwillendheid hebben ter harte genomen, als sinds de dagen der Tudors niet gezien was; en dat er heden ten dage honderde en duizende heeren en dames in Groot-Brittanje zijn, die zeggen: “Toon ons wat wij doen moeten om den werkmans recht te laten wedervaren, en wij zullen het doen het koste wat het wil.”* Niet het minst voorzeker heeft Kingsley tot dien omkeer der openbare meening bijgedragen, en we zullen ons zeker wel niet aan onbescheidenheid schuldig maken indien wij, tegenover de heeren krantenschrijvers ¹ — die vermoedelijk eene onberispelijke oplossing der vraagstukken waarmee, naar hunne meening, Kingsley slechts gespeeld heeft, in de portefeuille hebben liggen — nog altijd eenige waarde hechten aan de verklaring van Stuart Mill, “*dat aan den arbeid dier edele mannen nauwelijks te veel lof kan worden gegeven.*”

Overspannen door arbeid en door de heftige en bittere kritiek, waarmede voornamelijk de *Quarterly Review* zich op den auteur van *Alton Locke* en *Gist* geworpen had, — moest Kingsley tot herstel zijner geschokte gezondheid zich gedurende eenigen tijd van allen letterkundigen arbeid en van den predikdienst te Eversley

¹ Pall Mall Gazette.

onthouden. Hij vestigde zich te Bideford, en toen hij zich naar lichaam en geest verfrischt had aan de trotsche en schoone natuur van North Devon, keerde hij naar Eversley terug, vervuld van allerlei plannen.

Achtereenvolgens verrijkte hij nu de letterkunde van zijn land, in 1853 met *Hypatia* ¹, in 1855 met zijn *Naar het Westen* ² en in 1857 met zijn *Twee jaar geleden* ³. De onstuimigheid, de toorn, die door *Alton Locke* en *Gist* trilde, is thans vervangen door meer zelfbeheersching en een grooter macht over den kunstvorm.

We worden hier in zeer uiteenlopende tijdperken der geschiedenis verplaatst. Toch leeft alles wat Kingsley met den tooverstaf zijner Muze aanraakt. *Hypatia* is de worsteling der oude maatschappij in 't begin der 5^e eeuw met de nieuwe wereld. Voorbereid door eene nauwkeurige studie van het tijdperk, teekende hij, gevat in de lijst der geschiedenis, een tafereel zoo tintelend van gloed en leven, wist hij over zijne helden zoo de kleur en het licht van hun tijd te werpen, dat hij zijne lezers geheel in de 5^e eeuw verplaatste. Toch is *Hypatia* nog iets meer dan een gedramatiseerd hoofdstuk uit de geschiedenis. 't Is een poëtische schepping tevens, waarin de ziel van dat veelbewogen tijdperk op het doek gebracht wordt. In den concreten vorm van die worsteling tusschen "Oud en Nieuw" in de 5^e eeuw, schetst hij den eeuwigen, telkens herhaalden strijd der menschheid in hare groote tijdperken van wereldhistorische crisis. Hij doet u zien dat het in den grond der zaak altijd dezelfde richtingen en partijen zijn met dezelfde gebreken en hartstochten, die telkens in gewijzigden vorm elkander het terrein betwisten, zoodat de maatschappij der 5^e eeuw u onwillekeurig aan uw eigen tijd doet denken.

¹ Eene Hollandsche vertaling verscheen bij Thiery & Mensing, 1854.

² Idem bij v. Druten & Bleeker, 1860.

³ Idem bij P. Braat, 1858.

Naar het Westen heeft wellicht het meest bijgedragen om Kingsley's populariteit in Engeland te vestigen. Ingegeven door eene vurige bewondering voor het heldentijdvak in de geschiedenis zijner groote Engelsche natie, is *Naar het Westen* eene idealisering van "de gouden eeuw" onder koningin Elisabeth, waarin Kingsley naar hartelust aan zijne zucht naar avonturen den vrijen tengel kon vieren. De laatste hoofdstukken behooren tot de schoonste bladzijden die uit zijne pen gevloeid zijn, en de wilde en schoone kust van North Devon is door zijn roman even beroemd geworden als de Schotsche Hooglanden door de werken van Walter Scott.

In *Twee jaar geleden* keert hij tot zijn eigen tijd terug; die hij evenwel geen oogenblik uit het oog verloren had, toen hij zijne lezers door de straten van Alexandrië rondleidde, of met Amyas Leigh zwierf door de onmetelijke bosschen der West-Indische eilanden. We zijn thans weer in het Engeland der 19^e eeuw, en wel tijdens den Krim-oorlog. Ons bestek laat niet toe dat wij, zij het ook slechts eene vluchtige schets geven van dit bij ons te lande zeker niet het minst gewaardeerde kunstwerk. Gericht tegen hetgeen hij onze hedendaagsche Goethe-manie noemde, is het een doorlopende kruistocht tegen alle zelfgenoegzaamheid in wetenschap en kunst. De methodistische onderwijzeres Grace Harvey is eene van Kingsley's edelmoedigste scheppingen. De piëteit waarmee hij haar beeld heeft geteekend, bewijst hoezeer hij, die niets methodistisch in zich had, alles wist te waardeeren, wat eerlijk en oprecht is. Meesterlijk is bovendien in *Elsley Vavasour* het beeld geteekend van dat kunstenaars-egoïme, dat artistieke, zelfzuchtige, naar lof en bewondering dorstende Epicurisme dat, niet gewijd door hogere beginselen, de edelste talenten bederft, en ten slotte haar slachtoffer in de armen van den waanzin werpt. Roerend is het sterfbed van den beklagenswaardigen dichter-egoïst, die een rol heeft gespeeld, die slechts

een dilettant in het ernstige leven begeerde te zijn. Niet minder sprekend staat de tweede hoofdfiguur, Tom Thurnall, de groote ongelooovige, ons voor oogen. Kingsley doet niets ten halve. Als hij u een ongelooovige schetst, kunt ge verzekerd zijn, dat hij een Prometheus in beeld brengen zal. Maar des te moeilijker, om niet te zeggen onoplosbaarder, was het probleem dat hij zichzelf stelde: Thurnalls bekeering, en dan nog wel eene bekeering tot het gebeuzel der Anglikaansche *High Church*.

In *Alton Locke* is het Evangelie de zedelijke, bevrijdende macht, die door hervorming van het individu de maatschappij van hare krankheden genezen en de komst van het rijk der vrijheid en gelijkheid voorbereiden zal. In *Gist* is het de verwezenlijking der hoogste ideeën. De mensch Jezus zal "deze jeugdige, anarchieke krachten bezielen en ordenen." In *Twee jaren geleden* zijn wij ten slotte met volle zeilen naar de rustige haven der *High-Church* terug gestevend. Een opmerkelijke teruggang, die niet voor de helderheid van Kingsleys wijsgeerige overtuiging pleit, en een bewijs tevens dat hij, ondanks zijne veelomvattende kennis en zijn helderen blik op personen en toestanden, nogtans geen scherpzinnig denker geweest is. Gelukkig was Kingsley de mensch en de dichter, meer en beter dan Kingsley de theologant. Zijne krachtige, door en door gezonde natuur, zijn hartstocht voor het ideale, zijne sympathie voor al wat schoon en goed is, bewaarde hem voor alle theologische bekrompenheid en kerkelijk exclusivisme. ¹ Al oefent zijne theologische zienswijze natuurlijk een storenden invloed vooral op de ontkenning

¹ Als canonicus van Westminster steunde hij het besluit van den deken Stanley om den kansel der abdy ook voor leeken en leden van andere kerkgenootschappen open te stellen. Toen de beroemde Max Muller zijne voordracht over de zending in de Westminster abdy hield, was Kingsley de eenige canonicus die haar met den deken bijwoonde.

zijner werken, toch verschaffen zij niet slechts in menig opzicht den lezer een rein kunstgenot, maar kunnen ze ook niet dan een verheffenden en versterkenden indruk achterlaten. Al zijne boeken zijn bezield door dezelfde breede, ernstige, ideale opvatting van het leven, die de grondtoon van al zijn dicht en denken was en die hij samenvatte, o. a. in deze woorden, tot een jong meisje gericht:

Be good, dear child, and let who will be clever
 Do noble things, not dream them all day long
 And so make life, death and that vast forever
 One grand, sweet song.

Zoo had de auteur van *Alton Locke* en *Gist* allengs het top-punt van zijn letterkundigen roem bereikt. De elkander snel opvolgende uitgaven zijner werken brachten zijne romans in alle Engelsche huizen, en de verschillende vertalingen die het licht zagen maakten Kingsley ook buiten de grenzen van zijn vaderland tot een geliefd auteur. De afkeer voor de Christen-socialisten van Lincolns Inn was allengs geweken; gedeeltelijk ten gevolge van den ernst en de bezadigdheid waarmee zij te werk gingen, gedeeltelijk ten gevolge der conservatieve elementen die vooral in *Twee jaren geleden* zichtbaar waren, en de publieke opinie in Engeland tot meerder verzoenlijkheid stemden.

Thans was de tijd der waardeering gekomen. Koningin Victoria, die Kingsley en zijne talenten bewonderde, gaf het voorbeeld door hem in 1859 tot haar gewoon "chaplain" en tot opvoeder van den prins van Wales te benoemen. In het daarop volgende jaar werd Kingsley tot hoogleeraar in de Nieuwe geschiedenis te Cambridge aangesteld.

De professorale toga is misschien niet het meest geschikte gewaad voor dichterlijke naturen. Zooveel is zeker, dat Kingsley, hoezeer de onderscheiding die hem te beurt viel hem ook

streeelde, toch zelf gevoelde, dat het studeervertrek van den geleerde en de akademische gehoorzaal de plaats niet was, die met zijne neiging en zijn talent overeenkwam. De macht van zijn woord als akademisprediker, de levendige trekken, waarmee hij de verschillende tijdvakken uit de geschiedenis wist te schetsen, zijn vurige geestdrift voor al wat goed is, zijne krachtige en sympathieke persoonlijkheid, oefenden wel is waar een onweersaanbaren invloed op zijne omgeving en zijn gehoor, — toch was het voor Kingsley eene verlichting, toen hij, na gedurende negen jaren het professorale juk gedragen te hebben, in 1869 zijn ambt nederleggen en den kathedraal van Cambridge met de kathedraal, eerst van Chester, daarna met die van Westminster verwisselen kon.

Als scheppend kunstenaar had hij thans zijne taak volbracht. “*Niemand*,” zeide hij, “*kan na zijn veertigste jaar nog een roman schrijven.*” Als algemeene regel zeer betwistbaar, — Walter Scott schreef immers zijn eersten roman op 43jarigen leeftijd, — zijn deze woorden op hem zelve volkomen van toepassing. Zijn *Hereward, the last of the English*, die in 1866 het licht zag, staat in alle opzichten beneden zijne vroegere werken, en 't is slechts een bewijs te meer van zijne zelfkennis, van zijn ernst en van zijn eerbied voor de kunst, dat hij na dien tijd niet meer als romanschrijver voor het groote publiek is opgetreden. Bovendien, zijne kennis was zoo veelzijdig, de kring zijner sympathieën zoo breed en ruim, dat hij voortdurend tot allerlei arbeid geprikkeld werd. Dichter, historicus, zoöloog, botanist, geoloog, physioloog, “beminde hij de geheele bezielde en onbezielde schepping en ieder krachtig, eerlijk en oprecht mensch, wie hij ook wezen mocht; boven alles beminde hij de groote Engelsche natie, waarvan hij een der karakteristiekste, geniaalste, beminnelijkste zonen was. Hij beminde hare wetten, hare instellingen, hare kerk, hare rechtschape menschen van alle

standen, en het was zijn vurigste wensch, dat vrede mocht wonen in hare vesten en welvaren in hare paleizen." ¹ Iemand met zulke buitengewone gaven van geest en gemoed kon natuurlijk niet tot werkeloosheid vervallen, toen hij gevoelde dat de tijd van zijn scheppend talent voorbij was. Tot aan zijn dood toe arbeidende, leverde hij dan ook eene breede reeks gedichten, potloodschetsen, natuurbeschrijvingen, historische en wijsgeerige studiën², die allen den stempel dragen van denzelfden breedten, ernstigen, dichterlijken geest, die zijne eerste geschriften reeds gekenmerkt had. De vurige wensch van zijn leven, om met eigen oogen iets van de schoonheid en de weelde der tropische natuur te aanschouwen, werd eindelijk vervuld, en in zijn *At Last* — zijn laatste uitvoerig geschrift — gaf hij in een schitterend tafereel, overstroomd van den gloed eener Oostersche zon, den indruk terug dien de eilanden het West-Indië op zijn fijn natuurgevoel gemaakt hadden. Daarna bezocht hij nog Amerika. Zijn eenige zoon, het voorbeeld zijner Puriteinsche voorvaderen, die na de restauratie naar Nieuw-Engeland waren uitgeweken,

¹ Pall Mall Gazette, 25 Januari 1875.

² 't Is overbodig den lezer opmerkzaam te maken op de verdienstelijke bewerking van Kingsleys *Leekepreken over gezondheid en opvoeding* in de Wetenschappelijke Bladen van 1875.

Behalve de reeds genoemde romans, zagen nog het licht de navolgende werken:

Phaeton: Loose Thoughts for loose Thinkers 1852; Alexandria and her Schools-Lectures 1854; Miscellanies, from Frasers Magazine 1859. The Heroes 1860; Poems; The Water-Babies 1863; The Roman and the Teuton, Lectures delivered at Cambridge 1864; The Hermits 1867; How and Why? 1869; At Last a Christmas in the West Indies 1871; Good News of God, benevens de 6e editie van Yeast en de 8e van Westward-Ho, in 1874. Bovendien onderscheidene bundels "Sermons". Van een dezer bundels verscheen eene vertaling, bewerkt door J. H. Gunning en uitgegeven bij P. Braat.

volgende, had zich in Amerika gevestigd. Een tocht door het Rotsgebergte te midden van storm en noodweer was vermoedelijk de eerste oorzaak van de doodelijke ziekte, die Kingsley ten grave sleepte. In Engeland teruggekeerd, openbaarde zich spoedig de kenteekenen eener longontsteking, waaraan hij na eenige weken lijdens, op den 25 Januari 1875 in den ouderdom van 56 jaar overleed.

Kingsley werd te Eversley, "zijn werkelijk te huis", op het dorpskerkhof begraven, in de schaduw van het dennenwoud, dat voor hem evenzeer als de wetenschap, de kunst en de Bijbel eene Kathedraal geweest was, waarin hij geleerd had hetgeen de hoofdsom zijner prediking als letterkundige en geestelijke was: *dat goed te zijn en door edele daden het leven om te zetten in een groot en schoon gedicht* het moeilijke vraagstuk des levens is, dat ons allen ter oplossing wordt voorgelegd.

POTGIETER

E. J. POTGIETER.

(Geb. 27 Juni 1808 zu Zwolle, gest. 3 Febr. 1875 zu Amsterdam.)

An dem gleichen Tage (6 Febr. 1875), an welchem von allen Ländern aus die Vertreter der Universitäten zu Leiden's Jubelfest strömten, zog in Amsterdam ein ernster Trauerzug zum Friedhofe. Und während sich dort ein internationales Stelldichein der Männer der Wissenschaft vorbereitete, wie noch nie eines gefeiert war, wurde hier einer der Ersten im Reiche der niederländischen Kunst zu Grabe getragen. Am Vorabend der Berichte von den Festreden und Hymnen und Toasten in allen verständlichen und halbverständlichen Sprachen, brachten die holländischen Zeitungen ihre Nekrologe Potgieter's, ihre Correspondenzen über die Grabreden von Zimmerman und von Lemcke.

Es wird in Holland nicht an berufenen Stimmen fehlen um Potgieter's Bedeutung für die nationale Literatur zu charakterisiren. Darf aus dem Auslande ein, wie es scheint, hierzu Unberufener sich einmischen? Ich hoffe es. Denn es ist die einfachste und unabweisbarste Pflicht, die mich aus dem eigenen Wirkungskreise heraus ruft und mir die Feder zu ungewohnter Thätig-

keit in die Hand gibt. Es ist die Pflicht eines Dankes, wie man ihn höher kaum gegen einen andern haben kann. Es ist die Erinnerung an einen fünfzehnjährigen Verkehr, in welchem der Heimgegangene immer auf's neue seine reiche Liebe erwies und sich zugleich selbst in der offensten Weise gab wie er war.

Der schöpferische Genius des *darstellenden Künstlers*, — der kindlich frische Sinn des *lyrischen Dichters*, — der scharf kritische Verstand des *feinen Aesthetikers*, — das warme Herz des *ernsten Volksfreundes*, — der innige Grundton des *tieffrommen Menschen*, — alle diese seltenen Eigenschaften in einem noch selteneren Ebenmass mit einander verbunden: sie machten das eigenthümlich Grosse *des Mannes* aus, der zwar nie populair in dem trivialen Sinne des Worts und in seinen letzten Jahren mehr und mehr auch aus den früher ihm liebsten Kreisen zurückweichend, doch auf lange hinaus zu den bedeutendsten Vertretern der holländischen Literatur, zu den edelsten Zierden seines Volkes gezählt werden wird.

Versuchen wir es, diese verschiedenen Züge zu betrachten und sie zu einem einheitlichen Bilde zusammenzustellen, um schliesslich den Immortellenkranz der trauernden Erinnerung auf den Grabstein zu legen!

I.

Obenan haben wir nicht den lyrischen Dichter, sondern den darstellenden, den bildenden Künstler gestellt. Denn es sind ganz verschiedene Gaben, den innersten Empfindungen des eigenen Herzens melodischen Erguss zu verleihen, und die Aussenwelt, die Menschenwelt um uns her scharf zu beobachten und ihre Gestalten ebenso scharf wiederzugeben. Potgieter ist ein echter Dichter von Gottes Gnaden, aber er ist daneben noch etwas Anderes; ohne

Pinsel und ohne Meissel muthet er uns zugleich wie ein Maler, ja geradezu wie ein Bildhauer an. Es war nicht ohne inneren Grund, dass es ihn so besonders gerne hinzog zu jenen einzigartigen Sammelbildern der heimischen Malerschulen, aus denen die ganze Kraft eines kernigen Geschlechts uns entgegenspringt: er war dort *at home*. Und ebenso entsprach es dem eigensten Bedürfniss seines Genius, dass er von dem Stilleben der lachenden Landschaft oder des erhabenen Seeblickes immer wieder in's volle Menschenleben zurückgriff; "wo er es packte, da war es in der That interessant." Man muss seinen feinen Bemerkungen gelauscht haben über die einzelnen Figuren, über die verschiedenen Charakterköpfe auf jenen scheinbar so prosaischen Bildern, um es ganz nachzufühlen, wie dieser Mann überall das Individuelle, das was das Naturell zum Charakter macht, herausfand. Aber fast noch feiner, noch eindringender waren seine Beobachtungen über die lebendigen Umgebungen die er unermüdet auf einem Ausfluge verfolgte: *gadesloeg* ist wohl der treffende unübersetzbare Ausdruck dafür. Mit Recht hat daher Busken-Huet unsern Dichter als den echten Grossstädter, den spezifischen Amsterdamer bezeichnet, weil er den Pulsschlag des vollen Menschenlebens im Grossen wie im Kleinen, weil er alle jene Bilder individuellen Seins, die nur der gründliche Kenner zu bemerken im Stande ist, mit Dichterblick festhält und verklärt. In seinen Skizzen verdrängt kaleidoskopisch ein Gemälde das andere, und auch der völlige Laie vermeint sie ohne Weiteres auf die Leinwand übertragen zu können: so scharf abgegrenzt und doch so zart aufgefasst stehen sie ihm vor Augen.

Kein Wort noch über den so merkwürdigen mit jedem Gegenstande in innigster Wechselwirkung stehenden Styl! Kein Wort über die kunstvolle Gruppierung, welche die einzelnen Daten über die Helden seiner Schilderungen so almählig einfügt, dass sich das Interesse stets steigert und sie uns jedesmal wieder ein Stück

näher gerückt werden! Kein Wort über das liebewarme Gemüth, das die unsichtbaren Fäden, die der göttliche Weber zwischen Menschen und Menschen gezogen, so wahrhaft intuitiv ahnt! Nur die Plastik, um nicht zu sagen die Filigranarbeit darf hier vorerst uns beschäftigen.

Versuchen wir es zu diesem Zweck denn wenigstens eine dieser Skizzen der bildenden Kunst zu verfolgen, und wagen wir es gerade bei jenem Torso, dessen Nichtvollendung man immer wieder bedauert, und zu dessen einzelnen Bildergruppen doch jeder, der das Kunstwerk einmal genossen, immer wieder den ausruhenden Blick zurücklenkt.

Wie ist nicht schon der erste Akt, der die *Schwester* am Todtenbett ihres Vaters, des Mr. Graevestein, vorführt, aus einer Reihe von Einzelscenen zusammengesetzt, die sich eine wie die andere der Erinnerung unvergesslich einprägen. Wir sehen zuerst — denn wie im Drama kommen die Hauptpersonen erst nach einigen Vorspielen zu Tage — den Wagen des Arztes vor dem Sterbehause halten, den Kutscher die müssige Zeit mit echt kutscherhafter „Philosophie des Unbewussten“ verbringend.

Der Arzt fährt dann weg, nachdem er noch den Besuch sorgsam notirt. Unsere Empfindung mag dadurch in solchem Augenblicke gekränkt werden, wir sind dadurch doch zugleich vorbereitet, dem Gatten, dem Vater — es ist Dr. Goemans — später mehr von nabei zu begegnen. Die unwillkürliche Scheu aber vor der Stätte der Trauer, die wir bei ihm vermissen, wir nehmen sie wahr an dem jungen Manne, bei dem die Bettlerin den günstigen Moment zu benutzen versteht, an der befreundeten Dame, deren erstes Gefühl sie zu den Waisen hinzieht, während die Con-
venienz sie vorbeifahren lässt.

Mit Absicht wollte ich auch an diesen kleinen und kleinsten Zügen nicht vorbeigehen: sie sind dem treuen Beobachter zur

zweiten Natur geworden, dessen *Eselinnen* ja ganz speziell dem Strassenstudium vor jenem Hause gewidmet sind, wo das kranke, der Eselsmilch bedürftige Kind zugleich Anlass gibt, auch den Eltern nahe zu treten. In der grösseren Erzählung aber, die uns spezieller beschäftigt, sind wir dadurch in der geeignetsten Art vorbereitet, nun auch Anne und Doortje kennen zu lernen. Zunächst noch eine rasche Rückschau auf den ergreifenden Moment der ewigen Trennung vom Vater, dann sehen wir die trauernden Schwestern, so innig verbunden und doch jetzt erst für einander heranreifend. Und ich appellire an jeden Leser, was für sprechende Portraits beide sind.

Das den Töchtern zugewandte Interesse ist freilich nur dann innerlich berechtigt, wenn auch der Vater Anspruch darauf hat. Aber nur wenige Züge bedürfen wir hier von dem streng ehrlichen uneigennütigen Mannescharakter. Später hören wir mehr, wenn der Vormund der Kinder an der Hand seines Notizbüchleins sein Leben überdenkt, wenn die alte Base die frühverstorbene Gattin in Erinnerung ruft, wenn — mehr als einmal — der reiche Ovens seinen Groll gegen den redlichen Advokaten nicht zu verwinden vermag, wenn uns Aafje's Onkel den Zwist zwischen Graevestein und Ovens bei der Versammlung der Aktionaire erzählt. Aber vorerst haben wir es weniger mit dem öffentlichen Charakter als mit dem Musikenthusiasten zu thun.

An der köstlichen Gabe seiner Frau hat er sich so innig erlabt, dass nach ihrem Tode nur das (unerwartet entdeckte) Talent der achtjährigen Anne ihm einigermaßen die Lücke ersetzte; dass er aber darum nun auch die jüngere, die liebliche, aber nicht so begabte Doortje beinahe vergass. In ein solches Verhältniss können wir aber nur aus nächster Nähe hineinblicken, und deshalb machen wir noch Bekanntschaft mit der Haushälterin, Jungfer Nalop. Ordentlich, reinlich, sparsam hält sie das Hauswesen am Schürchen, bis diese Eigenschaften die Aufmerksamkeit des verwittwe-

ten Mehlhändlers der Nachbarschaft auf sie lenken. Aber es fehlte der warme Hauch der Mutterliebe. Und "Jugend ohne Liebe ist eine Frühlingslandschaft ohne Sonne." Welche treffende Züge freilich der Erzähler dem Kindesleben hier abgelauscht hat, lässt sich im Einzelnen ebenso wenig nacherzählen, als die dämonische Macht der zur Leidenschaft werdenden Kunst. Und welcher Contrast speziell zwischen solcher Wirklichkeit und der Traumwelt einer Polko'schen Musiknovelle, können wir auch nur mit einem Wort andeuten.

Dem raschen und doch so tief ergreifenden Rückblick auf die Kinderjahre folgt in langsamerem Tempo der Verlauf des Trauermorgens. Der erste Besuch ist nicht, wie die treue Hausmagd gewünscht, der des Predigers. Dieser hat an seiner Predigt zu feilen. Aber dafür zeichnet uns jener eine Wunsch die alte Freundin von Doortje's Jugend, und Geesje bleibt uns an's Herz gewachsen bis wir später die knurrende, aber wohlthätige Base in der schönen (nur in Holland möglichen) Art für sie sorgen sehen, die den Vormund ten Have am Abend ihrem Wunsch folgen und das Capitel des Heidelbergers über die Dankbarkeit aufschlagen lässt. Auch ihn selbst lernen wir übrigens schon jetzt kennen. Darum nur einen Moment noch verweilt bei der Sendung aus der Apotheke und bei der rohen Störung durch den "Ansprecher", mit dem wir doch wieder durch einen Blick auf sein Söhnchen ausgesöhnt werden. Auch bei ten Have aber genügen wieder wenige Pinselstriche, um ihn in der ganzen Art seines Verhältnisses zu den Schwestern zu zeichnen: Anne beim Abschied von der Leiche in Ohnmacht, Doortje mit dem letzten Briefe des Vaters an ihren Vormund, die tiefe Empfindung des wackeren Freundes über die Lage der Waisen in kurzen Worten sich Bahn brechend.

So der erste Akt. In echt künstlerischer Weise führt uns der zweite in den ganz andern Kreis der Ovens und Oudenhove. Aber in unserer Skizzirung des Kunstwerkes müssen wir gleich zu dem

dritten uns wenden, in dem das Geschick der Waisen Graevestein sich entscheidet. Am Morgen des Begräbnisses finden wir sie wieder. Still und ohne Prunk ist es abgelaufen. Und die Art, wie der Dichter das Verhältniss des Menschenherzens zu seinem Schöpfer in solch ernstesten Momenten auffasst und darstellt, lässt gewiss Dutzende von Erbaungsbüchern gerne dagegen zurückstellen. Dann aber wird die Ordnung des knappen Nachlasses durch ten Have benutzt, um sowohl die Ursachen, weshalb ein Mann wie Graevestein kein Vermögen erwerben konnte, drastisch hervortreten zu lassen, wie ten Have's eigenes Leben mit dem herben Wendepunkt: der Auflösung seines eigenen Verlöbnisses nach dem Selbstmord seines Vaters, und der ihm nun als Lebensaufgabe gestellten Sorge für Mutter und Schwester. In seine Bekümmerniss um die Zukunft der Waisen wirft die Einladung der Wittwe Ackermaels, der "Nicht Elsabé" einen erhellenden Lichtstrahl. Aber wir sehen damit zugleich den Knoten sich schürzen für Anne's Geschick. Es ist eine von Herzen wohlmeinende alte Dame, aber ihre äusserlich herbe, abstossende, knurrende Art mahnt fast an die alten Jungfern des "Ouden Heer Smits." Der Anlass zu Graevestein's geringem Verkehr mit der Base hängt wiederum mit seiner Uneigennützigkeit zusammen; aber bei ihr selbst ist eine gewisse Verstimmung gegen den Mann ihrer Lieblingsnichte zurückgeblieben. Und der erste Besuch der Waisen mit ihrem Vormund mag eine für Dóortje wohlthuende Erinnerung wachrufen, für Anne kann er nur peinliche Gefühle erwecken. Im übrigen — welches Bild zum Malen ist uns nicht wieder in dieser Gruppe der vier (oder mit der Dienerin fünf) Personen bei einander gegeben!

Das Gleiche gilt von dem Gespräch 14 Tage später, wo Anne ihr Klavier wünscht und hört dass es bereits verkauft worden ist. Wie ergreifend ist nicht die Scene geschildert, und wie lebendig sehen wir nicht gleich darauf die Lektüre der kaum ange-

hörten Predigt von Broes vor uns, dem der Verfasser dabei (für ihn selbst so charakteristisch) in zwei Worten die wohlthuedenste Erinnerung weilt. Noch malerischer beinahe aber ist schliesslich das Bild der Schwestern auf ihrem Zimmer, der volle Contrast zu dem Abend vorher! Doortje ruhig schlafend nachdem sie wenigstens das Gutenacht der Schwester gehört, und nachdem ihr Gebet — dem Säuseln von Engelsfittigen verglichen — seine friedenbringende Wirkung geübt! Anne hoherregt in visionairer Phantasie, die sie den Triumph ihrer Kunst schauen und dann doch wieder an ihrer Kunst selber zweifeln lässt! Ein kurzer Blick auf den folgenden Morgen — die Versöhnung gewollt aber nicht vollbracht — bereitet uns auf den dritten Akt vor, wo wir Anne auf dem Wege zu ihrem alten Musiklehrer Rath suchend wiederfinden.

Unterwegs, mitten in dem, mit wenigen kräftigen Pinselstrichen gezeichneten, von ihr in ihrer Hast aber gar nicht bemerkten, Gewühl der Kalverstraat (zu deren "Photographie" später Busket-Huet in seinem "Ten halve gekeerd" den Haag'schen Pendant gab), trifft sie mit ihrer alten Bekannten Luise Ovens und deren Mutter zusammen und erhält (in der halbfranzösischen Phraseologie der Modedame) eine Einladung auf deren Landgut. Auch dem Leser sind die beiden Damen nicht mehr völlig fremd — hat doch schon der zweite Akt den reichen Börsenfürsten in seinem kaufmännischen Königreich wie in seiner Sklavenstellung zu Hause uns vorgeführt. Und wohl konnte eine so pittoreske Schilderung des Börsentreibens, wie sie bei dem Anlass geboten wird (bis zu den verschiedenen Formen des Grüssens unter den mancherlei Kasten auf Güter-, Wechsel- und Effektenbörse, und mit dem eigenthümlich börsenhaften Urtheil über Glück und Verdienst) nur einem echten Amsterdamer gelingen. Nicht weniger lebensfrisch war aber weiter auch die Charakteristik der Dame. Gewiss glaubt wohl jeder Leser, und zumal der holländische Leser (denn

in Bezug auf Mädchenerziehung gibt es dort nur zu viel Pendants mit Nordamerika) das Original, das zu diesem Bilde gesessen, zu kennen, und vergleicht es etwa mit der Mme. St. Clair in Frau Beecher-Stowe's weltberühmtem Roman. Wie fesselnd ist jedoch dabei auch die Erzählung selbst, zuerst von der Morgentoilette mit ihrem "tic" (ja nicht "tik"), — sodann der nacheinander aufgewandten Künste zur Begründung des Pantoffelrégime's, — endlich der kostbaren Frühstück's Scene, bei der uns denn auch die glänzend herzlose Luise und der jüngste Sohn, der kräftige unverdorbene Wilhelm begegnen.

Noch ein zweites unnachahmliches Portrait aber hatte der gleiche zweite Akt schon gebracht, in dem älteren Oudenhove — dem Patricier, der so wenig mehr seinen Ahnen zur Zeit William Temple's gleichend, nur noch auf seinen feineren Geschmack sich den "Pilzen" gegenüber etwas einbilden kann, vor deren Reichthum aber, en père de famille sollicitirend, sich beugt. Und welch bezeichnendes Gespräch in jenen kurzen Phrasen, die, an verkehrter Stelle eheliche Liebe und häusliche Ordnung voraussetzend, nur ein unbestimmtes Versprechen als Resultat haben! Da ist keinerlei übertriebene Wendung, aber auch kein Zug des Genrebildes darf fehlen, bis auf den letzten Triumph der Dame des Hauses, die doch nicht ganz umsonst am Abend vorher die Besuchsanmeldung gelesen.

Doch wir dürfen dem Künstler nicht weiter in dieser Art folgen, wie schwer es auch wird an den noch austehenden Bildern nur vorbei eilen zu können. Nur in aller Kürze sei daher an die Hauptfigur des vierten Actes erinnert, den ehrwürdigen Burdach, der sowohl selbst als schöner Typus eines wackeren deutschen Musiklehrers wie in Freud und Leid seines Hauses hohes Interesse erweckt. Dabei wieder so köstliche Genrebilder wie die schwätzenden Nachbarn, oder Anne mit Kind und Hund! eine so gediegene culturhistorische Rundschau, wie die über das

Musikstudium in Holland! eine so tieftragische "Episode" wie die von Burdach's Tochter!

Im fünften Akt lernen wir nun ebenso den uns gleich im Anfang begegnenden Dr. Goemans mit den Seinigen kennen. Ihn selber, den Modearzt und Vorsitzter von allerlei Commissionen, dann den seemännischen Sohn Dirk, sowie daneben noch Mutter und Schwester. In einem wahrhaft mit sich fortreissenden packenden Styl werden mit der persönlichen Charakteristik zugleich wieder allgemeinere Beziehungen und Zustände geschildert. Der Höhepunkt des Ganzen aber ist der Besuch der Familie bei "Nicht Elsabé", an den die Conferenz über Anne's Pläne sich anschliesst. Hier lernen wir denn auch die Motive der alten Dame begreifen, und ihre Auseinandersetzungen über den Mangel an dem religiösen Element in der Erziehung wirken um so eindringlicher, wo die rührende Scene, in der für Geesje gesorgt wird, darauf folgt.

Der sechste Akt führt weiter das Oudenhove'sche Haus ebenfalls vor. Und wie wenig Achtung der Vater uns einflösste, desto mehr Sympathie erweckt der junge Advokat Heinrich, in seinem Idealismus wohl das beste Gegenstück zu der Hauptfigur von Busken-Huet's "Nog onverzoend", aber, während er selber noch stets um Anne bemüht ist, von dem Vater für Luise Ovens bestimmt. Nach seinem eben begonnenen Brief an einen Universitätsfreund zuerst, dann aus dem Gespräch mit seinem Vater, versetzen wir uns unwillkürlich in Heinrich's ganze Situation, und folgen dabei zugleich dem sich auch hier als feiner Menschenkenner bewährenden Dichter mit nicht geringerem Interesse in seinen Erzählungen, wie von den beiden gar verschiedenartigen Ehen des Vaters Oudenhove, so von dessen Vorfahren im 17. Jahrhundert und ihren von der Hand Miereveldt's und Schalken's herrührenden Bildern.

Sind diese letzten Abschnitte reicher an rückschauender Charakterzeichnung als an eigentlicher Handlung gewesen, so tritt

die letztere im siebenten Akt wieder um so mehr in ihr Recht. Schon auf der Eisenbahn zwischen Amsterdam und Haarlem, die erst seit kurzer Zeit in 's Leben getreten, drängen sich die einzelnen Scenen. Wir finden hier neben der dicken neugierigen Bürgerfrau, die doch zu guter Letzt in der Erinnerung an ihr häusliches Glück uns sympathisch berührt, und neben dem munteren Knaben, in dem das Zeug zum Seemann steckt, die alten Bekannten: Dirk Goemans und seine Schwester, das weidlich von ihm gepochte "nuffe", sodann Wilhelm Ovens, voll von dem ersten Gespräch mit Doortje, und Anne, endlich noch ein drittes Paar, das wir bald auch als Warner van Veen und Aaffe genauer kennen lernen. Der Eisenbahnfahrt folgt weiter die unserem Dichter so ganz besonders liebe Tour in der reizenden Umgegend von Haarlem. Und wie die wiederholten Ausflüge dorthin noch zu seinen letzten Lebensfreuden gehörten (fast bei jedem Aufenthalt in Holland ist auch der Schreiber dieser Zeilen mit ihm einen Herbsttag in Bloemendal und Overveen, Velzerend und Brederode, so wie zum Schluss gewöhnlich noch in Zandvoort gewesen), so schildert er uns hier — 30 Jahre früher — die sonnige Waldpartie, um derentwillen Wilhelm unwillkürlich langsamer fährt, während sie für Warner noch, beides durch seine Kunst und seine Liebe, verklärt ist, und nicht minder Anne's geistvolle Bemerkungen die künstlerische Begabung verrathen. Eine Gesellschaft fast wie in Wilhelm Meister's Lehrjahren, aber um Vieles mehr dem wirklichen Leben entstammend. Daneben die Menge kleiner Scenerien, wie Aaffe am Landhause ihres Onkels absteigt, wie Luise die Herren empfängt, zu denen sie den Zeichenlehrer natürlich nicht rechnet, wie Madame Ovens sich als Wirthin und als Mutter gerirt, wie endlich jener Spaziergang auf die Dünen gemacht wird, wo der Maler das "Lehre uns sehen" durch die an den Dichter gestellte gleichartige Forderung "Lehre uns fühlen" verdollmetscht!

Das künstliche Genrebild wird dabei noch durch den invaliden Matrosen mit seinem kräftigen Gefühl und Ausdruck vervollständigt.

Ganz anderer Art als dieser poësiereiche Tag ist nun wohl der Rückblick auf das frühere Leben des Künstlers. Aber die herbe Prosa, die dasselbe geboten, wie ist sie nicht selbst wieder, von solcher Meisterhand geschildert, ein Gegenstand rührender Poësie geworden. Die verwittwete Leinwandhändlerin, die trotz aller Tüchtigkeit ihr Geschäft untergehen sieht, weil es der Concurrenz mit den grossartigen neueren Etablissements nicht mehr gewachsen ist, der talentvolle treffliche Sohn, dem die Mutter ihre Sorge und Noth vorenthält, bis der Tag des ersten Preises und zugleich der Tag des ersten protestirten Wechsels sie ihre Stütze bei ihm suchen lehrt, — die wechselnden Bilder von dem Besuch des jüdischen Wucherers, von der Berathung des Advokaten, von dem Fallissement mit all seinen bitteren Beigaben, von dem Trost durch den Richter (unsern alten Freund ten Have), von dem nervös gespannten, aber entscheidungsreichen Prüfungstage bei dem echten Kunstfreunde (dessen Portrait wieder so bekannte Züge zu tragen scheint) — wir müssen darauf verzichten, auch nur Eines von dem Allen nach Gebühr zu würdigen. Das aber darf gesagt werden: wer einmal den Werth dieser Gemälde erkannt, wird wieder und wieder zu ihnen hinflüchten.

Das Gleiche gilt von dem weiteren Abschnitt, der das echt liebende Paar Warner und Aafje speziell zum Mittelpunkt hat. Zuerst eine gediegene Abschweifung über die alte holländische Landschaftsmalerei — anknüpfend an den Künstler auf dem Wege durch die stille "heimelige" Landschaft. Dann das junge Paar in der Geisblattlaube, während die Tante schläft und der Onkel noch abwesend ist. Weiter der Onkel selbst, eine Figur an den Onkel in Otille Wildermuth's "Mädchenbriefen" erinnernd und doch so echt national holländisch. Der Rückblick auf die 35jährige Ehe

des trefflichen Kleinbürgers, mit ihrer Ordnung, ihrem Fleiss und ihrer Sparsamkeit und vor Allem der ungeheuchelten Gottesfurcht, verschweigt die Ecken und Kanten so wenig, wie die Ehe selbst lauter Glück bot: ist der einzige Sohn doch gestorben. Aber doppelt gern hören wir nun den würdigen Alten, trotz der behaglichen Breite seiner Erzählungen, von Ovens und Graevestein näher berichten. Schliesslich dann noch zwei der köstlichsten Genrebilder, Aafje rasch und flink ein nachträgliches Essen für Warner bereitend, und der Abendspaziergang beider — "Aafje beminnde en bemind." Es kostet mich Ueberwindung, nicht wenigstens die letzten Seiten hier auszuschreiben. Denn nur mit Mühe wendet man den Blick davon ab.

Und der letzte (zehnte) Akt, mit der prunkvollen Gesellschaft, die Madame Ovens, um mit "la belle pianiste" zu prahlen, geladen, steht denn auch wohl im schärfsten Gegensatz zu jener Idylle. Dafür wird uns aber Anne, zumal während ihrer Beschäftigung mit dem Brief ihrer Schwester, die Putzmacherin werden will, um ein gutes Theil menschlich näher gertickt. Lassen wir darum die kleineren Beigaben, wie Anne's Gespräch mit Ovens, wie Madame Ovens' Begrüssung der vornehmen Gäste, wie die Vorbereitungen zum Concert und Luisens "ausgelerntes" Benehmen bei Seite, um einen Augenblick bei der Schilderung der Improvisation zu verweilen, in welcher die Spielende alle die mancherlei auf sie eindringenden Stürme der letzten Wochen nieder zu kämpfen versteht. Wie die Natur und wie die bildende Kunst, so sehen wir hier auch die Macht der Tonkunst in ihrem innersten Wesen von unserm Dichter gewürdigt. Und die dem Concert vorhergehenden und nachfolgenden Scenen lassen der weiteren Entwicklung der Dinge mit um so gespannterer Erwartung entgegen sehen, die dann freilich durch den plötzlichen Abbruch der Erzählung getäuscht wird. Wer darum vor Allem das wissen möchte, wie es in Zukunft mit Anne und Heinrich von Ouden-

hove ablaufen wird, oder ob Dirk Goemans oder Wilhelm Ovens Doortje's Herz zu gewinnen versteht, mag leicht die ganze Novelle unbefriedigt aus der Hand legen. Wer jedoch den Hauch der Kunst, der in ihr weht, einmal empfunden — er mag Kunstkenner oder Laie sein — wird ungezählte Male zu den *zwei Schwestern* zurückkehren.

Ist es auch ein trockener Abriss, den eine solche anatomische Zulegung eines Kunstwerks zu geben vermag, so war es doch nur bei einer derartigen Uebersicht über den Inhalt eines Einzelstücks möglich, die reichen Schätze, die in jeder Potgieter'schen Novelle versteckt liegen, irgendwie anzudeuten. Denn, was von den "Schwestern" gilt, gilt von allen ähnlichen Schöpfungen unseres Dichters. "Zijn proza, eene poëzie zonder metrum, welke "bladzijden vallen er aan te wijzen in onze letterkunde, die in "plastiek met *Jan Jannetje en hun jongste Kind*, met 't *Is* "maar een pennelikker, met *Blaauwbes*, *blauwbes* te ver- "gelijken zijn."

Oder möchte irgend Jemand dieses Lob eines wie Wenige berufenen Kritikers zu hoch finden? Wohl an, er nehme nur die erste der drei eben genannten Studien noch einmal zur Hand! Er lasse seinen Blick ruhen auf den Prachtköpfen der beiden Eltern, in welchen die ganze Kraft des alten nationalen Charakters ausgeprägt ist, auf den Portraits der Söhne, in welchen die einzelnen Theile seiner einstmaligen Leistungen repräsentirt sind, der Jan Maat, Jan Cordaat, Jan Compagnie, Jan Crediet, Jan de Poëet, und allen diesen gegenüber auf dem elenden Schwächling Jan Salie, der vernichtendsten Karrikatur, die je ein Patriot von dem herabgekommenen Theile seines Volkes gezeichnet! Wer nicht selbst dem "Jansaliegeest" huldigt, wird immer wieder gerne von diesem "lebendigen Wasser" einen Trunk nehmen.

Und dann die zweite Studie, die das verschiedenartige und

doch fast ausnahmslos trübe Geschick der untergeordneten Arbeiter im Reiche des Handels uns vorführt.

“Men is hier geen oogenblik in twijfel, of de verbeelding van “den dichter wel ter schole is geweest bij het leven. . . Of waar “kan men plastischer kunst aanwijzen dan in de teekening van “den volontair op het kantoor van den tweedehandsch koopman , “die door zijn patroon aan zijne vrouw wordt geleend om turf af “te laten. . . En welk een schat van gevoel in de korte biografie van “Becker den compagnon, die de kennis aanbracht.” Und wie diese beiden Figuren, so auch die übrigen, die Vreese, die Doorne, die Loman ! Mit welcher Kunst sind nicht überall die prosaischesten Scenen — nicht etwa poetisch verklärt, nein gerade so gezeichnet wie sie in Wirklichkeit sind, und doch niemals abstossend, nur ergreifend und zum thatkräftigen Mitgefühl anspornend ! Wir können es darum nur als einen besonders glücklichen Griff bezeichnen, wenn einer der ersten Nekrologe Potgieter's (im “Nieuws van den Dag”, 15 Febr. 1875) gerade diese Skizze herausgriff, um daran beherzigenswerthe Wünsche für das junge Holland zu knüpfen, um so beherzigenswerther, wo sie ganz auf dasselbe hinauskommen was die Jugend der alten Hansestädte heute begriffen und ausgeführt hat, um damit ihrer Heimath für das neue deutsche Reich eine Bedeutung zu geben, die sie weit über viel grössere Provinzen hervorragend lässt.

Endlich die dritte Skizze: *Blaauw bes*, *blauw bes*. Wahrlich, es ist schwer zu sagen was sie am ergreifendsten macht: die Genrebilder von den Strassen, — oder die Charakterköpfe des alten Heidelbeerenweibes, ihrer echt vornehmen Landsmännin, des tüchtigen Gärtners, — oder die unausgesprochene und doch so gewaltige Predigt, die aus der Erzählung eines solchen *Alledaagsch geval* (wie Schimmel den ebenbürtigen Pendant nennt, der sich unwillkürlich als Ergänzung zu Potgieter's *Blaauw bes*, *blauw bes* darbietet) heraustönt.

Neben diesen drei von Zimmerman an die Spitze gestellten Stücken hebt auch er die *Schwestern* und das ebenfalls bereits angeführte Genrebildchen *Ezelinnen* noch besonders hervor. Ebensowenig aber dürfen wir die Parallele zu dem *Pennelikker* vergessen, die Zeichnung der Sicco, Ernst, Aert und ihrer nur für kürzere Momente auftauchenden Genossen, die *Als een visch op het drooge* das fatale Geschick der auf ein Amt wartenden Proponenten (eine nun fast überall ausgestorbene Race) vorführen, oder *Marie*, das lebensvolle und begabte, aber zur Modepuppe verbildete Mädchen, und *Hanna*, die tüchtige Matrosenfrau.

Dass wir mit unserer Vorliebe auch für diese Skizzen nicht allein stehen, beweist schon eine Besprechung der *Marie* nach ihrem ersten Erscheinen (1840): "Wij volgen slechts het algemeen oordeel, wanneer wij de prozaschets *Marie* ten hoogste roemen. Dat gunstig oordeel zou niet zoo algemeen zijn, indien men zich ook hier over duisternis te beklagen hadde. De Schrijver geeft hier eene bevallige schets der vrouwelijke opvoeding, zooals die bij de hoogere standen plaats grijpt; eene bevallige schets, voor zooverre de pseudonyme auteur al het vernuft, al de poezij, al den rijkdom en de smijdigheid van taal, die hem ter dienste staat, daaraan te koste legde; maar eene donkere schets tevens, voor zooverre hij in naam der nationaliteit, in naam der ware zedelijkheid, die op vrijheid, maar op geenerlei dwang berust, het oppervlakkige, stijve, vormelijke onzer hedendaagsche vrouwelijke beschaving tot doel zijner satire koos. Er is evenveel geest als elegantie, evenveel juistheid van opmerking, als poezij in deze uitstekende schets. Zoo zij in rijkdom van gedachten voor het *Togtje in het Gooi* onderdoet, in algemeene bevattelijkheid, harmonie der deelen, sierlijkheid van dictie, wint zij het verre."

In die gleiche Kategorie mit diesen prächtigen Bildern des Heute fällt, trotzdem sie nicht dem 19., sondern dem 17.

Jahrhundert angehört, die meisterhafte Ladenscene mit Poot's *Foliobijbel*. Und endlich — last not least — die unnachahmliche Humoreske, die einen nicht loslässt, und mit ihren schalkhaften Zügen doch wieder so zarte "Tafereelen" verbindet: *Hoe het jonge weewutje uit het hof van Holland gevrijd wordt*. Wenn bei einem Stück Potgieter's, so wird es hier schwer es nur zu nennen statt auf die einzelnen Scenen in ihrer köstlichen Gruppierung zu weisen.

Bisher nannten wir nun nur solche Stücke aus Potgieter's "Proza", die er selbst in den zwei gesammelten Bänden aufnahm. Ausserdem finden wir dort noch den so ausserordentlich inhaltreichen Essay über das "Rijksmuseum te Amsterdam", die an Scribe's Komödie sich anlehenden Gemälde von den "Letterkundige Bentgenooten te Parijs" und das aus Erzählung und eingestreuten Gedichten gemischte "Lief en Leed in het Gooi" (in dem gleichen Genre, in dem Potgieter noch 1859 "een reisje naar Kleef" schrieb). Der Werth dieser drei Skizzen wird von Sachkundigen besonders hoch geschätzt; Referent muss freilich gestehen dass er in ihnen sich am wenigsten zurecht finden konnte.

Aber wie viele treffliche Sachen hat nun erst gar Potgieter's scharfe und gegen sich selber am schärfsten urtheilende Kritik bei der Sammlung zurückgestellt. Ob mit Recht? Versuchen wir die hauptsächlichsten kurz zusammenzustellen um dann den Leser selber urtheilen zu lassen!

Im Jahr 1836 erschienen die "Romans en Verhalen van J. Krabbendam, J. Chr. Gewin, E. J. Potgieter en Mr. C. P. E. Robidé van der Aa", je eine Erzählung von jedem der Genannten enthaltend, darunter von Potgieter "De medeminnaars." Wir schreiben nun einfach eine gleichzeitige Kritik über diese Erzählung aus (Gids 1837. Boekbeoordeelingen p. 233,5):

"Naar ons oordeel het beste stuk der verzameling. De be-

gaafde P. heeft ditmaal het midden der 18de eeuw tot zijn tijdvak gekozen; en inderdaad de greep is gelukkig, en hij heeft met het hem kenschetsende vernuft van al het eigenaardige die dagen partij getrokken. Zijne vertelling onderscheidt zich door levendigheid, waarheid, fijne opmerkingen en menige uitmuntende schilderij. Het penseel van P. schetst in breede trekken, maar fiks, krachtig en juist. Menige bladzijde verrukte ons door nieuwhed en geest. Intrigue en karakters zijn natuurlijk, en daar is een afwisselende rijkdom van incidenten, die de aandacht bezig houdt zonder haar te vermoeijen. P. doet meer dan eene vertelling schrijven. Hij gebruikt (en dit waardere men wel) dit cadre, om daar menige humoristische bespiegeling, of menschkundige opmerking in te lĳsten."

Interessant ist freilich auch die bereits hier nicht fehlende Kritik: "Een weinig meer duidelijkheid zou des lezers gemak bevorderlijk zijn en den stijl hier en daar verbeteren."

Eine ähnliche Kritik ist auch seinen beiden novellistischen Beiträgen zum ersten Jahrgang des *Jaarboekje "Tesselschade"* zu Theil geworden. Ueber die Erzählung "Het togtje naar ter Ledestein" sagt der Kritiker im "*Gids*" (1838, Boekb. p. 144/5), nachdem er die Zeichnung der Charaktere wie der Situationen und die Gruppierung des Ganzen ebenso rühmend hervorgehoben wie die geschmackvolle gefällige und unterhaltende Darstellung: "De heer P. bezit den juisten toon van vertellen: het eenige, dat wij hem te verwijten hebben is, dat zijn stijl te coquet is, en dat hij te beleefd is jegens zijne lezers of hoorders, en hierdoor wel eens onbeleefd wordt. Dit laatste klinkt paradox, maar is desniettemin waar. De heer P. toch vooronderstelt in zijne lezers te veel kennis, te veel belezenheid: dit is nu wel zeer beleefd, maar daar niet ieder evenveel kennis en belezenheid bezit, gebeurt het dikwijls, dat men zijne zinspelingen niet verstaat, en hierdoor wordt zijn stijl onduidelijk, en onduidelijk

tot iemand te spreken is onbeleefd. Het is alsof een kring van vrienden, ten gevalle van eenen gast, niet afziet van over zaken en personen te spreken, of op voorvallen te zinspelen, die aan de leden van den kring bekend, doch aan den gast onbekend zijn, waardoor hun gesprek voor hem Hebreuwsch, of, wilt gij, hybridisch wordt?

Bei der zweiten Novelle der gleichen Sammlung, "Tehuiskomst" richtet sich der Kritiker (S. 149,150) mehr gegen den andern auch sonst hervortretenden Fehler Potgieter's als Novellisten: in der ungleichen Vertheilung der Handlung und der Beschreibung. Er beklagt hier speziell, "dat hij zich in het eerste gedeelte als het ware verliest in de uitvoerige schildering van een allerliefst huisselijk tooneel, terwijl in het laatste gedeelte feiten op een gehoopt en daarenboven noch vermeerderd worden door het rijke verhaal van den kapitein de Mossy". Trotz dieser unlegbaren Schwächen aber wird auch dieses Gemälde aus dem Winter 1813 wieder zu dem Besten, was das Genre an sich habe, gezählt.

Der erste Jahrgang des "Gids" selbst (1837) bringt in den "Mengelingen" (unmittelbar nach Bakhuizen van den Brink's merkwürdigem Aufsatz "Vondel met roskam en rommelpot") die Potgieter'sche Humoreske "Frans Hals en zijne dochter" (S. 423—444), — ein sprudelnd witziges Stück, so ganz dem Charakter des Malers entsprechend. Daneben u. A. die der Leitung von Moore und Leitch Ritchie folgende Skizze "De Harp van Erin en de Joodenharp," (S. 398—406), aus der wir nur die gelungene Uebersetzung Moore'scher and Spencer'scher Poesieen hervorheben.

Doch das Verdienst des dichterischen Uebersetzers muss uns hernach noch beschäftigen. Hier sei daher als eine spezielle Eigenheit der in dem "Gids" der ersten Jahre mitgetheilten Skizzen Potgieter's nur noch erwähnt, dass sie zu gleicher Zeit

(wozu sie sich freilich auch ganz besonders eignen) die Begleitbriefe zu den "Platen" bilden. So alsbald wieder im zweiten Jahrgang (1838) die "Tooneelen uit ons volksleven op Nieuwjaarsdag" oder die an sinnigem Humor reiche Lektion bei "mijn oom Dionys" (S. 28—34), und die beiden Erklärungen zu Scheffer's "Hoeve" (S. 236—239) und Leopold Robert's "Maaijers en Vischers" (S. 409—420.) Ausserdem finden wir hier noch die "Tooneelen uit het Hotel der Zweedsche Ambassade te Kopenhagen", d. h. die in "Het Noorden" aufgenommene kleine Novelle "De Gezant van een' Bruidegom."

Doch wir können hier nicht (denn zu näherem Eingehen auf das Einzelne ist ja nicht der Ort) alle die zahlreichen weiteren Aufsätze des fleissigsten Redaktors des "Gids" aufzeichnen. Heben wir darum nur noch die eine grössere Novelle des Jahrgangs 1841 hervor: "Albert" (S. 55 ff. 88 ff. 134 ff. 190 ff. 231 ff.). Wir haben hier eine ganz einfache Liebesgeschichte der schlichtesten Art und ohne irgend welches künstliche Heraufschrauben von Verhältnissen oder Personen. Gerade darum aber ist diese Studie so voll lebensfrischer Bilder, und die Einschaltungen über Kunst oder Politik (wie z. B. über das Amsterdamer Theater oder über die rasch wechselnde Beurtheilung Napoleon's) wird Niemand ohne reiche Belehrung und moralischen Gewinn aus der Hand legen. Verschweigen wir den Fehler nicht, dass gegen diese Einschaltungen die eigentliche Handlung oft zu sehr in den Hintergrund tritt, so darf sich doch der lebhafteste Wunsch daran anschliessen, dass wenigstens ein Auszug des Ganzen auch weiteren Kreisen zugänglich gemacht werde als denen, die eine vollständige Serie des "Gids" zur Verfügung haben. Ob dieser Wunsch ungerechtfertigt, darüber mögen einige kurze Ausführungen urtheilen lassen. Zunächst stehe hier das Bild des praktischen Kaufmanns (S. 56/7):

"Jacob de Maze zag haar lagchende na, en stond met de

handen op den rug voor den haard en dacht aan alles behalve aan Henriette's pretendenten. Het minste, waar een getrouwd man, zoo als hij, zich over bekommert is het huwelijk zijner zusters. Het schort niet daaraan dat hij die allen liefst erftantes voor zijne kinderen zag worden. De oorzaak ligt in zijne onverschilligheid voor alle verliefde droomen, welke voor hem een uitgelezen boek zijn geworden, dat hij niet eer weêr ter hand zal nemen voor hij weeuwenaar is. Bij vrouwen heeft het omgekeerde plaats; — maar ontvangen wij niet van tijd tot tijd bekentenissen van romanschrijfsters, die mij teregt zouden uitlagchen, zoo ik mij op haar gebied waagde? Jacob de Maze dacht aan zijne zaken — aan de koude op de onoverdekte beurs — aan het gemompel over de vertraagde betaling van zekere coupons — aan het concert van dien avond — misschien aan het toilet van Anne; — zeker al weêr aan zijne zaken. — Daar diende de knecht "Mijnheer Olverts" aan."

Daneben nun der schwärmende Enthusiast, der erregbare Albert (S. 59):

"Zijne gedachte over het onhollandsche, om de muziek als middel van volksopvoeding te bezigen, was een inval geweest, dien hij door een uitval lucht had gegeven; hij werd door honderd dergelijke op eenen dag gekweld; hij zou geene van die aanmerkingen tegen elk, gaarne en à outrance, hebben verdedigd. Welligt was hij het moede er niets anders voor in ruil te ontvangen dan een glimlachje of een hoofdknikje, dan een: "Gij overdrijft!" of "Gij ziet alles zwart!" Waarschijnlijk wist hij zelf, dat die spotzucht niets anders was dan het gevolg eener ziekelijke stemming van geest; — maar de oorzaken van die onvoldaanheid met zich zelve en zijnen tijd bloot te leggen voor iederen indringer, dat wilde, dat konde hij niet; — het ergerde hem al genoeg, dat men bij wijlen die bitterheid arrogant vond."

Und nun nur noch — um von allem was zur Novelle selber

gehört, abzusehen — eine allgemeinere Bemerkung beim Anlass des Schlittschuhlaufens (S. 68,9):

“Hebt gij nooit opgemerkt, hoe het is of ons volk ontwaakt, als de natuur insluimert? Wijntje en Trijntje doen meê, het is waar, zoowel op het gladde ijs als in de volle tent; maar er is ook buiten die prikkels iets opwekkends in de frissche lucht, in den vluggen zwaai, in de gedachte, dat wij het in vaart van den wind winnen; dat wij slechts te wenschen hebben om er te wezen. Het is eene mannelijke uitspanning, die kloekheid van lichaamsbouw eischt, die zonder koenheid van geest geen genot is. De Hollander schijnt ons het minst ontaard, als hij ons op schaatsen voorbij giert — ijende om zijn wit te bereiken — bewust van de kracht die het vergt, — de vreugde in het oog dat slechts de spiegel is van het hart.”

Dabei sei uns übrigens noch die Bemerkung vergönnt, dass der gleiche Gegenstand unseren Dichter auch sonst ernstlich beschäftigt. Bereits in dem oben erwähnten “Tehuiskomst” is das “IJsvermaak” mit Liebe ausgemalt, und finden wir hier den gleichen Gedanken in etwas anderer Form:

“Ge hadt er de schalksche hoffelijkheid en trouwhartige gemeenzaamheid opgemerkt, welke in andere landen den oogsttijd of de wijlezing tot een feest maken. En welligt was u als mij in dat volksvermaak een trek van ons volkskarakter in het oog gevallen die stof geeft tot twee lezingen uit welke ik u wil laten kiezen: wij worden eerst vrolijk, wanneer de natuur ernstig is, als deden wij het uit liefde tot tegenstelling; of zoolang de arbeid ons roept hebben wij geen oor voor de stem der vreugde; wij zijn te vlijtig om dartzel te zijn.”

Aber es wird Zeit, dass wir von den einzelnen Aufsätzen Potgieter's, wie viel Perlen sie auch noch enthalten, uns zu dem grösseren Ganzen wenden mit dem er als Prosaiker debutirte:

“Het Noorden. In Omtrekken en Tafereelen” (I, 1836. II, 1840). Im Buchhandel vergriffen, hat dies Buch die von einem strengen Kritiker (*Geel*) ausgesprochene Voraussetzung bestätigt, dass es bald in den Händen sein werde “van al wie smaak heeft en nuttige lektuur zoekt.” Umgekehrt aber is es verhältnissmässig rasch zurtückgetreten und wenn *Geel* weiter sagt: “Wij voorspellen aan het boek eenen veel langeren duur, dan den cirkelloop der leesgezelschappen”, so mag man wohl fragen wie viele von der jüngeren Generation es noch kennen. Sucht man sich jedoch über die Ursache dieser Erscheinung klar zu werden, so muss man (zumal wenn man das gleiche Ergebniss bei *Potgieter's* Biographie von *Bakhuizen* vor Augen hat) die treffende Kritik *Geel's* (*Gids* 1840, *Boekbeoordeelingen* S. 533—536.) wirklich bewundern. Er erkennt gerne an dass *Potgieter* kein zusammenhängendes Ganze, sondern “*Omtrekken en Tafereelen*” versprochen, dass es somit weniger seine Schuld als die des Genre ist, wenn man von Land, Sitten und Geschichte keine klare Vorstellung erhält. Aber er greift — und unseres Erachtens mit nur zu viel Recht — das Genre an:

“Gij zijt Schrijver en Dichter; gij hebt beide gaven vermengd op eene wijze, die gevaarlijk is voor de kunst; uwe poëzij heeft op uwe historische mededeelingen eenen al te teergevoeligen en fantastischen tint gelegd, zij zweeft al te los door verschillende eeuwen der Noordsche geschiedenis en zeden, zij stelt soms too-neelen voor onder personen, die niet tot het Noorden behooren, of gevallen, die overal kunnen gebeurd zijn; het is moeilijk haar te volgen, hoewel uw boek eene uitspanning belooft; wat gij als zaak of daad wilt voorstellen, wekt geen vertrouwen, geen bevredigend weten.”

So die Kritik *Geel's*. Sie ist verbunden mit hohem Lob des Styls des prosaischen Theiles (er is warmte en bevalligheid in, juistheid en verscheidenheid van uitdrukking; het hollandsche proza is door dit boek met eenige syntaktische wendingen ver-

rijkt, die met weinig uitzonderingen navolging verdienen), mit warmer Anerkennung der eingestreuten Uebertragungen schwedischer Poesieen, mit besonderer Hervorhebung des vorzüglich gelungenen Conversationstones. Vor Allem aber wird der Hochachtung vor dem Urtheil, der Kenntniss und dem Herzen des Verfassers lebendiger Ausdruck gegeben. Und können wir die Ausführungen nicht selbst übernehmen, so mögen wenigstens unsere Leser speziell darauf verwiesen sein.

Bereits haben wir nun oben die Biographie von Bakhuizen van den Brink in ihren Vorzügen wie ihrer unleugbaren Einseitigkeit mit dem "Noorden" in Parallele gestellt. Wie es überhaupt merkwürdig ist, in wie ungewöhnlichem Grade Potgieter stets der Gleiche geblieben ist, so möchte man Geel's Kritik über das erste auch auf dies letzte grössere Werk anwenden. Und nicht viel anders lautet denn auch das, was der berufenste der neueren Kritiker davon sagt:

"Deze biografie bestaat niet uit hoofdstukken en paragrafen, stelselmatig gesplitst naar den eisch van tijdsorde of stof, maar vormt eene onafgebroken galerij van aphorismen, divagatiën, digressiën en vertogen, wier eenheid alleen hierin ligt, dat zij wat den inhoud aangaat even zoo vele bijdragen tot kenschetsing van den hoofdpersoon, en wat den vorm betreft, al te gader grooter of kleiner schilderijen zijn, de eenen in de anderen wegvloeiend als "dissolving views." Onder het lezen verkeeren ongemerkt de landschappen in stadsgezigten, de kollegekamers in kerkportalen, de begrafenissen in bruiloftsmaaltijden, de karikaturen in portretten, de oude mannen en vrouwen in kinderkopjes, het zonneschijnsel in maanlicht, de tabbert in het maskerdepak: grillige arabesken, die met oogverblindende snelheid krijgertje schijnen te spelen; een vuurwerk van smaragden en robbijnen tegen een donkeren achtergrond; een fonteinworp van

vonken en stralen, die als de tooverballen van een goochelaar in sierlijke bogen nederstreamen. Is alzoo uit het oogpunt der conceptie deze levensbeschrijving in hooge mate singulier, eenig is zij wat de nieuwhed der geopende gezigtspunten aangaat, den rijkdom der feiten, de veelzijdigheid der karakterkennis, de onpartijdigheid van het oordeel, het geduld der navorsching, de liefde voor het onderwerp. Heeft de schrijver noch in geen zijner werken zoo geheel en al zich zelven gegeven als in dit, — uit zijne studie over Bakhuizen van den Brink is tégelijk eene studie van het tijdvak gegroeid, in staat, school, kerk, letteren en maatschappij. Van den stijl gelden dezelfde bezwaren, die de meeste van Potgieter's prozaschriften treffen. . . De schrijver echter kan of wil blijkbaar niet anders. Die bedenkingen, sedert meer dan dertig jaren heeft hij ze hooren opperen, en gedurende al dien tijd is hij met onverstoorbare kalnte zijn eigen weg blijven gaan."

Wir haben uns hier Busken-Huet's Worte völlig zu eigen gemacht (Nieuwe Litterarische Fantasien I, S. 208). Und wir können nicht anders als ihm wieder völlig beistimmen, wenn er im weiteren Verlauf seiner Kritik über die Bakhuizen'sche Biographie die verschiedenen Eindrücke, die Potgieter's Schriften bei verschiedenen Lesern hervorbringen, insgesamt auf eine Ursache zurückführt, die "hebbelijkheid van zijnen geest, of wat hetzelfde is, van zijnen stijl." Folgen wir dem geistreichen Kritiker daher noch in seiner Beweisführung für diese Theorie:

"Potgieter brengt — om in den oorlogzuchtigen tijd, waarin wij leven, een oorlogzuchtig beeld te bezigen — voortdurend al zijne troepen in het vuur. Sommigen benijden hem het voorregt, dat te kunnen doen; die kwistigheid zelve is in hunne oogen het bewijs eener onmiskerbare meerderheid; zij zouden er alles voor over hebben, hem daarin te kunnen navolgen. Anderen daarentegen, zij vooral, die zelve weinig of niets in het

vuur te brengen hebben, ergeren zich aan eene taktiek, welke hen tegelijker tijd verbijstert en kregel maakt."

Mag nun aber auch über Potgieter's Schreibweise überhaupt und speziell über den Tenor dieser Biographie seines Jugendfreundes das Urtheil noch so weit aneinander gehen, darüber kann bei Niemandem ein Zweifel aufkommen, dass hinsichtlich der Literatur- und Culturgeschichte Holland's in unserem Jahrhundert kaum ein anderes Werk eine so unschätzbare Quelle für zukünftige Geschlechter sein wird. Besonders für jene wichtige Epoche in der Literatur, die in der Begründung der "Muzen," der "Tesselschade" und vor Allem des "Gids" ihren Ausdruck gefunden. Müssen wir aber auf diese Periode, in der die Dioscuren Potgieter und Bakhuizen so viele andere hochbegabte Geister in ihrem Gefolge haben, ohnedem noch zurückkommen, so sei hier wenigstens noch auf die psychologische Bedeutung der Zeichnung Bakhuizen's selber verwiesen. Der schroffe Puritanismus in der Erziehung hat das gleiche negative Ergebniss wie bei Buckle und Strauss. Die geistig ungenügende Umgebung schafft den einseitigen Autodidakten. Die Vernachlässigung jedes aesthetischen Faktors im Elternhause hat sich an dem Sohne (dessen äusseres Auftreten wohl den stärksten Contrast zu dem des feinen Aesthetikers Potgieter bildete) bitter gerächt. Aber nebst diesen Schattenseiten, welche Fülle von Geist, welcher Reichthum des Wissens, welches Aufblühen des Patriotismus! Man staunt über die mannigfachen Leistungen schon des Amsterdamer Studenten (vgl. auch Busken-Huet S. 191). Man erfreut sich des frisch knospenden Lebens in der Literatur. Aber vor Allem wird der welcher in Deutschland die Parallelen zu 1813 gesehen, die das Jahr 1870 geboten, den innigen Ausdruck holländischer Vaterlandsliebe in Bakhuizen's Brief vom 9 Februari 1831 begrüßen: "Wanneer ik vroeger die beroemde episode in Helmer's "Hollandsche Natie" herlas, dan maakte deze op mij den indruk van een droom uit lang verleden

tijd, schier eene mythe uit de Grieksche fabelleer. Ik bewonderde de dapperheid van den bezongen held; maar thans nu ik zie dat onder onze tijdgenooten, dat bij ons ook zoo iets gebeurt, zou ik met Tollens willen zeggen: dan gil ik mijn verrukking uit... Een oogenblik van zulk gevoel heeft meer waarde dan honderd jaren bij een gevulde beurs en onder al het gemak des dagelijken levens gesleten. Ik voor mij zou, indien ik in 's mans (v. Speijk) toestand had verkeerd, gebeden hebben tot hetzelfde in staat te zijn."

Von welcher tiefgreifenden Bedeutung dieser patriotische Aufschwung nach der belgischen Revolution für die durch Bakhuizen und Potgieter gemeinsam begründete neue Periode der holländischen Literatur war, bedarf wohl kaum der Hervorhebung. Wer aber den lebendigsten Eindruck von dem haben will, was damals in den jugendlichen Gemüthern als "Most" gährte und später einen so trefflichen "Herbst" zeitigte, der wird auch zu der biographischen Leistung Potgieter's wieder und wieder zurückkehren. Ist sie denn leider auch nur ein Bruchstück geblieben, das zudem nur den Charakter einer Einleitung in Bakhuizen's gesammelte Aufsätze tragen will, und das zu allgemeinerer Brauchbarkeit jedenfalls eines nachträglichen genauen Registers bedürfte, der Werth des Inhalts selbst wird dadurch nicht beeinträchtigt.

II.

Kein anderer Eindruck wiegt, wenn wir auf Potgieter's Novellistik (um sein prosaisches Genre mit dem kürzesten Wort zu bezeichnen) zurückblicken, so sehr vor als das Erstaunen darüber, wie dieser seltene Geist sich stets auf gleicher Höhe gehalten. Das gleiche Ergebniss werden uns auch seine kritischen Studien bieten. Aber weder die Arbeiten der ersten noch die der zweiten

Klasse sind das, womit er beginnt. Sagt er uns doch selbst ausdrücklich in seiner Biographie Bakhuizen's (S. XV):

“De steller dezer regelen was vierentwintig jaren oud geworden, zonder er behoefte aan te gevoelen over de verschijnselen van den dag op litterair gebied ook zijne meening in het midden te brengen. Schortte het aan zijne zoo min geletterde als geleerde opvoeding, of aan de bijzonderheid dat hij zijne ontwikkelingsvaag in België doorbragt en sedert geruimen tijd in het Noorden omzwierf? Soms heeft zijne eigenliefde er die achterlijkheid meê verontschuldigt.”

Anders aber steht es nun mit seinen Poësieen. Hat er auch erst in der letzten Zeit (in dem zweiten Theil seiner “Poëzij”, der während seines letzten Kranklagers erschien) einige wenige seiner Jugendgedichte neu mitgetheilt, man sieht doch sofort aus diesen wenigen Beispielen, wie früh in ihm der Dichter von Gottes Gnaden erwacht war. Und sie geben uns zugleich den so erwünschten Einblick in seine früheste Entwicklung.

Und welchen Charakter tragen nun diese frühesten seiner (bekannt gewordenen) Gedichte? Hoher sittlicher Ernst, männliche Reife, wahrhaft erhabener religiöser Schwung spricht bereits aus dem Nachruf, den der Neunzehnjährige der sechzehnjährigen Emma gewidmet (Poëzy II, S 3—5). Ob er uns zugleich auch das Räthsel enthüllt, warum dieser Mann voller Liebe, der seinen Blutsverwandten so viel war, nicht selbst durch die reichste Art der Minne erfreut wurde? “Emma” gibt keine Auskunft auf diese Frage. Aber wohl weist der Monolog “De Twintigjarige” (S. 8—11) mit seinem fast melancholischen Beginn auf schwere Lebenserfahrungen des Jünglings hin:

Daar droomt hij, den uchtend gedenkend der jeugd,
Des levens zoo zonnigen morgen,
En treurt om 't gemis van zijn vrede en zijn vreugd,

Geweken voor zuchten en zorgen;
 Daar zit hij, den blik op de golven gevest,
 Of staart er, als zocht hij naar beter gewest
 In 't graauw van die wolken verborgen.
 Wie spelde hem 't leed, dat, om schand zonder schuld,
 Een hart van zoo blijde verwachting vervuld
 Tot eenzame ellend' zou verwijzen?
 Schoon mijm'rend alleen
 Beheerscht hij zijn jammer, geklag en geweon
 Onmanlijke zwakheid geloovend.
 Slechts d'eenige meer dan het leven hem dier...
 Hoe durft hij 't, beminnde, wenschen?
 De roos van de liefde eischt een helderen trans,
 Door neevlen bedreigd zoo in geur als in glans
 Verweet hij zich 't vroege verflensen.

Und was sucht er, der so früh bitter Getäuschte, nun von
 der Zukunft? Reichthum, Ruhm, Ehre sind nicht sein Ziel; denn
 noch abgesehen von dem Unedlen, das aus der Jagd nach solchen
 Gütern erwacht,

Wat zijn het dan? golyen die sikkren op 't meer
 Tot rotsen ze in schuim doen verspatten?

Aus dem düsteren Hinbrüten weckt ihn die Schönheit des Früh-
 lings: der klare Himmel, die blühende Linde, die Kornblume
 mit ihrem goldigen Hintergrunde, der murmelnde Bach, die
 steigende Lerche. Bleibt ihm denn auch Schweres auferlegt, muss
 er dem schönsten Frühling entsagen, ist er genöthigt, statt der
 Wissenschaft und der Kunst leben zu können,

Zijn aanleg verlooch'nend in 't slaafsche garee
 Der schamele nooddruft te loopen;

können die trüsten sollenden Zurufe zu Muth und zu Hoffnung ihm nur eitel erscheinen, — es bleibt ihm der *Glaube*:

Laat eiken veroud'ren en buigen de kruin,
 Laat bruisende stroomen verdroogen;
 Verkeere in vallei zich het blinkende duin,
 Geen ommekeer heerscht in den hoogen;
 Tot Hem, die den schepter der werelden tilt,
 Den nood van 't gewormt als van 't geestenheir stilt,
 Tot Hem slaat hij biddende de oogen.

Zwei Jahre jünger (aus 1830) sind die beiden andern Gedichte "Klagt en Troost. Aan een Meisje" und "De gelofte der Jonkvrouw." Dem ersteren entnehmen wir noch ein weiteres Bekenntniss:

In zuiv'rer dampkring opgenomen,
 Hield huiv'rend schromen
 Met hevig blaken beurt in mij:
 De hartstogt zou den hoogsten luister
 Verspreiden over 't aardsche duister,
 Door liefdes heil'ge poëzy!

Hoe vloog, zoo dikwerf de avondsterre
 Ons riep van verre,
 De tijd voor 't minnend paar te snell
 Op welk een toekomst durfde ik bogen!
 Geloofde, aanbad — en werd bedrogen,
 En zei de levensvreugd vaarwel!

Aber der Klage schliesst auch hier Trost und Lehre sich an:

Ik droomde voor een Eden blakend,
 Om, droef ontwakend,
 Te gruwen van de werk'lijkheid!
 Gij wacht u voor dier dweeppzucht togen,

Als heur bedwelming is vervlogen,
 Zoo vank, zoo vruchteloos beschreid.

Ver van 't gevoel den toom te vieren,
 Leer 't kloek bestieren,
 En regel door 't verstand uw lot;
 Zie uit naar hemelsche bestemming,
 Dan vraagt ge in bange hartsbeklemming
 Geen troost van menschen, maar van God!

In dem zweiten Gedicht ist der persönliche Hintergrund bereits völlig verschwunden. Die Braut des Kreuzfahrers bringt der Jungfrau Maria ihre Gebete und Gelübde dar. Die Form erinnert — auf den grössten Führer hinweisend dem Potgieter am liebsten sich anschloss — an Gretchen's Gebetsergüsse. Daneben aber ist die mittelalterliche Weltanschauung vorzüglich wiedergegeben.

Tiefgreifend ist der längere Cyclus "De jonge priester" (Gothenburg 1831). Inhalt und Form sind der gewaltigen Seelenkämpfe eines edeln Mönchslebens gleich würdig. Und dasselbe gilt auch von dem andern Cyclus "De Zangeres" (1833), der ebenfalls die inneren Kämpfe der Künstlerseele vorführt.

Was Potgieter sonst noch aus diesen ersten Jahren in seiner Schlussammlung aufgenommen, besteht vorwiegend (denn auch die "Tien centen" sind von späterem Datum) in Uebertragungen (nicht Uebersetzungen, und von dem Leser ohne die beigelegte Notiz über den Ursprung gewiss für Originale genommen) aus dem Englischen, Französischen, Schwedischen. Nur das kleine kräftige Lied "Jongelingschap" (S. 46) gibt sich als Original. Und ihm ist aus dem ersten Sammelbände das einzige Gedicht, das dort der Jugendzeit angehört, hinzuzufügen: der tiefgefühlte "Afscheid van Zweden", der dem Lebewohl die Hoffnung anschliesst, die dortigen Freunde und "het zoet geluid der zangerigste taal van 't Noorden" auch in der Heimath wieder begrüßen zu dürfen.

Wie bei dem Ueberblick über die Novellen und Skizzen, glaubten wir auch bei den lyrischen Gedichten mit dem beginnen zu sollen, was in Potgieter's "Gesammelten Schriften" dem heutigten Leser zunächst steht. Blicken wir aber nun auf die Zeit zurück, in der diese Jugendlieder entstanden, so hat zugleich auch der Ort Interesse, wo er seine ersten Ergüsse niedergelegt. Wir finden ihn nun in diesen Jahren, deren von ihm selbst für reif erachtete Ergebnisse wir eben zusammengestellt, noch einfach an die damaligen belletristischen "Gelegenheiten" gebunden. Im "Apollo" von 1828, in dem "Muzen Almanak" von 1829, weiterhin im "Hollandsch Magazijn", im "Atlas", im "Algemeen Letterlievend Maandschrift", sogar in den "Letteroefeningen", mit denen der "Gids" bei seinem ersten Entstehen so heftig zu kriegen hat, sind Beiträge von ihm zerstreut. Daneben stehen auch später noch der "Vriend des Vaderlands", der "Volksalmanak" und mehrfache Jahrbücher. So wenigstens das Verzeichniss, das Zimmerman (Eigen Haard No. 10) gibt, und das wir nicht ohne den dringenden Wunsch nachschreiben, dass dieser vertrauteste Freund des Hingeschiedenen bald das "Gesammelte aus der Zerstreung" nachfolgen lassen werde.

Mit dem Jahre 1834 schliesst die Vorbereitungsperiode. Die Entwicklung des Menschen wie des Dichters ist zur Reife gediehen. Mit seinen Freunden Bakhuizen van den Brink, Heije und Drost verbindet sich Potgieter zur gemeinsamen Herausgabe der "Muzen".

Die wichtige Bedeutung dieser kurzlebigen Zeitschrift für die holländische Literatur ist allerseits anerkannt. "In 1834 brak hij met het verledene en trad de nieuwe richting in, aan de hand van Heije, van Drost en Bakhuizen. De "Muzen" waren de eerste openbaring van het jonge Holland, de Muzen wier leven kortstondig was als het leven eener roos, maar die bij haar sterven het cement achterliet, waaruit "de Gids" werd opgetrokken."

Aber nicht bloss dies — auch für Potgieter selbst hat die so kurz dauernde Zeitschrift eine bleibende Bedeutung bis zum Ende seines Lebens bewahrt. Dort sind unter dem Titel "*De Nalatenschap van den Landjonker*" die ersten jener Couplets erschienen, die nunmehr den zweiten Band seiner "Poëzy" zum weitgrössten Theil füllen. Und in der "Toelichting" (S. 393) tritt die alte Liebe zu diesem Erstlingsunternehmen zugleich mit der alten Freundschaft zu dem früh verstorbenen Drost in warmen Worten zu Tage. Ebenso hatte er ja bereits die Sammlung der Bakhuizen'schen *Studiën en Schetsen* neben seinem *Vondel met Roskam en Rommelpot* mit dem Aufsatz über Hemsterhuis aus den *Muzen* eröffnet.

Konnten wir hinsichtlich der *Muzen* uns an Zimmerman's Urtheil anschliessen, so fehlt uns dagegen in seiner Uebersicht die Erwähnung des kaum weniger wichtigen und auch etwas länger dauernden poetischen Jahrbuches, das Potgieter fast gleichzeitig mit dem *Gids* begründete: "Tesselschade, *Jaarboekje, Bijeenverzameld door E. J. Potgieter.*" Schon der erste Jahrgang (1838) bringt theils Beiträge von einer Reihe gefeierter Namen, wie Staring, Tollens, Beets, ter Haar, Helvetius van den Bergh, Lublink Weddik, theils erwirbt er seinem Herausgeber das noch höhere Lob: er besitze die Gabe, verborgene Talente aufzuspüren (verg. *Gids*, *Boekbeoordeelingen* 1838, S. 151.). Der gleiche Kritiker, dem wir diese Bemerkung entnehmen (Bakhuizen van den Brink?) hatte noch im Jahre vorher, bei der Revue über die verschiedenen holländischen "Jaarboekjes", wenig Lob zu spenden gehabt, und spricht nun seine lebhafteste Freude aus, die empfundene Lücke so rasch und so gut ausgefüllt zu sehen (S. 142). Und es ist eine treffende Charakteristik der neuen Schule in der Literatur, wenn er nach einer längeren Kritik der einzelnen Beiträge schliesst:

"Wij zijn zeker dat de jonge Letterkunde ons rondborstig

“oordeel in dank zal aannemen. Zoo wij haar wel kennen, is
 “zij in haar oordeel over vroegeren tijd slechts scherp uit liefde
 “tot de Kunst, is zij voor niemand scherper dan voor zich
 “zelve. Verre van te gelooven dat zij het doel, de volkomenheid,
 “bereikt heeft, verre welligt van zich met de hoop te vleijen dit
 “ooit te zullen doen, waardeert zij het uitmuntende in het ver-
 “ledene te hoog, om alles uitmuntend te vinden; schat zij haren
 “eigenen arbeid niet hooger dan proeven. Zoo arbeide men voort,
 “het Vaderland zal er bij winnen!”

Von Potgieter selbst ist übrigens — abgesehen von den bereits früher erwähnten Novellen und dem nach einer Skizze des bereits verstorbenen Drost ausgeführten Martyrologium des Bonifacius unter dem Titel *Het Christenleger* — nur ein dichterischer Beitrag im ersten Jahrgang: *Fortuinzoekten*. Es ist nicht ohne Interesse den treuen Kritiker auch hier warnen zu hören: “De heer P. jaagt naar eene kernachtige uitdrukking, wel eens “ten koste van zoetvloeiendheid en duidelijkheid.” Neben diesem Tadel darf dann aber freilich die verdiente Würdigung nicht übersehen werden: “Geen onzer jongere dichters toont zooveel “vatbaarheid om de nieuwste toestanden der wereld en der “maatschappij van hare dichterlijke zijde op te vatten en voor te “stellen. Hij is rijk aan gedachten, lyrisch in zijne overgangen “en boeiend door den gevoeligen toon.”

Um die Stelle, welche “Tesselschade” in der holländischen Literaturgeschichte einnimmt, vollständiger zu überschauen, folgen wir dem Kritiker des “Gids” auch noch in seinen Recensionen der beiden folgenden Jahrgänge. Deutlich geht daraus hervor, dass es in der That neue Principien sind, welche Potgieter durch dieses Jahrbuch in der Literatur zur Geltung bringen möchte. So heisst es gleich über den zweiten Jahrgang (Gids, Boekb. 1839, S. 40 ff.): “Bij den rijken oogst van Almanakken, dien “ieder jaar oplevert, zouden wij de uitgave afkeuren, indien geen

“kenmerkend idee, al ware het ook schemerend, bij den Verzame-
 “laar en Medearbeiders tot grondslag strekte. Wij zouden geen
 “reden weten te geven waarom de heer P. zich als Redakteur
 “meldde, indien zijne persoonlijkheid geen waarborg gaf voor
 “zijn plan en zijn doel.” Worin aber bestaat dieser Plan und
 “dieser Zweck? Bereits hat das junge Unternehmen eine Reihe
 von Angriffen erfahren. Es gilt für den Repräsentanten der
 “Romantik”. Man stellt es hin als das Ergebniss einer der gerade
 von Potgieter so beissend geschilderten “literarische Benten.”
 Man legt demselben Opposition unter gegen alten Ruhm und
 anerkannte Autoritäten. Man colportirt ihm gegenüber die An-
 preisung des “Muzen Almanak” in einer Persiflage Immerzeel’s
 gegen “de jeugdige literatuur”. Alle diese Angriffe lässt der
 Kritiker im “Gids” Revue passiren, um dann auf die Bedeutung
 hin zu weisen, die er selber der Sammlung beilegt: “In weer-
 “wil der verschillende waarde van de onderscheidene stukken,
 “vinden wij bij alle die schrijvers eene heerschappij over hunne
 “stof, die, zoo zij al niet voor andere gebreken waarborgt, ten
 “minste van lamheid en zwakte vrij blijft.”

Verbinden wir hiermit gleich, ohne noch auf den Inhalt im
 Einzelnen einzugehen, was über den dritten Jahrgang in der aus-
 führlichen Besprechung, die er mit “Muzen Almanak” und “Aurora”
 zusammen gefunden (Gids, Boekb. 1840. S. 40 ff 90 ff.), bemerkt
 wird: “*Het jaarboekje van den vooruitgang*, dat was ten naaste-
 “bij het resultaat onzer beschouwingen van het vorige jaar. Daarop
 “doelde de verklaring, dat de verdienstelijke redakteur slechts oor-
 “spronkelijke bijdragen wenschte; daarop de aanmerking, dat in de
 “Tesselschade veel geplaatst was, dat aan het algemeene publiek
 “niet zou voldoen, maar dat, vrij tiranniek, hogere kunstbeschou-
 “wing vergde van zijne lezers, dan iemand regt had te verwach-
 “ten; daarop het verwijt van aanmatiging, wanneer zich sommige
 “stukken aan het publiek vertoonden, eenvoudig op grond dat zij

“iets nieuws, iets stouts, iets oorspronkelijks, iets goeds bezaten, “zonder dat alles tot een bevallig geheel was afgerond.”

Man sieht: der Kritik fehlt es von vornherein nicht an Schärfe. Und so wird weiterhin noch erklärt, dass “Tesselschade misschien “onder het eens gemaakte cadre lijdt, dat iets nieuws, iets oorspronkelijks vergt.” Und der Zukunft des Unternehmens wird nicht ohne Sorge entgegen gesehen, weil eben Alles abhänge von der Laune, von der wechselnden Produktivität der Dichter und Schreiber, von der grösseren oder geringeren Strenge des Redakteurs, von der unsicheren Gunst oder Ungunst des Publikums. Dagegen verdient das bereits Erreichte an sich hohes Lob (S. 107): “Er is in al de stukken, vooral der jongere Autheurs, een streven naar een onafhankelijk, oorspronkelijk kunstideaal, dat zich “hoe langer hoe meer tot bewustzijn ontwikkelt; een edel streven naar “iets anders en hoogers, en van die zijde vooral rekenen wij de Tesselschade een hoogst belangrijk verschijnsel in onze Letterkunde.”

Für unsere Aufgabe noch wichtiger ist freilich das, was der Kritiker (im Anschluss an früherer Bemerkungen, die wir hier übergangen) über den Redakteur sagt:

“Zijne gebreken zijn duisterheid en coquetterie d’esprit; zijne “deugden nieuwheid en rijkdom van gedachten, fijnheid en kernachtigheid van uitdrukking. Die gebreken en die deugden hangen “naauw bij hem samen. Eigene vlugheid van bevattig doet hem “die ook bij anderen vooronderstellen. Hij geeft zich de moeite niet, “zijne lezers te plaatsen op de hoogte waar hij reeds staat; hij “rekenet dat misschien tijd en woorden verspild; of hij ziet geene “kans, bij dergelijke ophelderingen met evenveel kracht, met “evenveel levendigheid, met evenveel nieuwheid, zich uit te “drukken, als hij de hoofdgedachte tracht te doen, die hem vervult. En nu is de situatie hem zelve duidelijk, en hij wil, “dat zij gaandeweg uit enkele, meestal korte en verstrooide “wenken zijnen lezers duidelijk worde.”

Doch genug mit dieser Kritik des Allgemeinen! Vergegenwärtigen wir uns noch kurz, was Potgieter selbst in diesen beiden Jahrgängen der "Tesselschade" geboten. Im Jahrgang 1839 ist es vor Allem das schon früher erwähnte *Lief en leed in het Gooi*, das hier noch besonders durch die eingestreuten Romanzen und Festgesänge, sowie durch die fast ununterbrochene Beziehung auf Hooft in Betracht kommt. Die eigenthümliche Arbeit hat in dem "Gids" (1839, Boekb. S. 42—45) eine eingehende Würdigung gefunden, von der Vieles noch heute seine Bedeutung behält. Wie schon oben angedeutet, hat sich Referent persönlich von allen Arbeiten Potgieter's in dieser am wenigsten zurecht finden können, muss freilich die gleiche Ketzerei auch hinsichtlich des unverkennbaren Vorbildes, der Lehr- und Wanderjahre Wilhelm Meister's gestehen, und räumt dem kundigen Kritiker gerne den Platz. Doch müssen wir uns an dieser Stelle wieder mit dem einfachen Hinweis auf jene Kritik selber begnügen. Und ebenso können wir die einzelnen Gedichte, die Potgieter diesmal in "Tesselschade" mittheilte, obgleich nur die drei letzten, welche dem prosaischen Stück einverleibt sind, in der späteren Sammlung sich finden, doch hier nur nennen: *Johanna van Arragon*, *Oranjeslied*, *Winter*, *De Meistreel-Bruid van Blaricum*, *Het Grootje van Eemnes*, *De Visscher van Huizen*.

Der Jahrgang 1840 endlich enthält das längere Gedicht *Rijkdom*, das in dem Geschick von Jacoba und Aleida die geistige Sklaverei, zu der die Sucht nach Reichthum nur zu oft führt, dargestellt hat. Der Gegenstand selbst dient dem Dichter einfach als Rahmen, um dieselben Gedanken, die schon *de Twintigjarige* über diesen Fluch der heutigen Gesellschaft gehegt, näher ausführen zu können. Die einzelnen Scenen sind mit Meisterschaft geschildert; ihr Zusammenhang unter einander aber liegt nicht genug auf der Hand. Zum Belege verweisen wir wieder auf die Bemerkungen über dies Gedicht im "Gids" von 1840 (S. 99—100).

Der Jahrgang 1840 bringt, unter der kaum mehr pseudonym zu nennenden Chiffre W. D...s, eine längere, aus drei in verschiedenem Versmasse verfassten Theilen bestehende Humoreske *Oud en jong*, eine missglückte Freierei des Alters neben einem glücklichen jungen Paare vorführend; — ausserdem gehören Potgieter noch an die Wordsworth nachgebildeten *Stancen*, das ebenfalls dem Englischen entnommene Thema *Eene straat in de stad* und der *Grommert*, dessen zuerst von Bechstein herstammende Klagemelodie, neben Potgieter's *Ik ben verdrietig*, auch in dem *Ik ben landziekig*, von Mulder (dem Freund des Oude Heer Smits) angeschlagen ist.

Wir schliessen auch diese Uebersicht mit dem Jahrgang 1841, bis wohin uns eine freundliche Hand die von Potgieter stammenden Gedichte verzeichnete. Eine vollständige Zusammenstellung der zahlreichen zerstreuten Gedichte Potgieter's ist ohne die gleiche Hilfe ja gar nicht möglich. Trägt doch z. B. von den 7 Gedichten, welche in dem genannten Jahrgang von ihm herrühren, nur das kurze, Andersen nachgebildete Lied *Avondstond* seinen Namen; die Uebersetzung der längeren Andersen'schen Ballade *Het kraamschut mijner Moei* ist mit P. gezeichnet, ebenso die *Kunstreize*, nach dem dänischen Text Heiberg's. Als W. D...s unterzeichnet sich der Dichter von *Minne en Liefde*, zu dem Bilde des verliebten Löwen. Dagegen die reizende Original-Humoreske *Pieter Breugel en Katekijntjen*, nach einer geschichtlichen Notiz über diese lügnerische Magd des bekannten Malers (eine *Lügenkätter*, wie die bei Otilie Wildermuth) versteckt sich unter der Chiffre F. Und die Uebertragungen von Coleridge's Liebeslied und dem Göthe'schen Gesellschaftsgesang *Open tafel* sind ohne alle Unterschrift.

Nachdem wir in dieser Weise wenigstens bei einigen Jahrgängen die dichterischen Beiträge Potgieter's verfolgt, so erleichtert die Uebersicht über die mannigfachen Variationen, in denen

seine Muse sich hier ergeht, zugleich die Antwort auf die fast noch wichtigere Frage, wo er seine Vorbilder findet. Zimmerman nennt als solche vor Allem die drei grossen heimischen Dichter Huygens, Hooft und Staring, daneben die Engländer resp. Amerikaner Longfellow, Bryant, Leigh Hunt, Will Hazlitt, Charles Lamb und den grossen Schweden Tegnér. Aber daneben dürften wohl auch die Namen derjenigen Ausländer, die er sonst noch zu übertragen liebte, so wenig fehlen, wie neben den drei genannten Nationaldichtern der von Potgieter und Bakhuizen van den Brink gemeinsam hervorgezogene Vondel (vgl. Potgieter's Vorrede zu der neuen Ausgabe von Bakhuizen's Studie über Vondel). Und als das höchste Ideal der Dichtkunst hat er doch immer Göthe nachgestrebt, von dessen rein ästhetischer Weltanschauung zugleich allmählich mehr auf ihn übergegangen sein mochte als er sich selber bewusst war.

Wohl erinnert sich Referent noch heute der Ueberraschung, wie ihm vor langen Jahren der würdige Hasebroek seinen dichterischen Collegen einen "echten Götheaner" genannt, aber die Bezeichnung als solche dürfte heute wohl nirgendwo einen Widerspruch wecken. Dabei wollen wir jedoch immerhin nicht vergessen, wie die geistvolle Charakteristik Göthe's in Potgieter's *Albert* (Gids 1841, S. 234 f.) auch diesem grössten Meister gegenüber seine gewöhnliche Selbständigkeit und Unabhängigkeit nicht verleugnet.

Doch es ist Zeit, dass wir von den mancherlei Nachbildungen, deren Verdienst freilich von Niemanden bestritten werden dürfte, zu dem kräftigen Originalwerk uns wenden, das selbst so manche Nachahmung gefunden. Darf der Referent bei den *Liedekens van Boetekoe* auch einmal seinen Laieneindruck neben dem Urtheil eines Kunstkenner's erwähnen, so muss er offen bekennen, dass manche dieser Melodien ihm Jahre lang nachgegangen sind, und

dass ein solcher Wortreichthum und eine solche Biagsamkeit der Wendungen und Formen wohl von wenigen Nichtholländern in der holländischen Literatur vermuthet werden dürfte. Das ist eine wahrhaft Göthe'sche Beherrschung der Sprache, die in diesen leichtgeschürzten, kaum ein paar Worte zählenden Zeilen hervortritt, in denen der Reim sich förmlich herzdängt. Schon einige der älteren Gedichte, wie das *In 't bosch van Soest* (Proza I. S. 293), im *Lief en leed in het Gooi*, sind von ähnlichem fesselnden Wohlklang. Und von der *Nalateschap van den Landjonker* schlägt ebenfalls manches Lied einen verwandten Ton an. Dem Referenten persönlich aber sind gerade mehrere der "zangerige" Melodien in den *Liedekens van Bontekoe* besonders im Ohre geblieben. Und an Kraft und Energie der Vorstellung wie der Sprache haben diese echten Töne alt-holländischer Poesie gewiss weniges Aehnliche. Ja, dies sind wirklich Lieder "in den ouden trant", echte Volkspoesien, wie sie in den besten Zeiten der holländischen Geschichte auf den Doelenfesten, in Rederijkerskamers und Tavernen, oder auf dem vielberühmten Schloss zu Muiden erklangen. Der leichte Schwung und der rasche Tonfall sind ja nicht bloss durch die Situation des Helden, dem sie unter den Wilden Sumatra's in den Mund gelegt werden, gefordert, sie erinnern zugleich an manche der besten Vorbilder bei Hooft, Huygens, Breeroß, oder unter Vondel's "Hekegedichten".

Wie prächtig sind nicht die Reime in *Roeltje uit de Bontekoe*, wie frisch und fröhlich ist nicht der Rythmus im *Papegaaijendeuntjen*, wie kraftvoll und plastisch so mancher Vers in den *Scheepsliedekens*. Daneben das köstliche *Wijs Klaartjen op 't ijs*, dem sich *Dieuwertjen* und *Machteld* mit der ganzen Gluth berechtigter Leidenschaft zugesellen! Und dann das populairste und zugleich alterthümlichste von allen, der *Zeilwagen van prince Mouringh* mit der lebensfrischen Scene:

Flap zei 't zeil en krak het roer,
's Prinsen koets te water voer.

Nur im Vorübereilen konnten wir einige von diesen trefflichen Volksliedern hervorheben. Dafür hat aber Bakhuizen van den Brink in einem auch zum Wiederabdruck in seinen *Studien en Schetsen* bestimmten, längeren Aufsatz über diesen Versuch einer echt nationalen Poësie eine Menge seiner scharfsinnigen Bemerkungen niedergelegt, mit strenger Kritik des Einzelnen aber wärmer Anerkennung des Ganzen (Gids, Boekb. 1841, S. 460 f. 522 ff.). Heben wir noch einmal seine freimüthige Würdigung des Freundes hervor (S. 534,5):

“Zoo wij het verband van eenige dier liederen met het cadre, “waarin zij gevat zijn, moesten gispn; zoo enkele der liedekens “slechts voorwaardelijk of gedeeltelijk onze goedkeuring verwier- “ven; zoo wij enkele leemten aanwezen beneden het talent des “dichters, wij deden dat te vrijer, omdat er zoo veel overbleef “dat lofwaardig en geen gemeenen lof waardig was. Ja, waarom “zouden wij verzwijgen dat onze strenge eischen grootendeels be- “vredigd zijn, dat de gegevene proeven ons hunne volkomene “bevrediging doen verwachten? Het denkbeeld, dat den dichter “voor den geest zweefde, was oorspronkelijk en nieuw; zijn “kunsttalent, zijn smaak deden hem bij eene eerste proeve in een “nooit in dien omvang, nooit uit dat oogpunt beoefend genre, “de volkomenheid bijna bereiken. Wilt gij het geheim weten, “waardoor hij zoo gelukkig slaagde? Het was, omdat liefde voor “zijn onderwerp zijn hart bezielde en zijne veder bestuurde. Die “liefde strekt ons ten waarborg, dat de eerste welgeslaagde “proeve niet de eenige zal blijven. Potgieter *kan* en *mag* zijne “roeping niet verwaarloozen om ons het leven der voorvaderen in “hunne roemrijkste dagen, dat leven waarin zijne ziel zich be- “weegt, waarop zijne herinnering het liefste rust, in echt natio-

“nale vormen voor oogen te stellen. Hem verblijve de eervolle taak, “de beschaving en de veelzijdigheid der latere poëzij met de kracht “en de vlugt onzer oude zangers in overeenstemming te brengen.”

Der Bakhuizen'sche Aufsatz, dem wir diese Schlussworte entnehmen, enthält übrigens in der That eine so werthvolle Charakteristik der gesammten Aufgaben nationaler Poësie und speziell holländisch nationaler Poësie, dass ein neuer Abdruck in hohem Grade wünschenswerth ist. Es mögen das wenigstens noch einige der einleitenden Ausführungen darthun (S. 461, 462, 463):

“Zoo wij dan nationale poëzij verlangen, nationaal zoowel in “vorm als in stoffe, dan vragen wij: Waarom zich onze dichters “niet bij voorkeur wenden naar die dagen van werkzaamheid en “kracht, waarin onze voorvaders den roem als ware het over- “rompelden, en de grondslagen legden voor hetgeen wij als natie “nog zijn en nog wenschen te worden — naar het einde der “zestiende en de grootste helft der zeventiende eeuw?

“Zal er derhalve eene nationale poëzij, in den volstrekten zin “des woords, mogelijk zijn of worden, wij eischen van hem, “die zich aan hare beoefening toewijdt, behalve al die eigen- “schappen, zonder welke niemand dichter is, liefde voor, en dien “ten gevolge naauwkeurig onderzoek van den tijd waarop onze “natie het grootst en het krachtigst was; vergelijking der ge- “schiedenis met de letterkunde dier dagen, scherpe kritiek dien “ten gevolge van het eigenlijk nationale in beide, van de oor- “zaken, welke beider ontwikkeling hebben belemmerd en gestuit “— en dan moge de genius der kunst hem bijstaan om uit het “gevondene echt oorspronkelijke in oorspronkelijke vormen een “oorspronkelijk kunstwerk te leveren.

“Ik geloof, dat de dusgenaamde romantiek alleen langs dezen “weg hare bestemming kan bereiken, zal zij, hetgeen de zenuw “van haar bestaan moet wezen, uit nationale behoefte ontstaan, “nationale behoefte bevredigen.

“Zoo iemand onzer jongere schrijvers dezen eisch onzer Letterkunde begrepen, zoo iemand daaraan heeft getracht te voldoen, dan komt den heer P. die lof toe. Ook daar, waar zijne beschouwingen zich uitstrekken over toestanden die nog tegenwoordig zijn; ook daar, waar hij ons zijne indrukken in den vreemde geeft, zijn zijne gedachten, en dikwijls ook de uitdrukking van zijne gedachten, gereflecteerd door de herinneringen van dat verledene, waarvan hij ons volksleven en onze kunst noode door een breede klove gescheiden ziet.”

Ein kurzes Wort endlich noch über das, was wir die Genre-malerei in Potgieter's Poesie wie seiner Prosa nennen möchten (S. 463/4):

“Het onderwerp is, mag ik het zoo noemen, klein-historiëel; geen groot feit, waarin zich al de kracht en magt van den Hollandschen geest dier dagen afspiegelt, maar toch eene proeve van dien kloeken moed, met eenvoudigheid gepaard, van de beradenheid, om het naast voor de hand liggende middel aan te grijpen, al schijnt het nog zoo gering, welke in die dagen zulke groote uitkomsten te weeg bragt.”

Wir brechen mit diesen Auszügen ab. Aber es darf wohl hinzugefügt werden, dass ihr Verfasser noch 20 Jahre nach diesem Aufsatz dem Schreiber dieser Zeilen Potgieter's spezielle Vorliebe für die verhältnissmässig kleine Bildersammlung im Haarlemer Rathhaus, die gerade in der letzteren Art der Malerei so hervorragt, auf die gleichen Motive zurückführte.¹

Doch auf den Patrioten in Potgieter müssen wir hernach noch zu reden kommen. Zunächst erübrigt uns jetzt eine kurze Uebersicht über seine späteren Gedichte.

In der Kritik über *Florence* (Nieuwe litterarische Fantasieën

¹ Neben dem so merkwürdig auf Bakhuizen gleichenden Kopf erinnert dort auch ein anderer an Potgieter's eigene Züge.

I, S. 28—52) die uns sogleich noch etwas näher beschäftigen muss, hat Busken-Huet einige Beispiele von Potgieter's Behandlung solcher Gegenstände hervorgehoben, "welche dem Vers eine Gedrängtheit, eine Lebendigkeit, eine Abrundung danken, vor denen jede andere Form die Flagge streichen muss." Unter diesen "für die Sprache der Dichtkunst wie geschaffenen Gegenstände" hebt er zunächst den Nachruf auf *da Costa* hervor; ihm schliesst von heimischen Grössen das so wenig bekannte *Twenthe* als das Vaterland *Thorbecke's* sich an; es folgen als hervorragende Führer anderer Völker *Shakespeare*, *Washington*, *Napoleon III.* Die Parallele zwischen allen diesen Gedichten ist mustergültig, nur sei uns die Frage gestattet: warum nicht den ergreifenden Jubelsang zum *Schülerfeste* damit verbunden?

Blickt man auf die grossartigen historischen Gemälde zurück, die Potgieter in dem einen wie dem andern Falle entworfen, so fühlt man sich unwillkürlich angehaucht von dem für alles Edle und Erhabene so warm schlagenden Herzen. Noch erinnert sich Referent beispielsweise, wie er, als der Nachruf auf *da Costa* erschien, zuerst freilich auch die Klage über manche für den gewöhnlichen Leser dunkle Anspielung vernahm, aber zugleich auch Worte von warmen sympathischen Dank weiter Kreise. Und unter der reichen Literatur, die gleichzeitig über *da Costa* herauskam, war kaum eine zweite Charakteristik, die dem hochbegabten Dichter so gerecht wurde, ohne sich doch irgendwie von seinen Convertitenschulen abhängig zu machen. Auch persönlich darf Ref. heute wohl die aus diesem Gedicht empfangene Anregung rühmen, aus der sein eigener Erstlingsaufsatz: "*da Costa und Genestet. Religiöse Gegensätze in der poetischen Literatur der Gegenwart*" (in *Gelzer's Monatsbl.* Septb. 1861) hervorging.

Eine Inhaltsangabe der prächtigen Gemälde auch nur von ferne zu versuchen, würde unserer heutigen Aufgabe wenig ent-

sprechen. Und es sind ja eben solche Gedichte, die jeder gebildete Landsmann des Dichters geradezu kennen muss. Verweilen wir daher nur einen Moment noch bei dem grössten aller historischen Gedichte Potgieter's, dem nach dem Dantejubiläum geschriebenen *Florence*.

Der Reisebegleiter Busken-Huet erwähnt mit Recht die treffliche Reiselaupe des Dichters, die ihn nicht einmal dazu kommen liess, das mitgenommene Stück Hooft's über das Florenz von 1600 aus dem Koffer zu nehmen. Wie selten kam der in seinem Geschäft angestrengte Mann zu einem grösseren Ausflug! Aber wie wusste er ihn zu benutzen! Jede kleine Fahrt, die Schreiber in Holland mit ihm machen durfte, war durch die reichsten Anregungen bezeichnet. So sprudelnd heiter aber wie damals auf der Durchreise durch Heidelberg im Frühjahr 1865 hat er ihn kaum jemals gesehen.

Doch nun das Gedicht selbst. "Ein Vers von 150 Seiten, in 20 Abtheilungen zerlegt und mit 100 Seiten Anmerkungen beschlossen — welcher praktische Mensch zieht nicht die Stirne zusammen bei dem Gedanken daran!" (Busken-Huet S. 30). "Florence ist ein Gedicht, welches unmöglich in den Geschmack des grossen Publikums fallen kann, theils weil es ein viel zu grosses Mass von Belesenheit voraussetzt, theils weil es in einem Styl entworfen und ausgeführt ist, welcher das Publikum kalt lässt." (S. 37'8). Wir können dieser Kritik Busken-Huet's nur zustimmen. Ist sie doch zugleich eben so wie manche der schon angeführten Bewerbungen Bakhuizen's der beste Beweis dafür, wie wenig Potgieter von seinen Freunden irgend welche Schmeicheleien erwartete.

Auch darin hat Busken-Huet zweifelsohne Recht, wenn er die eigenthümliche Art der Potgieter'schen Dichtungen als die spezifisch artistische bezeichnet. "Slechts bij uitzondering weg-
"sleepend, maar dan ook te geener tijd eene niet gevoelde opge-

“togenheid huichelend, *ontleent deze poëzij haren gloed aan de kunst, meer dan aan het gevoel*, en is zij, hoewel noch onhartelijk, noch onvaderlandsch, noch ongodsdienstig (piëteit, vaderlandsliefde en gemoed zijn integendeel drie harer vaste kenmerken), toch *in de eerste plaats artistiek*. Alleen een geboren kunstenaar, door studie en langdurige oefening gevormd, is in staat een dichtstuk gelijk “Florence” te schrijven; en tevens kan dat dichtstuk alleen geschreven zijn door iemand, bij wien *de in beeld gebragte of schilderachtige opvatting der dingen boven al het andere gaat*. Den ontwerper dezer schilderijen met woorden is aan hare conceptie, haar stijl, haar koloriet alles gelegen.” (S. 46). Und besonders treffend erscheint die Parallele einer solchen, aus Ehrfurcht vor ihrem Gegenstande alle Hausmittel der Kunst verschmähenden Poesie mit einem Orgelconcert (S. 41). Darum auch das letzte Ergebniss solcher “unpopulären” Poesie: “Anderen worden verslonden, hij bestudeerd.” (S. 47/8).

Wir müssen abbrechen, wie sehr auch sowohl die einzelnen Theile der gewaltigen, in der That mit Dante selber wetteifernden Dichtung als die feinsinnige Kritik derselben zu längerem Verweilen lockt. Und ebenso sei es Befugteren überlassen, unter dem reichen Inhalt der *Nalatenschap van den Landjonker* die verschiedenen Gruppen zu sondern. Dagegen dürfen wir neben der Würdigung von Potgieter's Poesie bei Busken-Huet (der übrigens mit Recht den Satz an die Spitze stellte, “dat voor sommige kunstenaars met de pen rijm en maat niet alleen geene hinderpalen, maar zelfs hulpmiddelen zijn”) nicht den tief empfundenen Nachruf Zimmerman's ausser Acht lassen. Denn gerade der persönliche Charakter des Dichters ist von ihm so trefflich gezeichnet:

“Potgieter was in den volsten zin des woords dichter. Dichter door den rijkdom, de diepte en verhevenheid der gedachten, door zijn geestdrift en zijne bezieling, door zijne gave der conceptie en der plastische voorstelling, door de veelzijdigheid en

“degeelijkheid zijner kennis, door zijne artistieke natuur en zijn
 “aesthetischen zin.... Zijne verzen zijn niet populair en zullen
 “t nooit worden, al behooren ze tot de schoonste, die onze taal
 “heeft aan te wijzen. En niet vreemd voorzeker! De menigte,
 “die eene gemakkelijke digestie verlangt, vindt ze te zwaar, te
 “saam gedrongen, te moeilijk en tijdroovend voor haren smaak.
 “Het zij zoo! Maar toch wanhoop ik niet, dat sommige zijner
 “gedichten, zijner uitstortingen des gemoeds, zijner juichtonen
 “en vaderlandsche fierheidskreten, zijner tintelende en ontvlam-
 “mende opwekkingen tot inspanning en ontwikkeling, zijner innige
 “verheerlijkingen van eenvoud en reinheid van zeden — zij ’t ook
 “in later tijd — gemeengoed des volks en zijn liefste schatten
 “zullen worden.... Welke vormvolmaking valt in zijn poëzie op
 “te merken en te genieten, welk eene schoonheid en rijkdom van
 “versificatie, welk een melodisch rythmus, een afwisselend en
 “kleurrijk metrum, welke muziek, die met de woorden medezingt,
 “welk eene heerschappij over de taal en over de stoffe! Te groot
 “ter heerschappij naarmate der toenemende concisie en condensie
 “van zijn stijl.” (Gids 1875, N°. 3. S. 459).

Damit muss dann noch seine Bemerkung an anderm Ort (Eigen
 Haard 1875 N°. 10. S. 84) verbunden werden, wie Potgieter’s
 “machtig genie in de oorspronkelijkste, aanschouwelijkste en kunst-
 “rijkste vormen voor ons *het verleden* wist te doen herleven en *het*
 “*heden* in al zijne phasen en schakeeringen, in zijn hoog en zijn
 “laag, zijn liefelijks en meëwarigs, in al zijn licht en zijn bruin
 “ons leerde te gevoelen, begrijpen en waardeeren.”

Und nicht minder das dort von den Gedichten seiner letzten
 Jahre Gesagte (S. 458—60): “Geen schaduw van verflauwing valt
 “in de laatste op te merken. Dezelfde oorspronkelijkheid en fier-
 “heid, dezelfde frischheid en bezieling klinkt uit beide, de zan-
 “gen der jeugd en het lied van den ouderdom. Dit teekent den
 “man wiens jonge geestdrift hem nooit verliet, den man met het

“kinderlijk gemoed, met het reine harte en den oprechten, onafhankelijken, waarheidzoekenden geest. . . . De laatste zijner dichtschepingen bewijzen welk heilig vuur nog in hem brandde, hoe de kunstenaarsgave zich noch steeds ontwikkelde in de heerschappij over den vorm, in den rijkdom en in de diepte der gedachten.”

III.

Bereits mehrfach musste bei der Würdigung von Potgieter's dichterischen Bestrebungen darauf hingewiesen werden, wie die gleiche Zeit, wo er damit selbständig hervortritt, auch eine Anzahl gleichstrebender Genossen erstehen sieht, und wie durch ihre gemeinsamen Principien und Tendenzen sich eine neue Periode in der holländischen Literatur begründet. In den "Muzen" (1834), "Gids" (1837), "Tesselschade" (1838) findet sie ihre Repräsentation. Und bei allen drei Unternehmungen steht Potgieter im Vordertreffen. "Muzen" und "Tesselschade" haben sich nur kurze Zeit zu behaupten vermocht. Der "Gids" aber ist ein Organ von solcher Bedeutung geworden, dass man von den zahlreichen belletristisch-kritischen Zeitschriften Deutschland's ihm keine einzige gleichstellen dürfte. Mag man den Grund dieser in der That auffälligen Erscheinung in der zu grossen Zersplitterung der deutschen Literatur oder in der Kurzlebigkeit mancher kühnen Anläufe sehen, — Thatsache bleibt es, dass die Stellung des "Gids" (denn auch die französischen und englischen Parallelen treffen nicht völlig zu) etwas der holländischen Literatur Eigenthümliches ist. Wem aber das erste Verdienst dabei zukommt, darüber kann zumal bei dem baldigen Rücktritte Bakhuizen's wohl kein Zweifel obwalten. Mit Recht sagt ein späterer College in der Redaktionsarbeit: "Potgieter's eenige en blijvende liefde, "toen de eerste jonge bruid hem zoo spoedig ontviel (nl.: de

“Muzen), was de Gids, en wie hem wil leeren kennen in al “het eigenaardige, bewegelijke en veelzijdige van zijn talent, moet “ter schole gaan in de jaargangen van dit tijdschrift van 1837 tot “1865.” (Eigen Haard 1875, N°. 10. S. 86.) Verbinden wir damit, was der Nachruf im “Gids” selber (S. 462) von ihm sagt, “die “gedurende dertig jaren de ziel en het middenpunt is geweest “van den kleinen kring der redactie van dit tijdschrift, voor de “jongeren onder ons een leidsman en voorbeeld, voor sommigen “hun ideaal, voor allen een beminnelijk, een trouw en oprecht “vriend, een drijver ten goede.”

Das neue Organ allein freilich — trotz des Aufsehens, das es erregte, und das Vissering’s Biographie Bakhuizen’s (Herinneringen III S. 137 ff.) so treffend schildert — würde der neu aufblühenden Schule wenig genutzt haben, wenn nicht gleichzeitig jene bedeutenden Werke selber erschienen wären, in welchen der neue Geist eine wahrhaft geistesmächtige Incarnation erhielt, und wenn nicht zugleich eben diese “Standard works” dem gleichen Ideale gehuldigt hätten, das wir in Potgieter’s “Proza” bewunderten. Aber nun schaffen zugleich Hildebrand und Jonathan ihre “Camera obscura” und “Waarheid en Droomen”; und “Pastory van Mastland” und “Huis Lauernesse” erwecken weithin Interesse und Leben.

Wie ist Potgieter’s Stellung zu diesen klassischen Werken?

Nun! Die berühmteste Skizze Jonathan-Hasebroek’s, die “Haarlemsche Courant”, erscheint zuerst im ersten Jahrgang der “Tesselschade” und wird alsbald von dem Kritiker des Jahrbuchs im Gids (S. 147/8) dahin beurtheilt: “De bewondering, welke “Jonathan’s talent ons inboezemt, lost zich in liefde op; hij be- “hoort tot de zeldzaamheden in de letterkundige wereld.” Bald finden wir auch andere von Jonathan’s Skizzen im Gids selber. Und ebenso kann man dort dem Namen Hildebrand mehr als einmal begegnen, bevor noch seine Skizzen zusammengefasst sind und nun die eingehende Kritik Potgieter’s hervorrufen.

Aber nicht genug! Auch die Tendenz beider Verfasser und zumaß die des letzteren gehört mit der Potgieter's in den engsten Zusammenhang. Wir entnehmen einem Freundesbriefe, der speziell auf diesen Zusammenhang hinweist, darüber noch die folgenden Worte: "Terwijl "de schetsen van Jonathan om zoo te zeggen den sluitsteen vormen van "de vroegere zoetelijk dwepende en sentimenteële, m. a. w. weekelijke "periode in de nederlandsche letterkunde, openen de schetsen "van Hildebrand als 't ware een nieuw tijdperk, dat der realiteit, "of, wil men, van het plastische, gespierde, natuurlijke en kern- "achtige proza, waarin zich het leven afspiegelt zoo als het ge- "leefd wordt, en dat met de overgeleverde vormen en de heerschende "sentimentaliteit voor goed had gebroken. Beets sprak daarin "slechts uit wat als onbestemde drang in veler hart leefde, was "om zoo te spreken slechts de tolk van de richting, welke ook "Bakhuizen van den Brink en Potgieter "hinaanstrebten" en "voornamelijk in den vorm van scherpe kritiek tegen het weeke- "lijke, onnatuurlijke en overgevoelige, tegelijk echter ook in "eigene, zelfstandige voortbrengselen, hebben. uitgesproken. Wij "merken dus hier in de literatuur hetzelfde streven op naar "natuur en waarheid, dat den ganschen nieuweren tijd kenmerkt."

Was aber bei den beiden erstgenannten Werken der Fall, gilt in fast noch höherem Grade von Potgieter's Verhältniss zu den zwei andern. Wenn Busken-Huet in seiner Kritik van Koetsveld's (Litterarische Fantasieen II, S. 46—75) denselben, bei aller Polemik gegen seine Richtung, als "Vader der nederlandsche novelle" bezeichnet, wenn er von ihm sagt: "Er steekt in dezen "predikant juist datgene, waarvoor hij niet wil aangezien worden: "een dichter, een schilder, een romanschrijver"; wenn er auf die Parallele zwischen "Camera Obscura" und "Pastory van Mastland", mit den Worten hinweist: "Sedert ruim twintig jaren worden "twee boeken in ons vaderland, twee hollandsche boeken meer "gekocht en vlijtiger gelezen dan vele andere werken van smaak

“te zamen”, — so steht er mit allen diesen Daten in den Fussstapfen Potgieter's. Und es darf dabei wohl auch eine dem Referenten gegenüber gemachte Bemerkung des Verfassers der “Pastory” selber erwähnt werden, welche die ungeahnte Popularität seines Erstlingswerkes zum guten Theil auf die Würdigung desselben durch Potgieter zurückführte.

Und nun erst gar Mevr. Bosboom Toussaint! Wie das verdienstvolle künstlerische Ehepaar bis zuletzt zu den vertrautesten Freunden Potgieter's zählte, so berichtete am Begräbnisstage und im Sterbehause selbst der hochgeschätzte Maler davon, wie es Potgieter's erste Besuche gewesen, welche die an ihrem seltenen Talent noch zweifelnde jugendliche Verfasserin jenes Romans aus der Reformationszeit, von dem die heute so viel genannte “Familie Schönberg-Cotta” nur ein Abbild ist, mehr als alles Andere in ihrem Streben ermuthigt. Und die Belege hierfür liegen ja für den, der die ersten Jahrgänge des “Gids” vergleicht, wiederum offen zu Tage. Dort finden wir ja sofort *Het blijspel van de Markiezin de Caumartin* (1838), dort *Twee Doopzusters* (1839), dort *De Opera-Zanger* (1840), dort *Eene kroon voor Karel den Stouten* (1841). Und was Potgieter's eigene Kritiken über die *Verhalen* und *De graaf van Devonshire* (Boekb. 1838) aufführen, steht vollauf in Parallele zu dem was er über “Camera Obscura” und “Pastory van Mastland” bemerkt.

Fasst man somit auch nur Potgieter's Verhältniss zu diesen andern klassischen Schriftstellern in 's Auge, selbst ohne noch an seine eigenen Schöpfungen zu denken, so muss man schon vollauf Zimmerman's Zeichnung der sich neu begründenden Epoche (Gids S. 42) beistimmen:

“Naar hooger wees hij, naar hooger dreef hij, de vertegenwoordiger — vast schreef ik: de incarnatie — van dat echte, poëtische, hervormende en scheppende jonge Holland van 1830,

“groeïend in den strijd, met opgeheven standert het gebied onzer
 “letterkunde veroverend en omtoverend tot nieuwen geest en
 “nieuwen frisschen vorm... Het nederlandsche proza wierp de kan-
 “sel- en cathederkluisters af; de nederlandsche poëzie brak met
 “een opgeschroefd conventionalisme, en trok de hooge brozen
 “der Alexandrijnen uit. Natuur en waarheid, naïveteit en schalk-
 “heid keerden tot haar recht. Het volk werd wakker geschud en
 “opgeroepen tot een nieuw leven, op het voetspoor der vroede,
 “vrome, vrije vaders; het werd opgezweept tot krachtsbetoon
 “en inspanning op staatkundig, stoffelijk, wetenschappelijk en
 “kunstgebied.”

Ja, es ist ein gewaltiger allseitiger Aufschwung, der jener Periode, und er steht in engem Zusammenhang mit der Neubelebung des Nationalgefühls, die aus der belgischen Revolution und der ihr folgenden politischen Isolirung erwuchs, und in der wir Potgieter ebenfalls als einen der ersten Fackelträger erblicken. Aber zunächst haben wir noch einen Moment bei seiner Kritik des Ueberlebten, des Veralteten in der Gesellschaft wie in der Literatur stehen zu bleiben. In beiden Beziehungen jedoch können wir nur wieder ganz an Zimmerman's Schilderungen uns anschliessen (Eigen Haard, S. 84):

“Den Jansalie-geest, die in ons midden rondwaarde, ons in
 “slaap wiegend met zijne prediking van het liefelijke der rust,
 “ons vleïende met de ijdele herinnering aan overgrootvaders
 “lauweren, heeft hij gegeeseld met scherpe roeden. Maar hij
 “deed het om bestwil, om een tijdvak van verval en lethargie
 “te herscheppen in eene periode van verjongden moed en geest-
 “kracht, om zijn volk te doen ontwaken tot nieuwen luister in
 “de kunsten des vredes, om ons te doen herboren worden tot
 “mannen van handeling en daad.”

“Reactie tegen de “met lang nat” overgoten verzen zijner
 “voorgangers en tijdgenooten, behagelijk voldaan indien eene en-

“kele gelijkvloersche gedachte in een zee van honderd regels
 “dreef, deed Potgieter... streven, om in het kleinste bestek den
 “grootsten rijkdom van denkbeelden saam te vatten.”

Doch — wir müssen vor Allem ihn selber hören in dem
 was er angreift wie in dem was er anstrebt. Beides hat er sei-
 nem “Albert” in den Mund gelegt. Was dieser (1841) beklagt,
 zeigt uns eben die Schäden der bisherigen Sachlage, wie sie
 wenigstens dem Kritiker und Kunstfreunde erscheinen.

“Hij beklagde hen, die zwak genoeg waren gaarne geprezen te
 “worden door wie hen in hunne grootste verdienste niet kunnen
 “waardeeren, in hunne *nationaliteit!* Een andere prikkel dreef
 “hem voort, dan die des alledaagschen lofs, het verlangen de
 “kunst de plaats te zien innemen welke haar toekomt, haar
 “mede hefboom te doen worden tot onze ontwikkeling als zelf-
 “standig volk! Veertig, vijftig jaren lang werd allerlei talent
 “aan een enkelen, aan een thans versleten vorm besteed; we
 “ontvingen eene Litteratuur van Verhandelingen, we werden op-
 “pervlakkig zonder weerga. — Scott werd ook ten onzent be-
 “kend, het is voor hem synonym met bewonderd; maar de
 “navolgers kwamen en gaven ons, in plaats van Werken in
 “zijnen geest, Werken in zijne manier; en de natie, die voor
 “vijftig jaren der schrijfster van Willem Levend al veroorloofde,
 “geen enkel harer vooroordeelen, geene enkele harer dwaasheden,
 “geen enkel harer gebreken te sparen, verlustigde zich in de
 “laatste tien jaren in ridders en roovers, welke God geve, dat
 “beide uitheemsch blijven! — Er verhieven zich enkele stemmen
 “tegen die bastaardij; Geel. — wij behoeven zijnen lof niet te
 “verkondigen — drong aan op “deege deeglijkheid”, men mogt
 “zich met eene omwenteling in den stijl vleijen, — objectiviteit
 “in de beschouwing, individualiteit in de behandeling, — poëzij
 “en geene rhetoriek meer, — een open oor voor de stem van
 “het letterkundig geweten!”

“Waarlijk, Albert was een pessimist, daar hij zoo dikwijls “loochende, dat al die beloften vervuld zijn...” (Gids, Mengelingen 1841. S. 161,2).

Man muss sich die so geschilderte Sachlage (denn ob ganz richtig gezeichnet oder nicht, jedenfalls erschien sie ihm so) vergegenwärtigen um jenen so oft schon hervorgehobenen Zug in Potgieter zu verstehen, der ihn auf das, was man Popularität nennt mit einer Art souverainer Verachtung herabblicken liess. Kurz vor der erwähnten Charakteristik lässt er es ja seinen Helden geradezu aussprechen (S. 159):

“Populariteit en roem, mijnheer, zouden één zijn? — Populariteit, die zoo min afhankelijk is van zuiveren smaak als van grondige geleerdheid, de eenige waarborgen van den laatste? — “Populariteit, die ten onzent, dikwijls zonder dat zij er zelve “van bewust is, den achteruitgang in de hand werkt? — Populariteit, die voor het volk schrijft en dicht, al heeft zij niet “eens een helder begrip wat de toestand van ons volk eischt, “wat volk is? — Populariteit, die populariteit, who stoops to “conquer, ijdelers ijdelheid, dan die der ijdelste vrouw, zij zou “hetzelfde zijn als waarachtige roem!”

Aber was ist es denn, was er an die Stelle setzen will? Verfolgen wir, neben dem was uns schon seine eigenen Leistungen und seine Stellung zu den vier klassischen Werken der neuen “Proza” hierüber lehrten, noch die Recensionen über die gleichzeitigen Dichtungen in den ersten Jahrgängen des Gids! Jene Frage bedarf dann keiner weiteren Antwort.

Unter verschiedene Chiffres vertheilt treten uns im ersten Jahrgang (1837) Potgieter's Recensionen über die Gedichte von Staring, von Spandaw, von Goeverneur, von Hasebroek und Beets entgegen. Der Hauptnachdruck ist, wie es wohl Niemand anders erwartet, wie es aber auch schon aus der eingehenden

Besprechung hervorgeht (S. 56, 236, 294, 345, wozu sich noch die Fortsetzung im folgenden Jahrgang S. 199, 418 gesellt), auf den geldrischen Dichter gelegt. Und wir sehen darin sofort neben der scharfen Kritik des noch herrschenden "wansmaak" die Hoffnung auf eine sich bereits anbahnende bessere Zukunft:

"De tweede druk der Gedichten van den heer van den Wildenborch behoort onder de verheugende teekenen des tijds, — het nederlandsche publiek doet dan eindelijk zijnen eersten, zijnen eenigen humoristischen Dichter regt."

Mit Beziehung auf einen Aufsatz von Lulofs über die Verdienste Staring's, aber auch über die Ursachen seiner bisherigen Unpopularität heisst es bald darauf weiter:

"Hollanders met teedere, verveekelijkte magen, wie het betwijfelt of er om glimlacht, is vreemdeling in de geschiedenis onzer Litteratuur... Het publiek vond het gemakkelijker bij schellingen en stuivers te rekenen, dan bij dukaten en ridders, — de middelmatigheid had gezegevierd. Betwijfelt gij het nog? Doorblader het mengelwerk van een onzer tijdschriften, een almanak, een bundel gedichten, wat gij wilt, mits het den naam van poëzij drage, en gij zult honderd rijmen vinden tegen één vers; gij zult er aantreffen welke u zullen doen betwijfelen, dat er ten onzent eene dichterlijke taal bestaat. Lees onze prozaschrijvers en hen die deze beoordeelen, welk een klein gedeelte van het publiek, hoe weinigen onder de laatste weten de onderscheidene soorten van stijl naar waarde op prijs te stellen..."

Dem gegenüber aber die Zuversicht auf den bereits wahrnehmbaren Umschwung:

"Vleijen wij ons dan met eene ijdele hoop, indien wij gelooven, dat een beter tijdvak voor Hollands letterkunde aanbreekt, dat zij veelzijdiger, verscheidener, veeltooniger zal worden? Wij

“vreezen dit niet: de dichtwoede bedaat, het publiek eischt
 “meer in verzen dan gedachten welke duizend en duizendmaal
 “even goed zijn uitgedrukt; het getal der ongeroepene verhan-
 “delaars wordt kleiner, — men moet door eenige soort van
 “oorspronkelijkheid beroemd of vermaard zijn, om op eene ge-
 “vulde gehoorzaal te mogen rekenen; Staring's gedichten worden
 “ten tweeden male gedrukt!”

Wie gerne würden wir nun auf die geistvolle Würdigung, die Potgieter von Staring selbst gibt, näher eintreten! Wer die Bedeutung seiner Kritik für die neu beginnende Literaturperiode sich irgend klar machen will, versäume wenigstens nicht, selbst den Aufsatz zu lesen! Irgend wie muss ja doch für eine Sammlung auch der Potgieter'schen “Studien und Kritiken” gesorgt werden.

Wie anders lautet der Ton gleich bei der Besprechung der dritten Ausgabe von Spandaw's Gedichten (S. 201). Der meist vortrefflichen Versification wird volle Anerkennung zu Theil. Aber zumal in seinen späteren Versen wird “meer de invloed van
 “anderen dan eene hem bijzonder eigene wijze van zien en ge-
 “voelen opgemerkt.” Und noch mehr wird der Mangel an Selbstkritik in dem Abdruck auch der am wenigsten besagenden Sachen beklagt.

Mit getheiltem Gefühl werden Goeverneur's Gedichte, mit grosser Wärme aber seine Reime begrüsst (S. 455, 505). In dem ersten Theil muss wenigstens speziell hingewiesen werden auf den glänzenden Excurs über wahre und falsche Declamation (S. 457/8). Die feine Zeichnung von dem Verdienst der sarkastischen Reime (S. 512) hebt sich für jeden Leser selbst ab.

Von grosser allgemeiner Bedeutung ist wieder die längere Einleitung zu der Ankündigung von Hasebroek's “Poëzij”, über den Fluch der Gelegenheitsgedichte. An Hasebroek selbst wird der objektivere Ton auch bei den subjektiveren Gegenständen ge-

rühmt, und seinem tiefen Gefühl wie seinem feinen Geschmack aufrichtig gehuldet.

Neben der Würdigung Staring's aber hebt sich schliesslich doch die Studie (S. 615) über Beets (des "dichters bij uitnemendheid", wie Potgieter ihn S. 617 nennt) "Guy de Vlaming" vor Allem hervor. Und als Standpunkt der ausführlichen Beurtheilung wird es ausdrücklich bezeichnet: "u te doen gevoelen, dat het meer ons doel is in het belang der kunst te onderzoeken of er vooruitgang is in de ontwikkeling des dichters, dan om u aan te kondigen, dat wij in den heer Beets een groot dichter bezitten." Sehr bedauern wir es gerade hier wieder, so gar nicht auf das Einzelne eingehen zu können. Sei darum wenigstens das besonders betont, wie sehr die fünf kritischen Arbeiten ein unter sich zusammenhängendes Ganze ausmachen.

Der einzigen Recension, die der Jahrgang von 1837 sonst noch bietet, über die *Uitspanningslektuur voor Catholijken*, haben wir in anderm Zusammenhang noch zu gedenken. Ebenso ist hinsichtlich des Jahrgangs 1838 bereits der auszeichnenden Begrüssung von Mej. Toussaint gedacht (vgl. besonders S. 650). Die Vielseitigkeit von Potgieter's kritischem Talent tritt ausserdem in dem merkwürdigen Ensemble zu Tage, dass seine übrigen Studien sich unter das (van den Bergh'sche) Lustspiel *De Neven* (S. 257), die Beets'sche und ten Kate'sche Nachbildung Byron's (S. 490) und verschiedene neue Kindergedichte (S. 444) vertheilen.

Doch — wie sehr auch sowohl diese Aufsätze als ganz besonders die von 1840 über Andersen, und die von 1841 über die neben der "Camera Obscura" mit Enthusiasmus begrüssteten Klikspaan'schen "Studentypen" zu längerem Verweilen einladen, hier müssen wir wieder abbrechen. Und die Uebersicht über die noch 25 Jahre nachher ununterbrochen fortgesetzte kritische Betätigung Potgieter's erwarten wir von anderer Hand.

Wohl ist es ein eigenthümliches Gemisch von Eindrücken, wenn man — wie der Historiker es so oft thun muss — eine solche Reihe von Bänden einer Zeitschrift durchläuft, und wie sehr man sich auch auf einen einzelnen bestimmten Gesichtspunkt beschränken will, doch nicht lassen kann, auch von den hüben und drüben winkenden Früchten zu pflücken. Unwillkürlich versetzt man sich dann in jene frühere Zeit selbst, wird zuerst fast betäubt durch ihre wirr durch einander laufenden Bestrebungen, spürt aber dann immer mehr die verbindenden Fäden. Welchen Eindruck macht denn nun schliesslich jene Periode, von der wir in diesem Abschnitte bisher allein redeten, im Ganzen?

Es ist Manches darin, was an eine "Sturm- und Drangperiode" gemahnt. Ein frischer Schöpfungstrieb, eine Sehnsucht nach Naturwahrheit vor Allem ist überall zu verspüren. Es wird aber auch vieles Tüchtige und Solide, nur weil es veraltet scheint, über dem Drang nach Neuen zurückgestellt. Die häufig vernommene Berühmung des "jungen Holland" hat eine verhängnissvolle Aehnlichkeit mit dem unerquicklichen Rückschlag, den die bundestägliche Versumpfteit in dem "jungen Deutschland" erzeugte. Und — gestehen wir es offen: der rein ästhetische Massstab, den Potgieter auf den ersten Blick anzulegen scheint, ist nicht der unsere. Wo der Charakter eines Dichters solche im Vordergrund stehende Züge hat, wie Bilderdijk sie im Briefwechsel mit Odilde an den Tag legt, oder wie Vondel in den Spottliedern über den Selbstmord eines Gegners, über die Hinrichtung des Sohnes eines Andern, — da haben wir die gleiche Empfindung wie Calvin oder Beza gegenüber beim Studium des Servet'schen Processes oder der Verfolgung Castellio's und Ochino's.

Aber warum darf unser schliesslicher Eindruck denn doch immer wieder ein so ungetrübt gehobener sein bei Allem, wo wir Potgieter mitthätig erblicken? Constatiren wir einfach die Thatsache! Und lassen wir über die Gründe dieser Erscheinung

seinem alten Genossen Bakhuizen das Wort! Auf ihn möchten wir nämlich die meisterhafte Zeichnung zurückführen, die das was den Grundgedanken des Dichters wie des Kritikers ausmacht, dahin zusammenfasst:

“Er is iets eigenaardigs, dat zich in de strekking van Potgieter hoe langer hoe meer openbaart, eene *zedelijke strekking*, “zou ik zeggen, indien ik niet vreesde verkeerd verstaan te worden. Gij vindt immers niet bij hem eene aanprijzing van die regelmatigheid, die bescheidenheid, die spaarzaamheid, die onze tegenwoordige maatschappij zoo gaarne tot kardinaalsdeugden verheffen wilde, neen, gij vindt eerder bij hem een levendig gevoel van den kanker, die aan onze maatschappij knaagt, ondanks het schoone vernis, waarmede wij haar bedekken; van die eerezucht, om den wille van den rang; van die geldzucht, om den wille van den rijkdom; van die onderworpenheid, om den wille van het gemak; van die stijve deftigheid die voor degelijk gelden wil, en zoo vele zonden bedekt. Hij wil zedelijkheid op algemeene ontwikkeling, op beproefden wil, gegrondvest, — de zedelijkheid onzer vaderen, die braaf waren en het wilden, toen zij sterk waren; niet de zedelijkheid van onze dagen, die ons braaf houden en het moeten, nu wij innerlijk zwak zijn.” (Gids 1840, Boekb. S. 102).

Und in Ergänzung dieser Charakteristik sei zugleich auch an ein Wort des gleichen Verfassers im Vorjahre erinnert (Gids 1839, Boekb. S. 44):

“De strijd, waarin zijne personen gedurig met de nationale wijze van zien en handelen komen, de zonden zelve, die zij tegen onze stationaire begrippen plegen, zijn zoo vele grieven, die Potgieter in naam der kunst tegen onze toestanden heeft. Kon hij een tijd vinden, zoo als zijn meester (Hooft), een tijd van beweging en kracht, van ontwaakt leven en stoute plannen,

“hij zou minder, gelooven wij, de klagten moeten hooren, dat hij
 “op vele plaatsen duister is, dat zijne gedachten alles behalve
 “nationaal zijn?”

Es ist nur eine andere Form für der gleichen Gedanken, wenn
 heute Zimmerman sagt:

“Met een gemoed dat van liefde blaakte voor zijn land en
 “zijn volk, wees hij ons op het voorbeeld der vaderen, strekte
 “hij den vinger naar de kwalen en tekortkomingen onzer eeuw, of
 “hij ons bij vernieuwing de degelijkheid, de kracht en voortvarend-
 “heid van vroeger geslachten instorten mocht.” (Eigen Haard, S. 84).

Und in *einer* Beziehung wenigstens hat Potgieter, wie viele
 Enttäuschungen ihm sonst auch zu Theil wurden, dies Ziel er-
 reicht. Die neuere holländische Literatur besitzt eine Schule, die
 eine würdige Genossin der altholländischen Kunst genannt wer-
 den darf. Und diese Schule führt sich auf Potgieter's anregendes
 Vorbild, auf Potgieter's Führerhand in erster Reihe zurück. Sie
 gibt keine Parallelen zu jenen Dorfgeschichten, deren Helden
 in Spinozistisch-Hegel'scher Gedankenwelt schweben, sie gibt
 ebensowenig sogenannten religiöse Romane, die die ästhetischen
 Grundforderungen gegen die Erbauung oder auch die Parteier-
 hitzung der Leser zurückstellen, — es ist Leben, wahres, frisches
 Leben, das in den Schriften dieser Schule pulsirt.

Es sei statt einer näheren Auseinandersetzung über diesen
 Punkt dem Schreiber gestattet, einfach seinem persönlichen Dank-
 gefühl Ausdruck zu leihen, indem er sich an die vielen köst-
 lichen Stunden erinnert, die ihm die “Afdrukken van Indruk-
 “ken” van den oude heer Smits, Vissering's “Studiën en Schetsen”,
 “Cremer's “Betuwsche” und “Overbetuwsche Novellen”, Koster's
 “Chequeriana”, Schimmel's “Sproken en Vertellingen” de Veer's
 “Van gelijke beweging als wij”, Busken-Huet's “Overdrukjes”
 und so manches Aehnliche geboten. Und was ist das, was gerade
 diese Schule so auszeichnet? Möge die vorher schon angeführte

Parallele mit der klassischen Periode der Malerei es verdeutlichen! Und möge dabei statt einer Wiederholung dessen, was die "Tagebuchblätter von der Mündung des Rheins" [in Gelzer's Monatsbl. Juni 1869, S. 399 ff.] über den gleichen Gegenstand sagen, Heinrich von Treitschke das Wort für die Eindrücke führen, die wenigstens der stammverwandte Deutsche aus dieser Atmosphäre mitnimmt:

"Das Einzelportrait und die Portraitgruppe bilden das bescheidene Gebiet der Historienmalerei; aber wie grossartig weiss sie ihren Stoff zu packen, in die Tiefen der Menschenseele einzudringen, und welche stolze Daseinsfreudigkeit, welche Fülle historischen Lebens liegt doch in all diesen namenlosen Jan und Maurits... Kerngesunde Männer mit sehnigen Leibern und feurigen, offenen, fröhlichen Augen — noch nicht schwammig und feist wie das spätere Geschlecht der faulen Friedenszeit — so war das Volk, das dem katholischen König den Herrscherstab der Meere entriss. Rembrandt und Bol, van der Helst und Flink sind in Wahrheit die Historiker des grossen Freiheitkampfes der Protestanten... Ein gesundes, ein durch und durch glückliches Volksleben tritt uns nicht minder aus der engen Welt der Landschafter und Genremaler entgegen. Unsere skeptische, in ihren heiligsten Gefühlen unsichere Zeit mag wohl mit einigem Neide schauen auf diese Metz, Mieris und Terburg, die mit ihrer goldenen Laune das Kleine und Kleinste zu verklären, auf jenen Ruysdael, der selbst die holländische Landschaft zu adeln wusste, auf dies Volk, das sich so wohl fühlte in seiner Haut und das so unbefangen dahinlebte in seinem Glauben..."

Haben wir Unrecht gehabt, als wir unsere Skizze mit Potgieter's Vorliebe für die Gallerie im Haarlemer Rathhaus begannen? Oder müssen wir noch auf seine wunderbar fesselnde Charakteristik des altholländischen Baustils (im "Albert" — Gids 1841, Meng. S. 193—195) verweisen?

IV.

Nur in aller Kürze brauchen wir uns freilich das Bild des Vaterlands- und Volksfreundes vor Augen zu stellen. Denn schon alle unsere bisherigen Ausführungen waren voll von Belegen für das was im Grunde den Ausgangspunkt aller Bestrebungen Potgieter's bildete. Aber doch dürfen wir nicht auf den persönlichen Charakter übergehen, ohne zuvor wenigstens nicht einige Worte von dem Patrioten gesprochen zu haben. Es würde sonst dem Ganzen die belebende Seele fehlen.

Voll Enthusiasmus für die grosse Vergangenheit, wie sie ihm z. B. (ganz nach Treitschke's Ausdruck) in den historischen Bildern des Rijksmuseum so besonders lebhaft vor Augen steht, ist Potgieter eben desshalb der scharfe Kritiker des Jan Salie, den er schliesslich auf einem "hofje" unterbringen lässt. Eben weil sein ganzes Leben der Wiedererweckung des alten kräftigen Geistes gewidmet ist, hat er auch das Recht zu der ernstesten Warnung (in seinem Nachruf auf da Costa (Poëzy I, S. 114):

O Volk, met zoo goed, met zoo grootsch een verleden!
 O Volk, met zoo donker, zoo klein een vershiet,
 Zoo lang gij den sluimrenden krachten van 't heden
 Ontwaken vergunt, noch ontwikkelen gebiedt!

Es ist das nicht etwa der Ton der Verzweiflung. Wie sehr sein Auge auch offen ist für alles Gute, für alle berechtigten Bestrebungen anderer Völker, so hat sein Kosmopolitismus doch nichts von dem Goethe's im deutschen Freiheitskriege. Wer sich orientiren will über das was er am liebsten dem Fremden in der Heimath bot, braucht nur die "Toelichting" im zweiten Band seiner Poëzy über Huygens' internationale Bedeutung zu

lesen. Und daneben wieder das was Zimmerman über den Historiker in Potgieter sagt (Gids S. 460): "Bij voorkeur verwijlend "bij de gouden eeuw onzer letterkunde, bij de roemrijke en levendige dagen der republiek, toen 't vrijgevochten volk op "ieder gebied de volheid zijner levenskracht en jeugd openbaarde, "herleeft in zijn zangen en in zijn proza het beeld van dat "voorgeslacht met zijne edelste vertegenwoordigers in het kamp "en op de vloot, aan het hof en in de raadzaal, op het kantoor en in de factory, in de werkplaats en in het atelier, in "het kabinet der staatslieden zoowel als in de studeerkamer der "geleerden en geletterden. Iedere glorie trok hem aan, en met "kinderlijke liefde en eerbied riep hij op zijn doek de figuren te "voorschijn, die door hun genie aan Nederland hebben geschenken wat het luister- en roemrijks heeft aan te wijzen. Zijne "kunstenaarsgave deed ze plastisch herrizzen; door hem werd 't "ons gegund of 't ware het leven mede te leven van die eeuwen "der worsteling en overwinning, der grootheid, welvaart en macht; "niet als peluw ter indommeling op geërfd gebied, maar als "heilzame prikkel ter navolging, evenaring, overtreffing zoo "t kan."

Wie jeder ganzer Mann steht Potgieter mit Herz und Seele zu seinem Volke. Als der Aufstand in Belgien siegt, verlässt er Antwerpen sofort. Und wie schwer fasslich manche Ausführungen in seiner Biographie Bakhuizen's auch sind, um so lebendiger und klarer hat er die Scenen des November 1830 in Antwerpen geschildert (S. CXLI ff.). Ebenso empfinden wir noch heute das selbst Erlebte in jener kernigen Episode im *Albert*, die den patriotischen Aufschwung des damaligen Holland uns vorführt. Kaum irgendwo hat sich die Art seines Patriotismus, die ein muthiges waffenfähiges Geschlecht nicht minder fordert als die Blüthe der Industrie, der Wissenschaft und der Kunst, deutlicher abgespiegelt. Lassen wir ihn darum hier (es handelt sich

um den Empfang König Wilhelm's II in Amsterdam), noch einmal mit seinen eigenen Worten reden (Gids Meng. 1841, S. 67/8):

“De middelmatigheid, die zich tot vervelens toe aan de In-
 “huldiging vergreep, gewaagde zonder ophouden van den eed en
 “de aandoening des Konings, en wist hem geen hooger en lof toe
 “te zwaaijen, dan de held van Spanje, de held van Leuven, de
 “held van Waterloo te zijn geweest! Hoe wenschte Albert dich-
 “ter te zijn in den echten zin des woords, om een ander oogen-
 “blik uit zijn doorluchtig leven te kunnen bezingen! En welk?
 “vraagt ge. Een oogenblik, waarvan de herinnering Zijne Ma-
 “jesteit misschien voor den geest zweefde, toen, in de balzaal
 “te Amsterdam, alles wat de hoofdstad, wat het gewest, wat
 “het rijk aanzienlijks heeft, hem omkringde en boog of eerbiedig
 “voor hem op zijde week, de hooge geboorte zoowel als het ta-
 “lent, de verdienste niet gedweeër dan de graauwe haren. Al-
 “bert bedoelde het heldhaftigste oogenblik uit zijn heldhaftig
 “leven: zijn intogt in Brussel, toen het graauw was opgestaan
 “en het gemeen zich aan het graauw sloot, en het volk het ge-
 “meen toejuichte en alle driften haar spel speelden, onder de
 “toejuiching van een volk, dat nooit vrij was en zich nu vrij
 “waande. Er werd hooger moed toe vereischt dan krijgsmans-
 “moed: Vorst te zijn en een oproer, dat al vast opstand werd,
 “dat weldra omwenteling zou heeten, in het aangezigt te zien,
 “het eischte zedelijken moed, — den zeldzaamsten van allen.
 “Eene krampachtige huivering mogt zelfs dezen Willem van
 “Oranje bij de herinnering aan de ondankbaarheid, welke hij
 “toen in al hare zwarte naaktheid voor zich zag, door de leden
 “varen... een blik op de Hollanders om hem heen — stelde
 “Albert zich voor, — en het zou den Koning te moede zijn geweest
 “als bij den wederkeer der zon na den storm; een blik op de
 “Hollanders om hem heen in die zaal, rijk aan herinneringen
 “uit de glorierijkste dagen onzer historie — een blik op de

“Hollanders om hem heen, najverig op het wezen der vrijheid, “zooals hunne voorvaderen het op den schijn waren, en de dicht-
“ter — zoo verbeeldde zich onze jongeling — zoude in het
“schilderen, hoe het harte van Willem den Tweeden hun den
“eed van trouw herhaalde, het vaderland grooter dienst hebben
“bewezen dan ridderlint of adelbrief beloonen kan.”

Wahrlich! in dem Ideal, das ihm hier vorschwebt, ist auch keine Spur von jener plutokratischen Karrikatur des Parlamentarismus, über deren jeden Augenblick wechselnden Ministerien jede Stetigkeit der Staatsleitung verloren geht, bei deren kleintlichen Intriguenspielen man nur zu oft an Zimmerman's *Homen een groot man wordt* gemahnt wird. Da ist nichts von der blinden Selbstzufriedenheit einer auf das Nichtgekannte hochmüthig herabblickenden Blasirtheit. Man fühlt es sofort durch dass die höchste Aufgabe, die die Gegenwart an jedes zukunfts-fähiges Volk stellt, die der systematischen und consequenten Ausbildung des *Staatsgedankens*, einer solcher Schilderung zu Grunde liegt. Von hier aus denn aber auch weiter das warme Interesse an der Lösung aller einzelnen hiermit zusammenhängenden Fragen, mögen sie den socialen oder den religiösen Namenszug tragen.

Wer hinsichtlich der socialen Missstände Potgieter's Anschauungen und Bestrebungen sich vorführen will, braucht im Grunde nur *Pennelikker* oder *Blaauw bes* einzusehen. “De gevoeligste
“snaren van zijn speeltuig trilden, waar hij de ellende der mis-
“deelden schilderde, waar hij recht deed aan 't geen in hun
“harte edelst en aandoenlijkst weerklonk.” Wie geschärft dabei sein Auge gleichzeitig war für die Schaden der besser situirten Kreise, beweisen allein schon *Marie* oder die Zeichnung der Familie Ovens in *de Zusters*. Mit Fug und Recht hat aber überhaupt Zimmerman von ihm bezeugt (Gids, S. 461): “Hij

“had een open oog voor de verschijnselen zijns tijds, voor de aspiraties en nooden, de wenschen en behoeften van het heden. Slechts weinige dichters hebben ons in hunne werken de actualiteit zoo aanschouwelijk en wenschelijk weêrgegeven als hij.... Tot de satisfaits heeft Potgieter nooit behoord, en het was hem eene grievende ergernis, dat zoovele zijner vrienden en krijgsmakkers — des strijdens moede, of voldaan met de verkregen stelling — zich aansloten bij die breede partij, bij die schare der rustigen en rustenden, terwijl hij rusteloos bleef werken, steeds jagende naar het betere, geen eindpaal kennend voor menschelijken arbeid en wetenschap, huiverende, dat ruste in roesten moest overgaan.”

Und nicht minder warm war sein Interesse für alle religiösen Fragen. Seine persönliche religiöse Gemüthsstellung freilich hängt zu eng mit seinem gesammten Charakter zusammen, als dass wir sie von demselben loslösen dürften. Fragen wir jedoch nach seinem Urtheil über die allgemeinen religiösen Probleme, so tritt uns wieder gleich von Anfang an ein lebhaftes und sich immer aufs neue bethätigendes Interesse entgegen. Nur ist dasselbe — und hierauf ist wohl auch für die Beurtheilung des Einzelnen der Schwerpunkt gelegen — nichts weniger als ein confessionelles oder überhaupt nur ein kirchliches. Wohl finden sich Ausdrücke warmer Anerkennung für van der Palm oder Borger, wohl weist die Biographie van den Brink's darauf hin, wie dieser sich lebhaft mit Schleiermacher beschäftigt, in einer Zeit, als derselbe in Holland noch nirgends Beachtung, höchstens oberflächliche Bekämpfung gefunden hatte. Aber die Vorliebe für Vondel's Streitgedichte mischte sich (van den Brink's Aufsatz darüber beweist es deutlich) mit eifriger Parteinahme gegen dessen kirchliche Gegner. Und der Gegensatz gegen das spezifisch kirchliche Element (wie ehrwürdig es auch in seinem eigenen Hause vertreten war) hat sich mit den Jahren stetig gemehrt, bis er

schliesslich auch die schärfsten Ausfälle van Vloten's gegen die früher von Potgieter in erster Reihe portirte "moderne Theologie" zu billigen schien.

Aber wenn irgendwo, so darf in dieser Frage nicht vergessen werden, dass bei aller Stetigkeit des Charakters doch die Anschauungen im Einzelnen von einer persönlichen Betheiligung an der allgemeinen Entwicklung abhängig sind. Und wie wir bei Potgieter vor Allem die Zeit nach 1865 von der früheren zu scheiden haben, so zeichnen sich auch schon vorher die verschiedenen Perioden der theologischen und kirchlichen Geschichte Hollands auch bei ihm ab.

In den ersten Jahrgängen des "Gids" muss es jedem Leser sofort überraschend entgegentreten, wie sehr das theologische Interesse damals im Vordergrund steht. Der lebenswürdige Humanismus der Groninger und Scholten's klassische Dissertation über den Sinn der göttlichen Liebe theilen sich in die allgemeine Aufmerksamkeit mit den Erstlingen von van Oosterzee und von Doedes. Zahlreiche holländische Werke, zahlreichere Uebersetzungen, von Hagenbach, von Merle, von Tholuck, von Ullmann sind ausführlich besprochen. Will man es mit einem raschen Blick übersehen, was Alles damals lebenskräftig pulsirend die Gemüther bewegte, so muss man gerade zum "Gids" greifen. Besser als in irgend welchem Fachorgan zeichnet sich hier das wirklich Bedeutende ab.

Wie es aber im Anfang des "Gids" war, so ist es geblieben, auch nachdem es sich weniger um neue Anregungen handelte als vielmehr um das Reifen und Zeitigen der damals gerade allerseits ausgestreuten Keime. Und als dann um die Zeit des Uebergangs aus den fünfziger in die sechziger Jahre jene Richtung sich ausbildete, die (zuerst noch in einem sehr bestimmten, wenn auch seitdem oft übersehenen Unterschied von der Leidener Schule) die moderne genannt wurde, da waren es die

pikanten Essays von Busken-Huet, von Pierson im "Gids", in welchen das, was gewissermassen in der Luft lag, sich literarisch verkörperte. Und Potgieter persönlich ist wie kaum ein Anderer mit jugendlichem Feuer den neuen Bestrebungen gefolgt. Um die gleiche Zeit war nun auch van Gilse, der vielleicht eine Art von Gegengewicht gebildet hätte, dem Freundeskreise entrissen. Und so bildete sich vor Allem das immer innigere Verhältniss zwischen Potgieter und Busken-Huet aus, das für das letzte Decennium seines Lebens geradezu den Schwerpunkt ausmachen sollte.

Es ist hier einer der Punkte, wo der Schreiber dieser Zeilen sich Gewalt anthun muss, um nicht die Interessen, die ihm selber die höchsten sind, ungebührlich hervor zu kehren. Denn er hätte allerdings Manches auf dem Herzen über jene "orise religieuse en Hollande", in deren erste Regungen gerade Potgieter's Freundschaft auch ihm selber den unmittelbarsten Einblick gewährte. Aber es gehört das nicht hierher, und so genüge die, freilich wohl auch selbstverständliche Bemerkung, dass zwar von Anbeginn an eine Verschiedenheit des Urtheils bei uns vorhanden war, die mit den Jahren nicht anders als zunehmen könnte, dass aber gerade diese abweichenden Gesichtspunkte dem persönlichen Verkehr nur einen erhöhten Reiz geben konnten.

Fast noch mehr gilt das Gleiche von der andern Seite der kirchlichen Bewegungen, von unserer Beurtheilung des Katholicismus. Auch hier kommt Potgieter ein unleugbares Verdienst zu, das um so höher zu veranschlagen ist, je geringer die Zahl derer, die es mit ihm theilen. Wohl in keinem Lande ist ja im allgemeinen Decennien hindurch der stetigen Zunahme der Macht des Romanismus so wenig Beachtung geschenkt wie in Holland. Wenn irgendwo, so ruhte man in dieser Hinsicht noch auf den Lorbeern der Väter, während die geräuschlose aber ununterbrochene Thätigkeit der Propaganda den Boden längst untergrub. Dann jene von dem schlaun Gegner vorausberechnete und klug provocerite fieberhafte

Erregung der Apriltage, und schliesslich...?! Doch, jedes nähere Eingehen auch auf diese Frage würde wieder eine unerlaubte Abschweifung sein, wenn dieselbe auch insofern nicht ganz ausser Betracht bleiben dürfte, um Potgieter's Stellung zu ihr verständlich zu machen. Denn es ist ihm in der That hoch anzurechnen, wie er schon so früh auch der katholischen Form des kirchlichen Lebens seine Beachtung zuwandte. Beweis jene Recension im ersten Jahrgang des "Gids" über die "Uitspanningslektuur voor Katholieken" mit ihrem schönen Rückblick auf J. H. Voss, mit ihrer wohlwollenden Gesinnung für die Andersdenkenden, mit ihrer treffenden Kritik über den ausländischen unpatriotischen Zug des besprochenen Literaturzweiges. Und welche bescheidene Rolle spielte nicht damals noch der Katholicismus in Holland, ja selbst noch ein Decennium später — Zeuge die für jene Tage typische Charakteristik des Pastors in Limburg-Brouwer's "Leesgezelschap van Diepenbeek."

Aber nicht blos seine Beachtung wandte Potgieter dem niederländischen Katholicismus zu, sondern das spezielle Wohlwollen, das alle früher Zurückgesetzten und Unterdrückten bei jedem edel Denkenden wie von selbst beanspruchen. Gerade seine Anschauungen in dieser Hinsicht waren ein treffender Beleg für den Vortheil, den allerseits die in früherer Zeit Verfolgten aus den modernen Toleranzgrundsätzen zogen. Und allerdings — wer heute noch in einem confessionell so gemischten Lande wie Holland ohne diesen Faktor rechnen, oder die von der Zukunft drohenden Gefahren durch Wiederbelebung des confessionellen Gegensatzes beschwören möchte, der könnte sicher sein, das Gegentheil von dem zu erreichen, was er selbst möchte.

Können wir somit Potgieter's sympathische Stellung zu den andersgläubigen Söhnen des gleichen Landes nur anerkennend hervorheben, so ging es ihm doch auch hier ähnlich wie hinsichtlich der Parteiungen auf protestantischem Boden. Freilich,

der tiefe Gegensatz zwischen dem geschichtlichen Katholicismus, in dessen Rahmen noch die grossen Gegensätze des 15te Jahrhunderts Platz hatten, und der speziell in Holland die kräftigsten Reformelemente in sich barg, und dem modern jesuitischen Papalsystem hatte sich ihm nirgends aufdrängen können. Und die begabten Vertreter des spezifischen Ultramontanismus, mit denen er in Amsterdam freundschaftlichen Verkehr pflegte, haben natürlich alles Andere eher gethan, als ihn auf diesen Gegensatz hingewiesen. So war es denn psychologisch gar leicht zu erklären, dass zumal in den letzten Jahren der zunehmenden Vereinsamung seit 1865 diese Kreise ihn immer mehr an sich zu ziehen und sein Urtheil zu bestimmen versuchten.

Bekanntlich hat Busken-Huet geradezu Potgieter und Alberdingk Thym zusammengestellt als "das treueste Bruderpaar, auf dessen Besitz und Verehrung Amsterdam in der Literatur stolz sein kann" (a. a. O. S. 51). Und der Aufsatz, den der gleiche Kritiker dem eifrigen Führer der ultramontanen Partei selber gewidmet, (*Litterarische Fantasieën* II, S. 133—166) läuft zum Schluss in eine förmliche Reclame für die Anschaffung des Alberdingk-Thym'schen Organs in den Lesegesellschaften aus. Es liegt in dieser Alliance auch absolut Nichts, was Erstaunen erregen kann. Karl Vogt in Genf ist auf dem gleichen Wege noch viel weiter gegangen. Aber es muss eben darum doch vor dem so leicht möglichen Missverständniss gewarnt werden, Potgieter's und Busken-Huet's Anschauungen auch hier zu identificiren. Dazu hat die in *Florence* an Pius IX gerichtete Ansprache, wie sehr sie im Uebrigen auch dieser Incarnation der Selbstanbetung Unrecht that, wenn sie meint:

Wat hebt gij, prooi der folt'rendste onzer smarten,
Uw stille cel al zelfverwijt vertrouwd!

doch es zu bestimmt ausgesprochen, dass dies "kloek vernuft"

toch den toorn der heerszucht niet dorst tarten,

und es laut verlangt, dass der Papst:

Niet 's werelds glans, maar slechts den wensch des Heeren,
Geloof en hope en meer nog liefde vroeg!

Und ebenso hat das Vorwort zu van den Brink's *Vondel met roskam en rommelpot*, bei aller Anerkennung der Aufsätze Alberdingk Thym's über Vondel, es mit dürren Worten beklagt (S. III), dass er sich ausschliesslich für den Vondel der späteren Jahre, d. h. für den Convertiten in ihm interessirt.

Die gleiche Kritik weist im Uebrigen zugleich auf den Massstab hin, mit dem Potgieter überhaupt auch die politischen und kirchlichen Erscheinungen mass. Wie wir denselben schon früher als den spezifisch ästhetischen andeuteten, so hat er hier ausdrücklich das Wort van den Brink's zum seinigen gemacht, "dat kracht, al is zij tot eenzijdigheid vervallen, echter een levend, een noodzakelijk element *der kunst* mag heeten."

Wir dürfen aber dem gleichen Wort noch eine weitere Bedeutung geben, die über das Gebiet der Kunst hinausragt: die kräftige gesunde Natur fühlte sich von Allem, was den gleichen Charakter trägt, sympathisch berührt und gab gerne dieser Sympathie Ausdruck. Von da die warme Bewunderung an allem dem, was auf scandinavischen oder anglo-amerikanischen Boden ihn lebensfrisch und lebenswarm berührte. Von da auch seine warme, seine begeisterte Sympathie für das nationale Bedürfniss, für den Einheitsdrang in Deutschland und in Italien. Es gibt keine gewaltigere, keine erhabenere Weissagung der Einigung Deutschlands, als die seines Hymnus zum Schillerjubiläum (Potzy I, S. 104):

Schiller, onze bede is hulde,
 Dat de dag der eendragt rijz'!
 Schoon men grootscher eer bewijz'
 Aan 't genie dat u vervulde,
 Welke stelt ge op hooger prijs?
 Uit denzelfden stam gesproten
 Voelen we ons in iedren stand
 'tDuitsche lief en leed verwant;
 Heiligst ons, als al zijn loten,
 Vrijheid, godsdienst, vaderland!
 Strijder voor dien diêrsten zegen,
 Trots het graf dat u omsluit!
 Nog gebiedt uw geest: vooruit!
 Laghe u de overwinning tegen!
 Prije u dan het *eenig* volk
 Van zijn pligt en regt den tolk!

Und das grossartig angelegte Gedicht zum Dantefest sieht in Dante vor Allem wieder den Propheten der italienischen Einheit. Es ist darum in hohem Grade bezeichnend, wie Busken-Huet auch hier von Potgieter's Standpunkt abweicht: "Mijns inziens is de "schoonheid van dat gedicht voor een gedeelte ondergegaan in "'s dichters geloof aan de alleen zaligmakende Italiaansche eenheid, en zou zijn Dante nog veel sprekender op den voorgrond "getreden zijn, indien hij den onsterfelijken Florentijn niet bovenal "met de burgerkroon had versierd (*Nieuwe litterarische Fantasiaën* I, S. 49)."

Es ist der gleiche nationalfranzösische Gegensatz, der hier gegen die italienische Einheit polemisiert, und bald darauf gegen den spezifisch niederländischen Freiheitsbegriff Potgieter's, mit dem Busken-Huet eben deshalb nicht minder unzufrieden ist: "Is "het niet willekeurig, die door en door aristokratische vrijheids- "liefde der 18de eeuw, welke met het jaar 1795 voor goed te "gronde gegaan is, te vereenzelvigen met de bij uitnemendheid

“burgerlijke vrijheidsliefde, wier opkomst van de Fransche om-
“wenteling dagteekent?” (S. 50).

Aber dürften wir auch hier so wenig wie bei den kirchlichen Gegensätzen an diesem, oft übersehenen Unterschiede zwischen Potgieter und Busken-Huet völlig vorbeigehen, so sei es doch mit der kurzen Andeutung genug. Denn es ruft uns das was in Potgieter vor Allem am liebenswürdigsten war, — der Mensch selbst.

V.

So bedeutend die Einwirkung Potgieter's auf die holländische Literatur — so still und unscheinbar ist der äussere Verlauf seines Lebens. Man wäre versucht es ein spezifisches Gelehrtenleben zu nennen, wenn seine bürgerliche Stellung nicht die eines Kaufmanns gewesen wäre. Als solcher hat er — nachdem er die Schuljahre zuerst in Zwolle, dann ebenfalls in Amsterdam zugebracht, die vorübergehende Stellung in Antwerpen bekleidet und die ergebnissreiche scandinavische Reise gemacht hatte — über vierzig Jahre in Amsterdam gelebt, wie alle seine Collegen die Börse und daneben speziell noch die Kornbörse besuchend. Allerdings war sein Geschäft ein solches, das weder Lagerhaus noch Comptoir und noch weniger Commis und Lehrlinge erforderte, das er allein durch Briefe und Telegramme zu erledigen vermochte, und das ihm so die Musse für das gewährte, was eben doch das eigentliche Element seines Lebens war. Aber er bleibt darum doch eine seltsame Erscheinung in der Literatur, eine Erscheinung, wie sie wohl nur in Holland möglich (denn George Grote's äussere Stellung war doch von ganz anderer Art), und wie sie hier allerdings die würdigste Nachahmung gefunden — man braucht ja nur an Zimmerman, Schimmel, P. N. Muller, ja auch an Alberdingk Thym zu denken.

Aus dem Monolog *De twintigjarige* geht nun freilich deutlich hervor, dass der kaufmännische Beruf nicht sein Ideal, noch seine eigene Wahl war. Aber der schon früh gereifte tüchtige Charakter hat sich nicht nur in das Unabänderliche gefügt, sondern wusste auch dem einmal angetretenen Beruf eine Bedeutung zu geben, die ihn in ein ganz anderes Licht stellt als das der blossen Jagd nach Gewinn. Und wenn auch seine Jugendbildung nur die einer Art höherer Bürgerschule war, so eroberte er sich dafür als Autodidakt ein Wissensgebiet wie wenige Fachgelehrte. Er las und sprach nicht blos neun Sprachen (neben der Muttersprache deutsch, englisch, schwedisch, norwegisch, dänisch, französisch, italienisch und spanisch), sondern er correspondirte auch in den meisten fast fehlerfrei. Wahrlich — ein Talent, das Mezzofanti's Papagaienkunst oder Tholuck's Sprachenkoketterie tief in Schatten stellt! Nur das Eine möchte dabei nicht zu leugnen sein, dass der gewöhnliche Fehler des Autodidakten ihm nicht erspart blieb, dass er den rechten Maszstab nicht fand für das was Andere gelernt. Auf diese Ursache möchte darum auch der bis zum Ueberdruss breit getretene Vorwurf gegen seine Schriften, dass sie zu viel bei dem Leser voraussetzen, ebenso zurückzuführen sein, wie die als Hartnäckigkeit erscheinende Festigkeit, mit der er sich allen Bitten und Wünschen seine Schreibweise zu modificiren verschloss.

Aber wenn er in Bezug auf seine eigene Thätigkeit eine Selbstständigkeit bewährte, die an Unzugänglichkeit grenzte — mit welchem Interesse, mit welcher Wärme, mit welcher Herzlichkeit ging er dafür auf Alles ein, was Andere betraf! Nicht leicht wird es wieder ein Haus geben, das die Gastfreundschaft in einer so einzigartigen Form repräsentirte als Potgieter's bescheidenes Daheim auf der Leliegracht. Es war aber eben auch, obgleich er unverheirathet geblieben ist, doch ein selten glückliches Hauswesen. Bis zum Jahr 1863 hat die alte Tante, die nach dem frühen

Tode seiner Eltern an dem verwaisten Knaben Mutterstelle vertrat, durch ihre unverwüstlich frische und lebensfreudige Natur die Seele des Hauses gebildet, — die tief fromme, strenggläubige Dame, die aber für Alles was den Neffen bewegte, selber ein Herz hatte und von ihm mit der innigsten Sohnesliebe verehrt und gepflegt wurde. Dann blieb die treue Schwester allein bei ihm, die für Alle, die Potgieter näher kannten, geradezu untrennbar von ihm ist, die, alle seine Bestrebungen, alle seine Freuden, alle seine Sorgen theilend, mit ihrem klaren gesunden Verstande und ihrer seltenen Herzensgüte ein Verhältniss zum Bruder paarte, das sie in ihm so völlig aufgehen liess, wie es keine Frau in höherem Grade vermag. Neben ihr darf aber auch der hochbegabten blinden Nichte nicht vergessen werden, die, wenn gleich nicht im Hause selbst wohnend, doch auf's Engste mit demselben verbunden war, und gerade auch Potgieter's künstlerisch-ästhetische Bestrebungen in wahrhaft intuitiver Weise zu würdigen wusste.

Und nun — die Geselligkeit an diesem Hause, in den guten Jahren, wo dem Dichter, dem Künstler das Herz voll aufging in dem Verkehr mit den gleichstrebenden Freunden, wo die monatlichen Zusammenkünfte der "Gids" Redaction, wo die winterlichen "Krans" Gesellschaften durch seinen hier wirklich sprudelnden Geist belebt wurden, wo die Kaffee- und Theestunde ihm immer zu freundschaftlichem Gedankenergüsse bereit fand. Potgieter ist nie Mitglied einer gelehrten oder künstlerischen "Gesellschaft" gewesen, wenn man Gesellschaft als Corporation fasst, aber die *Geselligkeit* hat er ausgebildet und gepflegt, wie wenn er den berühmten Abschnitt von Rothe's Ethik über die geselligen Tugenden (die dieser selbst im eigenen Hause nicht zu üben vermochte) in sich hätte verkörpern wollen.

Unwillkürlich ist mir schon hier der Vergleich mit Rothe in die Feder gekommen. Aber nun sei denn auch gleich damit verbunden, wie die ganze häusliche Einrichtung und Umgebung bei

dem grossen Theologen und dem grossen Dichter an einander erinnerte. Der feinsinnige ästhetische Geschmack, der beiden so besonders eigen war, zeigte seine Verwandtschaft bis in's Einzelne, bis in die Wahl der Bilder (wer, der Potgieter's Wohnung häufiger betrat, erinnert sich nicht sofort an die Scheffer'schen Mignonbilder!) bis in das nicht überladene, aber gleich solide wie hübsche Meublement. Aber die Parallele reicht noch weiter. Beide, ohne eigene Kinder, wussten den Kindern der Freunde so innig nahe zu treten, sich wie die Eltern selbst an ihnen zu erfreuen. Beide haben die wärmste Herzensgüte mit scharfer Menschenkenntniss und strenger Beurtheilung schlechter oder mittelmässiger Leistungen verbunden. Und beide endlich waren sie so recht sittlich-religiöse Naturen, die den innerlichen Verband des sittlichen und des frommen Elements in sich selber gefunden.

Es ist mit vollem Nachdruck, dass wir diese — manchem Leser wohl unerwartete — Parallele gewählt, dass wir vor Allem den letzt-erwähnten Zug in Potgieter's Charakter betonen. Jeder Verwechslung der Frömmigkeit mit äusserer Kirchlichkeit oder Werkheiligkeit war er ein unerbittlicher Feind. Die Einseitigkeit der "ausschliesslich religiösen Erscheinungen hat er mit scharfer Lauge gestraft. Aber wie jeder wahrhaft frommer Mensch hat er nur die Aeusserungen seines inneren Verhältnisses zu Gott dem lärmenden Markt des öffentlichen Lebens entzogen. Und sowohl in seinem eigenen Daheim wie im vertrauten brieflichen Verkehr erschloss er gerne das, was gerade bei ihm von Jugend auf die Wurzel seiner Gediogenheit war: das gottesfürchtige, gottvertrauende, dankbare Gemüth. Da war ihm das stille Gebet vor Tisch ebenso unentbehrlich wie das "Gott mit Ihnen" bei dem Abschiede von den Freunden.

Doch — sein Freundeskreis selber, dieser mannigfach gemischte, wirklich bunte Kreis, der sich im Laufe der Jahre um ihn gruppirte, verlangt noch für einen Moment unsere spezielle Beachtung.

Seines Verhältnisses zu den Mitredakteuren des "Gids" freilich haben wir schon früher gedacht. Aber damit ist doch noch zu verbinden, was der gleiche Verfasser (Zimmerman im "Gids" S. 458), von seinem Verhältniss zu dem jüngeren Geschlecht überhaupt sagt:

"Hem lachte bij uitnemendheid toe, hem trok onweêrstaanbaar aan wat jong was, bewegelijk en levendig, wat een open zin toonde voor schoonheid en kunst, wat bewijs gaf van warmte des gemoeds en wakkerheid des geestes. Wie het platgetreden spoor verliet en met fierheid zijn eigen weg bewandelde, kon zeker zijn van zijn hulp en zijn voorkeur, mits hij vast besloten ware door rustelooze werkzaamheid en stalen volharding zich zelve eene plaats te veroveren in de republiek van kunst en letteren. De jeugd was zijn lieveling, en welke bittere teleurstellingen en bedrogen verwachtingen hij op zijn levensweg ondervond, tot den einde toe trad hij haar tegemoet met zijn volle edelmoedigheid, zijne onbegrensde bereidvaardigheid in voorlichting en vingerduiding, in ondersteuning en vaak ook in milden onderstand. Zoo bleef zijn hart geopend voor allen, die eene belofte van ontluikend talent met zich droegen, en zoo bleef hij bij iedere jonge verschijning zich overgeven aan steeds nieuwe illusiën, al meende de wereld, dat hij slechts afkeurend en onvoldaan op haar nederzag, en zich uit hare aanraking terugtrok."

Es sind Viele, die für die Richtigkeit dieser Worte Zeugnis ablegen können. Hier mag nur daran erinnert werden, wie er fast jedes Jahr sich für neue Freunde erwärmt hatte. Von den alten Collegen in der Redaktionsarbeit ganz abgesehen, hörten wir immer wieder neue Namen von ihm mit Vorliebe nennen. Das eine Mal war es ten Brink, ein anderes Mal Quack, ein drittes Mal Lemcke. Daneben fehlte es auch nicht an begabten, seine Hoffnung erweckenden Damen. Ueber den neuen Freunden aber hat

er niemals die alten vergessen. Und wen er einmal in 's Herz geschlossen, dem blieb er trotz aller Angriffe Anderer treu — Busken-Huet und van Vloten sind dafür redende Zeugen.

Ist es doch auch nichts Anderes als die Wärme seiner aufopferungsvollen sich selbst vergessenden Freundschaft gewesen, worauf sich das grösste Unglück seines Lebens, die Loslösung vom "Gids" im Jahre 1865, zurückführt. "Al verschilden wij "in de opvatting en waardeering — ook in dat gewichtige en "smartelijke moment zijns levens lag onmiskkenbaar ridderlijkheid "ten grondslag aan zijne daad." So ist aus dem Kreise der zurück bleibenden Redaktion selber bezeugt worden.

Und wahrlich mit Grund! Hat er sich doch einfach für den angegriffenen Freund in die Bresche geworfen, nachdem der böse Dämon des "esprit", die Sucht nach Pikantem und Auffallenden dem glänzend geistreichen Busken-Huet jenen Aufsatz eingegeben hatte, den die Mitredakteure desavouiren zu müssen glaubten. Allerdings hat auch dann noch Potgieter die Wahl freigestanden, selbst das von ihm begründete Organ weiter zu führen, oder davon zurückzutreten. Er glaubte aber, eben aus Rücksicht auf den, für ihn vor Allem der Verfasser des *Doctor George* bleibenden, Freund nur das Letztere wählen zu können.

Der Nachruf im "Gids" auf den Heimgegangenen dürfte sich mit einem blossen Hinweis auf diesen traurigen Bruch genügen lassen. Wir dürften es nicht — denn die Folge desselben ist für Potgieter zu trübe gewesen. Er war von dem Ereigniss an nicht mehr derselbe. Und von Jahr zu Jahr waren die traurigen Spuren der Vereinsamung, der Isolirung, ja der Verbitterung unverkennbarer geworden. Es wäre darum geradezu Frevel gegen sein Andenken, wollte man von dieser oder jener Seite aus irgend welchen rasch hingeworfenen bitteren Aeusserungen dieser letzten Jahre, mochten sie sich auf literarische, auf politische, oder auf

religiöse Gebiete beziehen, Kapital schlagen. Es ist gewiss im Einklang mit allen die ihm bis zuletzt nahe standen, wenn wir davor warnen.

Doch weder mit dieser schwersten Heimsuchung seines Lebens, noch mit der seitdem sich ausbildenden Meinung der Welt, "dat hij slechts afkeurend en onvoldaan op haar nederzag en "zich uit hare aanraking terugtrok," darf sich der Blick auf ein Lebensbild schliessen, das bis dahin im seltensten Sinne ein Lichtbild gewesen war. Knüpfen wir darum noch einen persönlichen Beleg für das an, was er zahlreichen jüngeren Freunden war und so gerne war. Es lässt sich das allerdings nicht thun, ohne auch leider das eigene Ich mit hinein ziehen zu müssen. Aber die ganze Art unseres Verkehrs ist doch wieder für ihn selbst zu charakteristisch, um nicht wenigstens den Beginn desselben erwähnen zu sollen.

Es war ein Sonntag Nachmittag im Clever Thiergarten, Anfang August 1859, bei ziemlich regnerischem Wetter, das die Gesellschaft, von der *Een reisje naar Kleef* (Gids 1859) berichtet, in 's Hotel bannte. Unter dieser Gesellschaft waren liebe Verwandte des Schreibers aus Amsterdam, zugleich Freunde Potgieter's, die, und er mit ihnen, die Woche vorher auch sein elterliches Haus in Emmerich durch einen raschen Besuch erfreut hatten. Bald darauf von der Universität heimkehrend und von dem Besuch hörend, eilte ich zur Begrüssung nach Cleve hinüber und fand mich, ohne selbst zu wissen wie, bald im lebhaftesten Gespräch mit einem sehr gemüthlichen älteren Herrn von gesundem kräftigem Aussehen, nur den Kopf mit einem Käppchen bedeckt. Seine wahrhaft geistsprudelnde Unterhaltung wie sein wohlwollender Ton zogen unwillkürlich an, und im raschesten Fluge wechselte ein Gesprächsgegenstand mit dem andern. Es war eine von *den* Stunden, deren reichen Inhalt man sich später schlechterdings nicht mehr völlig vergegenwärtigen kann. Nur so viel lebt in meiner Erinnerung, dass die Themata

(fast wie in einem Examen, von dem doch das Ganze absolut nichts hatte) vom Hölzchen auf's Stöckchen gingen, und dass wir bald bei Washington Irving oder Fenimore Cooper, bald bei Shakespeare oder Walter Scott, bald bei Merle oder Bungener waren, die Heroën der deutschen Literatur natürlich nicht ausgeschlossen, und auch wohl von der holländischen auf das übergehend, was meine dürftige Kenntniss von Tollens und da Costa, von *Camera Obscura* oder *Pastory van Mastland* ermöglichte. Konnte sich der holländische Theil unserer "Literaturgeschichte" doch nur auf dasjenige beziehen, was mir bis dahin der belehrende und anregende Verkehr meines liebsten Universitätsfreundes nahe geführt (des so früh schon als Prediger der abgeschiedenen Gemeinde in Sneek verstorbenen Simon Evenhuis, dessen inhaltreiche Studentenbriefe im *Jaarboekje* seiner kirchlichen Gemeinschaft von 1873 veröffentlicht sind).

Wenn ich heute der Art dieser Unterhaltung näher gedachte, so geschieht es besonders um für das, was Potgieter selbst (*Poëzy*, II, *Toelichting*) von der Art seiner Gespräche mit ausländischen Freunden andeutet, einen kleinen Beleg anzuführen. Damals jedoch hatte ich einfach den Eindruck, mich in meinem Leben noch nie so gut unterhalten zu haben. Mit wem aber, wusste ich selbst nicht, kannte nicht einmal den Namen, hatte nur von einem Freunde meiner Verwandten gehört.

Wenige Wochen später kam nun freilich ein sehr freundliches Brieflein, dem das *Reisje* aus dem "Gids" beigefügt war. Das Brieflein bezeichnete den W. D. . . s des Aufsatzes als identisch mit dem Briefschreiber selbst, und überraschte besonders durch die Mittheilung, eigentlich hätte auch unsere Unterhaltung in den Aufsatz hineingehört, es sei aber darum nicht geschehen, weil wir uns hoffentlich häufiger sehen würden.

Bei Empfang des Briefes war ich schon wieder in Bonn, wo ich nach Beendigung der eigentlichen Studienzeit eine Lehrer-

stelle angenommen hatte, um den Studien noch einige Semester zusetzen zu können. Aber schon kurze Zeit später hatte eine heftige Lungenerkrankung mich aus diesen schönen Träumen gerissen, war ich vom Arzt für unfähig zum Pfarramte erklärt, zur schleunigen Niederlegung der Lehrerstelle veranlasst und auf eine Reise nach dem Süden vertröstet worden, während daheim die Mutter an unheilbarer schmerzlicher Krankheit dahinsiechte.

Ich konnte an diesen Daten nicht vorbeigehen, soll ich irgend andeuten, was mir Potgieter damals gewesen ist. In die ernste Resignation, die auf das plötzliche Scheitern aller Lebenshoffnungen gefolgt war, fiel ein zweiter Brief von ihm wie ein erhellender Lichtstrahl: jetzt gelte es nicht den Kopf hängen zu lassen, sondern sein Gottvertrauen durch muthigen Sinn bethätigen. "Wir erwarten Sie hier in Amsterdam. Ihre Verwandten zählen auf Ihren Besuch. Und dann wollen wir hier erst auch einmal unsern Arzt hören. Wo möglich bleiben Sie etwas länger in Holland und gehen dann im Herbst nach dem Süden". Aber nicht genug mit diesem Briefe, sandte Potgieter gleichzeitig die Cramer'sche Biographie über den David Joris von Delft mit der Mittheilung, dass über den gleichen "Erzketzer" in Amsterdam selbst reiche Quellen der Ausbeute harrten. Er hatte von einer Bonner Preisarbeit gehört, bei deren Ausarbeitung mich das psychologische Problem dieses Schwärmers interessirt, aber die echten Quellen gefehlt hatten. Und so zeigte, ja so *schaffte* er mir einen neuen Beruf.

Denn was nun von dem Aufenthalt in Amsterdam sagen? Wie Potgieter zu Schneevooft mit mir herausfuhr, wie er zu Samuel und zu Frederik Muller mich brachte, wie er mich nach dem Haag in 's Rijks Archief zu Bakhuizen van den Brink führte? Es sind das wenige Daten von vielen. Genug, — an seiner Hand habe ich den Beruf des Historikers gefunden. Seinem Rath bin ich weiter gefolgt, als es hiess: "Nun haben Sie die Vergangen-

heit studiren gelernt. Jetzt zu der Gegenwart. Und zunächst zu einer Rundreise bei den holländischen Theologen von allerlei Färbung". Sogar daran hat er gedacht, und ist es wiederum wörtlich so ausgeführt worden, dass ich vor der Reise nach dem Süden, wo nun die allerseits mitgenommenen Bücher studirt und die Excerpte geordnet worden sollten, noch rasch promovirte.

Doch mit all dem ist immer noch erst das Kleinere, das Untergeordnete berührt. Was aber der etwa halbjährige tägliche Verkehr an seinem Hause, die von da an stets fortdauernde briefliche Verbindung, die immer neuen Besuche bei ihm in Holland zu besagen hatten, braucht keiner Andeutung. Und so sei — um den Mann ganz zu charakterisiren — nur noch erwähnt wie ich erst spät und nur von Anderen erfuhr, was für ein Mann es war, der sich so wahrhaft väterlich gezeigt hatte.

Doch — nun genug auch dieser persönlichen Erinnerungen! Kann doch die ganze Skizze nur einen bescheidenen Beitrag zur Würdigung dessen geben, was Potgieter seinen Lande und Volke gewesen ist und — bleibt. Bereits ist ja auch was im Vorstehenden noch als blosser Wunsch ausgesprochen wurde in der Wirklichung begriffen, — eine vollständige Ausgabe seiner Werke, von der in der Ferne nur ein Theil zu Gebote stand, nur ein Theil überhaupt dem Verfasser bekannt war. Und der nahe Freund des Heimgegangenen dessen Urtheil auch diese Skizze so oft zu dem ihrigen zu machen hatte, verspricht jener Gesamtausgabe eine vollständige Biographie folgen zu lassen.

Möge bis dahin diese kleine Vorarbeit wohlwollende Aufnahme finden!

Engraving by P. Hammer, & Hagedorn

ODILLON BARROT.

ODILON BARROT.

Camille Hyacinthe Odilon Barrot werd den 19den Juli 1791 te Villefort geboren. Zijn vader bekleedde het rechtersambt; hij was lid in 1792 van de Nationale Conventie, onder het Directoire van den Conseil des Cinq Cents, onder het Consulaat en het Keizerrijk van het Wetgevend lichaam, en stierf in 1845, drie zonen nalatende, Odilon, Ferdinand en Adolphe, die zich allen aan de rechtsstudie wijdden. Adolphe werd diplomaat, Ferdinand werd in 1845 lid van de Kamer, in 1848 van de Constituante, een jaar later minister en onder het tweede Keizerrijk lid van den Conseil d'Etat.

Odilon Barrot kreeg zijne opleiding eerst op de school te St. Cyr, later in het Lycée Napoléon te Parijs. Bij de Restauratie reeds een paar jaren Meester in de rechten, doch den vereischten leeftijd om als advocaat te worden ingeschreven nog niet bereikt hebbende, verkreeg hij hiertoe dispensatie van Lodewijk XVIII. In dien tijd was Barrot een vurig royalist. Toen de Regeering op de tijding, dat Napoleon van Elba was teruggekeerd, een be-
roep deed op de Nationale Garde, bood Barrot met eenige van

zijne vrienden zich aanstonds aan tot bescherming van den Koning en werd hij dan ook met de wacht in 's Konings appartementen belast. Bij het vertrek van den vorst waren de jongelieden zoo hartstochtelijk, dat hijzelf hen tot kalmte moest aansporen. Barrot behoorde tot hen, die weigerden den herrezen Keizer te huldigen en had den moed om zijn' naam te plaatsen onder een adres, waarbij het verlangen werd uitgesproken, dat Lodewijk XVIII mocht terugkeeren. Doch die verkleefdheid was niet van langen duur; want toen na de tweede Restauratie de politieke en kerkelijke reactie begon, welke zooveel jammer over Frankrijk zou brengen, bemerkte Barrot, dat hij zich illusiën had gemaakt.

Barrot verwierf zich weldra een' gevierden naam als pleiter en rechtsgeleerde. Tot de belangrijkste zaken waarin hij als zoodanig werkzaam was, behooren die van Roman, Wilfried Regnault en Caron. — Roman, een ingezetene van Lourmarin en Protestant, had in strijd met eene verordening van den Maire nagelaten op den Sacramentsdag van het jaar 1818 zijne woning, waarlangs eene processie zou passeeren, te versieren, en was deswege veroordeeld tot betaling van eene geldboete. Barrot behandelde deze zaak bij het Hof van Cassatie, en op eene uitstekende wijze. Het vonnis werd vernietigd. Eene andere Rechtbank veroordeelde Roman opnieuw, doch ook dit vonnis werd te niet gedaan, en hiermede was aan zulke veroordeelingen een einde gemaakt. Met even gelukkigen uitslag bepleitte Barrot de zaak van Regnault, den Septemberiseur, uit politieken hartstocht ten onrechte beschuldigd van moord. In 1822 trachtte hij te vergeefs Caron te redden. Het vonnis van den krijgstraad te Colmar werd voltrokken nog voor dat het Hof van Cassatie uitspraak had gedaan.

Als advocaat geroepen in tal van politieke processen, moest Barrot vanzelf er toe komen zich rechtstreeks te mengen in de politiek. Dit had echter ten gevolge, dat hij zelf op de bank der beschuldigten kwam. Barrot had namelijk met zijn' confrère

Mérilhou, den journalist Etienne en Generaal Pajol eene algemeene inschrijving geopend ten voordeele van de slachtoffers der "loi des suspects" en werd te dier zake strafrechtelijk vervolgd, doch vrijgesproken.

In 1827 werd Barrot lid van de vereeniging "Aide-toi, le Ciel t'aidera", drie jaren vroeger te Parijs opgericht door eenige doctrinairen, meest redacteuren van de Globe, en door leden van verschillende politieke clubs. Het doel was het volk in te lichten ten aanzien van zijne politieke rechten en op de verkiezingen invloed uit te oefenen, doch tevens pressie op de Regeering door het uitlokken van petitiën en, in het uiterste geval, van belastingweigering. Toen Barrot in deze vereeniging werd opgenomen, welke over geheel Frankrijk hare vertakkingen had en niet weinig kracht ontwikkelde, vooral in de laatste regeeringsjaren van Karel X, wiens val zij hielp voorbereiden, behoorden tot de voornaamste leden Guizot, Barthe, Duchâtel, Audry De Puyraveau, Béranger, Auguste Blanqui, Armand Carrel en Labbey De Pompières. Met eene dochter van laatstgenoemde trad Barrot in het huwelijk. In het centraal comité te Parijs hebben behalve Barrot ook Thiers, De Rémusat, Duvergier De Hauranne en andere mannen van naam zitting gehad. Bij het uitbreken van de Juli-revolutie was Guizot voorzitter van dat comité.

Als lid van "Aide-toi" was Barrot tegenwoordig bij het banket door de vereeniging den 1sten April 1830 te Parijs aangeboden aan de 221 afgevaardigden, die voor het adres van antwoord op de troonrede hadden gestemd, waarin den Koning de politieke toestand van Frankrijk was blootgelegd en de verzekering gegeven, dat de door de Charte gevorderde overeenstemming van de inzichten der Regeering met de wenschen des volks niet bestond. Toen de voorzitter van het feestmaal een' toast had gebracht "aan de samenwerking van de drie machten, den constitutioneelen Koning, de Kamer der pairs en de Kamer der afgevaar-

digden!" nam Barrot het woord om deze gedachte uit te werken, en eindigde hij bij klimmende geestdrift van de dischgenooten met de betuiging, dat niemand den vooruitgang vermocht tegen te houden en dat Frankrijk zich zou doen hooren, indien men het beproefde, met brutaal geweld.

Op deze demonstratie volgden andere. "Aide-toi" spande al hare krachten in om bij de nieuwe verkiezingen de zege te verschaffen aan de partij der oppositie. Men beoogde echter geenszins eene revolutie. Weinige dagen voordat die uitbrak, waarschuwde Barrot zijne medeleden nog om zich toch niet te verlaten op den opstand, omdat ingeval eene staatsgreep gelukte, het volk het rustig zou aanzien als zij naar het schavot wierden gesleept. De Juli-revolutie verraste hem.

Terwijl Karel X met zijne ministers de beraadslagingen hield, waarvan de vijf Ordonnantien, welke in de Moniteur van 26 Juli verschenen, het resultaat waren, hadden Guizot, Molé en andere oppositie-hoofden met redacteuren van de Globe en eenige advocaten, waaronder Barrot, eene bijeenkomst ten huize van den Hertog De Broglie, ten einde te overleggen, wat te doen wanneer het tot een' staatsgreep komen mocht. De vergadering was van oordeel, dat alsdan de Kamer het budget zou moeten verwerpen en men moest trachten de betaling van belastingen, bij Koninklijke Ordonnantie uitgeschreven, te doen weigeren. Maar wat, wanneer de Regeering hare toevlucht nam tot geweld? Deze vraag bleef onbeantwoord.

Bij de eerste van bedoelde ordonnantiën werd de uitgave verboden van alle dagbladen en periodieke geschriften, waartoe geen vergunning was gevraagd. Zoodra de ordonnantiën afgekondigd waren, begaven zich redacteuren van de Constitutionnel, de Temps en het Journal des Débats naar Dupin, met verzoek om eene conferentie met andere advocaten te houden tot het onderzoeken van de vraag, of zij zich al dan niet hadden te onderwerpen aan

dien maatregel betreffende de pers. Dupin nu noodigde hierop Barrot, Barthe en Mérilhou ten zijnent. Allen beantwoordden die vraag ontkennend, omdat zij de verordening als onwettig beschouwden.

Den 30sten Juli, toen de driedaagsche strijd tusschen het volk en de troepen ten gunste van den opstand was beslist, kozen eenige afgevaardigden, na herhaalde vruchteloze beraadslagingen ten huize van Laffitte, eene zoogenaamde Municipale commissie om de orde in de hoofdstad te herstellen en de maatregelen te nemen, welke de oogenblikkelijke toestand noodzakelijk maakte. De commissie bestond uit Laffitte, Périer, De Schonen, Audry De Puyraveau en Generaal Lobau, die later nog Mauguin assu-meerden en Barrot met het secretariaat belastten. Barrot deed in die dagen dienst bij de Nationale Garde als adjudant van Generaal Lafayette, die zijn hoofdkwartier had ten stadhuize waar ook de Municipale commissie haren zetel opsloeg. Daar ontving Lafayette de deputatie van de republikeinen, bij den restaurateur Lointier in de Rue Richelieu vergaderd, welke, bij monde van Hubert, Lafayette wilde overhalen zich te stellen aan het hoofd van eene voorloopige republikeinsche regeering, en waren het Barrot en Lafayette's schoonzoon De Rémusat, die den generaal hiervan weerhielden. Daar poogde Barrot de opgewondenheid van het volk, opgewekt door die deputatie en door de verschijning van De Sussy, die aan de Municipale commissie kwam boodschappen dat de Koning zijne vijf ordonnantien ingetrokken en een nieuw ministerie benoemd had, tot bedaren te brengen en sprak hij dit woord, wel eens aan Lafayette toegeschreven: "De beste republiek is de Hertog van Orleans."

Om iets te doen ter wille van Hubert en de zijnen, schreef Lafayette eenige regelen aan de afgevaardigden in het Palais Bourbon vergaderd, ten einde hen te waarschuwen tegen overrijlingen opzichte van den aan te nemen regeeringsvorm. Met de over-

brenging van dezen brief werd Barrot belast, die, in het Palais Bourbon aangekomen, vernam, dat er reeds eene deputatie gezonden was naar de Pairs, in het Palais du Luxembourg bijeen, om hun voor te stellen gezamenlijk met de afgevaardigden den Hertog van Orleans uit te noodigen het hoogste gezag te aanvaarden onder den titel van Stadhouder-Generaal. Hierom oordeelde Barrot het niet overbodig een woord te spreken tot toelichting van Lafayette's brief. Hij deed dit door te betoogen, dat de omwenteling was ondernomen niet in het belang van een persoon, maar in dat van het land; hoe de Charte van 1814 was gegeven als eene gunst, terwijl de kroon behoorde te worden geschonken door het volk, krachtens zijne souvereiniteit, op voorwaarde van handhaving zijner grondwettige rechten; en hij besloot met de verklaring, dat naargelang de afgevaardigden in dezen of in genen zin handelden, het volk hun werk zou brandmerken als eene paleis-revolutie, of zegenen als de wijding van eene groote volks-revolutie. Inmiddels berichtte de deputatie, welke naar het Palais du Luxembourg was getrokken, van daar teruggekeerd, dat de Pairs niet in genoegzamen getale waren vergaderd om een besluit te kunnen nemen. De afgevaardigden echter lieten zich hierdoor niet afschrikken; gemeld voorstel werd in stemming gebracht en aangenomen. Barrot verliet de vergadering met een afschrift van het adres, hetwelk den Hertog van Orleans zou worden aangeboden, voor de Municipale commissie, haar namens Laffitte uitnoodigende het den volke bekend te maken. De commissie had hiertegen bezwaar wegens den vorm van het adres; men vond het namelijk te onderdanig gesteld, en Barrot werd met deze boodschap teruggezonden. Laffitte achtte de opmerking niet ongegrond, doch gaf aan Barrot te verstaan, dat er niets meer veranderd kon worden.

Toen de Hertog van Orleans zijne nieuwe waardigheid aanvaardde, bevond Karel X zich nog te Rambouillet met zijne Gardes

du corps en een gedeelte van het leger, dat hem gevolgd was bij zijn vertrek van St Cloud. De Hertog oordeelde het noodig, dat de Koning in zijn eigen belang zich verder verwijderde, en droeg Barrot, De Schonen, Jacqueminot en Maarschalk Maison op, Karel X hiertoe te bewegen en hem op zijn' tocht te begeleiden. Barrot en Maison zouden respectievelijk de Nationale Garde en het leger, de twee anderen de Kamer der afgevaardigden vertegenwoordigen.

Deze commissarissen vertrokken naar Rambouillet, doch trachten vergeefs toegang te verkrijgen bij den Koning. Barrot keerde naar Parijs terug om den Hertog hiervan kennis te geven en stelde hem voor, met behulp van de militaire macht aan de zaak eenige kracht bij te zetten. Dientengevolge gaf Lafayette den generaal Pajol order om met 2000 man van de Nationale Garde naar Rambouillet op marsch te gaan. Deze demonstratie, welke te meer indruk maakte doordien duizenden van de Parijsche bevolking, voor een deel gewapend, zich bij die troepen aansloten, beantwoordde geheel aan het doel. De commissarissen werden bij Karel X toegelaten.

De Koning begon met te vragen, wat men van hem verlangde. Hierop antwoordde Barrot: "Sire, een deel van de Parijsche bevolking heeft de wapenen gegrepen en volgt ons. Wij zijn vooruitgesnelde om Frankrijk de gevolgen van eene vreeselijke botsing te besparen, waarbij ongetwijfeld uwe getrouwste dienaren het leven zouden verliezen, eene botsing overigens volkomen nutteloos, daar gij en uw zoon afstand hebt gedaan van den troon." — "Het is waar," hernam de Koning, "ik heb van den troon afstand gedaan, maar ten gunste van mijn' kleinzoon, en wij zijn besloten zijne rechten te verdedigen tot onzen laatsten druppel bloeds." — "Mij voegt het niet," zeide Barrot, diep bewogen, "de rechten te beoordeelen waarvan Uwe Majesteit daar spreekt, noch de verwachtingen daaraan verbonden. Maar welke toekomst God ook

uwen kleinzoon beschikke, verhoed juist om die toekomst, dat de naam van uwen kleinzoon het sein worde voor het onheil, hetwelk schijnt te naderen; laat dien niet bezoedelen met bloed!" — "Welnu, wat raadt gij mij?" — "Ik raad het offer te vol-einden, dat Uwe Majesteit begon te brengen, en wel onverwijd; er is geen oogenblik te verliezen." De Koning verklaarde hierop, dat hij zich zou beraden. Eenige oogenblikken later vonden de commissarissen hem bereid om hen te volgen.

De commissie had geen gemakkelijke taak te vervullen; dat zij zich daarvan kweet op eene uitmuntende wijze, hiervan komt de eer grootendeels toe aan Barrot. Bij Dreux, waar de Koning zou overnachten, hoorde men, dat de inwoners van die stad den Koning niet wilden binnenlaten. De commissarissen spoedden zich vooruit en werden door de bevolking met gejuich ontvangen. Aanstonds begaven Barrot en De Schonen zich naar het stadhuis om de saamgevloeide menigte toe te spreken. Het gelukte hun den storm te bezweren, en de Koning ondervond geenerlei onaangenaamheid, noch bij zijne komst noch bij zijn vertrek. De commissie verloor nooit de étiquette uit het oog. In het huis te l'Aigle, waar de koninklijke familie haren intrek zou nemen, waren niet dan ronde tafels gevonden. Aanstonds werd de zaag te baat genomen om den Koning plaats te kunnen laten nemen aan een boveinde. Dit werd bekend; zoo ook de omstandigheid, dat de commissarissen soms ter wille van den Koning de driekleurige cocarde aflegden, en dientengevolge ontving Barrot aldra een schrijven van den minister Guizot, waarin hem namens den Hertog werd bericht, dat de commissarissen die cocarde steeds behoorden te dragen, met last tevens om, ingeval de Koning zich hiertegen verzette, de betalingen ten dienste van zijn gevolg te staken. Barrot antwoordde hierop o. a., dat de cocarde slechts werd afgelegd, wanneer de commissarissen met den Koning alleen waren, en eindigde aldus: "In één woord, wij gevoelen geen spijt

over de oplettendheid, welke wij bewezen aan vrouwen en aan een' grijsaard, door zoo groote rampen getroffen. Wij zijn afgezonden om hen te beschermen, niet om hen te beleedigen." In gelijken geest schreef Barrot aan Lafayette: "Gij moet wel bedenken, dat wij geen gevangenbewaarders zijn en dat de aard onzer zending menschlievend en lankmoedig is." Uit een' lateren brief van Guizot mocht Barrot ontwaren, dat zijne gedragslijn gebillijkt werd. Zijnerzijds gaf Barrot toe, dat de Regeering hem niet zonder grond had gewezen op het bedenkelijke hiervan, dat een deel van het leger den tocht medemaakte. De Koning werd vergezeld niet alleen door zijne lijfwacht, maar ook door eene batterij artillerie en detachementen uit de verschillende legercorpsen. Toen de stoet was genaderd tot Argentau, oordeelde Barrot, met het oog op een' eventueelen opstand in Bretagne of in de Vendée, den tijd gekomen om zich van die troepen te ontdoen. Het kostte echter niet weinig moeite, den Koning er toe te bewegen om van een verder geleide door die troepen af te zien. Hiertoe was zelfs noodig hem de keuze te laten tusschen de bescherming door de commissarissen en de kanonnen, welke hij met zich voerde. Nog eene andere moeilijkheid was hier te overwinnen. De Koning wilde namelijk van Argentau naar Granville reizen, niet naar Caen, zoo als de Regeering verlangde, maar ten slotte moest hij wel toegeven. Een nieuw bezwaar deed zich op te Cherbourg, van waar een Amerikaansch schip de koninklijke familie zou overbrengen naar Engeland. De Koning had het gezicht van de driekleurige cocarde op zijne reis moeten dulden, maar nu verklaarde hij, dat hij zich niet zou inschepen, wanneer hij die cocarde moest aanschouwen op dat vaartuig. Toch had Maarschalk Maison in last, van de cocarde voorzien, den Koning aan boord te brengen. Op eigen verantwoording droegen de commissarissen die taak over op den kapitein Dumont Durville, die nu in burgerkleeding en zonder de gehate cocarde den Koning vergezelde tot op het schip. Bij het afscheid stelde

de Koning Barrot op diens verzoek eene door hem onderteekende verklaring ter hand, houdende, dat hij de commissarissen slechts prijzen kon over de wijze waarop zij hem bejegend hadden.

Op hunne terugreis naar Parijs te St-Lô gekomen vernamen de commissarissen, dat de oud-minister De Polignac, die te Granville op het punt staande om naar Engeland te vluchten, was gearresteerd, hen wenschte te spreken. De Polignac erlangde een onderhoud en gaf al dadelijk te kennen, dat hij van de commissie zijne invrijheidstelling verwachtte, daar hij niet begreep waarom men hem gevangen genomen had. De man scheen ontsteld, toen men hem hiervan verklaring gaf, en wendde zich tot Barrot met de vraag, hoe hij het best zou zijn te redden, waarop hij van Barrot, doch niet dan op aanhouden, ten antwoord kreeg, dat er slechts één middel was, nl. eene krankzinnig-verklaring. Tot geruststelling voegde Barrot er bij, dat Tracy de afschaffing van de doodstraf had voorgesteld in de Kamer der afgevaardigden.

Barrot las in de dagbladen, vóór zijne terugkomst te Parijs, dat hij tot prefect van de Seine was benoemd. Onmiddellijk schreef hij Guizot een' brief, waarin hij, zijne erkentelijkheid voor deze onderscheiding betuigende, tevens verklaarde te betwijfelen of hij voor zulk eene administratieve betrekking wel de noodige geschiktheid bezat. De uitkomst heeft dien twijfel genoeg gerechtvaardigd.

Den 20sten Augustus was Barrot weder te Parijs. Kort na zijne aankomst verscheen hij voor Louis Philippe, intusschen Koning der Franschen geworden, om verslag te doen van zijne zending. Over zijne benoeming sprekende zeide bij die gelegenheid de Koning: "De kwade dagen zijn nog niet voorbij; met u te plaatsen op het stadhuis geven wij u een' post van gevaar, derhalve een' post van eer." De Koning zag den toestand goed in. De oproerige elementen van de Parijsche bevolking, in de Juli-dagen losgelaten, zouden zich nog lang doen gelden.

Het bleek al spoedig, dat Barrot de man niet was, dien de

Regeering had gehoopt in hem te zullen vinden. Groot bleef de opgewondenheid onder de republikeinschgezinden, destijds patriotten geheeten, eene opgewondenheid, welke zich openbaarde in oproerige vergaderingen en demonstratiën. In September verscheen eene Koninklijke Ordonnantie, waarbij de kerk van St. Geneveva weder in een Pantheon herschepen werd, met bepaling echter dat de uitvoering van dit besluit zou worden geregeld bij de wet. Niet-tegenstaande deze bepaling vonden de patriotten goed, op zekeren dag de borstbeelden van Foy en Manuel in optocht door de stad te dragen, met het voornemen om ze in het Pantheon te plaatsen. Nu kwam Barrot hier wel tusschenbeide en bewerkte hij, dat hem die borstbeelden in bewaring gegeven werden ten stadhuize, doch tevens vaardigde hij eene proclamatie uit — Barrot hield veel van proclamatiën — waarbij hij den deelnemers aan den optocht zijne sympathie betuigde en hun geluk wenschte met de gedachte daarvan. Het had al den schijn of Barrot de bestaande gisting wilde vermeederen, want het was licht te voorzien, dat zulke demonstratiën voortaan zouden beschouwd worden als alleszins geoorloofd. Zij vonden dan ook herhaaldelijk plaats.

Gedurende het proces tegen de ex-ministers van Karel X hadden de oproerige volksbewegingen een zorgwekkend aanzien. Het volk eischte den dood van die "verraders"; de Regeering daarentegen had hen liefst zien ontvluchten en deed het mogelijke om hun nu het leven te redden. Het Ministerie had zoowel door zijne organen als in de Kamer het voorstel van De Tracy ondersteund en getracht de openbare meening gunstig te stemmen voor afschaffing van de doodstraf; het volk echter, begrijpende wat men daarmede beoogde, kwam in verzet. Nadat de samenscholingen, optochten en oproerkreten dagenlang geduurd hadden, verscheen er eene proclamatie van Barrot, waarin hij in vleiende bewoordingen sprak van het Parijsche volk en het weet aan een' ontijdigen maatregel, dat het misverstand, als zou ten aanzien van

de oud-ministers het recht zijn' loop niet hebben, ontstaan was en eene volksberoering had veroorzaakt. Deze kritiek trof zoowel de Kamer als de Regeering en zou Barrot's ontslag als prefect ten gevolge gehad hebben, indien niet zijne populariteit en de invloed van Lafayette en den Minister Dupont (de l'Eure) hem hadden gered. Guizot en vijf zijner ambtgenooten zagen zich hierdoor genoopt hunne portefeuilles neder te leggen. De populariteit van Barrot was eene omstandigheid, welke wel zwaar moest wegen. Dat zij heilzaam kon werken bleek den 22sten December, toen het arrest van het Hof der Pairs, waarbij de oud-ministers tot levenslange detentie veroordeeld werden, bijna een' opstand had doen uitbreken. Aan Barrot's invloed en houding is het voor een deel toe te schrijven, dat het dreigend gevaar werd afgewend.

Barrot behield zijne betrekking niet lang. De geweldenarijen en bepaaldelijk de verwoesting van het aartsbischooppelijk paleis, waartoe het volk aanleiding had gevonden in den lijkdienst ter gedachtenis van den Hertog van Berry, eene legitimistische demonstratie, en waarbij Barrot werkeloos was gebleven, gaven den Minister De Montalivet grond om den Koning voor te stellen den Prefect van de Seine te ontslaan. Den 18^{den} Februari 1831 moest Barrot zijn' post verlaten, doch verkreeg terzelfder tijd de waardigheid van Conseiller d'Etat.

Sedert wijdde Barrot zich geheel aan de politiek. Reeds in het vorige jaar hadden de kiezers van Parijs hem tot afgevaardigde gekozen. Met eene kleine tusschenruimte behield hij zijn' zetel in de Kamer tot de revolutie van 1848, bij de linkerzijde, waarvan een deel, *la gauche dynastique*, hem tot leider had.

In de Kamer voerde Barrot het eerst het woord op den 10^{den} November 1830, toen Guizot de redenen blootlegde waarom hij en anderen het Ministerie hadden verlaten. Bij die gelegenheid bleek, dat de gevaren, welke men van de republikeinsche partij duchtte, in het oog van den prefect-volksvertegenwoordiger louter

denkbeeldig waren. Genoeg, om zijne gemeenzaamheid met de oproerige Parijsche jongelingschap te verklaren. Van hen, die op den 22sten December gereed stonden om het volk in opstand te brengen, getuigde hij, dat zij slechts door eene vurige liefde voor vrijheid en vaderland werden vervoerd; met dezulken meende hij, moest men redeneeren, men moest hen trachten te overtuigen, en men moest in elk geval zich onthouden van geweld en dwang.

Dat Casimir Périer, wiens optreden aan het hoofd van het Kabinet na het ontslag van Laffitte, Guizot's opvolger, door de patriotten werd beschouwd als eene oorlogsverklaring, met zijne *politique de résistance* in Barrot een' hevigen tegenstander zou vinden, was te voorzien. Door hem verloor Barrot het lidmaatschap van den Conseil d'Etat, omdat hij de *association nationale* niet verkoos te verlaten, eene vereeniging, waarvan het doel heette verzet tegen eene eventueele herstelling van de Bourbons, waarin echter Périer geen ander doel zag dan het verwekken van agitatie. Maar niet in eene persoonlijke veete lag de grond van Barrot's oppositie. Het was zijne overtuiging, dat de Regeering een verkeerd *systeem* volgde. Dat systeem was volgens hem van alles oorzaak, zoodra de oproeren, waarmede de Regeering had te kampen, in de Kamer ter sprake kwamen, en altijd veroordeelde hij de maatregelen daartegen aangevend, omdat het niet zedelijke middelen waren geweest, altijd beweerde hij, dat het kwaad niet school bij de republikeinen, zooals de Regeering meende, want dat waren slechts jongelieden met geëxalteerde denkbeelden en schoone theoriën, maar overigens zonder macht en invloed. Bij de beweging door Barrot met andere oppositie-leden in de Kamer gemaakt tegen den Minister De Montalivet, dezelfde die hem van de prefectuur had ontzet, kunnen persoonlijke redenen in het spel zijn geweest. Het was bij gelegenheid, dat genoemde minister, in Januari 1832 het wetsontwerp tot vaststelling van de civiele lijst besprekende, gewag

maakte van 's Konings *onderdanen*. In die uitdrukking zag Barrot eene belediging van de Fransche natie. Het incident eindigde hiermede, dat Barrot, door de leden van de oppositie gevolgd, de vergaderzaal verliet en een protest opstelde, dat van 167 naamteekeningen voorzien in de dagbladen werd gepubliceerd. Te vergeefs had de Minister Barthe hem opgemerkt, dat dit woord ook door de Municipale commissie van 1830 was gebezigd in haar verslag aan den Koning. Hij had ook nog kunnen wijzen op een' brief van Barrot aan den Hertog van Orleans, waarin hij dezen het vertrek van Karel X uit Rambouillet aankondigde en ook namens de andere commissarissen den eerbied betuigde van *Zijne getrouwe onderdanen*.

Het *Compte-rendu des députés de l'opposition à leurs commettants* den 28sten Mei 1832, eenige dagen na den dood van Périer in het licht verschenen, een politieke maatregel waartoe Barrot met 38 andere leden in eene bijeenkomst bij Laffitte het besluit had genomen, werd door Barrot en De Cormenin ontworpen. Het stuk bevatte een overzicht van het in de Kamer verhandelde en eene verklaring van de beginselen, welke daarbij door de oppositie gevolgd waren. Men stelde op den voorgrond, dat de onderteekenaars de Juli-revolutie hadden begroot als eene huldiging van de beginselen der groote omwenteling van 1789. Lang duurde het voordat men het over de eindredactie eens was. Zoo had Barrot in het ontwerp de meening uitgedrukt, dat het erfelijk Koningschap zich zeer wel liet vereenigen met den hoogsten trap van vrijheid, de waarde van den mensch en de beschaving. De leden behoorende tot de uiterste linkerzijde verzetten zich hiertegen, en Barrot legde zich neder bij deze redactie: "dat het erfelijk Koningschap, van populaire instellingen omgeven, niet onvereinigbaar is met de beginselen der vrijheid." Men heeft hierin eene concessie gezien, zoo groot, dat Barrot daardoor, ofschoon onwillens, tot het republikeinsche kamp zou

zijn overgegaan. Ons schijnt dit overdreven, doch dat Barrot sedert de republikeinsche partij hoewel onbewust gediend heeft, dit is moeielijk te loochenen, al verklaarde hij ook uitdrukkelijk, toen het Compte-rendu in de Kamer ter sprake werd gebracht, vreemd te zijn aan die partij. Tot den opstand, den 5^{den} Juni bij de begrafenis van den Generaal Lamarque uitgebroken, heeft het manifest van de afgevaardigden zeker medegewerkt.

Eenige onderteekenaren van het Compte-rendu, wel inziende, dat zij zedelijk deel hadden in dien opstand, kwamen den 6^{den} Juni wederom ten huize van Laffitte bijeen, om te overleggen wat zij in de gegeven omstandigheden zouden kunnen doen. Men besloot eene deputatie naar den Koning te zenden, ten einde op eene zachte behandeling van de verslagene opstandelingen aan te dringen, en belastte hiermede Laffitte, Arago en Maarschalk Clausel. Laatstgenoemde wees de opdracht af, waarop Barrot zich bereid verklaarde in zijne plaats te gaan. Nog denzelfden dag hadden de drie heeren een langdurig onderhoud met den Koning, die hen zeer vriendelijk ontving, doch niet geneigd bleek aan hunne wenschen te voldoen. Men begon met een woord ten gunste van de insurgenten, maar kwam al spoedig op iets anders, eigenlijk de hoofdzak, het regeeringssysteem en de grieven van de oppositie. De Koning verklaarde, dat, voor zooveel den opstand betrof, het recht zijn' loop moest hebben, en verder, dat hij het veroordeelde systeem zou verlaten zoodra men hem bewees, dat er een beter was. Toen hij, om aan het gesprek een einde te maken, vroeg, wat men hem raden zou? verzekerde Barrot dat eene proclamatie naar aanleiding van den jongsten opstand, waarin de Koning zijne ingenomenheid met de beginselen van de Juli-revolutie betuigde, eene voortreffelijke werking zou doen.

Op voorstel van den Minister De Montalivet werd Parijs, hoewel het oproer geheel gedempt was, in staat van beleg verklaard. Het gevolg hiervan was, dat de deelnemers daaraan voor den

krijgsraad werden gebracht. Deze legde weinig strengheid aan den dag. Bij uitzondering werd het doodvonnis geveld over zekeren Geoffroy, die echter in cassatie kwam met bijstand van Barrot. Dit proces had ten gevolge, dat den 29sten Juni, den dag waarop het Hof van cassatie uitspraak deed, de staat van beleg werd opgeheven en de berechting van de overige zaken aan den burgerlijken rechter verbleef. Het gelukte namelijk Barrot, de vernietiging van het door den krijgsraad gewezen doodvonnis te verkrijgen na een schitterend pleidooi, waarin hij de onbevoegdheid van den militairen rechter in zake Geoffroy aantoonde en de onwettigheid van de handelwijze der Regeering.

Barrot's oppositie in de Kamer deed Thiers, toen hij in het Ministerie van 11 October 1832 had plaats genomen, niet zonder reden de opmerking maken, dat men niet altijd volstaan kon met Regeerings-handelingen af te keuren; men had afgekeurd de expeditie naar België, afgekeurd de arrestatie van de Hertogin van Berry, doch men behoorde ook te zeggen wat men zelf in de gegeven omstandigheden zou hebben gedaan. Barrot gaf slechts een ontwijkend antwoord. Met meer recht kon hij op zijn standpunt in verzet komen, toen dat Ministerie door de woelingen van de republikeinen met hunne geheime genootschappen, waarvan de "Société des droits de l'homme" een der voornaamste was, zich gedwongen zag achtereenvolgens een wetsontwerp in te dienen, waarbij de verkoop van dagbladen langs den openbaren weg zonder vergunning van den Prefect van politie werd verboden, en een ander, waarbij vereenigingen van meer dan twintig personen verboden werden voor zoover daartoe niet de vergunning van de Regeering was gevraagd en verkregen. Barrot achtte dat alles in strijd met het recht op vrijheid van gedachtenuiting, met het natuurlijk recht van vereeniging, niet minder met de Charte. Intusschen, gegrond of niet, de stellingen, door Barrot en de zijnen in de Kamer verkondigd, vielen zoozeer in den smaak van de partij des

oproers, dat zij, tegen de uitvoering van deze wetten openlijk zich verzettende en zoowel in de provinciën als te Parijs onlusten verwekkende, zich beriep op hetgeen door Barrot en anderen was gesproken in de Kamer. Het gevolg van een en ander was, dat bij de verkiezingen van 1834 een aantal oppositie-leden hunne plaats in de Kamer door middenmannen zagen innemen. Ook Barrot, die echter niet lang daarna werd herkozen.

Dat de September-wetten van het jaar 1835, naar aanleiding van Fieschi's moordaanslag op den Koning voorgesteld en na langdurige discussiën aangenomen, door Barrot hevig bestreden werden, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Hij bleef, na al wat hij door de partij der revolutie had zien uitrichten, als zijne overtuiging verkondigen, dat de Regeering tegenover haar behoorde te handelen met zachtheid; dat de geest van verzet was te bezweren door toegeeflijkheid en redeneering, en hij verweet in 1836 aan Guizot en zijne geestverwanten, dat door hunne maatregelen het politiek leven van de natie was verroest, iets waarin hij een groot gevaar voor de toekomst zag; hij meende, dat eene verslapping was gevolgd op "die warmte van hart en ziel", waarin zich de deelneming in 's lands belangen bij een volk openbaart.

Het was Barrot, die den Minister Molé interpelleerde over het voorgevallene met Conseil, door De Montalivet, lid van het vorige ministerie, als spion naar Zwitserland gezonden, eene zaak, waaruit moeielijkheden tusschen Frankrijk en die republiek waren ontstaan en gebleken was, welk gebruik soms gemaakt werd van de geheime fondsen, waaraan Barrot nooit zijne stem had willen geven.

Toen Molé in 1837, den Koning tot eene Kamerontbinding bewogen hebbende, alle hem ten dienste staande middelen scheen te willen aanwenden om bij de nieuwe verkiezingen de overwinning te verzekeren aan de Regeering, spande ook de oppositie

al hare krachten in om dat streven te verijdelen. Deze bediende zich eensdeels van de pers; in de Siècle, ook wel in de Courier Français, het orgaan van de uiterste linkerzijde, schreef Barrot. Anderdeels trachtte zij rechtstreeks op de verkiezingen te werken. Doch hierbij ontbrak de gewenschte eenstemmigheid. Het plan was, een centraal comité te vestigen te Parijs, hetwelk de verkiezingen leiden zou. Maar te vergeefs poogde Barrot de republikeinsch-gezinde oppositie-leden tot samenwerking te bewegen; dezen stelden hunne beginselen op den voorgrond en wilden zich niet oplossen in een gemengd comité. Barrot en de zijnen trokken zich daarom terug en vormden een afzonderlijk comité, terwijl het centraal comité uit radicalen werd samengesteld. De uitslag van de verkiezingen stelde geen der beide partijen tevreden; doch juist daarom meende het Ministerie te kunnen blijven. Er was dan ook eene coalitie, noodig om het tot aftreden te dwingen.

Van die coalitie, door Duvergier De Hauranne het eerst aangeprezen in een paar artikelen opgenomen in de Revue Française van 1838, en in het begin van het jaar 1839 in het leven geroepen, waren Barrot, Thiers en Guizot de hoofden. De aanval tegen het Ministerie begon den 7^{den} Januari, en vier dagen lang had Molé zich te verdedigen. Na Liadières, Guizot en Thiers besteede Barrot de tribune. Hij betoogde, dat geenerlei belangen in het spel waren en er evenmin gedacht moest worden aan eenige taktiek, maar de verdeeldheid van de voormalige meerderheid in de Kamer eene constitutioneele noodzakelijkheid was. Hij ontkende bepaaldelijk het bestaan van eene coalitie, wanneer men iets anders dan dit er onder verstaan wilde, dat de toestand onhoudbaar was en verandering eischte. Beweerde men, dat hij iets van zijne overtuiging had opgeofferd, dan was dat logen en laster. Hij eindigde met te kennen te geven, dat het Ministerie niet voldeed aan de eischen van den parlementairen regeeringsvorm en aller vertrouwen had verbeurd.

Nadat de Koning door eene nieuwe Kamer-ontbinding te vergeefs beproefd had aan zijn Ministerie eene meerderheid te bezorgen, werd de Maarschalk Soult met het vormen van een ander Kabinet belast. Deze wendde zich tot Barrot, Thiers en Guizot. In eene samenkomst van eerstgenoemde met zijne partijgenooten, waarbij ook Thiers tegenwoordig was, vereenigde men zich met eene combinatie bestaande uit Barrot, Thiers, Guizot en andere leden van hunne partij, mits de doctrinairen niet de voornaamste plaatsen in het Ministerie bekwamen. In eene tweede vergadering, door genoemd driemanschap met zijne vrienden gehouden, viel die combinatie in duigen, doordien Guizot verklaarde, dat hij voor zich met niet minder dan de portefeuille van Binnenlandsche zaken of het voorzitterschap van de Kamer genoeg kon nemen; hij liet overigens aan Barrot de keuze tusschen deze twee. De leden van de linkerzijde wilden het een noch het ander opgedragen zien aan Guizot.

Dat Guizot evenmin slaagde als Soult, kwam hierdoor, dat Thiers het met hen niet eens kon worden ten opzichte van Barrot, wiens candidatuur Thiers bleef handhaven als een z. i. noodzakelijken maatregel van verzoening. De crisis werd slechts verlengd met de benoeming van een Ministerie van overgang.

Na de opening van de Kamerzittingen bevorderde Thiers krachtig Barrot's verkiezing tot voorzitter, doch te vergeefs. Barrot erlangde 183, Passy, die tot het linkercentrum behoorde, 223 stemmen.

Het oproer van 12 Mei opende aller oogen voor de noodzakelijkheid, dat aan den toestand van onzekerheid en spanning een einde wierd gemaakt, en zoo gelukte het den Maarschalk Soult nog dienzelfden dag een definitief Ministerie samen te stellen. Onder dit Ministerie begon Barrot aan te dringen op hervorming van het kiesstelsel, sedert een punt van het programma der linkerzijde. Aanvankelijk verlangde Barrot niets meer dan dat de

Regeering de noodzakelijkheid van die hervorming zou erkennen. Hijzelf had trouwens geen plan aan te geven, en verklaarde zelfs geen bezwaar te hebben tegen uitstel tot het tijdstip, waarop het noodzakelijke van zulk eene hervorming algemeen zou worden ingezien. Zeker niet ten onrechte noemde de Minister Villemain zulk eene handelwijze onvoorzichtig. Hij trachtte Barrot te doen begripen, dat het niet aanging zulke gevaarlijke quaestiën op het tapijt te brengen zonder eene poging te doen om ze op te lossen. Er is grond om met sommigen aan te nemen, dat Barrot's zucht naar populariteit zijne krachtigste drijfveer hiertoe is geweest. Doch niet nu voor het eerst kwam het denkbeeld bij hem op. Reeds in 1830, op den 22sten December, toen het oproer dreigde en Barrot als Prefect zich had begeven naar het departement van Binnenlandsche zaken, om den Minister mede te deelen, dat er een complot tegen de Regeering scheen te bestaan, de gezindheid van een deel der Nationale Garde twijfelachtig, en de toestand in één woord hoogst kritiek was, reeds bij die gelegenheid had hij als redmiddel genoemd eene herziening van de kieswet in democratischen geest.

Intusschen zag Barrot in, dat de kishervorming niet enkel eene leuze kon blijven. Hij toog met zijne partijgenooten aan het werk, en hun eisch werd nu aldus geformuleerd: uitbreiding van het kiesrecht derwijze, dat aan de verkiezingen konden deelnemen onbezoldigde ambtenaren door den Koning aangesteld, officieren bij de Land- en Zeemacht van den dienst ontheven, doctoren in de rechten en medicijnen, leden en correspondenten van het Instituut, leden van andere door den Koning erkende geleerde genootschappen, notarissen, leden van gemeente-raden en officieren van de Nationale Garde. Hierdoor zou het aantal kiezers verdubbeld zijn.

Het ministerie Thiers van Maart 1840 werd door Barrot begroet als de parlementaire Regeering waarnaar hij zoozeer had verlangd; en hij gaf een doorslaand bewijs van zijne ingenomen-

heid met dit Kabinet, door nu voor het eerst te stemmen vóór het wetsontwerp betreffende de geheime fondsen. Het beantwoordde echter niet geheel aan zijne verwachtingen. Thiers noemde de kieshervorming eene quaestie van latere zorg, te meer omdat niemand haar geheel afgewezen, maar ook niemand haar onmiddellijk geëischt had. De intrekking van de September-wetten werd bepaald geweigerd en slechts eene wijziging toegezegd, waardoor de berechting van de *attentats* zou worden onttrokken aan de Pairs en overgebracht bij de Assises. Niettemin bleef Barrot dit ministerie steunen en hielp hij zelfs de discussiën over kieshervorming smoren.

Met het optreden van Guizot, de ziel van het ministerie, dat den 29sten October onder voorzitting van Maarschalk Soult tot stand gebracht werd, hernam Barrot zijne vroegere houding. Zoo inschikkelijk Barrot zich betoonde jegens Thiers, zoo hevig, soms heftig, bestreed hij Guizot, acht jaren lang, op het gebied en van de buitenlandsche en van de binnenlandsche politiek.

Gelijk Périer beoogde Guizot bevestiging van het koninklijk gezag, handhaving van de orde binnenslands, van den vrede daarbuiten. Bij Thiers daarentegen stonden Frankrijks eer en grootheid op den voorgrond. Guizot had dan ook den vrede in het programma van het Ministerie geschreven. Reeds bij de eerste ontmoeting van Guizot met de Kamer ontbrandde tusschen hem en Thiers een jammerlijke strijd. Het tractaat van 15 Juli 1840 tusschen Engeland, Pruisen, Rusland en Oostenrijk gesloten, had de aftreding van het ministerie Thiers ten gevolge gehad. Dat tractaat leidde tot eene interventie in het Oosten ten gunste van de Porte en ten nadeele van den Onderkoning van Egypte, den beschermeling van Frankrijk. Het verdrag was tot stand gekomen buiten Frankrijk om, terwijl Guizot gezant was te Londen: reeds werd het tegen Mehemed-Ali ten uitvoer gebracht. Voor een en ander nu stelde Thiers Guizot verantwoordelijk, en deze Thiers.

Daarbij liet ook Barrot zijne stem hooren, om het verderfelijke te doen uitkomen van een debat, waarin Guizot zelfs confidentieele nota's voorlas, welke hij als gezant had ontvangen van Thiers; al zijn toorn kwam op het hoofd van Guizot alleen, dien hij den laatste noemde om den Minister op te volgen, in wiens politiek hij als gezant werd ingewijd.

Guizot zocht het bondgenootschap van Engeland, volgens Barrot ten koste van Frankrijk's eer. Bij een paar tractaten van 1831 en 1833 hadden beide Mogendheden elkander het recht toegekend om elkanders schepen te visiteeren tot wering van den slavenhandel. Guizot sloot een nieuw tractaat, slechts hierin van de vroegere verdragen afwijkende, dat het getal kruisers onbepaald gelaten werd en de grenslijn van visitatie gewijzigd. Dat noemde Barrot een verraad aan het vaderland. Ook de Kamer weigerde hare goedkeuring aan dat tractaat, en veroorzaakte daardoor gedurende een paar jaren eene minder goede verstandhouding tusschen het Engelsche en het Fransche Kabinet.

Na het bezoek van Koningin Victoria aan den Koning gebracht, in 1843, kwamen de legitimisten op de gedachte van eene demonstratie ter eere van den Graaf van Chambord, die zich te Londen bevond. Ongeveer 3000 aanhangers van de Bourbons, waaronder vele afgevaardigden, begaven zich naar Belgrave-Square, waar de Graaf zijn verblijf had, om hem hunne hulde aan te bieden. Toen deze zaak een onderwerp van debat was geworden in de Kamer, en Guizot, tengevolge van Berryer's zinspeling op hetgeen hij in de Honderd dagen had gedaan, die woorden liet hooren: "Ik ben naar Gend gegaan . . .", welke zulk eene geweldige opschudding te weeg brachten, dat hem verder spreken onmogelijk werd, verkreeg Barrot stilte door te zeggen: "Welaan, dat hij zijne schande bekenne, en dat wij den moed hebben om hem ten einde toe aan te hooren!" Onmiddellijk nadat Guizot, nu niet voor het eerst, zijn gedrag had verklaard, besteeg Bar-

rot de tribune, om hem opnieuw te verwijten, dat hij in 1815 met den vreemdeling zich had verbonden om Lodewijk XVIII op den troon te herstellen.

Barrot verlangde, dat Frankrijk's Regeering, aan de beginselen der Juli-revolutie getrouw, in hare buitenlandsche politiek partij zou trekken voor de zaak der vrijheid. Levendig was zijne belangstelling in het lot van de ongelukkige Polen, en het was een zijner grieven tegen Périer, dat deze niets voor hen deed. Toen Périer wegens het misbruik, dat vele uitgewekenen, deels uit Polen die uit de schatkist ondersteuning genoten, van de hun betoonde gastvrijheid maakten, zich genoopt zag in het belang van de openbare orde en rust een wetsontwerp in te dienen waardoor de Regeering de bevoegdheid erlangde om hun eene vaste verblijfplaats aan te wijzen en desgevorderd een langer verblijf op Fransch grondgebied te ontzeggen, sprak Barrot met warme sympathie van de mannen, die in Frankrijk een toevluchtsoord hadden gezocht, omdat Frankrijk hun politiek geloof deelde, als werden zij bedreigd met deportatie *en masse*, gelijk hij het noemde. In 1846 werd Barrot met blijdschap vervuld door het bericht, dat de Polen weder in opstand gekomen waren. De National, welke de tijding behelsde, opende eene inschrijving tot ondersteuning van de zaak der verdrukten. Aanstonds begaf zich Barrot met vele mede-afgevaardigden naar het bureau van dat blad, waar eene commissie werd benoemd om de inschrijving te bevorderen. Intusschen werd die opstand spoedig onderdrukt en gevolgd door de inlijving van Krakau bij Oostenrijk.

Barrot laakte het ten hoogste in Guizot, dat hij zich liet binden door de tractaten van 1815. Het was hem niet genoeg, dat de Koning tegen de inlijving van Krakau had geprotesteerd, en hij betreurde het, dat daarbij de geldigheid van die tractaten was erkend. Niet minder keurde hij het af, dat Guizot den Oostenrijkers de vrije hand liet in Italië. In het begin van 1848

verklaarde hij, dat, wanneer Oostenrijk den aanslag tegen Ferrara mocht herhalen, het voor Frankrijk een onafwijsbare eereplicht zou zijn, desnoods met geweld van wapenen, daartegen in verzet te komen.

Met Barrot trok Thiers gewoonlijk één lijn. Hunne meeningen liepen echter geheel uiteen omtrent de quaestie van het regentschap, voor het geval dat de Graaf van Parijs vóór zijn achttiende jaar den troon mocht beklimmen. Dit punt werd behandeld in 1842, toen de Hertog van Orleans, de troonopvolger, door een' noodlottigen val het leven had verloren. Thiers wilde overeenkomstig 's Konings verlangen den Hertog van Nemours als regent aangewezen zien; Barrot daarentegen wilde het regentschap opgedragen hebben aan de Hertogin van Orleans. De reden van Barrot's voorkeur lag in de impopulariteit van den Hertog, die met zijne absolutistische neigingen, naar men meende, een' verkeerden invloed oefende op het Hof.

Met kracht bestreed Barrot het corruptie-stelsel, dat onder Guizot hoe langer zoo meer werd toegepast. In het begin van 1848 bracht hij de geschiedenis der benoeming van den ontvanger Petit in de Kamer ter sprake, die zijne betrekking vier jaren te voren had gekregen door eene knoeierij, waarin Guizot's secretaris was betrokken. Guizot verdedigde de zaak met er op te wijzen, dat zoo iets niet ongewoon was en noemde haar eene kleinigheid, welke de eer van de discussie niet verdiende. Met verontwaardiging opkomende tegen de voorstelling van de zaak als eene kleinigheid, terwijl de secretaris van dezen minister zich met die schandelijke transactie had ingelaten, stelde Barrot de zedelijke zijde van de quaestie in het licht.

Had Barrot onder het Ministerie Thiers berust in de verdaging van de kieshervorming voor onbepaalden tijd, onder Guizot gedoogde hij die niet; dezen minister riep hij telkens toe: "Spreek niet van ontijdig; de tijd om terug te keeren tot de wet en het

recht is altijd daar." Daar Guizot, steunende op de meerderheid van de Kamer, dien eisch bleef afwijzen, besloot Barrot in 1847 eene openbaring van den volkswil uit te lokken, om langs dien weg zoo mogelijk zijn doel te bereiken. Hiertoe trad hij in overleg met de hoofden der oppositie-partijen, doch aangezien de legitimisten zich niet bij de beweging wilden aansluiten, oordeelde hij het beter de hulp in te roepen van het centraal verkiezings-comité te Parijs. Eene bijeenkomst door Barrot met de leden van dat comité, allen radicalen, en eenige voornamelijk oppositie-leden als Thiers, Duvergier De Hauranne en anderen gehouden, leidde tot dit resultaat, dat eene petitie werd opgesteld, waarbij men, na opsomming van een aantal grieven tegen de kieswet, in aantekeningen toegelicht, op wijziging van die wet aandrong; welke petitie overal verspreid werd ter onderteekening en indiening bij de Kamer. Het eerste middel was alzoo een petitionnement op groote schaal. Vervolgens zou belangstelling in de zaak gewekt worden door groote banketten, waarbij men de quaestie der kieshervorming zou bespreken.

Den 10den Juli 1847 had zulk een banket plaats te Chateau-Rouge bij Parijs; 1200 kiezers en onderscheidene afgevaardigden namen er aan deel. Daar sprak Barrot o. a. deze woorden: "Laat ons openhartig zijn; de Regeering is niet de eenige schuldige. Zijn wij niet onze eigen meesters? Kiezers, ... laat ons inkeeren tot ons zelve; laat ons niet dwaselijk oorzaken zoeken waar zij niet zijn; het kwaad schuilt bij ons; het ligt in de politieke onverschilligheid, in onze teruggetrokkenheid, deels instinct, deels gevolg van onze oude monarchale gewoonten, als het er op aankomt aan de eischen der ware vrijheid te voldoen!"

Hierna werden soortgelijke banketten aangelegd te Macon, Colmar, Straatsburg, Soissons, St. Quentin, Meaux, Rijssel en in nog meer plaatsen, welke meest alle door Barrot werden bijgewoond. Te St. Quentin, waar Barrot het laatst als afgevaardigde

was gekozen, werd hij schitterend ontvangen. Daar sprak hij over politieke immoraliteit, inzonderheid bij de verkiezingen in Frankrijk, door zijne Regeering gedemoraliseerd, hoe langer zoo meer dalende in de achting der volken, tegenover Italië en Zwitserland, bezielde door liefde voor de vrijheid en bereid om daarvoor alles te wagen. Te Meaux verdedigde hij den stelregel: "Le roi règne et ne gouverne pas."

Aan het banket te Rijssel nam Barrot geen deel, omdat hij wist dat Ledru Rollin daar tegenwoordig zou zijn en aan het feest een republikeinsch karakter zou geven. Van dien aard waren de feestbanketten, door de republikeinen en socialisten later georganiseerd. Reeds voor dat dit lid van de uiterste linkerzijde in 1841 zijne plaats in de Kamer had ingenomen, was Barrot met hem en zijne politieke denkbeelden bekend. Ledru Rollin hield namelijk daags voor zijne verkiezing eene redevoering, welke hem eene strafvervolging op den hals haalde, waarbij hij voor de Assises van Maine-et-Loire werd verdedigd door Barrot en drie andere advocaten. In politieke processen bleef Barrot's bijstand veel gezocht. Zoo trad hij ook op als advocaat van de National, welk blad werd vervolgd om een artikel naar aanleiding van de ongeregeldheden, waarvan men den 18den Mei 1831 getuige was geweest. Zijne pleidooien strekten dan niet minder tot bestrijding van de Regeering dan tot verdediging van zijn' cliënt. Doch ter zake. Barrot beoogde met de door hem uitgelokte beweging niets anders dan kishervorming; Ledru Rollin daarentegen wilde zich daarvan bedienen als middel tot omverwerping van de Regeering. Beiden baanden evenzeer, de een desbewust, de ander als met blindheid geslagen, den weg voor de revolutie.

In de troonrede waarmede de Koning den 28sten December 1847 de Kamer opende, was, met het oog op al die demonstratiën, gewag gemaakt van de beroering, "door vijandige of blinde harts-tochten" verwekt. Bij de behandeling van het adres van antwoord

kwamen daardoor de banketten ter sprake, waaromtrent de Minister Duchâtel de verklaring aflegde, dat de Regeering ze beschouwde als ongeoorloofd en in strijd met eene wet van 1790, weshalve zij niet meer zouden worden toegelaten. Hierop nam Barrot het woord. Hij begon met een beroep te doen op precedenten, op algemeene beginselen, op maatschappelijke behoeften, op de zeden. Vervolgens gaf hij zijne verwondering er over te kennen, dat men, met terzijdestelling van de constitutioneele beginselen, door den Koning een aantal afgevaardigden en omstreeks 60000 burgers, die achter hen stonden, had laten censurereen, beleedigen. Hierin zag hij niet alleen eene onvoorzichtigheid, maar een constitutioneel misdrijf. Hij eindigde met de verklaring, dat hij zijn leven had gewijd aan de verdediging van de instellingen wortelende in de revolutie van 1830, waar buiten de maatschappelijke orde slechts door gevaren werd bedreigd, en dat er een verzet, eene omkeering ophanden was, waarvoor slechts de Regeering verantwoordelijk zou zijn.

Bovenbedoeld centraal comité had bepaald, dat een laatste banket zou plaats vinden te Parijs, doch de Prefect van politie verbood dit op grond van de wet door den Minister Duchâtel te voorschijn gehaald. Hierop consulteerde men verschillende advocaten, die eenparig oordeelden, dat die wet in dit geval niet toepasselijk was. Den 13den Februari vergaderde een honderdtal oppositie-leden onder voorzitting van Barrot ter bespreking van de vraag, wat men in de gegevene omstandigheden zou doen. Allen meenden, dat het houden van het voorgenomen banket niet zou zijn in strijd met de wet; doch terwijl sommigen het plan wilden doorzetten, wat hiervan ook de gevolgen mochten zijn, verkozen anderen er van af te zien, maar tevens het mandaat gezamenlijk neder te leggen en zich tevreden te stellen met de agitatie, welke de nieuwe verkiezingen zouden veroorzaken. Het gevoelen van eerstgenoemden behield de overhand, en zoo werd

het banket aangekondigd tegen den 22sten Februari. Het zou worden gehouden in een' tuin aan den Chemin-de-Versailles bij den Arc de triomphe de l'Etoile. In het programma van de feestelijkheid door Marrast gesteld, werd de Nationale Garde uitgenoodigd met de afgevaardigden en kiezers daaraan deel te nemen. Men zou zich vereenigen op de Place de la Madeleine en van daar in optocht trekken naar de Champs Elysées.

Ten einde het dreigende conflict af te wenden trad de Minister Duchâtel, door tusschenkomst van een paar afgevaardigden der conservatieve partij, De Morny en Vitet, in onderhandeling met Barrot. Hij stelde dit voor: het banket zou in zooverre voortgang hebben, dat een commissaris van politie zou verschijnen wanneer de deelnemers waren aangezeten en hun verzoeken zich te verwijderen, terwijl tegen de hoofdpersonen als Barrot en den president van het feest Boissel, proces-verbaal zou worden opgemaakt en eene strafvervolging ingesteld. Barrot en zijne vrienden namen dit voorstel aan. Toen echter den Koning de zaak ter oore kwam en deze Duchâtel zijne ontevredenheid te kennen gaf over die transactie, zag de Minister zich genoodzaakt Barrot te laten weten, dat hij zich zijn laatste woord moest voorbehouden. Te vergeefs beproefde men den Minister te winnen door eene verklaring van het programma, dat niet minder werd afgekeurd dan de manifestatie daarbij geregeld, welke verklaring zou worden gepubliceerd.

In de Kamersitting van den 21sten Februari sprak Duchâtel zijn laatste woord, zeggende, dat de deelnemers aan het banket zich konden vereenigen ter plaatse daarvoor gekozen, maar niet op eene publieke plaats, en dat zij zouden worden vervolgd op grond van de wet van 1790. Barrot voerde nu hiertegen aan, dat men den ontwerpers van het feest oogmerken toeschreef, welke in het geheel niet bestonden, dat men ter wille van eene kwade zaak eene ordelijke en vredige manifestatie voorstelde als

eene oproerige handeling; dat het programma geen oproeping van de Nationale Garde inhield en deze zich ongewapend bij den optocht zou voegen; dat er geen gevaar bestond voor verstoring van de orde, en dat de Regeering zelve door Parijs in staat van beleg te brengen tot tumult aanleiding zou geven. Doch dit alles kon de Regeering niet bewegen om het door haar ingenomen standpunt te verlaten.

Na deze zitting noodigde Barrot eenige leden van de oppositie, waaronder Thiers, ten zijnent. Bij de beraadslagingen daar gehouden trad mevrouw Barrot, die de eer van haren man met het veel besproken banket gemoeid achtte, onverwacht binnen, juist terwijl Thiers de vergaderden aanspoorde om het geheele plan te laten varen tot voorkoming van eene onvermijdelijke botsing met de openbare macht, welke de schromelijkste gevolgen na zich slepen zou, en ontstak door deze raadgeving in zulk een toorn, dat zij Thiers in de hartstochtelijkste taal aanviel, hem verwijtende, dat hij Barrot op een' verkeerden weg zocht te brengen. Dit incident belette echter niet, dat er een besluit werd genomen overeenkomstig den door Thiers gegeven raad. Het besluit werd bekend gemaakt, en als motief werd aangevoerd, dat de Regeering, eerst te kennen gegeven hebbende dat zij behoudens eene strafvervolging zich niet zou verzetten tegen de manifestatie, ten slotte met een verbod tusschen beide was gekomen, zoodat geen andere keuze overbleef dan of met de openbare macht in conflict te komen of de manifestatie achterwege te laten. Men voegde er deze verklaring bij: "Door zich niet naar het banket te begeven doet de oppositie eene groote daad van gematigdheid en menscheijkheid. Zij weet, dat zij eene andere groote daad van manhaftigheid en gerechtigheid heeft te volbrengen." Dit laatste zag op het in staat van beschuldiging stellen der Ministers, waartoe Barrot den volgenden morgen het initiatief nam, doch vruchteloos.

Den 22sten Februari lokte de voorgenomen manifestatie eene groote menigte, zooals het schijnt onbekend met evengemeld besluit, naar de Place de la Madeleine. Vandaar trok het volk in zijne verwachting teleurgesteld door de stad, doch werd toen onder het aanheffen van oproerkreten, op weg naar de woning van Barrot, door de militaire macht uiteengedreven. Den volgenden dag trad het Ministerie af en tijdelijk scheen de orde hersteld, doch des avonds werd eene botsing tusschen het volk en een detachement van de linie-troepen bij Guizot's hôtél geposteerd, het sein van den opstand, welke zou eindigen met het uitroepen van de Republiek.

Nadat Molé de taak om een nieuw ministerie samen te stellen had nedergelegd, belastte de Koning daarmede Thiers, die zich bereid verklaarde, op voorwaarde, dat ook Barrot eene portefeuille werd aangeboden, waarin de Koning slechts noode toestemde. Dit had plaats in den nacht van den 24sten. Van de Tuileriën begaf Thiers zich onverwijd naar Barrot, met wien hij het noodige besprak en in den vroegen morgen 's Konings goedkeuring ging vragen op een door beiden ontworpen regeeringsprogramma en eene lijst van de nieuwe Ministers. Het resultaat van dit onderhoud werd den volke bekend gemaakt bij eene proclamatie door Barrot en Thiers ondertekend, houdende, dat zij belast waren met de samenstelling van een nieuw Ministerie, dat de troepen order hadden om het vuren te staken, dat de Kamer zou worden ontbonden, dat Generaal Lamoricière was benoemd tot opperbevelhebber van de Nationale Garde, en dat het nieuwe Ministerie zou bestaan o. a. uit Barrot, Thiers, Lamoricière, Duvergier De Hauranne. Tegelijkertijd spoedde Barrot zich naar de Boulevards om het verbitterde volk te gaan toespreken en de verzekering te geven, dat nu aan alle billijke wenschen zou worden voldaan. Het was te laat.

Terwijl het volk den strijd voortzette, zag Thiers zich genoopt

den Koning te verklaren, dat de omstandigheden hem te machtig waren en hij de hem opgelegde taak niet kon vervullen. Hierop werd Barrot ontboden, die gezind bleek om de taak van Thiers over te nemen. Doch Thiers had den toestand beter begrepen dan hij. Barrot bevond zich niet lang aan het departement van Binnenlandsche zaken, waarheen hij zich van de Tuileriën had begeven, toen men hem kwam boodschappen, dat de Koning van den troon afstand gedaan en in allerijl Parijs verlaten had, terwijl de Hertogin van Orleans met hare kinderen en den Hertog van Nemours eene toevlucht zocht bij de afgevaardigden. Barrot ontmoette bij zijne komst in de bureau's van de Kamer eenige leden van de linkerzijde, die hem wilden overhalen om met hen de Republiek te proclamereen, doch hij wees hun aanzoek af. In de vergaderzaal deed hij in tegendeel eene poging om de dynastie te redden. Daar zocht hij, even vruchteloos als zes jaren te voren, stemmen te winnen voor het regentschap van de Hertogin. Hij begon onder luide toejuichingen te spreken, doch zijne slotwoorden misten alle uitwerking; zwijgend hoorde men den uitroep aan: "De Julikroon rust op het hoofd van een kind en eene vrouw!" Die kroon lag reeds ter aarde. Eenige oogenblikken later werd de voorloopige Regeering der Fransche Republiek gekozen.

Barrot verwierf eene plaats in de constitueerende Nationale vergadering, den 4^{den} Mei geopend, en werd benoemd tot lid en voorzitter van de commissie belast met eene enquête betreffende de ongeregeldheden van den 5^{den} Mei en den 23sten Juni 1848. Bij de behandeling van het ontwerp eener constitutie voor de Republiek drong hij te vergeefs aan op een' senaat.

Toen Louis Napoleon Bonaparte den 10^{den} December tot President van de Republiek was gekozen, benoemde hij Barrot tot minister van justitie en voorzitter van den ministerraad. Barrot's ambtgenooten waren Drouin De l'Huys, Léon De Malleville, Generaal Ruthières, Tracy, Falloux, Hippolyte Passy, Léon Fau-

cher en Bixio, die met hem de verschillende richtingen in de nationale vergadering vertegenwoordigden.

Toen Napoleon in 1846 van de Regeering vergunning zocht te verkrijgen om het kasteel van Ham, waar hij na den aanslag van Boulogne gevangen gezet was, voor eenigen tijd te verlaten, ten einde zijn vader te bezoeken, die zich in Italië bevond en zwaar ziek lag, behoorde Barrot tot hen, die dit verzoek ten sterkste ondersteunden. Als minister legde Barrot voor den President evenveel welwillendheid aan den dag als vroeger voor den gevangene van Ham. Te veel naar de meening zijner ambtgenooten. Zoo wilde Barrot den President overeenkomstig diens verlangen de processtukken betreffende den aanslag van Straatsburg overgeven, terwijl de andere ministers slechts de inzage van die stukken wilden toestaan.

Had Barrot te strijden in den ministerraad, niet minder in de Nationale vergadering. Terwijl Oostenrijk in 1849 de revolutionaire partij in Italië trachtte te onderwerpen en de Romeinsche Republiek bedreigde, drong vooral de Bergpartij, doch ook Billault met vele andere gematigden, op eene oorlogsverklaring aan. Hoe gaarne Barrot aan dit verlangen zou hebben voldaan, Frankrijk's toestand gedoogde het niet. Men vond de Regeering dan ook niet gezind zulk een' oorlog te beginnen, en daarom bepaalde men zich hiertoe, haar te machtigen om een leger naar Noord-Italië te zenden, ingeval dit noodig mocht blijken voor de eer van Frankrijk en de handhaving van Sardinië's integriteit. En er werd een leger gezonden, doch naar Rome. Het schijnt dat Napoleon's politiek dit medebracht. In de Nationale vergadering verklaarde Barrot, dat de expeditie ten doel had bij de crisis, welke te Rome aanstaande scheen, Frankrijk's invloed aldaar te bewaren en de Franschen daar gevestigd te beschermen. Eene restauratie van den Paus, zoo verzekerde hij, zou in geen geval plaats hebben zonder medewerking van de Fransche Regeering, noch ook op eene

wijze strijdig met hare beginselen. Het eigenlijke doel van de onderneming werd door Generaal Oudinot bij zijne landing te Civita Vecchia, misschien onvoorzichtig, geopenbaard; hij zeide gekomen te zijn om den Paus te herstellen, doch niet het despotisme. Barrot geraakte hierdoor in groote verlegenheid. Toen Oudinot voor Rome, krachtig verdedigd door Garibaldi, het hoofd gestooten had, brak in de Nationale vergadering de storm los. Men verweet het Ministerie, dat het de afgevaardigden had bedrogen, men eischte mededeeling van Oudinot's instructiën en verklaarde het Ministerie verantwoordelijk voor de geleden nederlaag. Barrot poogde het Ministerie te verdedigen door te zeggen, dat de Oostenrijkers naar Rome op marsch waren en men verplicht was geweest te intervenieeren, om de vrijheid der Romeinen in bescherming te nemen tegen de reactie, welke op 's Pausen herstelling kon volgen. Geen wonder voorwaar, dat de vergadering met deze verklaring geen genoegen nam. Toen op voorstel van Barrot de berechting van het Mei-oproer was opgedragen aan het Hoog Gerechtshof, daarna bij de Constitutie ingesteld, had Ledru Rollin, het hoofd van de Bergpartij, er op aangedrongen om de Ministers, die zulk een voorstel durfden doen, in staat van beschuldiging te stellen. Hij deed dit ook nu en wilde ditmaal den maatregel toegepast zien zoowel op den President als op zijne Ministers; tevens stelde hij voor, de Romeinsche Republiek te erkennen. Dit laatste, meende Barrot, zou, terwijl de Fransche troepen onder de muren van Rome tot wijken gedwongen waren, eene laagheid vzijn. De discussiën eindigden met verwerping van Ledru Rollin's oorstellen en afkeuring van de handelwijze der Regeering. De expeditie kwam nog eens ter sprake naar aanleiding van de boodschap van den President. Ledru Rollin herhaalde zijn voorstel tegen President en Ministers, doch wederom te vergeefs. Barrot drong er toen op aan, dat men slechts hierop bedacht zou zijn, hoe de nederlaag het best kon worden gewroken, en

deed een beroep op de vaderlandsliefde der afgevaardigden.

Tegenover Périer en Guizot had de afgevaardigde Barrot steeds de theorie verdedigd, dat oproerige elementen het best werden bedwongen door zedelijke middelen; reactionaire maatregelen vonden in hem ten allen tijde een' bestrijder. De Minister Barrot verloochende die theorie geheel. Toen Ledru Rollin in Juni een' opstand trachtte te verwekken te Parijs en er eenige barricades verzezen, werd het opzet op de gewone wijze door de militaire macht verijdeld. Op geen andere wijze werden de daarna gevolgde oproeren te Rheims, Bordeaux en elders gedempt. Onverwijld werd aan de Nationale vergadering een wetsontwerp voorgelegd, waarbij aan de Regeering voor den tijd van een jaar de bevoegdheid werd verleend om alle staatkundige vereenigingen te ontbinden. Het ontwerp werd den 19^{den} Juni aangenomen, en Barrot maakte van deze wet een ruim gebruik. Parijs en de naburige departementen werden door de Vergadering op voorstel van de Regeering in staat van beleg verklaard. De artillerie der Nationale Garde, voor een deel in Ledru Rollin's onderneming betrokken, werd ontbonden. De drukkerijen van sommige bladen werden vernield, en toen deze niettemin bleven verschijnen, werden zij verboden. Den afgevaardigden, die dat alles afkeurden, antwoordde Barrot, dat zulke buitengewone maatregelen noodig waren tot bestrijding van de onverzoenlijke vijanden der openbare orde en rust. Ten slotte werd nog een wetsontwerp tegen de pers ingediend.

In het begin van October moest de ongelukkige expeditie naar Rome weder op het tapijt komen. De stad was in Juli ingenomen door Generaal Vaillant, en nu had de Regeering nieuwe fondsen aan te vragen voor het bezettingsleger. Intusschen had de Paus, blijkens zijn' brief aan den President, niet de minste geneigdheid om de hervormingen in te voeren, waarop de Fransche Regeering en de President persoonlijk had aangedrongen. Het Ministerie zag

hierin eene beleediging, doch oordeelde het best in de zaak te berusten en zocht ook de Nationale vergadering hiertoe te bewegen, door het te doen voorkomen als bevatte 's Pausen schrijven eene toezegging van de verlangde hervorming. Barrot moest wederom de politiek van de Regeering in deze verdedigen en werd evenals vroeger ondersteund door Thiers. De gevraagde som werd ten slotte toegestaan.

Doch de dagen van Barrot's ministeriële leven waren geteld. Reeds den 11^{den} October werd het Ministerie ontslagen en Barrot's broeder Ferdinand aan het hoofd van het nieuwe Kabinet geplaatst. Odilon nam zijne plaats bij de afgevaardigden weder in en ijverde, overeenkomstig den wensch van den President, voor eene herziening van de Constitutie, waarop in eene menigte petitiën, het gevolg van de reis van den President in de oostelijke en westelijke departementen, werd aangedrongen. De meerderheid van de Nationale vergadering had goede redenen om die herziening voorloopig uit te stellen. Barrot echter meende, dat de gebreken van de Constitutie niet te loochenen waren en men daarom aan de publieke opinie gehoor moest geven; dat men verkeerd deed met zich tegen herziening te verzetten om eene eventueele herkiezing van den President, want dat men zoo doende dezen te veel gewicht toekende en gebrek aan vertrouwen in zichzelf en in de natie verried.

Toen Barrot bij den staatsgreep van den 2^{den} December 1850 des morgens den toegang tot de vergaderzaal der afgevaardigden door troepen bezet vond, bracht hij met eenige afgevaardigden aanstonds een protest in schrift, doch vernemende, dat een groot getal van hunne medeleden bijeen waren in de mairie in de Rue de la Grenelle-St.-Germain, besloten zij eveneens daarheen te gaan. In die vergadering deed men meer dan protesteeren; men wilde den President en zijne medeplichtigen in staat van beschuldiging stellen, een legioen van de Nationale Garde

oproepen ter verdediging van de afgevaardigden en Maarschalk Magnan bevelen met zijne troepen zich ter hunner beschikking te stellen. Doch terwijl men hierover beraadslaagde verschenen er eenige commissarissen van politie; de mairie werd ontruimd en Barrot met al de overigen tusschen eene dubbele rij bajonetten naar eene kazerne gevoerd. Van daar werden de gevangenen naar de forten of naar gewone gevangenhuisen overgebracht. De meesten, ook Barrot, herkregeren reeds den volgenden dag hunne vrijheid.

Hier bereikte Barrot het einde van zijne politieke loopbaan. Sedert leefde hij stil, deels te Parijs, deels op zijn buitengoed te Bougival. Van zijne liefde voor de Polen gaf hij nog een bewijs door lezingen in de Salle Martel te Parijs gehouden. In 1861, derhalve op zeventigjarigen leeftijd, schreef Barrot eene brochure: "De la décentralisation et de ses effets", waaruit bleek, dat hij niet was vervreemd van de politiek. Hij stierf op den 6den Augustus 1873.

Barrot was ruim bedeed met de gave der welsprekendheid en had daaraan het allermeeft zijne vermaardheid als advocaat te danken. Zijn gedachtengang was soms verre van streng logisch, en van politiek doorzicht gaf hij zeer weinig blijk. Moge hij wel eens gedreven zijn door zucht naar eer en populariteit, het getuigenis door zijn' grooten politieken tegenvoeter Guizot omtrent hem afgelegd, verbiedt allen twijfel aan zijne eerlijkheid en goede trouw¹.

---

¹ Zie Guizot. Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, II, p. 129.

W KAULBACH

WILHELM VON KAULBACH.

(Geb. te Arolsen 1805, overleden te München 1874).

Op den laatsten Februari van het jaar 1874 vierde Wilhelm von Kaulbach zijn vijf en twintigjarig jubilé als directeur der Akademie van schoone Kunsten te München. Met lauweren omkranst, gevierd en bewonderd om de kracht, de poëzie, de stoutheid van zijn toov'rend penseel, vol levenslust en plannen voor de toekomst, stond hij destijds op het toppunt van zijn roem. In de ouderlijke woning had hij reeds vroeg kennis gemaakt met kommer en ontbering, maar met al de beslistheid van een veerkrachtigen geest had de jeugdige knaap, als tarte hij de wereld, tot zichzelf gezegd: ik *wil* gelukkig worden. Onversaagd had hij den handschoen dien het lot hem toewierp opgenomen, en in het tweegevecht was hij overwinnaar gebleven. Kaulbach *was* gelukkig geworden!

Zes dagen na zijn jubilé sloopte de cholera binnen weinige uren het nog krachtige lichaam van den negen en zestigjarigen kunstenaar, en op den 7den Maart verloor Duitschland den grootsten

zijner hedendaagsche schilders, die de Duitsche kunst met meer dan een meesterstuk van zeldzame waarde verrijkt heeft en wiens naam naast, in menig opzicht tegenover dien van Cornelius, verbonden blijft aan de monumenteele schildersschool van München.

Waren Kaulbach's eerste levenservaringen wel geschikt om hem van de kunstenaars-loopbaan terug te houden, — van den anderen kant werd de ontwikkeling van zijn talent door den tijd waarin hij leefde krachtig bevorderd.

Sinds de 18e eeuw, aangevoerd door Lessing en Herder, ook op het gebied der kunst met den conventioneelen sleur gebroken had, was in Duitschland een tijdperk van krachtig opgewekt leven voor de kunst in al hare uitingen aangebroken. Ook voor den kunstenaar eischte men het recht om met vrije voeten op Gods schoone aarde te staan. Pegasus wierp — dikwijls onstuimig genoeg — het juk der traditie af, hij verliet het platgetreden spoor der routine, om op eigen wieken te drijven en zijn eigen, vaak avontuurlijken weg te kiezen. Kunst, heette het, en te recht, is genialiteit. Ze is eene roeping, geen handwerk; idealisme en poëzie, geen aangeleerde techniek naar schoolsche regels, nog veel minder een rammelen met woorden en tonen, een knoeien met verwen en leem. Haar geheim ligt in de persoonlijkheid van den kunstenaar, in de diepte, den omvang, den rijkdom van zijn gemoed, en in de kracht en de levendigheid waarmede zijne verbeelding een zinnelijken vorm, eene tastbare gedaante, kleur en klank weet te geven aan de indrukken die hij van de wereld en het leven ontvangt. Voortgekomen uit het meest individueele in den mensch, zijn gevoel en fantasie, behoort de kunstenaar in het schoone dat hij schept zichzelf, zijn innigst zieleleven, zijne reinste en beste gedachten te geven. Hetzij hij de mengeling der kleuren, of de harmonie der tonen, of de muziek der taal maakt tot het voertuig voor zijn gemoed, altijd zijn het *zijne* gewaarwordingen, *zijne* indrukken, *zijne* aspiraties die hij in beeld

brengt, of toovert op zijn doek, of uitstort in zijn lied. Op het edel metaal dat hij munt, behoort zijn eigen naam te staan. Terwijl de ontdekkingen der wetenschap in zeker opzicht het onpersoonlijke eigendom der menschheid zijn en een grondslag vormen waarop volgende geslachten kunnen voortbouwen, is en blijft elk kunstwerk het persoonlijke eigendom van zijn schepper. Rafael's Madonna kunt gij niet nascheppen, en om Shakespeare's Hamlet te kunnen dichten, zou men Shakespeare zelf moeten zijn. Mozart kan Beethoven's Fidelio en Beethoven kan Mozart Zauberflöte niet componeeren. Zoo is elk kunstwerk eene wereld op zichzelf, waarop de geest van den schepper zijn eigenaardigen stempel drukt. Daarom geen schoolsche regels meer! Ook als hij staat tegenover de werken der grootmeesters behoort de kunstenaar nooit te vergeten, dat hij zichzelf moet zijn. Hij moge zich van hun geest doordringen, zich aan hun geestdrift verwarmen, maar als hij schept, dan moet zijn werk ook zijn *eigen* werk zijn, geen copie van een, zij het ook nog zoo voortreffelijk model. Frischheid, leven, oorspronkelijkheid, kracht, poëzie was de eisch dien men stelde, de maatstaf dien men gebruikte.

't Is zoo, die frischheid trad somtijds op in vormen die zonderling genoeg waren, die oorspronkelijkheid vermeidde zich maar al te vaak in wonderlijke geniesprongen, die kracht ontaardde bij menigeen in ruwheid, die poëzie verliep in ziekelijke sentimentaliteit, en meer dan een "*Kraftgenie*" had zich van de schoolsche routine slechts geëmancipeerd, om uit louter originaliteit "een kwast op eigen hand" te worden. Toch was door de beweging die zich met de luidruchtigheid van *Sturm und Drang* een weg gebaad had, het terrein gezuiverd en een nieuw tijdperk van bloei voor de Deutsche kunst ingeleid.

Ook de schilderkunst ondervond haar invloed. In het begin onzer eeuw heerschte aan de Deutsche akademies voor schoone kunsten nog altijd het Fransche eclecticisme, dat, volleerd in ana-

tomische kennis en technische vaardigheid, zijn gemis aan poëzie en conceptie poogde te verbergen door hier een fraaijen arm, gindsch een schoon gelaat, elders eene breed gebouwde borst zonder organiseerende idéé te copieeren. "Ik heb," schreef Carstens in 1793 uit Rome, "hier de tentoonstelling der Fransche akademie bezocht, maar gedachteloozer schilderijen heb ik nooit gezien. Deze kunstenaars schijnen niet te kunnen begrijpen, dat kunst de taal van het gevoel is, die spreekt als woorden te kort schieten, dat zij op aanschouwelijke wijze gedachten moet uitdrukken, dat zij eene taal is, gericht tot verstandigen en niet tot dwazen. In de techniek der kunst hebben deze lieden het ver gebracht, en het schijnt wel dat zij van oordeel zijn dat de geheele kunst in technische vaardigheid bestaat."

Het verzet tegen de gedachtelooze routine, dat op het gebied der letterkunde reeds zulk een ruimen omvang verkregen had, moest zijn invloed natuurlijk ook op de schilderkunst doen gevoelen. Rome, der hoogeschool der kunst, werd de bakermat; de beroemde Cornelius de grondlegger eener nieuwe richting. Nadat hij gedurende eenigen tijd leerling op de schilder-akademie te Dusseldorf geweest was, werd hij door den toenmaligen directeur Peter Lan-ger ontslagen. Het ontbrak, volgens hem, Cornelius ten eene-male aan talent, en hij gaf aan zijne moeder den raad om haar zoon voor een handwerk op te leiden. Teleurgesteld maar niet ontmoedigd, bleef Cornelius nochtans zijne roeping volgen. Toen hij zich gedurende eenige jaren, eerst te Dusseldorf, daarna te Frankfort geoeffend had, vertrok hij naar Rome, waar hij zich aansloot aan den kleinen kring van Duitsche schilders, die in het klooster van St. Isidorus, hetwelk tijdens de Napoleontische oorlogen door de barrevoetgangers verlaten was, hun intrek genomen hadden. Schertsender wijs noemden ze elkander: Kloosterbroeders. Intusschen, die scherts had tegelijkertijd een ernstiger be-teenkenis. Onder aanvoering van "hun Romeinschen hoofdman

Cornelius" verdiepten de kloosterbroeders zich in de studie der middeleeuwsche schilderkunst. De groote werken der Renaissance in de 15^e en 16^e eeuw boezemden hun eene vurige bewondering in. Dáár vond men hetgeen bij de levende meesters te vergeefs gezocht werd: diepte van opvatting, warmte, verheffing, poëzie, gepaard met reinheid en eenvoud van vorm. De Renaissance had de kunst tot eene zeldzame hoogte van bloei opgevoerd, omdat zij aan de oudheid de schoonheid en de volkomenheid van den vorm ontleende, — maar het was toch de geest van Dante, die met zijne "Divina Comoedia" de geheele middeleeuwen doordrong van Giotto af, wiens persoonlijke vriend hij was, tot Rafael en Michel-Angelo toe. In den antieken vorm hadden de groote meesters hunne eigene idealen en aspiraties uitgedrukt, en het waren juist die idealen, die de Duitsche schilders te Rome het meest boeiden. De wonderbaar poëtische wereldbeschouwing der middeleeuwen scheen zoo onweerstaanbaar te zijn, dat het enthousiasme der kloosterbroeders voor de middeleeuwsche kunst, evenals op het gebied der letterkunde met Fr. Schlegel het geval geweest was, al spoedig verliep in een dwepen met den middeleeuwschen godsdienst, in een terugkeeren tot het Katholicisme dat een Giotto en Michel-Angelo geïnspireerd had. Overbeck gaf in 1843 het sein tot die bekeeringszucht, die weldra een besmettelijk karakter zou aannemen. De kunstenaar moest volgens hem zijn penseel geheel in den dienst stellen van het geloof; geen hoogere eerezucht mocht hij kennen dan met versmading van alle kleurenpracht en wereldsche praal de groote ideeën van het Katholicisme te symboliseeren. In de verklaring van zijne beroemde allegorische schilderij: "*De triomf van den godsdienst in de kunsten*", veroordeelt hij elk kunstwerk waaruit geen godsdienstige gedachte spreekt. "Immers, de kunst is van goddelijken oorsprong en slechts die kunst is haar naam waardig, die het katholieke geloof verheerlijkt." Nu was, volgens Overbeck, de hoofdgedachte

van het Katholicisme: wereldverachting, een dooden des vleesches, een onderdrukken van alle zinnelijkheid, een vlieden van de begeerlijkheden der oogen, en het was de verhevene, we zouden bijna geneigd zijn om te zeggen: de onmogelijke taak van den kunstenaar, om zich niet meer te richten tot de zinnelijkheid, tot het oog en de verbeelding, door bevallige lijnen en vormen, door plastische schoonheid en sprekend coloriet, maar om de ideën des geloofs in een zooveel mogelijk etherisch lichaam tot den geest zijner tijdgenooten te brengen. Met andere woorden: de kunst moest ophouden zinnelijke schoonheid te zijn. Zelfs Rafael met zijne frissche, schoone figuren, tintelende van gezondheid en leven, kon nu geen genade meer vinden in de oogen van dezen mystieken kloosterbroeder. De groote Florentijn verreesde te veel heidensche bestanddeelen, te veel zinnelijkheid en wereldsch schoon. Immers de kunst had bij Rafael niet bestaan in den dienst van het Katholicisme, maar omgekeerd had hij aan het geloof slechts de stof ontleend die hij verwerkte om zijn eigen doel, het schoone, te bereiken.

Al was Cornelius zelf katholiek en innig godsdienstig tevens, toch wist hij zich vrij te houden van de romantische zwelgerijen zijner kloosterbroeders. Tegenover "de ziekelijke sentimentaliteit, de Madonnenzucht en de Undinenzwermery zijner dagen", wees hij telkens op de studie der ouden als het eenige geneesmiddel, en toen, ongeveer het jaar 1818, de bekeering zijner protestantsche kloosterbroeders tot de Katholieke Kerk een onrustbarenden omvang verkreeg, dreigde hij terstond tot het Protestantisme te zullen overgaan, indien nog ééne bekeering onder hen plaats had. Wel was het geloof een belangrijk, een schier alles beheerschend bestanddeel van zijn talent, maar hij bleef toch het grootste gedeelte van zijn leven vrij van kerkelijke bekrompenheid. Toen men hem vroeg of hij in zijn beroemd "Laatste Oordeel" Luther niet behoorde te plaatsen onder de veroordeelden in de hel, was zijn

antwoord: *Goed, maar dan met den Bijbel in de hand, opdat de duivel voor hem siddere.* Zoo bewaarde zijne gezonde natuur en zijn ruime blik hem voor eenzijdigheid, en behield hij een geopend oog voor de poëzie die ook buiten de kathedralen van van het Katholicisme wordt aangetroffen. De mythologiën der oudheid, het Nibelungenlied, Göthe en Shakespeare bevatten voor hem, evenzeer als de Bijbel en het dogma, eene stof die hij dichtertlijk verwerkte op zijn doek.

In één opzicht nogtans was Cornelius een "kloosterbroeder" gebleven. Evenals Overbeck legde hij allen nadruk op den inhoud. De schilderkunst moest poëzie, uitdrukking van ideeën, symboliek, eene op doek gebrachte metaphysica zijn. Gezwoeren vijand van alle jacht op effect, afkeerig van den heerschenden bombast, die achter een vloed van groote woorden of door eene eclectische mengeling van lijnen en kleuren hare armoede aan gedachten poogde te verbergen, was de kunstrichting, wier baanbreker hij werd, tot in merg en been eenzijdig idealistisch.

Onmiskénbaar had hij eene zeer hooge opvatting van de roeping der kunst. Er lag iets priesterlijks, in den goeden zin van het woord, over dezen rijk begaafden Muzenzoon. Ernst zonder affectatie was de grondtrek van zijn karakter. Voor het ridicule en karakteristieke, dat Kaulbach zoo meesterlijk wist aan te grijpen, had hij weinig oog. Waar hij humoristisch wilde zijn, verviel hij tot het komische. Breede concepties en groote ideeën, dat was de wereld waarin hij zich bij voorkeur te huis gevoelde. De kunstenaar, hij zij dichter, musicus of schilder, moest in de eerste plaats poëet zijn. Hij spreekt tot zijne tijdgenooten, omdat hij werkelijk iets te zeggen heeft. Hij moet spreken, ook al zou niemand naar hem luisteren. De inwendige noodzakelijkheid is hem opgelegd wanneer de geest over hem vaardig wordt, en de Muzen in het sijnbesnaarde speeltuig van zijn gemoed gegrepen hebben.

^t Gaat den kunstenaar als Kaulbach met zijn "Hunnenslacht".

Toen hij Cornelius mededeelde, dat hij zwanger ging van het plan om de fantastische legende op het doek te brengen, en een "Geisterslacht" te schilderen, werd de stoute poging hem door den meester ten ernstigste ontraden. "Goed," antwoordde Kaulbach, "dan zal ik de "Hunnenslacht" voor niemand anders schilderen dan voor Kaulbach."

Heeft de kunstenaar niets te zeggen dat ons aangrijpt, dat ons verheft, dat ons kracht en warmte mededeelt, weet hij niet verder te zien, helderder te lezen in het geheimzinnige boek van natuur en leven dan de groote menigte, die de letters wel spellen, maar de ideale gedachte niet begrijpen kan, dan wenden we ons met weezin af van den tooneelkoning wiens gansche majesteit uit geleenden theaterpronk bestaat, en we spotten met den ingebeelden profeet, die denkt dat hij boven zijne tijdgenooten staat, omdat hij zich geoefend heeft in de kunst van steltenloopen. Geheel in overeenstemming met deze hooge eischen, die hij den kunstenaar stelde, waren zijne denkbeelden omtrent de roeping die de kunst in het volksleven moest vervullen. In plaats van de afhankelijke gunsteling van de pronkzucht der grooten te zijn, of zich te vernederen tot de goedwillige dienaar van een vluchtig genot, moest zij met haar veredelenden en reinigenden geest het geheele volksleven doordringen. Uit den eigen geest van het volk gegrepen, moest zij een nationaal karakter dragen, terwijl de kunstenaar, kind van zijn tijd, maar tevens, meer dan dat, ook de profeet van zijn tijd behoorde te zijn, die uitdrukking geeft aan de idealen en aspiraties die onbestemd en nevelachtig in de harten zijner tijdgenooten sluimeren. Zou de kunst deze taak kunnen volbrengen, zou zij een opvoedend element in het volksleven worden, dan moesten hare werken, in plaats van de private bezitting der rijke liefhebbers te zijn, publiek eigendom worden, en de monumenteele fresco-schilderkunst, zooals die tijdens de Renaissance in Italië van Giotto tot Rafael gebloeid had, in Duitschland weer

ingevoerd worden. "Zoo zou de kunst hare hooge roeping kunnen vervullen; en van de muren der Domkerken, der stille Kapellen, der eenzame Kloosters, van Raadhuis en Beurs spreken tot den geest van het volk, en aan dit geslacht verkondigen, dat het oude geloof, de oude liefde en de oude kracht der vaderen weer ontwaakt, en de Heer 'onze God met zijn volk verzoend was'".¹

De politieke gebeurtenissen werkten de verwezenlijking van Cornelius' wenschen in de hand. De Napoleontische overheersching had den sluimerenden nationalen geest wakker geschud, en toen het lot van Europa bij Waterloo beslist was, herleefde, met de liefde voor het vrij gevochten vaderland, ook de zin voor vaderlandsche zeden en kunst. Niebuhr, Pruisisch zaakgelastigde te Rome, bewonderde het genie van Cornelius, en poogde zijne regeering te bewegen om de oude schilder-academie te Dusseldorf weer op te richten en hare leiding aan Cornelius toe te vertrouwen. Schier gelijktijdig bezocht Ludwig, destijds kroonprins van Beieren, Rome, waar hij in vurige geestdrift ontvlamde voor "zijn Cornelius, dat groote dichtelijke schildersgenie, dat op adelaarswieken de zon te gemoet snelt". Terwijl Cornelius met den Prins eene overeenkomst sloot om binnen eene bepaalde tijdruimte de Glyptotheek te München met eene reeks fresco's, aan de Grieksche goden- en heroënsagen ontleend, te versieren, ontving hij tegelijkertijd, op herhaalde aanbeveling van Niebuhr, zijne benoeming tot directeur der Akademie van schoone kunsten te Dusseldorf.

Zoo had de nieuwe kunstrichting eensklaps een vasten bodem veroverd in het Duitsche Vaderland. De Pruisische regeering plaatste Cornelius aan het hoofd eener school, en prins Ludwig van Beieren stelde hem op vorstelijke wijze in de gelegenheid om het fresco-schilderen in te voeren.

De liefde, de hartstocht, bijna zeide ik de manie van het

¹ Brief van Cornelius aan Görres, in Forster's Gedenkbuch von Peter von Cornelius. Berlin 1874.

Beiersche hof voor kunst was destijds schier onbegrensd. Geen geldelijke offers waren te groot. Op ruime schaal werden allerlei omvangrijke werken op touw gezet. De Glyptotheek, de nieuwe Pinakothek, de Ludwigskerk, in één woord, gansch München moest met fresco-schilderingen versierd, en aldus in een Duitsch Rome herschapen worden. De Prins hield persoonlijk toezicht op de uitvoering der werken, hij bezocht de schilders in hun atelier; in rijm en onrijm¹ gaf hij lucht aan zijne vurige bewondering:

¹ Ziehier een der berijmde lofuitiugen van koning Ludwig van Beieren.

Sey herzlich uns willkommen! grözter aller Meister
 Von allen die jetzt auf der Erde leben!
 Dir ward die Kunst, die himmlische gegeben
 Gehörest zu den herrlichsten der Geister.

Zum Höchsten eilte rasch dein rastlos streben,
 Schwangst dich zum Ideal, du Kuhner, Dreister,
 Du frühe nach dem einz'gen Rom Gereister,
 Zum Ewigen dich mächtig zu erheben.

Du hast den ew'gen Lorbeerkrantz errungen
 Den selbst die Muse um dein Haupt geschlungen,
 Das von dem Strahl, dem heiligen, durchdrungen.

Wir dürfen jetzt den Unseren dich heissen,
 Dich zu besitzen uns begunstigt preisen,
 Mit Stolz auf Dich den unerreichten weisen.

¹ Gedicht werd door den koning in 1862 vervaardigd, toen hij vernomen had, dat Cornelius, destijds te Rome, het voornemen had opgevat om, bij zijn terugkeer in Duitschland, zich te München te vestigen. Overigens schijnt de kunstliefde van koning Ludwig meer vurig dan scherpzinnig geweest te zijn. Reeds gedurende twintig jaar had Cornelius aan het hoofd der Münchener akademie gestaan, toen koning Ludwig tot de ontdekking kwam, "dat Cornelius toch eigenlijk niet schilderen kon." Toch is eene opzettelijke verwaarloozing van effect en coloriet een der meest in het oogvallende kenmerken zijner idealistische richting.

voor "*zijn groot dichterlijk schildergenie Cornelius*", en toen, met den dood van Peter Langer, Cornelius in 1824 de leiding der Dusseldorfer akademie met het bestuur der Münchener schilderschool verwisselde en nu geheel aan Beieren toebehoorde, schreef de koninklijke enthousiast van uit Rome in vervoering: *ganz, ganz unser, wenn dieses Cornelius ist, dann ist's fùrtrefflich!*

Bewonderd door zijn volk, gesteund door de geestdrift van Prins Ludwig, omringd door eene keurbende van leerlingen, die met onbegrensden eerbied tegen den grooten meester opzag, aanvaardde Cornelius de leiding der Dusseldorfer akademie en de uitvoering der fresco's te München.

Onder de jeugdige talenten, die hem daarbij behulpzaam waren en van wie hij groote verwachtingen koesterde, bekleedde de jeugdige Kaulbach eene eerste plaats. Geen wonder! Kaulbach was bestemd om zijn evenknie, zijn meerdere wellicht, in menig opzicht zeer zeker zijn tegenvoeter te worden.

De beweging op het gebied der Duitsche schilderkunst, die wij zoo even in vluchtige omtrekken schetsten, oefende natuurlijk een gunstigen invloed op de ontwikkeling van Kaulbach's talent. Doch van den anderen kant — we stipten het reeds met een enkel woord aan — was hetgeen hij in zijne vroege jeugd hoorde en zag wel geschikt om hem van de kunstenaars-loopbaan terug te houden.

Hij wilde *gelukkig* worden. Zeker geen onnatuurlijke wensch — vooral indien men in het ouderlijke huis het ongeluk zoo van nabij gekend heeft als Kaulbach. Reeds als kind koesterde hij den wensch om schilder te worden. Maar tegenover dat gevoel van roeping stond zijne begeerte naar geluk. Lag het geluk werkelijk op den weg der kunst...? De nood en ellende, die hij in het ouderlijke huis had gezien en ondervonden, maakten het antwoord op die vraag wel niet twijfelachtig. Ook Kaulbach's vader was

schilder, wel een mislukt talent, tevens goudsmid, horlogemaker en graveur, — maar het kind ziet de gebreken der ouders niet; hun kommer en zorg gevoelt het daarentegen des te dieper.

Doch laat Kaulbach zelf spreken en u op de eigenaardig sobere en plastische wijze, die schilders pleegt eigen te zijn, eenige herinneringen uit zijne jeugd mededeelen.

In 1854 had hij te München een eigen huis en tuin gekocht. Toen zijn vriend en bewonderaar, Eduard Schüller, zijne ingenomenheid met dien aankoop betuigd had, zeggende: "Voortreffelijk! want de mensch moet toch een tehuis hebben", — was Kaulbach plotseling stil geworden, overstelpt door een stroom van herinneringen uit zijne kinderjaren.

"Ja!" hervatte hij, na gedurende eenige oogenblikken in gedachten verzonken geweest te zijn, "een eigen huis — dat wilde ik hebben, en weet ge waarom...? Toen ik als kind met mijne arme ouders van plaats tot plaats trok, gevoelde ik zoo diep, dat wij nergens recht te huis waren. Als ik mijne schoolmakkers over hunne grootouders en tantes, en over de bezoeken die ze hun zouden brengen hoorde spreken, overviel mij telkens de pijnlijke gedachte dat ik, behalve mijne arme ouders, zoo niemand in de wereld had die zich over mij bekommerde. Toen dacht ik telkens: de mensch moet toch een tehuis hebben."

"Uit mijne kinderjaren", vervolgde hij daarna, "herinner ik mij nog eenige gebeurtenissen die een beslissenden invloed op mijn leven geoeffend hebben. Eens was ik als een kleine jongen met mijn vader naar Crefeld gegaan. Hij was zonder werk en hoopte daar met portretschilderen voor de kleine burgerij iets te verdienen. Vermoeid en uitgeput kwamen wij aan. Mijn vader bestelde in eene herberg wat eten voor mij. Hij zelf gebruikte niets, maar ging weg om te zien of er werk voor hem was. Na verloop van eenigen tijd kwam hij ontstemd terug, zonder iets te zeggen. Hij betaalde mijn klein ontbijt, maar zelf gebruikte hij

weer niets. Het weinige geld dat hij bezat, had ik verteerd. "Wij gaan verder," zeide hij tot mij; "hier geeft het ook al niets."

"Wij gingen de stad uit door de brandende middagzon langs den stoffigen straatweg. 't Was zondag. Rijke kooplieden in hunne equipages, heeren te paard en net gekleede wandelaars gingen ons voorbij. Zwijgend vervolgden wij onzen weg. Op eens bemerkte ik dat mijn vader hevig weende. Dat had ik nog nooit gezien, en verwonderd vroeg ik: "Vader, waarom schreit gij?" "Ik schrei, mijn jongen!" antwoordde hij, "omdat wij zoo ongelukkig zijn. Al deze menschen zijn gelukkig, — wij alleen niet. Indien zij wisten hoe ik te moede ben, misschien zouden zij mij iets laten verdienen."

"Toen", vervolgde Kaulbach lachend, terwijl hij Schüller met stralende oogen aanzag, "toen zeide ik tegen mijzelven: gij *moet* gelukkig worden. Gelukkig, ja gelukkig *wilde* ik worden. Ik had de ellende van te nabij gezien, ik wist wat zij was, en van dat oogenblik af had ik geen andere gedachte dan gelukkig te worden. En — ik ben het ook geworden. Ik heb een tehuis. Wat kan ik meer verlangen? Al het andere beteekent niets in vergelijking daarmede. Ik heb eene voortreffelijke vrouw, lieve kinderen, een eigen huis en bezitting. Wat beteekent roem bij tijdgenoot en nakomeling? Dat alles is misschien slechts een droom. Ik ben gelukkig."

Zie hier nog een tweede herinnering uit Kaulbach's jeugd, met zijne eigene woorden geschetst. ¹

"Eens kwam een arm schilder te Mülheim, waar wij destijds woonden. Evenals mijn vader, reisde hij het land af om portretten te schilderen. Zijn talent was gering. Mijn vader, hoe arm ook, noodigde hem uit om bij ons te blijven. Zijne voeten waren doorgeloopt, — mijne moeder verbond ze. Wij deelden met hem

¹ Deutsche Rundschau, Heft I. October 1874, pag. 60.

wat wij hadden. Toen hij na verloop van eenige dagen na het eten verder wilde gaan, gelastte mijn vader mij hem te vergezellen, omdat ik het voetpad goed kende. Ik was dien weg vaak gegaan met verzoeken van mijn vader aan de broeders — hij was vrijmetselaar — om geld te borgen. Vroolijk liep ik blootsvoets naast den schamel gekleeden schilder. “Jongen,” vroeg hij mij op eens, “wat wilt ge worden?” Zonder te aarzelen antwoordde ik: “Schilder!” Daarop zag hij mij somber aan, zeggende: “In Godsnaam! doe dat toch niet.” Ik moest hem maar eens aanzien, zijn versleten jas, zijn stuk gelooopen laarzen, enz. De kunst was eene bedelares. Het was niets dan hongertijden. Toen viel mij mijne gedachte: *gij wilt immers gelukkig worden*, weer in, en van dat oogenblik af was het gedaan met schilder worden. Schilders konden immers niet gelukkig zijn? Toen wilde ik landbouwer of jager worden, kortom iets waardoor men gelukkig is.

“Na verloop van tijd dacht ik er toch weer anders over. Ik had van een schoolkameraad een deel van het Conversations-Lexicon gekregen; en ik vond daarin onder anderen de levensbeschrijving van Quentin Metsys. Daar las ik hoe hij een smid geweest was, verliefd werd op de dochter van een schilder, naar den vreemde getrokken en een goed schilder geworden was. Hoe hij terugkeerde, de schildersdochter ten huwelijk ontving en daarna beroemd, rijk en gelukkig geworden is.

“Toen ging mij een licht op! Ik verschafte mij meer deelen van het Conversations-Lexicon en las slechts de levensbeschrijving van schilders, ook die van Rafaël, van wien ik reeds gehoord had. En omdat zij allen geëerd en gelukkig geweest waren, besloot ik nu ook schilder te worden.”

In het vervolg van dit gesprek verklaarde Kaulbach, dat de ellende, die hij als kind reeds ondervonden had, een beslissenden invloed op zijn karakter geoeffend heeft. De bittere scherpe, ironische neiging van zijn talent, die hem zooveel vij-

anden berokkend heeft, was een gevolg van zijne jeugd. Het leven, dat hij reeds zoo vroeg in zijne havelooze ellende had leeren kennen, had hij nooit kunnen liefhebben. Het had hem geprikkeld om aan de wereld trotsch het hoofd te bieden en veel te verachten wat de groote menigte vergoodt. Sommige gebeurtenissen hadden zulk een diepen indruk op hem gemaakt, dat zij de geheele richting van zijn denken en gelooven gedurende zijn volgend leven beheerschten. Zoo was bijv. het ongeloof, de twijfel aan het bestaan eener Voorzienigheid, die de bijzondere lotwisselingen des menschen bestuurt, op een bepaald oogenblik, in ééne minuut zelfs, in zijn jeugdig hart ontwaakt. "Het geschiedde" — het zijn weér Kaulbach's eigen woorden — "op een tocht met met mijn vader naar Dusseldorf, die alweér ongelukkig uitviel. Hij hoopte daar geld te beuren. Wat hij bezat was toen juist toereikend om ons in een fatsoenlijk logement nachtverblijf te bezorgen. Maar meer dan de rekening betalen kon hij ook niet. Zijne verwachting werd teleurgesteld. Wij verlieten Dusseldorf, staken den Rijn over en vertoefden eenigen tijd in eene boerenherberg aan de overzijde. Wij zaten daar op eene bank voor de deur. Mijn vader was stil en in zichzelf gekeerd. Middelerwijl kwam eene processie, die huiswaarts keerde en overgezet moest worden, voorbij. Mijn vader dacht zeker niet dat ik alles hoorde wat hij zeide, toen hij in een soort van alleenspraak met de bitterste woorden "het geloof van het domme volk, dat op hulp van Boven rekent", verwenschte. Die scherpe taal sneed diep in mijn jeugdig gemoed. — Ik heb haar nooit kunnen overwinnen. — Dat was een van mijne booze dagen!"

Ook zonder de eigen verzekering van Kaulbach zouden we reeds kunnen vermoeden, dat zulke ervaringen eene eigenaardige richting aan zijn karakter, zijne levensbeschouwing en zijn talent gegeven moeten hebben. Een kind, dat, reeds in zijne vroegste

jeugd door zulke ruwe stooten uit zijne kinderdroomen wakker geschud, aan de onmeedoogende werkelijkheid herinnerd en tegenover den harden strijd des levens geplaatst wordt, loopt zeker weinig gevaar om tot eene weekelijke, romantische levensbeschouwing te vervallen. 't Is zoo, indien het gemoed ontvankelijk, de verbeelding levendig, maar daarentegen de wilskracht gebrekkig ontwikkeld is, dan kunnen juist de ellenden des levens de prikkel worden tot een ziekelijk mysticisme. Maar we hebben hier immers te doen met het kind van een vrijmetselaar, die bovendien een ongeloovige was, die "het vertrouwen van het domme volk op de hulp van Boven" verwenschte en bij de opvoeding van zijn zoon de godsdienstige behoefte zeker wel niet met groote zorgvuldigheid gevoed zal hebben. Bovendien, rijkdom van gevoel en levendigheid van verbeelding ging bij Kaulbach gepaard met die andere eigenschap, die da Costa¹ van den kunstenaar eischt, met dien heldenmoed, die "Tirannen vreest noch schandschavotten." Blijkbaar schuilt er een veerkrachtige geest in dezen jeugdigen knaap. Hij wil gelukkig worden. Niet hier namaals, — hij heeft immers niet geleerd naar Boven te zien...? — maar op deze wereld, al heeft zij aanvankelijk niet veel meer dan een bedelkorf voor hem over. Voor bevrediging van zijn dorst naar geluk zal hij niet rekenen op de "hulp van Boven". Heeft hij zijn vader "dat domme bijgeloof" niet hooren verwenschen...? Op eigen kracht zal hij dus moeten steunen, door eigen inspanning zich eene plaats in de wereld moeten veroveren.

Indien deze knaap straks tot man is opgegroeid en tot het besef komt van zijn roeping als kunstenaar, behoeft het u geenszins te verwonderen indien hij geïnspireerd wordt, niet in de eerste plaats door het teedere en mystieke, maar door het groote:

---

¹ Da Costa: *de gaaf der poëzij*.

en krachtige, indien zijn gevoel levendig getroffen en zijne verbeelding bij voorkeur geboeid wordt, niet door den vrede des hemels, maar door den strijd der aarde. Met zijn fieren geest zal hij voor zijne kunstenaarsbehoeften geen goed heenkomen zoeken in de wereld der metaphysische bespiegelingen; de werkelijkheid zal hij onder de oogen zien, in het volle menschenleven zal hij grijpen. Zelf eene krachtige, scherppgeteekende persoonlijkheid, zal hij het karakteristieke, in zijn grootheid, in zijn weemoed, in zijne armzaligheid, met meesterlijk talent aangrijpen en op zijn doek brengen. Licht bespeurt gij in zijn talent eene sterke, misschien te sterke neiging tot ironie, satire en humor, 't zij hij, in zijne muurschilderingen voor de nieuwe Pinakothek te München, den spot drijft met de school van Cornelius, 't zij hij een "Krankzinnigengesticht" met al zijn droevigen humor u voor oogen tooverft, of in zijn "Reinecke Fuchs" de dierenwereld tot een spiegel maakt, die de dwaasheden en misdaden zijner medemenschen weerkaatst, of met zijn "Peter van Arbues" den geesel der satire zwaait tegen "de heilige inquisitie en de zwarte internationale". Maar 't meest nog zal zijn moedige en krachtige geest en zijne rijke verbeelding zich getrokken gevoelen tot de groote tijdperken van strijd en worsteling in de geschiedenis der menschheid. Protestant en scepticus tevens, is de gedachtenwereld der godsdienstige bespiegeling, waarin het genie van Cornelius zich bij voorkeur bewoog, voor hem gesloten. Niet op het "jenseits" maar op het "diesseits", niet op het bovenaardsche maar op de aarde moet hij zijn oog gericht houden. De poëzie van het kerkelijke dogma, beginnende met den zondeval en eindigende met het laatste oordeel¹, wordt bij hem vervangen door de poëzie der geschiedenis, beginnende met "de verstrooiing der volken" en eindigende met den worstelstrijd der hervorming. In één woord, de "divina comoedia" is

¹ Een der beroemdste werken van Cornelius.

voor hem veranderd in eene "comoedia humana", het [kerkelijke drama van schuld, boete en verlossing is omgezet in een heldendicht op den worstelenden menschengest, en de schilderkunst, van den wolkentronc der metaphysische allegorieën tot deze tastbare wereld teruggekeerd, verkrijgt eene wereldsche, of wilt ge liever, eene realistische tint.

Nadat Kaulbach, gerustgesteld door de lezing der levensbeschrijving van schilders in het geleende Conversations-Lexicon, zijn geluk op den weg der kunst wenschte te beproeven, wijdde hij zich geheel aan zijne roeping. De geestdrift die het genie van Cornelius alom in Duitschland opwekte, lokte hem naar Dusseldorf, waar hij op zeventienjarigen leeftijd als leerling in de schilderschool werd opgenomen. 't Schijnt dat een gelukkige verandering in den maatschappelijken toestand zijner ouders hem daartoe in de gelegenheid gesteld heeft. Reeds zijn éersteling, "het Mannalezen der Israëlieten in de woestijn", die ons thans droog en stijf toeschijnt, trok de aandacht van Cornelius; en toen hij daarna in 1826 met Cornelius naar München vertrok, om den meester bij de uitvoering der fresco-schilderijen behulpzaam te zijn, versterkte hij door zijne symbolische voorstelling van de vier Beiersche riviergoden de groote verwachtingen die van hem gekoesterd werden. "Ziedaar een kunstwerk dat niet zal voorbij gaan!" riep Cornelius, opgetogen over de geniale conceptie van zijn leerling, uit.

Jaren lang was Kaulbach nu geheel in de allegorische manier van Cornelius werkzaam. Zijn "Apollo onder de Muzen" voor de groote zaal van het Odeon te München en zijne 16 muurschilderingen voor het paleis van Hertog Max, ontleend aan de mythe van Amor en Psyche, waren geheel in den stijl der school ontworpen en uitgevoerd. Eerst toen hij, ongeveer het jaar 1830, met zijn "Krankzinnigengesticht" en in '37 met zijn "Hunnen-

slacht" optrad, vierde hij aan zijn eigen geest den vrijen teugel, en was tevens de kiem gelegd van eene verwijdering tusschen hem en Cornelius, die straks een volslagen breuk worden zou.

Kaulbach, met zijn scherp geteekend, zelfstandig karakter, was de man niet om in een aangewezen spoor te volgen, en, zooals hij zichzelf in de muurschildering der nieuwe Pinakothek voorgesteld heeft, achter Cornelius op den Pegasus te draven. Hij was eene persoonlijkheid die ruimte en vrijheid noodig had. "Ieder mensch van genie," placht hij te zeggen, "moet zichzelf genoeg zijn, hij scheidt slechts uit innerlijken aandrang; in zijn kunstwerk spreekt hij tegen zichzelf, zonder zich om anderen te bekommeren."

In hooge mate gold van hem wat da Costa van de dichters zingt:

Maar wij, die boezems schokken willen
 En hartstochtsvlammen op doen gaan,
 Ons moeten de ingewanden trillen,
 Ons 't hart van *eigen* driften slaan;
 Wij moeten *voelen* 't geen wij malen,
 Wij, gloeiender dan bliksemstralen
 Vergaaren in het bruischend hart!
 Wij moeten *proeven* 't geen wij zingen:
 Der weelde fijnste kittelingen,
 De nijpendste angels van de smart.'

Wanneer Kaulbach's gemoed en verbeelding aangegrepen was door eene groote gedachte, liet ze hem niet meer los. Dan worstelde hij met zijn onderwerp "als Jakob met zijn Engel", zoolang tot hij het geheel beheerschte en hij niet meer als Faust tot den Erdgeist behoefde te zeggen.

Ach! die Erscheinung war so riesengroß,
 Dasz ich mich recht als Zwerg empfinden sollte.

¹ Da Costa: *Geestdrift*.

Dat worstelen met de stof, dat zich geheel verdiepen met al zijn denken en gevoelen in zijn onderwerp, dat in steeds duidelijker omtrekken en reiner en zuiverder vormen voor zijn oog zien geboren worden van zijne scheppingen, dat in gelukkige winteravonden omgaan met Hunnen, Reinecke Fuchs of de groote figuren der geschiedenis, was het heerlijkste genot dat hij kende. Dan slechts kunstenaar, meende hij, en te recht, was de kunstenaar zeker van de werking die zijne schepping ook op anderen oefenen zou, indien hij zijn eigen aandrift volgde, met zijn geheele gemoed en verbeelding in zijn werk leefde, indien zijne schepping, uit zijn eigen geest geboren, vleesch van zijn vleesch en been van zijn been geworden was.

Dat onder deze omstandigheden Kaulbach zich vroeger of later van de school van Cornelius moest emancipeeren, was te voorzien. Beider manier was verschillend, en, wat ik wel het eerst had mogen noemen, de godsdienstige gedachtenwereld, die al de liefde van Cornelius bezat, had hare betoovering voor Kaulbach verloren. Op den duur moest het voor hem een ondragelijke last worden, zijn penseel te wijden aan eene manier die hij niet kon goedkeuren, en aan onderwerpen die voor zijn denken en gevoelen de bezielende macht der inspiratie misten.

Dat Cornelius over de stof die Kaulbach, zijn eigen richting volgende, op het doek bracht, bedenkelijk het hoofd schudde, maakte hem wrevelig, terwijl tevens het succes dat hij met zijn "Krankzinnigengesticht" en zijn "Hunnenslacht" inoogstte zijn zelfvertrouwen steunde. Bovendien, te recht of te onrechte meende hij door Cornelius minder gewaardeerd te worden dan andere van diens leerlingen, wier talent beneden het zijne stond. Zoo voedde hij jaren lang zijn wrevel, tot hij ten slotte tegen de "geprivilegeerden" een veldtocht begon, die hem al aanstonds zijn burgerrecht in Beieren zou hebben gekost, indien zijn "Hunnenslacht" hem niet in tijds gered had.

Een van Kaulbach's vrienden had namelijk een geschrift in 't licht gezonden, waarin de bestuurders der Münchener school bitter gehekeeld werden. Zoo al niet door Kaulbach geschreven, was het pamflet ten minste door hem ingegeven. Immers het bevatte bijzonderheden die hem alleen bekend konden zijn. Koning Ludwig, in toorn ontstoken dat men waagde "zijn Cornelius" aan te tasten, beval den minister von Wallenstein, Kaulbach onverwijld uit Beieren te verbannen. De staatsdienaar, die het buitengewone talent van den jeugdigen schilder op hoogen prijs stelde, nam in zijne verlegenheid zijn toevlucht tot den vertrouwden vriend des Konings, Generaal Heideck, ten einde door diens tusschenkomst den koning tot toegevendheid te stemmen. In plaats van zich rechtstreeks tot den hartstochtelijken vorst te wenden, achtte Heideck het raadzaam een zijweg in te slaan en Kaulbach zelve door een zijner werken zijne zaak bij den kunstlievenden Koning te laten bepleiten. Heideck deelde hem mede dat een jeugdig schilder een voortreffelijk uitgevoerd portret van Z. M. op doek gebracht had. De Koning gaf zijn wensch te kennen om het stuk te zien. In allerijl werd nu Kaulbach met zijn "Hunnenslacht" bij Heideck ontboden. Toen de vorst dit karton zag, ontstak hij in bewondering over de stoute en aangrijpende compositie, en nauwelijks kreeg hij op zijne vraag van wiens hand deze schepping afkomstig was, het antwoord, of het vonnis der verbanning werd veranderd in eene benoeming tot koninklijk hofschilder van Beieren.

Zoo had Kaulbach zich nu een vasten bodem veroverd en kon hij met steeds grooter beslistheid zijn eigen weg volgen. Door de nieuwe richting die hij aan zijn penseel gaf, was de éénheid in de school van Cornelius verbroken, het onvoorwaardelijk gezag van den meester ondermijnd, en toen Koning Ludwig — wellicht ten gevolge van Kaulbach's werken, — ten slotte tot de ontdekking kwam "dat Cornelius toch eigenlijk niet schilderen kon", —

verliet “*zijn* groot dichterlijk schilder-genie”, ontstemd over de verkoeling van den koninklijken enthousiast die hem vroeger in rijm en onrijm had bewierookt, München, om de leiding der schilder-akademie te Berlijn op zich te nemen. De plaats die hij te München ledig liet werd nu door Kaulbach ingenomen. Met eene jaarlijksche bezoldiging van 3500 thaler aanvaardde deze in 1849 de directie der Münchener school, die hij tot aan zijn dood waarnam. Zoo was tusschen de beide groote meesters allengs eene verwijdering ontstaan, die straks in een hevigen twist ont-aarden zou, toen Kaulbach van Koning Ludwig de dwaze opdracht ontving, om de buitenmuren der nieuwe Pinakothek te München te versieren met eene symbolische voorstelling van de herleving der kunsten onder 's Konings regeering, en de schilder daarbij al zijn luim, al zijn spotlust, al zijn schalksch en ondeugend vernuft te baat nam, om de school van Cornelius met spot te overladen.¹ Scheen de twist vergeten en de vrede hersteld toen Cornelius op zijn terugreis uit Rome in 1862 München bezocht, — de zwakke band werd spoedig daarop voor altijd verbroken, toen Kaulbach zijne beroemde “Eeuw der Hervorming” ontworpen had. “Van uwe “Hervorming” wil ik niets hooren — ik ben katholiek”, was het eerste woord waarmede hij door Cornelius bij een bezoek te Berlijn ontvangen werd. Zonder een woord te spreken verliet Kaulbach vertoornd het

---

¹ Naar aanleiding dier muurschilderingen werd tusschen de kunstbroeders een heftige pennestryjd gevoerd. Een van Cornelius' leerlingen, Julius Schnorr, nam den handschoen voor den meester op, en verklaarde, in een opstel in de Augsb. Allgem. Zeitung, Kaulbach's werk beledigend voor de verschillende personen die hij bespot had, beledigend voor hunne medeburgers en voor de geheele Deutsche natie.

Even scherp als Kaulbach's penseel was zijn woord. “Niets,” riep hij uit, “heb ik van Cornelius geleerd. Ik kon niets van hem leeren, omdat

vertrek, en toen de Münchener school in 1867, bij den dood van Cornelius, aan diens nagedachtenis een plechtig treurfest wijdde, was de keurbende van het kunstlievende Beieren tegenwoordig, — slechts Kaulbach ontbrak.

Groote boomen hebben te veel plaats noodig om vreedzaam naast elkander te kunnen staan, en de kunst heeft, evenzeer als de politiek en de godsdienst, de geschiedenis van hare groote en kleine oorlogen tusschen Glückisten en Piccinisten, Schillerianen en Göthianen, idealisten en realisten, die, tot aan de tanden gewapend, dikwijls met eene bitterheid die het traditioneele "odium theologicum" evenaart, elkander het uitsluitend burgerrecht in het hemelrijk der kunst betwisten. Een bondgenootschap als tusschen Göthe en Schiller, dat, ondanks de Schillerianen en Göthianen, van jaar tot jaar steeds inniger werd, en aan Göthe het bekende woord ontlokte: "in plaats van onder elkander te twisten wie van ons beiden de grootste is, zouden ze beter doen dankbaar te zijn dat ze twee zulke mannen bezitten, over wie het de moeite waard is te twisten" — zulk een bondgenootschap is ook in het rijk der kunst, helaas! eene uitzondering.

---

hij zelf niets geleerd had;" en in een geestig gedacht en kunstig gebouwd gedicht aan zijn vriend Schüller zeide hij o. a.:

Alter Grimbart, mir verbündet ist das ganze Heer der Lacher,
 Darum bin ich wohl gerüstet wider alle Widersacher;
 All' die Meister Kunstbahnbrecher, wie die Herrn selbst sich nennen,
 Wahrlich, Widderköpfe sind sie, Mauern damit einzurennen.
 Voran zieht der edle Ritter, Schnorr, der Künste Don Quixotte;
 Seine Rosinante setzt er, statt des Pegasus, in Trotte.
 Heiliger Herz, sein Sancto Paasa, Du nicht liebst das offne streiten,
 Und Du lässt Dich sachte, sachte, 'rab von Deinem Esel gleiten. u. s. w.

't Spreekt wel van zelf dat de oorzaak der verwijdering tusschen Kaulbach en Cornelius dieper lag dan in persoonlijke lichtgeraaktheid en toevallige omstandigheden. Cornelius stond als mensch en kunstenaar te hoog, om naijverig te kunnen zijn op de gaven van zijnen leerling. Zijn eerbied voor de kunst was even oprecht als zijn eenvoud, die de vuurproef eener jarenlange bewierooking door Koningen als Ludwig en Wilhelm IV, en geleerden als Niebuhr, Alex. v. Humboldt, Bunsen enz. ongeschonden had doorstaan. Zelfs het vaak scherpe en satirieke woord van Kaulbach zou den band tusschen beiden niet hebben kunnen verbreken, indien Cornelius niet gevoeld had dat zij geen kinderen waren van denzelfden geest.

Beiden waren idealist in *dien* zin, dat Kaulbach zoowel als Cornelius allen nadruk legde op de idee, den inhoud, de poëtische conceptie van een kunstwerk; naar 't schijnt meer zelfs dan met de grenzen der schilderkunst bestaanbaar is. Doch terwijl Cornelius zijne ideeën bij voorkeur ontleende aan de godsdienstige en metaphysische bespiegeling, die hij op symbolische wijze in zijne werken pogde uit te drukken, was Kaulbach een "kind dezer wereld", die zijn blik gericht hield op de hem omringende werkelijkheid, die de idee der verschijnselen en het karakteristieke in den mensch pogde aan te grijpen en op zijn doek te brengen. Het idealisme van Cornelius was eene voorstelling van ideeën, waarvan hijzelf, met zijne rijke fantasie, een lichaam, een symbool moest scheppen; — het idealisme van Kaulbach was een teruggeven van de werkelijkheid, maar van de werkelijkheid zooals die gezien wordt door den kunstenaar, voor wiens oog de verschijnselen in natuur, geschiedenis en menschenwereld de doorzichtige sluier zijn van iets onzichtbaars, van een idealen achtergrond.

Was dit verschil reeds principieel, in de toepassing van deze beginselen kwam het nog duidelijker aan het licht. Bij Kaulbach

was de kunst een idealiseeren der werkelijkheid. Ze moest niet slechts poëtische en verhevene ideeën prediken, maar ze moest dat doen in schoone vormen tevens. Al de hulpmiddelen der techniek, van teekening, coloriet en ordonnantie, waarover zijn tooverend penseel beschikken kon, grijpt hij aan om het oog en de verbeelding te treffen. Afgescheiden van de idee die de schilder poogt uit te drukken, moest naar zijn oordeel, elk kunstwerk op zichzelf reeds schoon zijn, en door zijn lijnen en vormen, zijn speling van licht en schaduw, den toeschouwer boeien. Vóór alle dingen was volgens hem de kunst schoonheid, en indien hij — voornamelijk in zijne beroemde historiestukken van het Berlijnsche Museum — aan de schilderkunst iets opgelegd heeft wat buiten haar vermogen ligt: het in beeld brengen eener philosophie der geschiedenis, toch heeft hij bijna geen enkele groep geschilderd, die niet op zichzelf een meesterstuk van schoonheid is.

Geheel anders was de richting van Cornelius. De idee die uitgedrukt moest worden, was hem het een en alles in de kunst, — schoonheid, bevalligheid het allerlaatste dat hij beoogde, we zouden bijna geneigd zijn te zeggen: het ergste dat hij vreesde. Met grooten nadruk had hij tegenover hen, die de geheele kunst deden samenvallen met technische vaardigheid, haar poëtischen inhoud, haar ideale richting gehandhaafd. Met onweerlegbare kracht had hij gestreden voor de vrijheid en zelfstandigheid van den kunstenaar tegenover de natuur, de geschiedenis en de letterkunde. De schilder was volgens hem souverain op zijn eigen gebied. Zelfs keurde hij af dat de beeldende kunstenaar zijne onderwerpen aan de dichters ontleende. Evenals de dichter, in den beperkten zin van het woord, moest ook de schilder de wicken zijner fantasie uitslaan en zelfstandig dichten met zijn penseel.

Ongetwijfeld was Cornelius in beginsel volkomen in zijn recht tegenover het eclecticisme en naturalisme, dat de geheele kunst

deed opgaan in een slaafsche copieeren van de natuur, dat consequent in een sprekend gelijkend aardappelenveld of een voortreffelijk uitgevoerden mesthoop een welgeslaagd kunststuk moest zien, en zijn hoogsten triumpf gevierd, maar tevens zichzelf veroordeeld had in dien "dooden prelaat" van Don Juan de Valdez Leal, die zoo natuurlijk op het doek gebracht was, dat Murillo toen hij, de schilderij zag, de oogen afwendde en den neus dichtknijpen moest. Op de schoone ¹ gedachte, die aan het kunstwerk ten grondslag ligt, komt in de kunst veel aan. Veel — maar niet alles. Want ook de kunst bestaat uit lichaam en ziel, geest en stof, inhoud en vorm. De schoone gedachte moet vatbaar zijn om in een even schoonen vorm te worden uitgedrukt. Is zij dat niet, moet de schilder bij zijn kunstwerk nog een boekje voegen, waarin hij den toeschouwer zijne compositie verklaart, — als gold het een raadsel of schaakprobleem — waarin hij u mededeelt wat hij heeft willen zeggen, maar met zijn penceel niet heeft kunnen uitdrukken, of omdat het hem aan technische vaardigheid ontbrak, of omdat hij een onderwerp heeft aangegrepen dat andere hulpmiddelen vereischt dan binnen het bereik der schilderkunst liggen, — dan mist zijn doek de gewenschte werking op den toeschouwer, en de poëtische gedachte, al is ze ook nog zoo verheven, blijft voor ons gevoel een neveling, dat we niet grijpen en tasten kunnen, dat in plechtige afgetrokkenheid over onze hoofden heengaat en ons koud laat.

De ware kunstenaar richt zich ongetwijfeld tot onzen geest en

---

¹ 't Spreekt wel van zelf dat we met "schoone gedachten" niet uitsluitend het oog hebben op wijze en verhevene gedachten. Ook in het kleine en schijnbaar onbeduidende ligt het schoone, als men het maar vinden kan, zooals de groote meesters van onze Hollandsche schilderschool. "Greift frisch hinein in 's volle Menschenleben, wo ihr 's packt da ist 's interessant". De groote vraag is slechts *hoe* men "hineingreift".

ons gemoed; daarvoor is hij kunstenaar, zijn de indrukken die hij ontvangt dieper, is zijn gevoel rijker, zijne verbeelding levendiger dan de onze. Doch niet minder waar is toch ook, dat onze zintuigen het voertuig zijn waarmede hij ons tot zijne hoogte moet opheffen. Wil hij spreken tot ons gemoed en hart, dan moet hij het niet beneden zich achten te beginnen met zich te richten tot onze oogen en onze ooren. Kunnen zijne gewaarwordingen in geen zinnelijken vorm gegoten worden, zijn ze te hoog, te ruim, te verheven om eene zichtbare gedaante aan te nemen, dan zijn ze ook geen onderwerp voor beeldende kunst. Onuitsprekelijke denkbeelden doen we 't best om ook maar niet uit te spreken. Zoo is alle kunst idealisme en realisme tevens. Idealisme — omdat hetgeen de kunstenaar te zeggen heeft ook de moeite waard moet zijn om aan te hooren, omdat hij ideale gewaarwordingen in ons wakker schudden wil; realisme — omdat de zinnelijkheid, of, wilt ge liever, de zintuigen de brug zijn waarmede hij tot ons komt.

Met grooten nadruk had de rijke en dichtêrlijke geest van Cornelius tegenover eene richting, die de kunst tot een handwerk, tot een zinledig jacht maken op effect door middel van kleur en teekening vernederde, den vinger gehouden bij den inhoud, de idee, de poëtische conceptie van ieder kunstwerk. Maar de vraag kan gedaan worden, of hij op zijne beurt niet tot eene eenzijdigheid verviel, die ten slotte doodend voor alle schoonheid worden moest; of de vrijheid van den kunstenaar, die tegenover natuur en geschiedenis zelfstandig scheppen, aan zijne eigene ideeën een lichaam geven moest, of die vrijheid, door Cornelius zoo moedig verdedigd, onder zijne handen niet in eene vooral niet minder bedenkelijke dienstbaarheid ontaard was. Reeds zijne groote voorliefde: het schilderen "al fresco", bracht de schilderkunst in eene afhankelijke verhouding tot de architectuur. Openbare gebouwen konden uit den aard der zaak niet anders versierd worden dan

door symbolische voorstellingen of tafereelen aan de geschiedenis ontleend, en in overeenstemming met de bestemming van het gebouw. Nog bedenkelijker was de wel is waar zeer verhevene maar niet minder eenzijdige richting van zijn idealisme. De schilderkunst moest eene priesteresse zijn, — niet van het schoone, maar van het ware en verhevene. “Van de muren der hooge Domkerken, der Kapellen, Kloosters en openbare gebouwen moest de schilder tot het volk *prediken*, dat het oude geloof, de oude liefde en daarmede de oude kracht weêr ontwaakt was”. — Eene ondankbare prediking! Vooral in eene wereld van rustelooze beweging, waarin het oude met iederen dag voor altijd voorbij gaat en het leven telkens uit den dood geboren wordt. Cornelius had deze geestesrichting gemeen met al zijne tijdgenooten, die na de restauratie van 1814, met den rug naar de toekomst en het gelaat naar het verledene gekeerd, meenden dat een terugkeer tot de eenigszins gemoderniseerde toestanden en begrippen vóór het Napoleontisch terrorismus, het eenige redmiddel was voor de menschheid. Moest de poging op zich zelve dus reeds met onvruchtbaarheid geslagen zijn, ingelijfd bij het leger der reactionairen verloor de kunst tevens haar vrijheid en zelfstandigheid. Aan de handen der gedachtelooze copiïsten ontrukkt, werd zij overgeleverd aan de bespiegelingen der filosofen. De kunst beklom den kansel en moest gaan prediken; de Muzen wikkelden zich in een filosofenmantel en verloren hare aangeboren bevalligheid.

Zeer eigenaardig noemde Cornelius dan ook zijn laatste groote werk, een christelijk epos voor het *Campo Santo* te Berlijn, zijne *doctorale dissertatie*; — kort te voren namelijk had hij het eere-diploma van doctor in de wijsbegeerte ontvangen. Werkelijk is het dan ook, naar het oordeel der deskundigen, eene doctorale dissertatie, over tal van paneelen, als even zoovele hoofdstukken, paragrafen en onderdeelen van een betoog, verdeeld, en te zamen dit opschrift dragende: door de zonde zijn wij ongelukkig

geworden, maar de genade van God schenkt ons in het bloed van Jezus Christus de verlossing. Niet minder kenschetsend voor zijne kunst-richting is, dat hij, toen Förster, in 1865, hem in zijn atelier aantrof, arbeidende aan zijne "verschijning van Jezus aan Thomas", op zijn karton wijzende zeide: *Ziedaar mijn antwoord aan mijnheer Renan!*

Zoo verliet de kunst de haar gestelde grenzen en betrad zij als dienstmaagd het gebied der wetenschap. Ze werd symboliek, een op doek gebracht stelsel van wijsbegeerte, godsdienst of zedeleer, volkomen onverstaanbaar zonder het onvermijdelijke boekje met de verklaring. De poëtische of wijsgeerige idee was alles. Op het symbool *als* symbool werd alle nadruk gelegd. Of het idee dat men wenschte te prediken, wel voor de schilderkunst geschikt was, of het de vatbaarheid bezat om ook in een *schoonen* vorm op te treden, werd in de school van Cornelius niet gevraagd. Als de allegorische voorstelling slechts nauwkeurig uitdrukte wat de schilder te zeggen had, was het doel der kunst bereikt. Alles wat het beeld of de groep bevallig en aangenaam kon maken aan het oog werd opzettelijk vermeden. Men vreesde dat de *schoonheid* van een symbool de aandacht van de *beteekenis* van het symbool zou afleiden, en dat het aesthetische genot den toeschouwer zou verleiden om den kunstenaar te bewonderen maar den wijsgeer te vergeten. Zonden tegen de proporties en het lichamelijke organisme, die gij bij Kaulbach niet aantreft, zijn bij Cornelius niet zeldzaam. Opzettelijk vermijdt hij de betoovering van het coloriet, zoo zelfs dat, toen hij in 1858 met Förster te Rome Riedel bezocht en deze hem een badend meisje toonde op welks schouders het zonlicht zoo treffend geschilderd was, dat men onwillekeurig naar het venster omzag, Cornelius tegen den schilder zeide: *Gij hebt volkomen bereikt wat ik mijn leven lang vermeden heb.*¹

¹ E. Förster. Gedenkbuch von Peter von Cornelius.

Wonderlijk zijn de woorden waarmee Renan zijn opstel over Scheffer's "verzoeking in de woestijn" besluit: "L'éclat," heet het, "materialiste

De schoonheid vervulde bij Cornelius een even ondergeschikte rol als, naar het oordeel der deskundigen, de melodie in de muziek van Richard Wagner.

Geen wonder dat Koning Ludwig, zij het ook tamelijk laat, ten slotte tot de ontdekking kwam, "dat Cornelius toch eigenlijk niet schilderen kon". Bij volledige waardeering van den adel van zijn karakter, de veelzijdigheid van zijn talent, den rijkdom zijner fantasie, het verhevene en mannelijke van zijn stijl, meenden velen dat Cornelius met zijn idealisme de schilderkunst in eene richting leidde, die ten slotte doodend voor de schoonheid worden moest.

Geheel anders bij Kaulbach. Voor de allegorieën van een supra-natureel christelijk epos heeft hij weinig gevoel, — en dat was de hoofdgrief van Cornelius tegen zijn weerbarstigen leerling. Ook Kaulbach was idealist, — maar hij schept zijne ideeën en symbolen niet met de fantaisie, hij ontleent ze aan de werkelijkheid. De allegorieën en de zuivere symbolen, die bij Cornelius de hoofdrol vervulden, staan bij hem op den achtergrond en vormen de arabesken, vullen de nissen en lijsten, waarmede hij zijne groote historiestukken omringde. Ook dit moest voor het gevoel van Cornelius eene miskening van de rechten der scheppende verbeelding

---

de la couleur donnerait trop de corps aux êtres charmants nés de son pinceau et auxquels il prête juste autant de vie, qu'il en faut pour exprimer les nuances les plus fines du sentiment. Le coloris est la qualité essentielle du peintre, qui aspire à rendre la vie et la réalité; mais ces artifices, par lesquels on s'adresse aux yeux, quand on ne sait point s'adresser à l'âme, n'eussent été qu'un luxe déplacé chez l'artiste éminent, qui a le mieux su en notre siècle trouver le chemin du coeur." Alsof de weg tot het hart voor den schilder niet door onze oogen liep! Waarom de kleur zooveel materialistischer is dan lijnen en omtrekken, wordt niet gemeld. Renan, Etudes d'histoire religieuse, pag. 432.

zijn. Bovendien; kind dezer wereld, was zijn blik op de hem omringende wereld geslagen. De verschijnselen van natuur en leven waren voor hem even zoovele symbolen, waarvan de kunstenaar de idee die er achter verscholen was moest aangrijpen, aan het licht brengen, in een schoonen vorm omzetten, en aldus verstaanbaar maken voor de groote menigte, wier blik aan de oppervlakte blijft hangen, die het hieroglyphen-schrift der wereld niet verstaat en de ideale gedachten niet begrijpt, die in de groote verschijnselen des levens zijn uitgesproken. Zoo is de kunstenaar als het ware de middelaar tusschen den mensch en de wereld, niet op de wijze van den dienaar der wetenschap, die ontleedt en scheidt en de wetten der verschijnselen opspoort, maar als kunstenaar, die den indruk teruggeeft, dien de wereld op zijn gevoel en verbeelding gemaakt heeft. Hij reproduceert de werkelijkheid, niet door haar slaafs na te bootsen, maar in volkomen vrijheid, door uit haar weg te nemen wat den indruk verflauwt, de harmonie verbreekt en u verhindert te zien wat hij gezien heeft; door naar den voorgrond te brengen en in het volle licht te plaatsen wat in de eerste plaats opmerking verdient, en in de bonte wieling der wereld aan onze aandacht ontsnappen zou, indien hij er den vinger niet bijhield. Als gij met hem een krankzinnigen-gesticht bezoekt, zal hij een dieper indruk ontvangen dan gij, en als hij straks zijne gewaarwordingen uitdrukt en met het genie van een Kaulbach het karakteristieke van ieder dier waanzinnigen in beeld brengt, dan zal hij u een doek doen zien vol pathetische ironie en droevigen humor, waardoor de kunstenaar u tevens verklaart *wat* gij eigenlijk gezien hebt. Of, als zijne verbeelding wordt aangegrepen door het verhaal der sage, hoe de Hunnen en Romeinen bij Châlons des daags zoolang gestreden hadden tot allen gesneuveld waren; maar hoe de gedooden in den nacht verrezen en in de lucht hun verbitterden strijd weer voortzetten, — dan zal hij straks in een verwonderlijk stoute en aan-

grijpende conceptie u de woestheid en verbittering doen zien van een strijd, die tot zulk eene legende aanleiding kon geven; en al verstaat gij de symbolische beteekenis niet van den "Geisterslacht", waarin Kaulbach eene voorstelling zag van den telkens herhaalden strijd tusschen beschaving en barbaarschheid, — toch kunt ge niet anders dan een diepen indruk van dit zeldzame meesterstuk ontvangen.

Reeds deze richting van Kaulbach's penseel op de werkelijkheid noopte hem om aan het zinnelijk schoone in zijne werken meer plaats in te ruimen. Bovendien was hij niet te vergeefs bij Herder, wiens "Geist der Hebräische Poesie", een "onschatbare parel der literatuur", zijn lievelingsboek was, ter school gegaan. Met fijnen tact en vaste hand had de groote dichter, wijsgeer en kunstkenner der 18de eeuw de grenslijn getrokken tusschen beeldhouw- en schilderkunst, en tegenover de onverstandige vereerders der Grieksche plastiek, die de eischen der beeldhouwkunst den schilder als maatstaf wilden opdringen, zijn weezin uitgesproken over "die langlijvige, rechtneuzige zoogenaamde Grieksche figuren die zij op hun doek brachten, die allen daar staan of ze op parade zijn, en ons in weinige uren zooveel verveling inboezemen, dat wij ze in geen jaren terug wenschen te zien". Met verbazing had hij uitgeroepen: *Ein Maler und soll kein Maler seyn? Ein Schilderer und soll nicht schildern?*¹

In tegenstelling met Cornelius poogt Kaulbach derhalve voor zijne ideëën tevens een aesthetischen vorm te scheppen. Hij zoekt uw oog te boeien door bevallige lijnen en groepen, door de ordonnantie, het perspectief en het coloriet. In de dispositie zijner figuren, in de duidelijke groepeerings en harmonische verbinding van de verschillende deelen zijner werken wedijvert hij, naar het oordeel van kunstkenners, met Rubbens. In 1846 ondernam

¹ Herders *Plastik*, pag. 42.

hij eene reis naar Rome om eene opzettelijke studie van het coloriet te maken. Het karton van zijn slag van Salamis maakte hij tweemaal op nieuw eer hij met de uitvoering begon; zijne "Eeuw der Hervorming" heeft hij jaren lang overdacht, na eene uitvoerige studie van het tijdperk, het karakter en costuum der verschillende groote mannen uit de 15e en 16e eeuw; in één woord met de uiterste zorg wijdde hij zijne talenten en zijne volleerde technische vaardigheid aan de schoonheid van den vorm. Elk der talrijke groepen die hij op zijn doek verbindt, is op zich zelf een schilderstuk, zoodat gij in de bijzondere deelen telkens nieuwe schoonheden ontdekt. Dat Kaulbach deze "arctifices materialistes", volgens Renan, niet versmaadde, verbrak natuurlijk den laatsten band tusschen hem en Cornelius.

Wij zullen den lezer niet vermoeien, 't zij met eene dorre opsomming, 't zij met eene uitvoerige beschrijving der twee- of driehonderd werken van grooter of kleiner omvang, waarmede Kaulbach de Duitsche schilderkunst heeft verrijkt. Het penseel kan niet verhalen, en de pen kan niet schilderen; toch moeten wij ten minste eenige zijner meesterstukken even aanstippen.

We bezitten van Kaulbach tweeërlei soort van kunstwerken, vooreerst eene menigte kleinere composities zijner vrije fantasie, ontleend aan Göthe, Wieland, Shakespeare en Anacreon, ten andere zijne beroemdê historiestukken. De eerste zijn voor het meerendeel geen schilderstukken, maar teekeningen, geestige en satyrieke schetsen, waarbij het voornamelijk op het karakteristieke der uitdrukking aankomt, en de kleur een ondergeschikte plaats inneemt. Zijne meesterstukken in deze richting waren de illustraties voor Reinecke Fuchs, waaraan de beroemde aestheticus Fr. Vischer, bij hare verschijning, eene recensie vol geestdriftige bewondering wijdde. Niet slechts het vernuftige, verrassende, pikante der conceptie, maar ook de schoonheid van

den vorm boeide en tref. Met onnavolgbaar talent heeft hij zijne tweeledige taak volbracht. De dieren uit Reinecke Fuchs zijn als dieren geteekend, maar drukken tevens geestig en sprekend de verschillende hartstochten, dwaasheden en karakters der menschen uit. De groote Münchener schilder had eene nauwkeurige studie gewijd aan het satirieke penseel van Hogarth. Terwijl hij in geestigheid van opvatting den Engelschen schilder minstens evenaart, heeft hij tegelijkertijd diens gebreken overwonnen. Hij stelde zich niet, als Hogarth, in de eerste plaats ten doel om eene zedekundige verhandeling te teekenen, of met zijn crayon eene preek te schrijven, maar de eischen van den smaak stonden ook hier op den voorgrond. Hij koos niet die toestanden van het leven uit, die het leerzaamst, maar zulke die het pikantst en het aangenaamst voor het oog zijn. Zijne satire was tevens schoon.

Intusschen meer nog dan door zijne kleinere teekeningen werd de naam van Kaulbach bekend en zijn roem gevestigd door zijne groote historiestukken voor het Museum te Berlijn. De hartstocht voor kunst van Koning Ludwig was allengs verzadigd, toen Kaulbach van Koning Wilhelm IV van Pruisen den last ontving om het Berlijnsche museum te versieren met muurschilderingen aan de geschiedenis ontleend. In 1847 ving hij met den arbeid aan, die eerst in 1860 geheel voltooid worden zou.

Zes groote werken stellen op symbolische wijze tijdperken uit de wereldgeschiedenis voor: de val van den toren van Babel en de verstrooing der volken, het bloeitijdperk van Griekenland, de verwoesting van Jeruzalem, de slag der Hunnen, de Kruistochten en, eerst na eene langdurige tusschenruimte, de eeuw der Hervorming. Friedrich Wilhelm IV, de "Romantiker", op den troon der Hohenzollern, met zijne sympathieën voor de ridderlijke en mystieke middeleeuwen, was van oordeel dat de wereldgeschiedenis met het jaar 1500 geeindigd was, en slechts na een

hardnekkig verzet kon hij besluiten, Kaulbach's Eeuw der Hervorming in het Museum te dulden.

Boven de gezamenlijke muurschildering heeft Kaulbach in eene fries van kinderfiguren de groote gebeurtenissen der wereldgeschiedenis op symbolisch-humoristische wijze geparodieerd. Meesterlijk uitgevoerd, bevallig en geestig van teekening zijn ze op zichzelf; afgescheiden van hunne symbolische beteekenis, kunstwerken van groote waarde. Als symbolen mogen ze, na behoorlijk ontcijferd te zijn, u het bewijs leveren dat de kunstenaar tevens een denker geweest is van veelomvattende kennis en rijke belesenheid, toch geldt van hen wat op alle symbolen van toepassing is: ze miskennen de grenzen der schilderkunst en zijn voor den oningewijde volkomen onverstaanbaar, indien het boekje hem niet bericht wat achter die bevallige figuren verscholen is. Of kunt gij bijv. zonder nadere verklaring reeds aanstonds begripen, dat die twee kleine menschjes in eene lijkwâ gewikkeld, uit wier geopenden mond eene kapel vliegt, eene parodie behelst op de onsterfelijkheid der ziel volgens Plato?

Men ziet, de leerling van Cornelius is niet geheel aan de school van den meester ontrouw geworden; toch verdient opmerking, hetgeen wij vroeger reeds aanstipten, dat het louter zinnebeeldige, hetwelk bij Cornelius de hoofdrol vervulde, hier naar de nissen en lijsten, waarin de schilderstukken gevat zijn, verbannen is. De hoofdfiguren en groepen zijn aan de werkelijkheid ontleend; met de uiterste zorg is het karakter, voor zoover mogelijk ook het gelaat en costuum, der verschillende personen bestudeerd.

“Een voortbrengsel der kunst mag niet aan geschiedenis, godsdienst of wijsbegeerte, maar alleen aan de kunst zijne waarde ontleenen. Met schoonheidsgevoel en een geoeffend oog moet ik daarom in staat zijn, ieder voortbrengsel der beeldende kunst te waardeeren, al ontbreekt het mij aan wetenschappelijke kennis of

wijsgeerige gedachten. Dezen eisch houd ik vol zelfs tegenover historische schilderstukken. Ik zal ze met verhoogd genot zien, wanneer ik er niet als onkundige voor sta, omdat in dit geval het niet alleen de kunstenaar in mij is die geniet, maar evenzeer bijvoorbeeld de geschiedkenner, die zich in de juistheid der costumen en soortgelijke bijzonderheden verlustigt. Maar voor het eigenlijk gezegd kunstgenot, dat het schilderstuk mij verschaffen zal, moet de grootere of geringere mate van mijne geschiedkundige kennis geheel onverschillig zijn.”¹

De lezer zal het niet onnatuurlijk vinden dat wij deze woorden vooraf laten gaan, en ons wenschen te dekken met het gezag van een zoo fijn kunstkenner als Dr. A. Pierson, indien wij met ons leekenoordeel de vraag stellen: of Kaulbach, toen hij op zijne wijze het idealisme van Cornelius op de historische schilderkunst toepaste, de grenzen zijner kunst niet te buiten is gegaan? Hij wilde geschiedenis schilderen. Niet één aangrijpende toestand, zooals bijvoorbeeld Karl Lessing's: “Luther de pauselijke bul verbrandende”, die zijne werking op den toeschouwer niet missen kan, ook al heeft hij nooit van Luther en den Paus gehoord; maar eene wijsbegeerte der geschiedenis poogde hij op zijn doek te brengen. Eene wereldhistorische gebeurtenis *in haar oorzakelijk verband en hare gevolgen* wil hij schetsen. Met eene inderdaad diepe en breede opvatting van den ontwikkelingsgang der geschiedenis combineert hij verschillende historische groepen, meesterstukken van ordonnantie en uitvoering, maar door geen *zichtbare* eenheid met elkander verbonden. Ze zijn eene verzameling tafereelen op één doek gebracht. De idee verschuilt zich achter het doek. Ze kon in geen tastbaren vorm worden uitgedrukt. Hoe zou de schilder u ook kunnen verhalen, dat de eene gebeurtenis uit de andere is voortgevloeid...? Hij kan ze

¹ Dr. A. Pierson, *Richting en Leven* II, 393.

naast elkander plaats en — Copernicus en Baco naast Luther en Calvijn, Rafael en Michel-Angelo naast Gutemberg en Laurens Koster, — maar de *invloed* dien de ontdekking van de wenteling der aarde, de Renaissance, het humanisme en de uitvinding der boekdrukkunst op de godsdienstige beweging der 16^e eeuw ge-oefend heeft, kan de *historie-schrijver* u wel verhalen in een boek, maar de *historie-schilder* niet met lijnen, groepen en kleuren voor uwe oogen teekenen. Het zichtbare verband tusschen de verschillende deelen ontbreekt, en de onkundige toeschouwer, al wordt hij ook levendig getroffen door de verwonderlijke schoonheid van elk dier groepen, ontvangt nogtans zeer uitéénlopende, geen alles beheerschenden indruk. In verwarring blijft hij voor die meesterstukken staan, totdat de historicus of het boekje hem gezegd heeft wat achter dit alles verborgen is. Slechts uit zijn beroemden “Hunnenslag” en “Griekenlands bloeitijdperk,” spreekt zichtbare eenheid van gedachte. De “Eeuw der Hervorming”, overigens, wat de bijzonderheden aangaat, naar aller oordeel het schoonste werk waarmee Kaulbach de kunst verrijkt heeft, laat uit het oogpunt der eenheid van uitdrukking het meest te wenschen over.

In zes tafereelen heeft de kunstenaar de geschiedenis der menscheid in de tijdperken harer groote wereldhistorische worstelingen pogen te beschrijven. Het eerste *fresco* stelt op den voorgrond de *verstrooiing der volken*, op den achtergrond *de verwoesting van den toren van Babel* voor. Derhalve twee gebeurtenissen, die op het stuk duidelijk van elkander onderscheiden worden. In het midden van den achtergrond bevindt zich de Koning van Babel. De afgodsbeelden worden nedergeworpen en verpletteren in hun val zijn eigen zoon, te midden van een tooneel van schrik en ontzetting. Op het midden van den voorgrond gaan de afstammelingen van Cham, het negerras, hunne afschuwelijke afgodsbeelden medevoerende, de wereld in; ter linkerzijde drijven de Semieten hunne kudden voor zich heen; rechts snellen de kinde-

ren van Japhet vooruit, met den blik op de toekomst gericht, vol moed, vertrouwen, kracht en mannelijke bevalligheid; in een hoek wordt de bouwmeester van den toren door zijne werklieden gesteunigd. Ondanks het gemis aan eenheid oefenen de details eene onweerstaanbare uitwerking. Meesterlijk vooral is de karakteristiek van den eigenaardigen geest dier verschillende volken-familien.

Het tweede stuk stelt "*Griekenlands bloeitijd*" voor. Homerus, die, naar het oordeel van Herodotus, aan Griekenland zijne Goden schonk, nadert zingende, met eene lier in de hand, op een slank vaartuig, dat door de Sibylle van Cuma bestuurd wordt, den oever. Thetis, de moeder van Achilles, den held dien Homerus bezong, duikt, omringd door de Nereïden, uit de zee op, om naar het lied te luisteren. Op het strand ziet men de Grieksche zangers en kunstenaars, Orpheus, Hesiodus, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Aristophanes, Phidias enz. Op een regenboog naderen de Goden van den Olympus, voorafgegaan door de Gratiën en de Muzen. Dat al de personen hier bijeengebracht niet gelijktijdig geleefd hebben, is natuurlijk geen vergrijp tegen de kunst. Rafaël's "school van Athene" is evenmin angstvallig aan de geschiedenis vastgeknoopt. De schilder verhaalt u immers geen historie, maar hij schildert. Indien eenheid van uitdrukking, van handeling, aan zijn doek niet ontbreekt, moge hij zooveel anachronismen begaan als hem goed dunkt. Die eenheid, elders door Kaulbach ernstig bedreigd, is hier volkomen gehandhaafd. Ook zonder eenige kennis te bezitten van Homerus en de geschiedenis der Grieken, gevoelt de toeschouwer terstond, dat hij hier een dichter voor zich ziet, dien eene aandachtige schare bewondert.

In zijne "*verwoesting van Jeruzalem*" heeft Kaulbach een overstelpenden rijkdom van bijzonderheden door eene vernuftige verdeling en een bewonderenswaardig perspectief volkomen weten te beheerschen. Op de wolken verheffen zich de profeten Jesaja, Jeremia, Daniël en Ezechiël; eenigszins lager zwaaien de zeven en-

gelen der Apocalypse hunne vurige zwaarden, om het goddelijke raadsbesluit uit te voeren; op den achtergrond ter rechterzijde nadert Titus met zijne zegevierende legioenen over de rookende puinhoopen; zijne soldaten hebben zich reeds meester gemaakt van het altaar en heffen op hunne krijgstrompetten een zegelied aan; op den voorgrond steekt de hooge priester zichzelven een zwaard in de borst; links staat de tempel in brand te midden van een tooneel van moord en verwoesting; Ahasverus, de wandelende Jood, symbool van de toekomst van Israël, wordt op den voorgrond links door demonen voortgejaagd, terwijl rechts het jeugdig Christendom, psalmenzingend en begeleid door 3 engelen, de brandende stad verlaat om de wereld in te gaan. De val van Jeruzalem is de triomf van het Christendom. Eene onloochenbare historische waarheid voorzeker, die evenwel door den adel der teekening, en de verhevene kalmté die over die groep jeugdige christenen verspreid ligt, in scherpe tegenstelling is met den indruk van schrik en ontzetting, dien het geheel op den toeschouwer maakt.

Met zijn "*Hunnenslag*" bracht Kaulbach de legende, die wij reeds vermeld hebben, in beeld. De grond is overdekt met lijken, doch hier en ginds beginnen ze reeds weer te ontwaken, en stijgen in de lucht op om zich te mengen in den strijd der geesten die weer hervat is, met een vuur en een hartstocht die u onwillekeurig eene rilling over de leden jaagt. Attila, zijn geesel zwaaiende, gaat, door de zijnen op een schild gedragen, de Hunnen vóór; Aëtius, door Engelen gesteund en beschermd door het teeken des kruises, snelt aan het hoofd der Romeinen hem te gemoet; beneden, op den voorgrond, pogen eenige vrouwen, blakende van krijgswede, terwijl zij naar boven wijzen, een soldaat die onder zijn paard ligt weer tot bewustzijn terug te roepen. Aan de *Kruistochten* ontleende de schilder de stof voor zijn vijfde tafereel. Aan den hemel verschijnt Christus, aan wien Godfried van Bouillon de kroon van Jeruzalem aanbiedt; ridders, bisschoppen en

priesters zien van een heuveltop naar de heilige stad, terwijl op den voorgrond Peter de kluzenaar met eenige boetelingen nederknielt.

Aan de *Hervorming* wijdde Kaulbach ten slotte zijn laatste tafereel. In teekening, groepeerling en coloriet heeft hij hier zichzelf schier overtroffen. Bijna al de groote mannen, uit de 15^e en 16^e eeuw, die aan de geboorte van den nieuweren tijd hebben medegearbeid, zijn hier in drie hoofdgroepen vereenigd. De groep der rechterzijde vertegenwoordigt de vernieuwde belangstelling in de klassieke oudheid. Op den voorgrond ziet gij, te midden van overblijfselen van Grieksche beelden, dichters, wijsgeeren en geleerden: Pico van Mirandola in handschriften verdiept, Petrarca toont een geopenden Homerus aan Shakespeare en Cervantes, Erasmus in een professoralen toga, met Cicero onder den arm en een ironischen glimlach om de lippen, staat naast Reuchlin, omringd door de tegenstanders der scholastieke middel-eeuwen: Ulrich von Hutten, Nicolaas Cuzanes, Macchiavelli en Campanella; op den achtergrond dezer groep ziet gij de kunstenaars: Albrecht Dürer, wien Kaulbach zichzelf als leerling toegevoegd heeft, Leonardo da Vinci met den jeugdigen Rafael aan de hand, die zijne "school van Athene" toont, terwijl Michel-Angelo tegen den muur geleund met over elkander geslagen armen Leonardo da Vinci aanziet; Laurens Koster en Gutemberg met een gedrukt papier in de hand, nemen eveneens eene plaats in de halle der kunstenaars in.

De groep aan de rechterzijde vertegenwoordigt niet de antieke, maar de moderne wetenschap. In plaats van overblijfsels der Grieksche beelden, vindt ge hier wetenschappelijke werktuigen, het kompas, eene aardglobe, eene telescoop, terwijl de grond bedekt is met wapenen, kleederen, planten en vogels, zelfs der nieuwe wereld; op den voorgrond verrijst de ernstige gestalte van Columbus met zijne hand op de aardglobe wijzende; in zijne omgeving ziet gij Vesalius, Baco, Harvey en Paracelsus; op den

achtergrond verrijst een sterrekundig observatorium; Copernicus ontwikkelt zijne wereldbeschouwing, terwijl Galilei op eene telescoop leunt en Kepler met Tycho-Brahé spreekt. Het middenstuk eindelijk verplaatst u in het koor eener Kerk. Voor het altaar, op de bovenste trede, verheffen zich de aanvoerders der Hervorming; Luther met den Bijbel, geopend bij den bekenden tekst, "gij zult uwen naaste liefhebben als u zelve"; Justus Jonas en Zwingli staan aan zijne zijden, terwijl Calvijn en Bugenhagen het Avondmaal bedienen; in hunne omgeving ziet gij de verschillende vorsten en staatslieden die de Hervorming hebben gesteund: Gustaaf-Adolf, Willem van Oranje, Maurits van Saksen, Elisabeth van Engeland, Coligny enz.; achter die allen, tegen den muur van het koor, verrijzen de voorloopers der Hervorming in de middeleeuwen: Wiclef, Huss, Abelardus, Arnold van Brescia, Savonarola en Johannes Tauler; eenigszins lager, op de trappen van het koor, reikt de katholieke rijks-kanselier Ulrich Zasius de hand aan den rijks-ridder Eberhard von der Tann, over de voor hen uitgespreide stukken van den vrede van Augsburg; terwijl vooraan Hans Sachs, de Neurenberger schoenmaker, op den grond zit en zijne gedichten schrijft.

Alle deskundigen zijn eenstemmig van oordeel dat Kaulbach al zijne schitterende gaven van teekening, van dispositie en coloriet, al de veelzijdigheid zijner historiekennis nooit luisterrijker geopenbaard heeft dan in zijne "Eeuw der Hervorming". Intuschen, met het oog op het zoo even aangehaalde woord van Pierson, mogen we de vraag doen: zou iemand, wien het aan geschiedkundige kennis ontbreekt, en die, slechts begaafd met schoonheidsgevoel en een geoefend oog, de conceptie zag, ik zeg niet eens al details begrijpen, maar zelfs één algemeenen indruk ontvangen? Ik hoop zelfs niet te kort te doen aan mijn eerbied voor de heeren der wetenschap, indien ik twijfel of onze historici, zonder de toelichting, wel zouden begrijpen, wie door al deze beelden worden voorgesteld. Protestantische naijver op de room-

sche kunst en blijdschap dat nu eindelijk ook het protestantisme zijn kunstenaar gevonden had, heeft wellicht mede het hare toegebracht dat Kaulbach's "Hervorming" meer beroemd geworden is dan een zijner andere meesterstukken; natuurlijk de onnavolgbare schoonheid der details, die ver boven onze leeken-waardeering verheven is, niet medegerekend.

Zegt iemand: maar zijne opvatting van de wording des nieuwen tijds is toch breed en diep en zuiver historisch — ik antwoord: "wel mogelijk, maar dat kunnen we even goed en veel duidelijker in een boek over de geschiedenis lezen; want duidelijk voor het oog is "de Eeuw der Hervorming" niet". Waar zijn wij? In het midden ziet gij het koor eener kerk, links een kunstenaarsatelier, rechts een sterrekundig observatorium. Reeds dit werkt belemmerend. Bovendien, waar ligt het hoofdmoment der handeling, waarop al de afzonderlijke deelen wijzen? Wel staat Luther met een geopenden Bijbel op de bovenste trede van het koor, maar niemand ziet naar dien Bijbel. Al de verschillende groepen zijn vol leven en beweging, ieder dier figuren is in zijne eigene werkzaamheden geheel verdiept: Calvyn deelt den kelk van het Avondmaal rond, Albrecht Dürer schildert, Hans Sachs dicht, Columbus onderwijst aardrijkskunde, Copernicus verklaart het zonnestelsel.

Kaulbach zelf heeft het gevoeld en bij de uitvoering eenige wijzigingen in zijn karton aangebracht. Ten einde de geheele geschiedenis van de "Eeuw der hervorming" symbolisch voor te stellen, ook de godsdienstoorlogen die uit de groote beweging zijn voortgevloeid, had hij op zijn eerste karton, in het midden van den voorgrond, een soldaat geteekend die met een degen een vrijheids- of vredebrief doorstak. Op aandrang van Schüller heeft hij deze storende figuur, waardoor het geheel voor den ongewijde nog raadselachtiger werd, weggenomen. Op dit karton hield Luther met uitgestrekte armen den geopenden Bijbel

boven het hoofd. Met eene geestigheid van tamelijk dubbelzinnig gehalte had een criticus naar aanleiding daarvan gezegd, dat Kaulbach een boekverkoopling uit de 16^e eeuw op doek gebracht had. Op de muurschildering te Berlijn houdt Luther den Bijbel nu niet meer boven het hoofd, maar voor de borst, terwijl Kaulbach, ten einde dergelijke geestigheden te voorkomen, bovendien uit het boek lichtstralen laat vallen.

Doch al kon zelfs het genie van een Kaulbach met het penseel geen wijsbegeerte der geschiedenis schrijven, we getroosten ons dit gemis aan eenheid te gemakkelijker, omdat de "Eeuw der Hervorming" hem geïnspireerd heeft om op één doek verschillende groepen te schilderen, die ieder op zich zelve tot het schoonste behooren dat de schilderkunst heeft opgeleverd, en die aan den naam van Kaulbach, naast dien van Albrecht Dürer, eene eereplaats verzekert in de geschiedenis der Duitsche kunst.

Met het vertrek van Cornelius naar Berlijn, werd Kaulbach in diens plaats tot bestuurder der Münchener schilder-akademie benoemd. Tot aan zijn dood toe bekleedde hij de hem opgedragen betrekking. Zoo had dan het arme kind, dat jaren geleden blootsvoets een behoeftigen schilder den weg wees, en afgeschrikt werd van de kunstenaars loopbaan, waarop slechts kommer en ellende geoogst scheen te worden, nogtans zijne roeping gevolgd en op den weg der kunst het geluk waarnaar hij dorstte gevonden! Roem en onderscheiding, ridderorden en eerediploma's, stoffelijke welvaart en huiselijk geluk, in één woord, meer dan de knaap kon droomen, is den gevierden kunstenaar te beurt gevallen. Levendig van geest, ontvankelijk voor groote ideeën en breede concepties, en tegelijkertijd begaafd met een fijn oog voor het schoone, het karakteristieke, het humoristische in het schijnbaar kleine en onbeduidende, ontbrak het zijn penseel nooit aan stof en bleef

hij tot het einde rusteloos werkzaam. Sinds jaren arbeide hij aan een werk van grooten omvang, "de Zondvloed", waarvan negen uitgewerkte kartons onder zijne nalatenschap gevonden en in photographische afbeeldingen verschenen zijn. Bovendien zullen nog ongeveer twee honderd voor het meerendeel onuitgegeven portretten en schetsen van grooter omvang, ontleend aan de geschiedenis van den godsdienst, de Grieksche en Noordsche mythologie, legenden en sprookjes, achtereenvolgens verschijnen. Fier en onafhankelijk van geest, spaarde zijn satiriek penseel en zijn niet minder satiriek woord, niets of niemand. Kind van zijn tijd, leefde hij ook met zijn tijd, en koos hij partij voor zijn tijd. Zijne "Hervorming" en meer nog zijn "Nero" en "Peter van Arbues", naar aanleiding der heiligverklaring van dien kettermeester, berekkende hem de verholgenheid der Jesuïtisch-clericale partij in Beieren. Hun hartstochtelijk krijgsgeschreeuw beantwoordde hij met tal van karikaturen aan de gebeurtenissen van den dag ontleend, en waarmede hij de Jezuiten tot aan zijn dood toe adeloos vervolgde. Ze hebben zijn roem zeker niet verhoogd, al had de geestige teekenaar van "Reineke Fuchs" ook de lachers op zijne hand; maar ze leveren toch het bewijs dat hij niet slechts de kunst, maar ook zijn vaderland en onze moderne beschaving liefgehad heeft.

Kaulbach heeft geen school gesticht, evenmin als Homerus, Dante, Rafaël, Beethoven of Göthe. Om de eenvoudige reden, dat kunst kunst, en geen schoolsche wijsheid is. Het genie is onnavolgbaar. In de republiek der wetenschap wordt elke nieuwe ontdekking spoedig het eigendom van allen, die de eens gevonden waarheid zich eigen maken en in ruimer kring toepassen kunnen, — maar de werken der scheppende verbeelding blijven het onontvreemdbaar eigendom van hun meester. Democratisch zij de wetenschap, — op het gebied der kunst heerscht nog altijd de *souvereiniteit bij de gratie Gods.*

EDGAR QUINET

EDGAR QUINET.

(17 Februari 1803 — 27 Maart 1875.)

Op Zondag 1 April 1875 zond Versailles het stoffelijk overschot van een der edelste zonen van Frankrijk naar den akker der dooden.

Te 12¹/₂ uur in den morgen trok de stoet, bestaande uit vier rouwkoetsen achter den lijkwagen, Parijs binnen door de poort van St. Cloud. Bij het opgaan van de Jena-brug voegde zich een vijfde rijtuig bij den stoet, en de steeds aangroeiende volksmenigte herkende op het plein van den koning van Rome in dat laatste rijtuig den ouden Victor Hugo.

Eene warme hulde werd den grooten dichter gebracht, eene versterking voor den zwaren tocht, nu hij, zelf met den eenen voet in het graf, dat zooveel levensvreugde voor hem verslond, de laatste eer bewees aan den grooten dichter en republikein, den Girondist der 19de eeuw: Edgar Quinet. Dit naamcijfer stond op het met ruikers gedekte lijkkleed. Als hulde aan de tweede gade des dooden, weduwe van den Rumeenschen dichter Assaki, werd de lijkwagen gevolgd door eene commissie van Rumeensche

studenten met de immortelle in het knoopsgat. Een republikein der oude garde werd daar uitgedragen, een van hen op wie het Bonapartisme het banvonniss had toegepast, een man van wetenschap, die aan het Collège de France had getracht Frankrijk's jongelingschap te leeren lezen in het boek der geschiedenis, maar wien door Guizot, in het belang van het zoogenaamde vrije onderwijs, het zwijgen was opgelegd. Is het wonder dat aan de groeve Victor Hugo op diepbewogen toon sprak namens de gebannenen door het tweede keizerrijk? Moest Brissot niet namens de Union Républicaine een laatst vaarwel toeroepen aan dezen apostel der vrijheid? En zou het Collège de France zijn grooten leermeester hebben kunnen vergeten, ook al had het niet zulk een welsprekenden woordvoerder gevonden als Laboulaye?

De "*Univers*" had voorspeld dat de policie den lijkstoet zoude vooruitgaan tot verdrijving der nieuwsgierigen, wier toevloed eenige belangrijkheid zoude kunnen geven aan eene vertooning "*avortée d'avance*". Maar zelfs geen schijn van rustverstoring, niettegenstaande ook Gambetta dezen medestander voor de republikeinsche beginselen zijne hulde bracht.

Om de beteekenis dier vereering van den doode te doen gevoelen, willen wij trachten het beeld van den levende te schetsen.

Welk een tijdvak wordt er besloten tusschen de twee dagteekeningen aan het hoofd van dit opstel geplaatst! 1803, het laatste jaar der groote republiek, die, nog in schijngestalte onder het levenslange consulaat van den eersten Napoleon, straks het eerste keizerrijk voortbrengt; 1875, het jaar waarin het geslagene Frankrijk eindelijk zich heeft uitgesproken dat het voor de derde maal eene republiek wil zijn, liefst onder de zevenjarige regeering van een oud gediende uit het tweede keizerrijk; wat al wisselingen liggen er tusschen die twee tijdstippen! Het eerste keizerrijk zag Quinet als kind; onder de restauratie was hij student te Parijs. Na de Juli-omwenteling zag hij zijn wetenschap-

pelijk streven bekroond door het professoraat te Lyon en te Parijs, toen Guizot hem in 1846 een slot op den mond legde. Daarna streed hij voor de vestiging der republiek van '48, en het tweede keizerrijk bande hem uit Frankrijk. Na Sédan keerde hij terug en vertegenwoordigde tot aan zijn dood Parijs in de nationale vergadering. En in al die wisselingen heeft hij steeds de idealen zijner jeugd vastgehouden. Hij is bezweken met het vaandel van het idealisme hoog gehouden.

Van waar deze? Op die vraag heeft Quinet zelf in zijne *Histoire de mes Idées* (1858) eenigermate het antwoord gegeven. Eene volledige autobiografie is dit boek zeker niet, daar de jongelingsjaren niet overschreden worden ¹, maar als wij letten op de daar geschetste, zeer tegenstrijdige krachten, die op de vorming van Quinet's persoonlijkheid in de jeugd hebben gewerkt, wordt veel verklaard van het bonte, schijnbaar tegenstrijdige, dat in hem werd gevonden.

Edgar Quinet stamde uit de bourgeoisie. Te Bourg-en-Bresse, hoofdstad van het Departement Ain in Bourgogne, zag hij op 17 Febr. 1803 het levenslicht. De vader werd later commissaris van oorlog onder het tweede keizerrijk. De familie Quinet, die haren oorsprong tot de 16de eeuw kan opvoeren, bevatte eene bonte verscheidenheid van zeer eigenaardige karakters. De indrukken der jeugd zijn onuitwischbaar, en Edgar had ook na ruim een halve eeuw niet verloren het beeld dier strenge grootmoeder, die voor hem de traditie van den ouden dag 'op onvergetelijke wijze vertegenwoordigde. Geboortig uit Dauphiné, had zij 30 jaren lang een kloosterleven geleid, en de strenge kloostertucht was haar

---

¹ Om het Xe deel der *Oeuvres complètes* aan te vullen, daar de uitgever, om politieke redenen, een driehonderd bladzijden weigerde te plaatsen, konden de herinneringen der jeugd niet meer ruimte beslaan, en toch waren zij het eenige dat Quinet in 1858 dadelijk kon gored maken.

zoo onmisbaar gebleken, dat zij hare eigene kinderen later twee malen 's weeks door den sergeant-de-ville deed afrossen. Edgar's vader beefde nog op zijn 50ste jaar voor haren blik. Tegenover haar stond in Edgar's herinnering eene tante, vaders zuster, die eene heldin zou geweest zijn naar het hart van Rousseau, zoo gevoelig, excentriek, zoo wild natuurlijk, met eene bijzondere voorliefde voor al het verdrukte onder menschen en dieren. Zij was de speelbal en het speelgoed van den jongen Edgar. Vader Jérôme Quinet was een zeer kundig, koppig, onbuigzaam ambtenaar, die in stilte een innigen afkeer had van Napoleon. Ja eens durfde hij dien afkeer openlijk toonen, door, toen Napoleon Bourg bezocht, niet ter audientie te komen bij den eersten consul, maar doodkalm uit visschen te gaan. Toen hij daarover te recht gewezen werd, antwoordde hij: "ik heb alles over voor hen, die het niemand lastig maken; gij brengt de gansche wereld in rep en roer, en daarom zal ik mij voor u niet vermoeien". Maar na St. Helena heeft men van den ouden Quinet (gest. 1832) nooit iets ten nadeele van den grooten keizer gehoord. Tegenover het ongeluk had hij eene groote piëteit. Was de gestrengheid der grootmoeder overgegaan in de harde rechtschapenheid des vaders, de ietwat ruwe tante had in de moeder van Edgar eene zeer eigenaardige hulpe voor de vorming van den knaap. Wie zal bij het kind aan vrouwelijken invloed niet veel, aan de kracht des moederlijken geestes niet alles schier toeschrijven? Quinet's moeder was protestante. Maar zij was niet de gestrengte Calvinistische Hugenoot. Zij behoorde tot die vrijzinnige gemoederen, die in vroomheid des harten door huiselijke godsdienstoefening mede den levensernst en den geest van waardeering wilden wekken. Lang vóór Vinet's denkbeelden onder de fransche protestanten werden overgebracht, was uit Engeland de opwekking tot die mystieke vroomheid enkelen aangebracht. Quinet's moeder dweepte met Mad. de Staël, die groote tegenstandster van Napoleon. Zij

verkoos voor haren zoon de geschriften van Voltaire boven die van Rousseau, en was boven alle dingen er op uit, haar kind vroeg waardeering van anderen te leeren, terwijl zij voor niets zoo vreesde als voor een aristocratisch besef van meerderheid, dat bij den zeer begaafden knaap licht kon ontstaan. Bij gelegenheid dat Edgar aan zijn speelmakker Gustin, een boerenknaap, zijne meerderheid gevoelen deed, riep de moeder beiden voor zich, met dit gevolg, dat Gustin dadelijk Edgar beval zijne klompen hem na te dragen, eene gevoelige les, door moeder goedgekeurd. Die driejarige Edgar vereerde zijne moeder afgodisch. Bij gelegenheid dat het kind door een toeval de oogen vol asch had gekregen, vroeg het aan zijne moeder: "si j'ai les yeux crevés, sauras tu m'en faire d'autres?" Mevr. Quinet nam zelve de godsdienstige vorming van haren zoon ter hand, en liet hem voor het overige luisteren naar de preeken van père Pichon, den kalen, gebogen priester, die als shibboleth had: "tous qui savent lire sont damnés." Naast dien geestelijke, die wel eenigszins de ridder der droevige figuur was in het huiselijk leven der Quinets, stond, als vertegenwoordiger der oude republiek, Baudot, een man der conventie, een vriend van St. Just, die nooit sprak van het schrikbewind anders dan van de koorts van 10 jaar, die hij gehad had, terwijl op zijn droog gelaat alleen door de kinderlijke vroolijkheid van Edgar een glimlach kon gebracht worden. Wat leerde hij Edgar van de groote eerste omwenteling? Hij zeide: "sur cette terre, où il vaudrait mieux ne pas naître, on peut trouver pourtant quelque bonheur, pourvu qu'on ne naisse pas à l'époque d'un Néron, d'un Robespierre". Vergeten wij niet den ouden muzikmeester, die als eerste muziekstuk de Marseillaise aan zijn leerling leerde. Onder de indrukken zijner jeugd behoorde zeker ook Napoleon. Ten minste, als driejarig knaapje volgde hij zijnen vader, die in het begin van 1806, in hoedanigheid van commissaris van oorlog, te Keulen moest wezen bij de troepen,

die uit den slag van Austerlitz (2 Dec. 1805) wederkeerden. Maar overigens werd in de familie Quinet de naam van den grooten keizer weinig genoemd. Door de betrekking zijns vaders raakte de jonge Edgar in vriendschap met een korporaal, die de krijgsgevangene geweest was der Spanjaarden op een der Balaerische eilanden (Cabrera). Door dezen leerde hij een ander volk kennen, en zoo werd de inval der geallieerden een feit, dat onuitwischaar gegrift stond in Edgar's herinnering. Die vreemdelingen, die hij door zijn vader voor allerlei kleine diensten gebruiken zag, die hem, den zoon van Frankrijk, durfden dreigen, gelijk eens een hongarsche pijpenkoopman deed, wien Edgar als tolkiende, die vreemdelingen deden den Franschman, die tot nogtoe veelal de andere volken als barbaren had beschouwd, met andere oogen zien. "L'intelligence française devenait cosmopolite", ja de oude zelfgenoegzame luchthartigheid verdween. Reeds vroeg kwam er ernst in die jongensziel, en als hij de vrije vroomheid liefhad en toch de vrijheid zag ondergaan in het caesarisme van den eersten Napoleon of de Jezuiten-regeering van Karel X, dan werd hij met zijn onleschbaren dorst naar kennis vroeg gedoopt tot den profeet van nieuwe levenstoestanden.

De wereld lachte hem niet toe. Na zijne eerste opleiding te Bourg en te Lyon genoten te hebben met bestemming voor de Polytechnische school, kwam hij in 1820 te Parijs als student in de rechten. Stoffelijke nood klopte aan de woning van den jongen student. Het klerkschap op een bankierskantoor en niet het minst de wakkere hulp van een werkman, die uit Ain naar Parijs gekomen was en zich zijner aantrok, deden hem het hoofd boven houden, oefenden zijne zelfstandigheid. In 1823 greep Quinet voor het eerst naar de pen en gaf zijn *Tablettes du Juif-errant*, voorboden van zijn Ahasvère, maar anonym.

Een verblijf in Heidelberg, waar George Diedrich Creuzer in volle kracht schitterde (1804—1845), was beslissend voor Quinet's

vorming. Daar kreeg hij een nieuw oog voor de letterkunde der ouden. De mythologie leerde hij kennen als eene verzameling van symbolen van levenswaarheden. En wat dat verblijf in Duitschland voor Quinet was, bleek toen hij in 1826/27, in Parijs, eene vertaling bezorgde van Herder's *Ideën zur Geschichte der Menschheit*" verrijkt met eene lijvige voorrede van eigen hand. Goethe was met dien arbeid zeer ingenomen en Cousin noemde dien het "debut d'un grand écrivain." Eene geheel nieuwe waardeering van de feiten der geschiedenis werd daarmede in Frankrijk ingevoerd. Nu vernam men in Frankrijk, dat de geheele menschheid één groot lichaam vormt, dat zich naar eigen natuurlijke wetten ontwikkelt. Iedere nationaliteit heeft daarin eene eigenaardige plaats en eene roeping, bepaald door aanleg en betrekking op anderen. Ieder tijdvak heeft dus in zichzelf een doel, de belichaming van eigen idee. De verwezenlijking der humaniteit in den vollen zin des woords is de bestemming des menschdoms. Herder ontsloot door die nieuwe opvatting der feiten, bepaaldelijk op het gebied der middeleeuwen, eene deur, waardoor de Romantiek binnendrong. Vriendelijk en licht werd het in die voor barbaarsch uitgekreten tijden. De richting van Quinet's geest werd door de overzetting van dien arbeid voor goed bepaald.

Had hij de oudheid leeren liefkrijgen, had hij den samenhang leeren gevoelen waarmede het heden zich ontwikkelt uit het verleden, en was met zijnen historischen zin zijn buitengewone dorst naar kennis hem eene aanbeveling bij velen, zoo kreeg hij ook een plaats in de fransche commissie, die door het ministerie Martignac naar Morea werd afgevaardigd (1828). Griekenland was opgestaan, en de regeering van Kapodistrias, door de Mogendheden gewaarborgd, beloofde niet alleen afweering van den buitenlandschen vijand, maar ook bezweering van de veel noodlottiger binnenlandsche tweedracht. Zoo was dan in dit land der classiciteit het terrein veilig voor wetenschappelijke onderzoekingen. Dat de jonge

Quinet hier zou opmerken en zou opgaren, was te begrijpen. De uitkomsten van zijn waarnemen en nadenken legde hij neder in zijn werk: *la Grèce moderne en ses rapports avec l'antiquité*, Paris 1830. Dit werk bezorgde hem de vriendschap van Michelet en opende voor hem in Parijs den omgang met Ballanche, den teruggetrokken bescheiden geleerde, wiens geschiedkundige onderzoekingen of liever wijsgeerige geschiedbeschouwingen den arbeid van Michelet en Quinet hebben mogelijk gemaakt. Nevens hem, die spoedig stierf, ontmoette hij Fauriel, den scherpsten kritikus, den geleerden stichter der Société Asiatique, hoogleeraar in de vreemde talen aan de parijsche faculteit, en Ampère, den bewonderaar der duitsche Romantiek, den evenknie van Villemain. En met die allen toog ook Quinet naar Abbaye-aux-Bois in de voorstad St. Germain, om de soirées bij te wonen waar de vriendin van Mevr. de Staël, Mevrouw Recamier, teruggetrokken uit de groote wereld, maar altijd nog als de gezworene vijandinne van het Bonapartisme leefde. In dien kring schitterde ook Chateaubriand. De jonge Quinet werd nu ook opgenomen onder de vaste medewerkers aan de *Revue des deux Mondes*, in 1830 opgericht. Van 1831—1868, met eene kleine tusschenruimte van 1844—54, toen hij elders optrad, vinden wij in dat tijdschrift bijdragen van zijne hand. Die eerste stukken getuigen van ééne zaak: de machtige nawerking van zijne Heidelbergsehe studiën en zijn verblijf in Griekenland. ¹ Met dit laatste doel voor oogen schreef hij zijn *Ahasvère*. ² Hijzelf heeft dit gedicht genoemd een geschiedenis der menschheid, "sourdement travaillée dans ses entrailles,

¹ *Études sur l'épopée. L'Épopée des Bohémiens*, Revue 1831 III—IV. *De la poésie épique* Revue. 1 Jan. 1836. *Homère* 16 Mei 1836. *L'Épopée Française* 1 Jan. 1837.

² Revue. 1 Oct. 1833; hetzelfde jaar uitgegeven in 8o, in 1842 12o. De lezer vergelijkte het verslag van dit gedicht gegeven in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1870.

comme si elle allait enfanter un Dieu". Quinets werk, de geschiedenis van den eeuwigen mensch, getuigende van een dorst naar het ideaal, die schier versmacht in een ledig heden, werd door Rome op den index geplaatst. *Napoleon*, ¹ *Prométhée* ² maakten later eene trilogie van heldendichten, van welke de epiloog gevormd werd door *les Esclaves*. ³ In dezen tijd bezocht hij, in 1832 en 33, Italië en huwde in 1834 de dochter van een Duitschen predikant. Daarna behaalde hij den titel van doctor in de letteren te Straatsburg, na eene verdediging van twee stellingen, één over *le genie de l'Art* ⁴, en één *de Indicae poesis antiquissimae natura et indole*. ⁵

In dit eerste tijdvak treden dadelijk twee van de hoofdtrekken van Quinets persoonlijkheid aan den dag: zijn klassieke geest en zijne godsdienstige richting.

Zijne studien over het heldendicht en vooral zijne poging om, ook na de *Henriade*, deze dichtsoort, zoowel voor Frankrijk als voor geheel de wereld te doen herleven, verzekeren hem eene blijvende plaats onder de denkende dichters van ons geslacht. Niet alleen ieder volk, maar iedere beschaving bevat slechts één onderwerp voor een heldendicht. Iedere verandering van eeredienst, iedere maatschappelijke wijziging, iedere vernieuwing der wereldbeschouwing doet de verbeeldingskracht verfrist ontwakken, maar nu is ook alleen mogelijk die reine eenvoud, zonder welken het uitgebreide heldendicht onuitstaanbaar is. Het heldendicht van het Roomsch-Catholicisme, ingegeven door Gregorius VII en Innocentius III, was Tasso's *Jeruzalem verlost*, de Ilias der middeleeuwen, de verheerlijking der kruistochten. Het Calvinisme deed Milton zijn *Paradijs verloren* schrijven. De ontdekkingen der

¹ Revue 1 Aug. 1834.

² 1838 *Préface* in de Revue van 1 Febr. ³ 1853.

⁴ Revue 15 Oct. 1839.

⁵ *De l'épopée Indienne*, Revue 1 Jul. 1840.

nieuwe wereld in Amerika en Indië gaven Camoëns in de *Lusiade* meer een lofdicht op den Portugees dan een algemeen heldendicht in de pen. Maar de nieuwe tijd, levert die geen heldendicht? Voltaire heeft de *Henriade* gebruikt tot het apostelschap zijner eigene denkbeelden over staatkundige en godsdienstige vrijheid, terwijl hij daarmee tegelijk de figuur van Hendrik IV, die te veel door Lodewijk XIV overschaduwde was, op den voorgrond plaatste. Maar de nieuwe wereldbeschouwing (hoe kon het anders in de 18^e eeuw?) werd slechts voorbereid. Quinet nam den mensch, den eeuwigen mensch, in zijn strijd, op de zwerftochten van zijn naar waarheid en idealen zoekenden geest, onder de bescherming van zijn dichterlijk genie. Als poging om het heldendicht aan den nieuwen tijd te geven, verdient Quinet's arbeid waardeering. Hamerling, die den ondergang van Rome, of de dweepzucht in de 16^e eeuw behandelde, gebruikte fragmenten van de geschiedenis des menschedoms, Quinet waagde het geheel te omvatten. De poging alleen is grootsch. Zoo is b.v. de mythe van Prometheus voor hem, den discipel van Creuzer, de antieke vorm voor den eeuwigen strijd tusschen de officieele godsdiensten en de naar waarheid zoekende menschheid. De ware verlossing van Prometheus gaf de oudheid niet. Ja, Hercules verloor hem, maar altijd sleept de Titan op de bas-reliefs een stuk mede van de rots waaraan hij geketend was. Tusschen den vloek der officieele goden en de lasteringen van den geketenden Schepper des menschen is geene verzoening mogelijk. De Christus eerst, in wiens kerken de oude Prometheus bas-reliefs gevonden zijn, geeft de verlossing. Het christendom is eene nieuwe wereldbeschouwing. Het is de leer der eeuwig voortgaande verlossing van de menschheid uit al de boeien, die de verwezenlijking van haar bestaan tegenhouden. Moge de mensch in Griekenland een oogenblik hebben gerust, sinds Rome's zwaard hem voortdreef heeft hij steeds het ideale nagestreefd. Op dien weg wilde Quinet

den mensch steunen, omdat die baan hem toescheen te loopen door de wildernis, waar de rotsblokken van het fatalisme geen levend water bevatten voor de dorstende ziel. Aan die rots ligt de Prometheus geketend, en hij moet verlost worden. Geweten en zedelijke vrijheid moet de mensch hervinden: deze zijn de levensvoorwaarden van zijn bestaan.

Zoo moest Quinet zich dadelijk uitspreken over den godsdienst. Hij was protestant. Maar hij was geen calvinist. Het protestantisme, als beweging der geesten, als verzet tegen orthodoxie en scepticisme, had hij lief. En ronduit beschuldigt hij het Frankrijk zijner dagen, dat het de hervorming der 16^{den} eeuw miskent.¹ De moderne theologie waardeerde Quinet, in 1838 al, als verheven boven het rationalisme der 18de eeuw. Zij is meer dan de ontkenning van het supranaturalisme, "une des faces les plus profondes et les plus originales de l'esprit de notre temps." Om dit te bewijzen levert hij een allerkeurigst historisch tafreel van het ontstaan der nieuwe richting, dat de ruimte niet toelaat hier mede te deelen. Dit blijkt er uit, dat Quinet reeds in 1838 zag wat niemand in ons vaderland, niemand ook in Frankrijk scheen te begrijpen. Had de allegorische methode van Eichorn, Daub en anderen tot vernietiging van het Christendom geleid, de mythische methode door Wolf op Homerus, door Niebuhr op Rome's geschiedenis toegepast, ging men ook gebruiken op de geschiedverhalen des bijbels. Quinet heeft Strauss meermalen persoonlijk ontmoet en waardeert vele uitnemende eigenschappen in hem. Maar hij heeft reeds in 1838 de bezwaren gevoeld, waaronder deze waardeering van het Christendom gebukt ging. Vooreerst zag Quinet, dat het systeem reeds vooraf vast stond, en dat de feiten zich daarnaar voegen moesten, en niet omgekeerd de feiten het systeem deden ontstaan. Het gevolg hiervan is, dat het natuurlijke niet

¹ Revue 1838. VI. p. 464—506, *De la vie de Jésus du Docteur Strauss.*

tot zijn recht komt. Er is niets natuurlijks meer mogelijk, is de gedachte, die de lezer van Strauss ontvangt. Zou ik zelf ook misschien een allegorie zijn? De schrijver heeft geen oog voor de verschijnselen van het gemoedsleven in het algemeen, en meet de evangelische verhalen naar de mate van zijn eigene Hegeliaansche wereldbeschouwing. Maar wat is dan het Christendom voor Quinet? Laat mij dit hemzelve laten zeggen: "Si quelque chose distingue le christianisme des religions qui l'ont précédé, c'est qu'il est l'apothéose non plus de la nature en général, mais de la personnalité même. Voilà son caractère dans son commencement et dans ses dogmes. Le règne intérieur d'une âme qui se trouve plus grande que l'univers visible, voilà le miracle permanent de l'Évangile. Or, ce prodige n'est pas une illusion, ni une allégorie, c'est une réalité. De la même manière que dans le paganisme la nature palpable, la mer, la nuit primitive, le chaos sans rive ont servi de base véritable aux inventions des peuples, de même ici l'âme infinie du Christ a servi de fondement à toute la théogonie chrétienne; car, qu'est-ce que l'Évangile, sinon la révélation du monde intérieur?" Is de grondgedachte van Jezus hier niet gelukkig uitgedrukt? Om dit beginsel kan volgens Quinet het Christendom niet worden uitgeroeid. De wijsbegeerte der ervaring, die de wetten der menschelijke natuur heeft onthuld, kan even min worden weggedaan. Het streven naar de verzoening dezer twee is onze levenstaak. Voor menschenvergoding wachte men zich. "Die heer der schepping was er eens niet, en toch bestond de wereld; het riet is van ouder datum, de zandkorrels op den bodem van den oceaan overtreffen hem in getal, en de aardworm betwist hem de heerschappij over het aardrijk. Op dit oogenblik heerscht hij, maar wie zegt ons of niet straks eene of andere omwenteling hem onttroont en wezens aan het licht brengt wier geestesleven zelfs het zijne overtreft?"

Aan deze levensopvatting, even edel als bescheiden, is Quinet

tot den einde toe getrouw gebleven. Hij dweept niet met de menschheid, maar hij geloofde aan de oneindige levenskrachten in elken mensch, die eens het levensbesef van allen zullen worden. Met het oog op den godsdienststrijd onzer dagen mag dus Edgar Quinet ook nog een man van beteekenis heeten.

Van 1840—42 was Quinet hoogleeraar in de vreemde letterkunde aan de letterkundige faculteit te Lyon. Toen deed hij zich ook op staatkundig gebied gelden. Hij vroeg de afschaffing der tractaten van 1815, betreunde de scheuring die er in Frankrijk ontstond tusschen de bourgeoisie en het proletariaat, en niettegenstaande deze denkbeelden in de kringen der regeering zeer werden afgekeurd, slaagde Villemain er in, voor Quinet aan het Collège de France (een soort van hooger Gymnasium) een leerstoel op te richten, gewijd aan de studie der zuidelijke talen en letteren (28 Jul. 1841). Daar trad hij op als voorvechter van het vrije onderwijs, en schetste aan de hand der geschiedenis het Jezuitisme, in bondgenootschap met Michelet en den Pool Mickiewicz. Groot was van 1841-50 de toevloed bij de lessen van dit drietal. Italianen, Polen, Rumeniërs, Hongaren vermengden zich met de Fransche jeugd. Talrijk waren de dames, die de lessen volgden, en op de onderste treden der tribune zaten de trouwe en vertrouwde leerlingen, als Dumesnil, Bataillard, Bilbao, Levy. Allen kregen den indruk, te doen te hebben met een karakter dat een nieuw leven hun ontsloot. Waar bleek het woord, waarmede Quinet in 1845 zijne lessen besloot: "personne ne peut dire quelle forme prendra la vie morale que vous avez montré ici. Il est certain qu'elle ne s'éteindra pas." Onder de vreemdelingen op wie Quinet grooten invloed bleef uitoefenen, behoorde Francisco Bilbao uit Santiago in Chili. Als gebannen democraat kwam hij te Parijs, en toen hij in zijn in 1844 vrij verklaard vaderland

terugkeerde, verkondigde hij in zijn *Revista del Nuevo Mondo* de republikeinsche ideeën van het collège de France. De Jezuiten legden het op zijn leven toe, en Buenos Ayres leverde hem veiligheid. Zijn dood in 1865 deed Michelet uitroepen: "J'avais-rêvé d'un Washington du sud!" Dit onderwijs bezorgde Quinet in 1843 eene schorsing van wege Guizot, die door hem werd gebruikt voor eene reis door Spanje. Hij kreeg verlof zijne lessen te hervatten, maar wat hij over het ultramontanisme en de spaansche inquisitie leerde scheen der regeering zoo gevaarlijk, dat zij den 8 April 1846 Quinet een programma voorlegde, dat deze weigerde te onderteekenen.¹ Hij trad gedwongen af, en de ontslagen hoogleeraar werd politiek persoon in de oppositie, die de Februari-omwenteling in het leven riep. Als candidaat der oppositie voor Bourg slaagde hij wel niet, maar, nadat hij als colonel van het 11de legioen van Parijs op de barricaden gestreden had, betrad hij op den 8ten Maart 1848 weder den leerstoel van het Collège de France, van welke het koningschap hem gebannen had, en waarop het volk hem terugbracht. En welke democratie wilde Quinet? "Het geloof der vrijwilligers van 1792, den ridderlijken heldenmoed van een Latour d'Auvergne, de muurvaste volharding van een Carnot (wiens zoon Lazare Hippolyte als Minister van Onderwijs de openingsrede bijwoonde), het spartaansche Christendom van Mevrouw Roland, de geestdrift van den eed uit de Kaatsbaan, de stalen ziel der garde in de ure des ongeluks, zietdaar de steenen, vormende de kroon voor de volksregeering van den nieuwen tijd!" Quinet mag dus vrij de gironlijn der 19de eeuw heeten, met dit onderscheid, dat zijn idealisme zich huwde

¹ Guizot heeft in zijne "Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps", waar hij (VII) de moeilijkheden bespreekt aan de onderwijskwestie verbonden, het ontslag van Quinet niet vermeld.

aan krachtige maatregelen. Steeds had ook de vertegenwoordiging voor hem eene plaats. In de Constituante en de Législative kreeg hij achtereenvolgens zitting voor het Departement Ain. Voor de verwaarloosde bevolking van dit district, waar veelvuldige moerassen bestendig het leven in gevaar brachten, zoodat de doodenlijst $\frac{1}{3}$ meer namen telde dan het geboorteregister, springt hij in de bres. Maar bovenal stond hij vooraan, waar in de nationale vergadering het opkomend Bonapartisme moest bestreden worden.

Wie heeft de beschikking over het leger? was de vraag. De zuivere republikeinen hadden ondervonden dat de nationale vergadering niets wilde weten van een onbesnoeid stemrecht, dus eer gestemd was voor royalistische restauratie, en daarom huiverden zij terug van het voorstel op 6 Nov. 1850 gedaan, dat het leger alleen aan de Nat. Vergadering zou gehoorzamen. Die macht wilden de republikeinen niet gegeven hebben aan eene vergadering met zoo verdachte sympathieën. Quinet zag verder, en radende dat de regeering eenvoudig de beschikking vroeg over het leger, om ook uit dezen chaos een keizerrijk te doen opstaan (Thiers had reeds Januari 1850 verklaard: "het keizerrijk is gereed"), betreurde hij de verwerping der wet. Wat beteekent nu nog, vroeg Quinet, in de zitting van 25 Nov. 1851, het wetsvoorstel betrekkelijk de verantwoordelijkheid der regeeringspersonen? Door wie zal het vonnis aan hen worden voltrokken? De beschuldigde heeft zelf alle macht in handen. Hij zag eene samenzweering tegen de republiek; "vous irez non pas vous perdre dans une République frauduleuse, non pas même dans une monarchie, mais dans une dictature sans pudeur et sans repos." Natuurlijk, dat de man, die dit voorspelde, onder de eersten was, die bij decreet van 9 Januari 1852 uit Frankrijk gebannen werden. Hij vestigde zich te Brussel en sloot daar een tweede huwelijk met de weduwe van den Rumeenschen dichter Assaki. Die vrouw heeft

met veel talent een tafreel van het leven in ballingschap geteekend. ¹

Op 12 Dec. 1852 werden eenige bovenkamers in de Rue Traversière te Brussel betrokken. Quinet moet hier veel geleden hebben. Zijne gade werpt over de vijf eerste jaren van zijn verblijf aldaar met kiesche hand den sluier des geheims. Eenvoudig, armelijk schier, was de meubeling dier bovenvertrekken. Eenige bloemen en de pendule van wijlen Baudot, den conventie-man, waren de eenige sieraden. Eene kolonie van gebannenen bevolkte Brussel. Mevrouw Q. geeft les, ten minste zij zoekt de gelegenheid. Vrouwen en jonge dochters, aan de sierlijke Parijsche wereld gewoon, oefenen zich voor het examen van hulponderwijzeres. Middernacht verrast de moeder en de haren aan den arbeid. Geen minuut mag verloren gaan. En dit leven van ontbering wordt tusschen beiden nog heroerd door tijdingen uit Parijs: de vrouw, de moeder zijn krank en misschien voor altoos verloren. Die kolonie van vreeselijke republikeinen ontspant zich onderwijl met Homerus en Aeschylus.

En ook 30 Augustus 1859 bracht geen einde aan Quinet's ballingschap. Quinet zond een welsprekend protest tegen de amnestie door het keizerrijk aangeboden. De amnestie is niet voor hen, die recht en gerechtigheid hebben verdedigd. De vertrappers van het recht hebben behoefte aan amnestie. Terugkeerende oordeelde Quinet, dat hij toch niets kon doen. Immers, welk Frankrijk wordt hun teruggegeven, een vaderland zonder recht, zonder eigenwaarde, zonder veiligheid, door geweld en list van al het mogelijke beroofd. Eene geheele wijziging in de rechtspraak, en eene uitbanning van het verbanningsrecht, dat zou herstel wezen.

¹ Mémoires d'Exil (Bruxelles-Oberland), par Mme. Edgar Quinet. Paris 1868.

Mémoires d'exil. Nouvelle série (Suisse Orientale, Bords du Léman). Paris Chevalier.

“Het stilzwijgen van Europa getuigt dat het openbaar geweten zich nederlegt bij de verbanning als een recht. Daartegen protesteert de balling, opdat de verbanners van heden niet de ballingen van morgen worden. Een menschelijk geweten schijnt thans wel niets te zijn, maar de tijd komt, dat het oorbaar wezen zal zich te herinneren, dat de ballingen het recht met zich medegenomen hebben, en dat alle rechtvaardigheid nog niet op aarde gestorven is.”

Krachtige arbeid deed Quinet het hoofd ophouden. Hij dacht zich terug in zijne kindsheid, maar meer nog dan de *Histoire de mes idées* vervulde het schrijven van zijn *Merlin l'enchanteur* zijn huis en hart met eene wonderlijke kalmte. De gedachte aan dien wonderknaap uit de Engelsche sage, sinds 1498 populair in Frankrijk, veelal gebezigd als profect voor de volken, was lief aan Quinet en hield hem reeds als kind bezig. Reeds in 1840 had hij de bewerking in den geest. Welke goddelijke droomen van liefde en vrijheid droomt die tooverknaap met zijn onuitroeibare hoop! Quinet voelde, dat hij zelf opping in de figuur van Merlin. Maar de strijder voor staatkundige vrijheid kon niet leven, als zijn pen niet mocht worden een zwaard. In een brief aan Eugène Sue, die uit Savoye naar den Haag was gekomen, omdat België voor hem gesloten was, teekent hij met scherpte den staatkundigen toestand. Frankrijk is geketend aan het verledene door het kerkelijk leerstuk, waaraan het niet meer gelooft. Het leerstuk is het lijk van den godsdienst, en iedere gemeenschap daarmede is levensgevaarlijk. En tegelijk wordt de wereld beroerd door den adem der vrijheid.

“De democratie moet nu kiezen. Zal zij willen zijn katholiek in vorm en voltariaansch in wezen? De democratie moet het Christendom willen in den vorm van het Unitarisme van Emerson en Channing, den eenigen waarborg voor hare zedelijke kracht, en de vruchtbare akker voor de gestadige wedergeboorte des mensch-

doms.' Die gedachte werd zelfs daad in Brussel; eene zekere unitaristische beweging ontstond door en om Quinet's persoonlijkheid. En wie onzer zal nu nog dien strijder voor de vrije vroomheid een ongeloofige schelden?

Het verblijf te Brussel kenmerkte zich, niettegenstaande Quinet's winters vaak sukkelde, door aanhoudende werkzaamheid. Met krachtige hulp van oude vrienden, leerlingen en vereerders, onder welken ook Ary Scheffer, werd de uitgave der *Oeuvres complètes* voorbereid. De *Revue des deux Mondes* bleef openstaan ook voor den balling, en daarin verschenen van 1 Mei tot 1 Juni 1854 de merkwaardige studiën over het ontstaan onzer Republiek met name over Marnix van St. Aldegonde. Maar vooral ging er een schok door België, toen Quinet vóór het werk van Lacroix en van Meenen *Notices biographiques et bibliographiques sur Phil. de Marnix* eene voorrede schreef, die in breede trekken "la Révolution religieuse au 19 siècle" vergeleek met onze worsteling tegen Spanje. De geschiedkundige leverde met de uitgave op 1 Juni 1858 een geweldig wapen aan de democratie tegen Rome. En op welk een oogenblik? Het volk van Brussel was te hoop geloopt tegen de volksvertegenwoordiging, wier clericale meerderheid de goederen in de doode hand gehandhaafd en het lager onderwijs geheel aan de geestelijkheid overgelaten had. Van 27—29 Mei was er oproer in Brussel. De Koning gehoorzaamde den volkswil en vernietigde de wet, en moest nu al de felheid van den haat der ultramontanen ondervinden. Zou nu Quinet gespaard blijven? Er bestond toch sinds 22 Sept. 1856 een verdrag tot uitlevering van uitgewekenen tusschen Frankrijk en België, krachtens hetwelk één enkele aanklacht, één woord voldoende was om Quinet te doen kennis maken met Cayenne of Lambessa. Toen de winter kwam konden de ergernissen niet met lichamelijke veerkracht gedragen worden. Quinet, die bijna nooit over zich zelve klaagde, dreigde te bezwijken. "Of brachten niet juist de zich

noemende vrijzinnigen met hunne halve maatregelen de vrijheid in gevaar? Was het radicalisme, dat Bellarminus en Rousseau, Channing en Loyola in één vonnis betreft, niet de moordenaar des zedelijken levens?" Toen op 20 April 1857 het eerste deel der *Oeuvres complètes* was afgewerkt, besloot men naar Zwitserland te gaan. De lucht der Alpen zou genezing brengen, en op 11 Juni werd de reis aanvaard. Maar in September was Quinet weer in de rue Traversière. Na den aanslag van Orsini op 14 Januari '58 werd er strenger toezicht gehouden op de émigrés: dreigender dan ooit hing het zwaard van Damocles boven Quinets hoofd. De steeds zeldzamer wordende bezoeken uit Frankrijk deden hem met verbazing en droefheid de verandering opmerken in de stemming des volks, dat zich gewend had een masker te dragen, zoodat Quinet het tweede keizerrijk "l'empire des morts" placht te noemen. Onder allerlei sombere indrukken van de gebeurtenissen van den dag zocht Quinet afleiding in de toonkunst, en vooral hield hem het vraagstuk van het ontstaan der soorten reeds toen bezig. Sinds 1834 had hij niet te vergeefs nauwe vriendschap gehad met Geoffroy Saint-Hilaire, en op 16 Febr. '58 stelde hij reeds den titel voor van een nieuw werk: *la création*. Bovendien werden Fichte, Kant en Condorcet ter hand genomen. Er waren oogenblikken waarin de groote republikein meende dat hem gevraagd werd, of hij kracht genoeg had den dood in het gelaat te zien? Maar dan kwamen weer de bliken van hulde en waardeering vooral uit Italië, bekroond met de vriendschap van Garibaldi, om den moed te verlevendigen voor de zware taak der herziening en uitgave der *Oeuvres complètes*. Toen die voltooid was, riepen de Zwitsersehe vrienden, en aan die noodiging werd gevolg gegeven. Op 26 Mei 1858 vertrok Quinet naar Zwitserland.

Gedurende het eerste verblijf te Brussel wijdde Quinet zich inzonderheid aan de openbaarmaking zijner geschiedkundige stu-

diën. In 3 deelen gaf hij een tafreel van de omwentelingen, die het nieuwe Italie moesten te voorschijn roepen. Het volk, dat hem eene zoo talentvolle tweede gade schonk, de Rumeniers, leidde hij als zelfstandige natie op het terrein der geschiedenis. ¹ De waarachtige geschiedenis van zijn vaderland gaf hij in zijne *Philosophie de l'histoire de France*. ² Maar bovenal maakt hij een diepen indruk door de studie gewijd aan onzen worstelstrijd met Spanje, bepaaldelijk door zijne teekening der figuur van Marnix de St. Aldegonde ³, op welke hij in zijne *Révolution Religieuse au dix-neuvième siècle* het zegel drukte van zijn eigen tijd. ⁴ Marnix, de vurige calvinist, die Oranje's verdraagzaamheid niet begreep, en "liever zou sterven dan zich Lutheraan verklaren," is voor Quinet de type dier radicale hervormers, aan welken onze tijd behoefte heeft. Geen compromis mag er bestaan tusschen Rome en de beschaving. Rome heeft door het despotisme des keizerijks te huwen gezegepraald, en heeft aan ons geleerd hoe men een godsdienst aan de menschen onttrekt, door met den sterken arm zijne verschijning onmogelijk te maken. Hier baat niet de opvoeding, zonder geloof dat in het gemoed doordringt. Het geeft niet, of gij den wereldlijken vorm aan de theocratie ontnemt, despotisme blijft het. Het dweepen met eene nieuwe leer der toekomst geeft de opene vesting prijs. Sophismen als: alle godsdienst is gelijk, democratie en kerk kunnen samengaan, zijn afleidingen van de eenige wetenschap, de kennis die de mensch opdoet van zich zelve, om met alle vermogens van geest en gemoed niet te redeneeren, maar te handelen. En die handeling moet

¹ Revue des deux Mondes 1856. 15 Jan.

² t. a. p. 1855. 1 Maart.

³ t. a. p. 1854. 1 Mei — 1 Juni.

⁴ Afzonderlijk verschenen in het ééne deel *Oeuvres Complètes*. Paris. Pagnerre p. 165—238.

niet zijn eene oorlogsverklaring aan alle godsdiensten. Deze zal allen in bond met Rome tegen de maatschappij doen optrekken. Neen, het beginsel van het protestantisme vereenigd met de drijfkracht der fransche omwenteling, die dan niet langer in hare afgezonderdheid verdort, moet alles drijven uit het catholicisme, het moderne heidendom. En niet in de industrie, in iets buiten den mensch, maar in de volle openbaring van den menschelijken geest, niet als de lijfeigene der fabriek, moet zich langs verschillende wegen de waarachtige vrijheid verwezenlijken.

De ruimte laat niet toe uitvoeriger bij deze onsterfelijke bladzijden stil te staan. Zij zijn de voorbereiding van Quinet's grooten arbeid aan de kritiek der fransche omwenteling gewijd.

Te Veytaux in het kanton Waadtland kwam Quinet eerst recht tot rust. Hoe dicht bij den vaderlijken grond woonde hij hier aan den voet der Jura! Aan gene zijde van den 6000 voet hoogen Dôle lag het land zijner moeder, Bourg-la-Bresse! Daar voltooidde hij zijn *Merlin*, en zijn werk over den veldtogt van 1815 besprak de Expeditie van Mexico. In zijn *Panthéon* stigmatiseerde hij de minachting, waarmede het tweede keizerrijk de nagedachtenis van Frankrijk's groote zonen bejegende¹, en gaf in zijne "*Question Romaine*"² eene verzameling van officieele stukken betrekkelijk Frankrijks politiek in Italie. Aan de catholieke geestelijkheid en aan den aartsbisschop van Orleans richtte hij in 1863 een smeekschrift voor het ongelukkige Polen.³ Op de vredescongressen van 1867 te Genève en 1869 te Lausanne gaf Quinet als slachtoffer van het caesarisme een roerend tafreel van den dood des menschelijke gewetens en van zijne wedergeboorte,

¹ Nov. 1866. Afgedrukt. *Oeuvres Complètes* p. 317—336.

² *De croisade contre la République Romaine*, die daaraan voorafgaat, afgedrukt. t. a. p. 255—297.

³ *Pologne et Rome* t. a. p. 304—314.

die hij profetisch aankondigde in een Europeeschen statenbond, ¹ Ook in de vredebeweging mengde hij zijn welsprekende en warme taal. Wat juichte de balling, toen op 24 Mei 1869 in Parijs en vele provinciën de verkiezingen op nadrukkelijke wijze den weerzin tegen het Bonapartisme openbaarden. De oppositie tegen Napoleon III was van karakter veranderd; zonder omwegen, rechtuit getuigde de geest der vrijheid. ² En daarom waarschuwde Quinet zeer ernstig in 1870 tegen het aannemen van de reddingsplank door het stervend keizerrijk aangeboden, het beroep op het volk, terwijl hij tevens de aandacht vestigde op het Vaticaansch concilie. Zijne vroegere kiezers, de landlieden uit het Dept. Ain, riep hij op zich niet te laten misleiden. Na gedane zaken, nog goedkeuring te vragen voor hetgeen niet meer ongedaan te maken is, mag dat vrijheid heeten? ³ Zijne gedurige verwijzing naar de omwenteling van 1789 kon nu ook eene verwijzing zijn naar een boek, waarin voor het eerst van vrijzinnige zijde in Frankrijk de groote omwenteling onpartijdig werd gewaardeerd. ⁴ Dit boek was geene lofredre van een fanatiek Jacobijn, het was eene kritiek van de mannen der omwenteling, door eenen die hun werk wenschte voort te zetten. De fransche pers heeft dit Quinet zeer euvel geduid. In eene brochure, tintelend van geest, heeft Quinet zelf die afgedwaalde kritiek terecht gewezen. ⁵ De hoofdfout der omwenteling van '89 is, volgens Quinet, dat zij de verhouding tusschen godsdienst en staatkunde niet heeft geregeld. Montesquieu had er niet aan gedacht. Terwijl elders, zooals in Engeland, Nederland en Amerika, de omwente-

¹ *Mort de la conscience humaine. Renaissance de la conscience humaine.* Oeuvre complètes p. 381—394.

² *Le Réveil d'un grand peuple.* 10 Juni 1869 afgedrukt t. a. p. 397—405.

³ *Le Plébésцит et le concile.* 17 April. 1870. *Aux Paysans.* 1 Mei. 1870. t. a. p. 409—432.

⁴ *La Révolution,* 2 vols. 1865. Paris.

⁵ *Critique de la Révolution.* Paris. 1867.

ling steunde op de Anglicaansche kerk, het Calvinisme of de Presbyteriaansche overlevering, trok men in Frankrijk het gebouw op op den grondslag van Rousseau's wijsbegeerte, die in Frankrijk niet het Amerikaansche Unitarisme in het leven riep, omdat zijne *Profession de foi d'un vicaire Savoyard* deze conclusie bevatte: ieder belijdt den godsdienst in welken hij geboren is, en overigens eene geheele vernietiging van de oude levensbeschouwing: ongeloof van binnen, en een masker van buiten. De waarheid der scheiding van kerk en staat was aan de omwenteling onbekend. Dit aangewezen te hebben zonder hartstocht, met het oog op de omwenteling als een menschelijk feit, even ver van het dogmatisme van den Jacobijn als van dat der Gironde, is Quinet's verdienste. "La démocratie française a perdu ses bagages. Il faut qu'elle se refasse tout son bagage d'idées". Frankrijk heeft zich vergist in het karakter van het catholicisme. "Les constituants ont violé la lettre et ils n'ont pas fondé l'esprit." De fout van het schrikbewind is door Quinet helder in het licht gesteld: het wierp de kerken omver, door in de wet het catholicisme op te nemen. Middel en doel streden onverzoenlijk. Waar vroegere geschiedschrijvers meenden te kunnen gewagen van de afdoende zegepralen der omwenteling, verklaarde Quinet, als later gekomene, niets dan tegenspoed, val, nederlaag, verloochening te hebben beleefd. Hij was veroordeeld die feiten te verklaren. Met het oog op de diepe zedelijke ellende van Frankrijk, zijne wanhopige inspanning, zijne breidelooze eerzucht en eindelooze vernederingen, bezielde Quinet slechts ééne begeerte: met kinderlijke piëteit de hand te leggen op die diepe wonden". Zulke harde woorden, die warme toon maakten indruk. Quinet bleef als de wachter op den toren uitzien naar de teekenen des hemels, die de nadering van een nieuwen dageraad voorspelden.

Sédan zag het keizerrijk vallen en hief tegelijk het banvonniss op. Parijs toonde terstond den grooten leeraar van het Collège de France niet vergeten te hebben en benoemde hem tot haren afgevaardigde in de Nationale vergadering, waar hij zijn oude plaats aan de uiterste linkerzijde innam. Helaas, het bleek dat Frankrijk's democratie nog niet gekomen was tot den doop in de wateren van dien ernst en die diepte, welke vloeiden in Quinet's werken. Quinet moest het recht der kamer tot het geven van eene constitutie bestrijden, maar heeft toch mogen beleven dat Wallon en de zijnen de republiek deden afkondigen, al was het dan ook onder de zevenjarige hoede van een Bonapartistischen maarschalk. Het goochelspel en het verstoppertje spelen van een de Broglie ergerde hem, en tegen dezen verzoende hij zich met Gambetta, terwijl hij door zijn artikelen in *Le Siècle* en *Le Rappel* voortging de openbare meening voor te lichten.

Als volksvertegenwoordiger heeft Quinet niet datgene gedaan, wat men verwacht zoude hebben. Maar vergeten wij niet zijne 70 jaren, waarvan hij er 20 in ballingschap had doorgebracht; vergeten wij niet dat de meerderheid der Nationale Vergadering na den val van Thiers, vooral in 1873, na het aftreden van een Favre en Jules Simon in 1874, al de kenmerken droeg van ook te lang onder het Bonapartisme gezocht te hebben. Een vergadering, die goedkeurt dat de prefecten van regeeringswege de pers voor geld in dienst nemen, een vergadering, die uitspreekt dat de geschikte uren ter begrafenis zijn voor de geloovigen, en de vroege morgenuren voor hen, die daarbij geen geestelijken bijstand begeeren, eene vergadering, die Montmartre onteigende om daar Frankrijk te wijden aan het H. Hart — was Quinet daar op zijne plaats?

Op dien post bezweek hij, maar niet alvorens hij zich ook van de jongste ontdekkingen op natuurkundig gebied had meester gemaakt in naam eener heilige en innige vrijheid.

Op het laatst zijner letterkundige werkzaamheid schiep Quinet zich eenigermate eene nieuwe manier. In dit opzicht is er echter een groot en gunstig onderscheid tusschen hem en Michelet. Deze, gedwongen zijne geschiedkundige lessen te staken en beroofd van zijne betrekking aan het archief, bleef te Parijs, en oefende zich in het vervaardigen van genrestukjes, als *l'Oiseau*, *l'Insecte*, *l'Amour*, *la Sorcière*, eene tweede manier, een mengsel van poezie, natuurkunde, geneeskunde en gevoelsleer, een soort wijsbegeerte der Fransche galanterie. Dat was de vloek door het Bonapartisme over Frankrijk gebracht, dat het de uitnemenden, die in het vaderland bleven, dwong hun talent te besteden aan het bederf der openbare meening. Geheel iets anders leverde Quinet. De nieuwere wereldbeschouwing wilde hij ingang doen vinden. Daartoe schreef hij eerst een artikel over de nieuwe genesis¹, en voltooide toen zijn lang voorbereid werk, *la Création*. In dat werk hebben wij de vrucht van het huwelijk tusschen geschiedkundige studie en natuurwetenschap.² De geschiedkundige wetenschap lost vraagstukken op, voor welke de natuurkundige niet zoo spoedig of misschien nooit een bevredigende verklaring kan geven. Vóór de eenheid van type, is de eenheid van het zenuwleven in alle tijdvakken der geschiedenis ontdekt. De wet der reactie op geschiedkundig gebied werd later die van den terugkeer tot de vroegere type in de scholen der natuurwetenschap. De geschiedvorschcr had ontdekt dat het plebs doorgaans onveranderlijk is, en de hooger ontwikkelde klasse de drijver is der ontwikkeling; de natuurkunde paste dit toe op haar gebied en ontdekte de ontwikkeling der hoogere vormen in wervel- en

¹ Revue des deux Mondes 1868, 15 November.

² Zie het artikel van Prof. Jongeneel in Onze Tijd 1870, bl. 205—213, en Natuur en Historie, Bloemlezing nit Quinet's *Création*, door J. J. L. ten Kate, Amsterdam, C. F. Stemler.

zoogdier. Had Darwin de wet van den staathuishoudkundige Malthus algemeen gemaakt, Quinet verbetert haar voor de mensche-lijke samenleving. De mensch kan door inspanning zegepralen over den natuurdwang. Zijn verstand, zijn erfelijk overleg, de overgeleverde kennis, zijn rede bovenal verzekeren hem de heerschappij. Maar ook de natuurwetenschap geeft den geschiedkundige de verklaring van den mensch aan de hand: de menschenkenner moet ter schole gaan bij den palaeontoloog, den natuurkundige. De versteeningen der voorwereld vinden hare dubbelgangers op het gebied der geschiedenis in de eenlettergrepige taal der Chineezen, en de slangendienst der Senegaleezen, in de Arabische nomaden en de Indische kasten, en van den anderen kant weer is de menschheid een embryo, dat altijd groeit en alle stadiën van het organisch leven doorloopt. De wetten van beurtverwisseling en teruggang vinden wij ook op het gebied der beschaving. De wet der natuurkeus leert een historicus, dat ook één individu een geheele groep tot hooger ontwikkeling leiden kan, en de strijd om het leven wordt weerkaatst in de worsteling der talen. En welke is de zedelijke vrucht van de kennis dier natuurwetten en hare toepassing op de geschiedenis? Het dalen van den mensch op den ladder der natuur, de triomf der dierlijkheid is de zonde, de verloochening der soort. Handhaving van de plaats, ons door eeuwen arbeids van het algemeene leven gegeven, is de plicht. Van eene door niets beperkte ontwikkeling spreekt de natuur. Het menschedom zal hooger en hooger stijgen. Het geloof aan dien volmaakten mensch der toekomst is het voorgevoel der onsterfelijkheid, waaraan te gelooven eene noodzakelijkheid is voor het menschelijk hart. Wie dat geloof zou wegnemen zou dat hart zelf verscheuren.

Het geheel zijner levensbeschouwing heeft Quinet nedergelegd in zijn *Espoir Nouveau* ¹. Hij noemt het zelf eene "encyclopedie

¹ Paris, E. Dentu, 1875.

de toutes les conclusions aux-quelles je suis arrivé sur les principales branches de l'esprit humain." Wie ze kennen wil die denkbeelden en waarheden, die Quinet het hoofd deden ophouden, en profeteeren van een nieuwen tijd, hij late dit testament van een groot man niet ongelezen. De bij maakt het voedsel gereed voor de larve, die op het punt staat zich te ontpoppen. Dit deed Quinet. Het beste wat hij in zichzelf vond geeft hij hier aan het nageslacht onder de dagteekening: Villefranche-de-Lauragais, 24 October 1874. Over den oorsprong der verstandelijke en zedelijke wereldorde, over de physiologie der maatschappij, over den nieuwen geest in de staatkunde, in de geschiedenis, in de letterkundige kritiek, in de wijsbegeerte spreekt hij en geeft ten slotte een démenti aan het pessimisme van Schopenhauer en Hartmann. De ruimte laat niet toe een overzicht te geven van het geheele werk. Slechts enkele slotsommen kunnen wij mededeelen.

In den strijd om het bestaan in de dierenwereld blijft het overwicht aan de best gewapende soort. De booswicht is de onvolledig gewapende. Het overwicht is ten slotte aan hen, die de gerechtigheid betrachten door aan alle vermogens het hunne te geven. Het volk, dat zulke individuen voortbrengt, heeft in zich de bron van het ware utilitarisme, niet alleen in de staatsfondsen voor openbare veiligheid en in den veestapel. Die natie bezit goudkorrels, ook zonder weldenkende afgevaardigden, onfeilbare geestelijkheid en handige ambtenaren van allerlei eed.

In den strijd om het bestaan is feitelijk een nieuw geslacht opgetreden, dat zichzelf moet zijn. Ieder geslacht heeft hoogstens eene geschiedenis van twee of drie eeuwen. De edele van heden openbaart nu en dan den plebeër, en de patriot treedt ons tegemoet in den burger en den proletariër krachtens de wetten der erfelijkheid en der nabootsing. En die soort die geen aansluiting

vindt wijkt uit. Zoo wijkt uit het helaas kerkelijke Frankrijk de Baskische bevolking heen.

Frankrijk staat op den rand van den ondergang. De twintig jaren slavernij hebben vrucht gedragen. De politiek draagt het masker, handige kunst van slagen heet regeeren. De oud-byzantijnsche geest loochent dat masker, droomt, en ziet niet wat nabij en werkelijkheid is. Nog altijd is de vrijheid ketterij, zoodra zij werkelijkheid worden wil. De uhlanen van 1870 hebben Frankrijk de sophisten gelaten. De conservatieve pharizeër dankt God dagelijks, dat hij steeds om zich zelve denkt en vrij is van de wijsgeerige beginselen en belangelooze gedachten des vrijdenkers. Helaas, de wet van het atavisme, den terugval, beheerscht Frankrijk. De omwenteling van '70 moet weder wat ze door de reactie aan het tweede keizerrijk ontnam, verliezen. Na één stap voorwaarts, weder een achterwaarts. Actie, reactie, revolutie, zietdaar de rythmus in Frankrijk. Wel ontmoet de revolutie telkens meerder weerstand. Alle hoop is op de mogelijkheid van wijziging in het karakter, even goed als de soort veranderingen ondergaat. Die verscheidenheid, die tot overheerschenden karaktertrek gemaakt wordt door de opvoeding, beslist over de toekomst. De mensch is een groeiend wezen.

Liefde is de bron van alle leven. Liefde voor het schoone is de waarborg voor de instandhouding des dierenrijks. Eros is de oudste der goden. Reine liefde, die geene positie maar eene persoonlijkheid bemint, is het behoud der maatschappij. Overspel moest niet om de conscientie, maar om het geluk verboden zijn. Liefde is het geheim van het talent des kunstenaars. De pessimist, die alles verveelt en toch wil schrijven, beitelten, schilderen, die wil verschijnen zonder te zijn.

Het laatste woord der Duitsche wijsbegeerte is de wanhoop, de wanhoop van de natie die Frankrijk overwon. Deze samenloop is vreemd. De wanhoop is begrijpelijk bij den Paria,

bij de onderdrukten, maar is zij bij den in volle vrijheid levenden en denkenden overwinnaar wel iets meer dan een spel van het vernuft, dan de wijsgeërige klacht van een sybariet?

Quinet noemt het leven uit eigene ervaring niet eene ontgoocheling, maar eene opstijging naar het licht. Op de bergtoppen des ouderdoms is de gezichteinder zooveel ruimer, de lucht zooveel fijner, de waarneming in- en uitwendig zooveel scherper. Het pessimisme, dat tot de wereld zegt: gij liegt, gebruikte eenvoudig een eigenaardig menschelijk vermogen. De ster noch de dauwdrop liegen, alleen de mensch doet dit. Beschuldig dus u zelve, niet de wereld. Eigenlijk is het pessimisme niet te wederleggen, want het is de wijsbegeerte van een kwaad humeur, waarmede niet te redeneeren valt. Niet de buitenwereld is een leugen, maar de mensch is een raadsel, dat u telkens ontsnapt. Noodig is op den bodem der menschelijke ziel te vinden het vermogen om te gelooven, te beminnen of te haten, de oprechtheid. Als dat zedelijke leven kwijnt, dan is zij opgedroogd die machtige stroom van levenskracht, die behoefte heeft in de toekomst der onsterfelijkheid uit te loopen. Uit den maagdelijken bodem eener reine menschenziel schiet de plant omhoog eener nieuwe wereld. De tyrannie die tabula rasa maakt, is de voorwaarde, onder welke alleen de wijsbegeerte der vertwijfeling, wereldgodsdienst worden kan. De nieuwe wijsbegeerte des levens komt, als de mensch in gestadige vertrouwelijke tweespraak is met de geheele schepping. Het materialisme doet het heelal verdorren, het spiritualisme vervangt de werkelijkheid door het onderling goedvinden. Zoek een ruimer verband. Gij, o mensch, zijt eene eeuwige kracht, even als de warmte, het licht, het leven buiten u. De ervaring van al het geschapene is ook de uwe. De vrees voor het leven wordt overwonnen door de ervaring van de wetten des levens. Maar dan de wet des doods? Het is zoo, de uitvaart van ons, vrienden der vrijheid zal men eenzaam willen maken. Stille verlaten-

heid, de groeve der terechtgestelden zijn voor degenen die hebben durven denken, en sterven als zij geleefd hebben. Travaillons à nous faire notre cortège à nous-mêmes. Je convie autour de moi, quand viendra ce moment, les pensées les plus hautes et les meilleures où j'aie pu m'enlever, les vérités que j'ai rencontrées et servies, les idées immortelles, qui m'ont apparu depuis ma jeunesse jusqu'à mon dernier jour. Quelles viennent et me protègent contre l'outrage au delà de la mort." Quinets laatste woorden waren: "vivre, mourrir, pour revivre."

Wat Quinet zelf eens van Voltaire schreef: "il a attendu que son monument fut complètement édifié pour disparaître d'entre les hommes," geldt in vollen nadruk van hem zelven. Hij heeft zijne taak mogen volbrengen. Zijn werk was dat der profetische naturen, opwekkend, voortdrijvend, kiemen strooiend van overtuigingen zonder onmiddellijke of zichtbare uitkomst. Franschman gedoopt met den Duitschen geest, had hij een scherp oog voor de eenzijdigheid der Duitsche wetenschap, evenzeer als voor de wuffheid van den Franschen geest. Hij vorderde diepte, zedelijken ernst, als voorwaarden voor die ware vrijheid, die de menschenwaarde maakt tot eene maatschappelijke kracht. Idealist was hij, die de idealen der menschelijke ziel wilde toepassen op het geheel des levens. Hij was dus eenzijdig, heeft hier en daar gewaagde stellingen uitgesproken. Een later geslacht oordeele of het dezen voorganger mag en kan volgen. Zoo werd Quinet ook profeet in den gewonen zin des woords. Reeds in 1831 getuigde hij: "Sedert den ondergang der middeneeuwen is de kracht en het initiatief van de Germaansche staten uitgegaan, gelijk de geheele beweging der beschaving zich bewogen heeft van het zuiden naar het noorden. Daarom tracht thans ook het Noorden uit Pruisen zijn werktuig te maken. Ja, als men het liet begaan, zou het, Pruisen achterwaarts dringende, het oude koningrijk Frankrijk trachten te vernietigen. Vergeet niet, dat het hart van

Duitschland nog bloedt aan de wonden geslagen door den Westfaalschen vrede en den afstand van Elzas en Lotharingen, even fel als Frankrijk nog lijdt onder de verdragen van 1815. Bij een volk, dat zijne herinneringen zóó lang herkauwt, vormt zulk een wond den bodem voor al zijne plannen en al zijn haat. Dit gebied weer aan Frankrijk te ontrukken, is de leus der nationale eerezucht." De oorlog van 1870 heeft deze voorspelling op schrikkelijke wijze waar gemaakt.

De laatste oogenblikken van Quinet zijn door zijne talentvolle weduwe zelve medegedeeld in een brief aan Garibaldi. ¹ Men kan zeggen dat Quinet in letterlijken zin met de pen in de hand gestorven is. Nog den 15^{den} Februari had hij vóór een geschrift zijner vrouw een voorrede geschreven. Na 1871 had Quinet een pelgrimstocht gedaan naar verschillende oorden van Frankrijk, om op den heiligen bodem en in die vaderlandsche lucht de hoop op Frankrijk's vrijheid weder in te ademen. "C'est la foi invincible dans la France", die in deze bladzijden spreekt. Op die oude paden in Gironde, Bresse, Jura, Bretagne, Normandie, Languedoc, Pyreneën, was het hem alsof de vogels zongen: "prenez pitié de cette terre de France, elle est faite pour être libre comme nous!" ² Dit was het codicil door Quinet aan zijn testament toegevoegd. Maar reeds ging zijn geest zwanger van een nieuw werk. De ergernis door de beraadslagingen der Nationale Vergadering dagelijks bij dezen eerlijken republikein opgewekt, deed hem uitzien naar een middel om de helderheid van geest en veerkracht der hoop bij zich levend te houden. Daartoe verdiepte hij zich in den heldenstrijd der Grieken tegen de Perzen. Zijn classieke geest vermeide zich dagen lang in de geschiedschrijvers van Salamis en Platea. Hij zag verband tusschen de

¹ *Le Rappel*. Mercredi 19 Mei. 30 (Floréal an 83.)

² *Sentiers de France* par Mad. E. Quinet. Paris. Dentu. 1875.

zegepraal van den Griekschen geest en de toekomst van Frankrijk. En 20 Maart weidde Quinet voor het eerst met roerende welsprekendheid over dit denkbeeld uit. Ditmaal gunde hij zich geen rust, en met gejaagdheid stelde hij verschillende bladzijden van zijn nieuw werk. In den nacht van 20 op 21 Maart deden zich koortsverschijnselen voor. Men vreesde voor den terugkeer der bronchitis, die hem op het laatst van het beleg van Parijs zoo had aangegrepen. In den slaap was hij voortdurend met zijn nieuw werk bezig, terwijl de pols honderd twintig slagen deed en een geweldige dorst den lijder kwelde. De krachten namen af, en het bleek dat Quinet reeds in Maart 1872 te veel door de gevolgen van het beleg was ondermijnd, om dezen aanval door te staan. Na eenige hevige benauwdheden hoorde men hem, die steeds met zijn boek bezig was, zeggen: "en dan zal men die schandalen niet meer beleven!" En dan weder tot zijne vrouw: "Il faudra nous préparer à souffrir. — Est-ce la séparation? — En réalité — Nous serons toujours unis, et ailleurs. . . là, où il n'y a plus ni maladie, ni tristesse ni séparation! Eh tiens, oui! . . . nous serons réunis dans l'éternité, et dans la vérité!" De laatste woorden sprak hij op zeer langzamen, plechtigen toon uit. Toen legde hij zich neder om te rusten, en sliep hij anderhalf uur lang zoo rustig, en iets als een wiegelied klonk er van zijne lippen, tot dat in eens één groote zucht weerklonk. Het was zaterdag 's morgens 27 Maart vijf minuten voor 5 ure. Wel was het een zeer stille zaterdag! — Zou de dood van dezen heraut der vrijheid de voorwaarde zijn voor de opstanding der fransche natie?

In een vertrouwelijk schrijven aan den steller dezer bladzijden verklaarde de op dat oogenblik van droefheid kranke weduwe: "sans ses généreuses indignations je l'aurais gardé 15 ans encore!" Het is de eigenaardige uitdrukking voor het feit, dat de gedurig teleurgestelde hoop op de zegepraal der zedelijke

vrijheid in Frankrijk eindigde met ook van dezen strijder het hart te breken.

Toch sterven de zoodanigen niet. De herauten van het zedelijk idealisme, van de reine levensrichting, die de vrijheid zoekt in de handhaving van de volledige menschenwaarde op maatschappelijk gebied, die mannen dragen een vaandel, dat nooit zinken mag. Daarop staat geschreven: "Excelsior! Nooit gewanhoopt!"

EDGAR QUINET'S WERKEN.

1822. Tablettes du juif Errant. Anonym.
1826. Idées sur la Philosophie de l'Histoire de l'Humanité par Herder. 3 vols. 8°.
1830. La Grèce Moderne et ses rapports avec l'Antiquité.
1831. Etudes sur l'épopée,
L'épopée des Bohémiens, } Revue des deux Mondes III—IV.
L'avenir des Religions, }
1832. Nouvelles écoles littéraires, }
L'Allemagne et la Révolution, } Revue 1 Jan.
Méditations patriotiques, }
Le Pont d'Arcole, } Revue 15 Juli.
1833. Ahasvére, Revue 1 Oct.
1834. Henri Heine, Revue 15 Febr.
Napoléon, Revue 1 Ang.
1835. Le drame moderne, Revue 1 Juni.
1836. De la poésie épique, Revue 1 Jan.
Homère, Revue 15 Mei.
Italie, Revue 15 Juli, } Voyages d'un solitaire.
Waterloo, Revue 1 Oct., }
- Revue étrangère: l'Allemagne, Revue 15 Oct.
1837. L'épopée Française, Revue 1 Jan.
Siège de Constantine, Revue 15 Febr.
1838. Préface de Prométhée, Revue 1 Febr. Prométhée.

1838. Unité des littératures modernes, Revue 1 Aug.
 Vie de Jésus par Strauss, Revue 1 Aug.
1839. Leçon d'ouverture à Lyon, Revue 15 April.
 Le génie de l'Art, Revue 15 Oct.
1840. Brochure: 1815 et 1840.
 De l'épopée Indienne, Revue 1 Juli.
1841. Avertissement au pays 12°.
 Le Rhin, Revue 15 Jan.
 De la Renaissance Orientale, Revue 1 Oct.
1842. Leçon d'Ouverture au Collège de France, Revue 15 Febr.
 Liberté d'enseignement, Revue 15 April.
 Teutomanie, Revue 15 Dec.
1843. Génie des religions 8°.
 De la liberté en discussion en matière religieuse.
 Les Jésuites.
 La Renaissance, Revue 11 Jan.
 Réponse à l'archevêque de Paris 1 Sept.
 Sirène, Revue 15 Dec.
1844. L'Ultramontanisme ou la société moderne et l'Eglise moderne.
 L'Inquisition et les sociétés secrètes en Espagne.
1845. Christianisme et Révolution.
1846. Mes vacances en Espagne.
 La France et la sainte Alliance en Portugal.
1848. Discours de 8 Mars au Collège de France (afgedrukt in
 Oeuvres Complètes d' E. Quinet, Paris, Pagnerre 1870
 p. 241—251; alleen dit eene deel is verschenen.)
1849. La Croisade contre la République Romaine (als boven
 p. 253—299.)
1850. L'Enseignement du peuple (6^{le} druk als boven p. 1—123.)
 L'état de siège (als boven p. 337.)
 L'impôt sur le capital dan la République de Florence.

1851. Discours de 25 Nov. dans l'Assemblée Nationale (als bov.
p. 371—72.)
Révision.
1852. Révolution d'Italie, 8 vols.
1853. Le Esclaves.
1854. Histoire des Provinces Unies, Marnix, Revue 1 Mei—1 Juni.
1855. Philosophie de l'histoire de France, Revue 1 Maart.
1856. Les Roumains, Revue 15 Jan.
Lettre de 5 Mai à Eugène Sue (afgedr. bov. p. 137—163.)
1857. La Révolution Religieuse au 19de Siècle (als bov. p. 165—236.)
1858. Histoire de mes idées.
1861. Merlin l'Enchanteur, 2 vols.
1862. Campagne de 1815, 2 vols.
L'Expédition de Mexique, 18°.
1865. République et Convention, Revue 15 Oct.
La Révolution, 2 vols.
1866. Le Panthéon (als boven p. 317—336.)
1867. Critique de la Révolution.
France et Allemagne.
1868. La Question Romaine.
France et Italie.
La Nouvelle Génèse, Revue 15 Nov.
Mort de la conscience humaine (als boven p. 379—389.)
1869. Le Réveil d'un grand peuple (als bov. p. 397—403.)
Renaissance de la conscience humaine (als bov. p. 389—395.)
1870. La Création, 2 vols.
Le Plebésцит et le Concile (als boven p. 410—423.)
Aux Paysans (als boven p. 427—432.)
1874. Espoir Nouveau.
1875. Préface aux "Sentiers de France."
Oeuvres Complètes 10 vols. 8°. Pagnerre, Paris.

CHARLES LYELL

SIR CHARLES LYELL.

Zaterdag, den 27sten Februari 1875, was Westminster-abdij het tooneel van eene plechtigheid, die geheel paste bij het eerwaardig verleden en de trotsche schoonheid van het grijze kerkgebouw.

Het Engelsche volk had eene daad van piëteit te verrichten. De onverbiddelijke dood had op nieuw een offer geëischt, en ditmaal was het een groot man geweest, dien hij in het gemeene lot der menschen had doen deelen. Sir Charles Lyell had het tooneel zijner aardsche werkzaamheden verlaten. Voortaan zou hij slechts spreken door zijne werken en moest het beeld der herinnering de levende persoonlijkheid vervangen.

Het Engelsche volk, daarin voorgegaan door zijne doorluchtige Koningin, weet zijne groote mannen te eeren; onder de onmetelijk hooge en diepe gewelven der eeuwenheugende abdij wordt de asch dier edelen verzameld, en een marmeren beeld en in marmer gebeitelde namen wijzen de plaats aan, waar elk hunner rust. Ook Lyell's asch behoorde daar. Het was waarlijk onnoodig, dat de Royal Geological en Linnæan Society als om strijd zich lieten hooren, om voor het stoffelijk overschot van den grooten geoloog eene plaats in de abdij te vragen.

Maandag, 22 Februari, was de dag van het overlijden — zaterdag daaropvolgende zou de doode worden bijgezet.

De Koningin zond een krans van witte camelia's en hyacinthen, waarop de woorden "een bewijs van de hoogachting der Koningin" waren te lezen. Die krans moest op het graf worden neergelegd.

De Prins van Wales, die persoonlijk niet aanwezig kon zijn, zond een kamerheer, om hem bij de plechtigheid te vertegenwoordigen.

De lijkrede werd gehouden door den deken van Westminster, den welbekenden Rev. Stanley. Hij sprak naar aanleiding van Genesis I vs. 2, waar geschreven staat: "De aarde was woest en ledig en duisternis lag over de diepte en de geest Gods zweefde over de wateren."

Eene enkele aanhaling uit deze redevoering kan hier niet misplaatst zijn, omdat Stanley's woorden reeds op zich zelven een monument zijn voor Lyell.

Zij getuigden van Lyell's werkzaamheid. Want waren het niet zijne geschriften vooral, die een hooggeplaatst geestelijke van de Engelsche staatskerk den moed gaven, om zich aldus uit te laten over het bijbelsche scheppingsverhaal:

"Door de geologie is die zienswijze onhoudbaar gemaakt, welke "uitgaat van het beginsel, dat de bijbel een wetenschappelijk hand-"boek is en dat de uitkomsten der wetenschap moeten worden ver-"wongen, om ze met de woorden des bijbels in overeenstemming "te brengen.

"Evenmin als in onze dagen een verstandig mensch, op grond "van de getuigenis des bijbels, zal beweren, dat de aarde stil "staat, dat de zon in den letterlijken zin van het woord als een "bruidegom uit zijne kamer te voorschijn komt, dat de sterren in "den aanvang der schepping met hoorbare stemmen gezangen aan-"hieyen; evenmin zal thans iemand ter wereld durven verzekeren, "dat de aarde vóór 6000 jaren in 6 maal 24 uren uit niets is te "voorschijn geroepen."

De redenaar wees ten slotte op de poëzie der nieuwe denkbeelden en van het nieuwe streven als op eene rijkelijke vergoeding voor het verloren bijbelgeloof.

“De leer der wetenschap is schooner en verhevener dan de inhoud der sage, die den mensch gelijktijdig ontstaan laat met de dieren, die ten ondergang zijn gedoemd. De mannen der wetenschap hebben het voorhangsel des tempels verscheurd, en de lange zuilengangen van het huis des Eeuwigen, dat niet door menschenhanden gemaakt is, zijn voor de oogen der menschheid onthuld. Het jagen naar de waarheid te omgeven met de heiligheid van een godsdienstigen plicht, dat is de innige verzoening tusschen godsdienst en wetenschap.”

Weldra waren de laatste woorden van den welsprekenden prediker weggestorven in de hooge gewelven en rolden de statige psalmtoneel door de gewijde kathedraal. Door vrienden en vereerders van den doode en door eene tallooze schare belangstellenden werd psalm 90 aangeheven. De macht van het gemeenschappelijk gezang had den indruk van het gehoorde versterkt. Zonder twijfel werd de stemming der vergadering volkomen weergegeven door de ernstige woorden des psalmdichters:

Zij (de menschen) zijn als 't gras, dat 's morgens overtogen

Met frisschen dauw, in bloei staat voor elks oogen,

Maar 's avonds, als het afgesneden wordt,

Op 't open veld in weinig tijds verdort.

En velen zullen, terugkeerende naar hunnen arbeid in de woelige maatschappij, het beeld der groote persoonlijkheid, hun door den redenaar geteekend, mede hebben genomen als eene voortdurende herinnering aan den adel en de schoonheid van een goed besteed menschenleven.

De menigte verliet het gebouw, en weldra waren de graven der belangwekkende dooden weder in eene plechtige stilte gehuld.

Lyell's asch had eene blijvende rustplaats gevonden, waar Newton en zoovele andere zijner geestverwanten zoo lang reeds sluimerden.

Het leven van een man, die met zoovele ondubbelzinnige bewijzen van hoogachting en waardeering ter aarde werd besteld, moet belangrijk genoeg zijn, om voor een wijle het voorwerp onzer aandacht te wezen.

Men neme echter een vluchtigen omtrek voor lief. Niemand trouwens kan in een levensbericht, hier uit den aard der zaak zeer beknopt, eene volledige verhandeling verlangen over de persoonlijkheid en de werken eens mans, van wien van bevoegde zijde gezegd werd: "Eene beschrijving van het leven en den arbeid van Sir Charles Lyell zou tevens eene geschiedenis zijn van de ontwikkeling der "nieuwe, Britsche, geologische school gedurende eene halve eeuw."

De beroemde Schotsche geoloog Hutton was in 1797 gestorven. Op den 14^{den} November van hetzelfde jaar werd Charles Lyell in het Engelsch graafschap Forfar op Kinnordy, de buitenplaats zijns vaders, geboren. Het was alsof der wetenschap het verlies, in Hutton geleden, onmiddellijk door de geboorte van Lyell vergoed werd.

De jonge Charles ontving zijne eerste opleiding op eene bijzondere school te Midhurst in Sussex. Reeds op dien jeugdigen leeftijd bleek het, dat hij voor natuurstudie in de wieg was gelegd. De uren, aan de school ontwoekerd, werden besteed, om in the New Forest, waarheen zijn vader kort na de geboorte zijns zoons was verhuisd, ijverig insecten op te sporen en te verzamelen.

Zoo gingen de jaren der jeugd voorbij en brak de tijd voor ernstiger studiën aan. In 1818 werd de veelbelovende jongeling opgenomen in Exeter College te Oxford, waar hij na een verblijf van een drietal jaren zijn graad (Master of Arts) had verworven. Van Oxford vertrok hij naar Londen, om zich voor den werkkring van advocaat te bekwamen, en weldra was ook dit doel weer bereikt. Het bleek echter spoedig, dat Lyell zich in eene richting

bewoog, waarin zijn onmiskenbare aanleg niet tot zijn recht kon komen.

Op zijne tochten als lid van eene reizende rechtbank was hij telkens verdwenen, als zijne tegenwoordigheid verlangd werd. Men was dan zeker hem bij eene rivier of eene rots in den omtrek te zullen vinden, geheel in geologische onderzoekingen verdiept. Werd door zulke handelingen zijn naam als rechter niet beter, als geoloog was hij spoedig zoo gunstig bekend, dat, toen King's College te Londen werd geopend, de leerstoel voor geologie voor hem werd bestemd.

De jonge rechtsgeleerde aarzelde niet. De schoone voordrachten van Dr. Buckland, die hij te Oxford met zooveel belangstelling gevolgd had, hadden hem voor altijd voor de geologische wetenschap gewonnen. Het eervolle aanbod nam hij met blijdschap aan, en van nu af werden al zijn krachten onverdeeld aan de geliefkoosde studie gewijd.

Zulk eene toewijding moest vruchtbaar worden. Vele talentvolle mannen hadden tallooze bezwaren te overwinnen, vóórdat hun aanleg zich in daden kon uiten. Lyell was van den beginne af een troetelkind der fortuin. Hij was vermogend genoeg, om te reizen, en als Engelschman blakend van reislust. En reizen; voor de meeste menschen een artikel van weelde, is voor den geoloog een factor in de opvoeding, die niet mag ontbreken. Werner, de beroemde geleerde van Freiberg, was voor het gemis van dien factor met groote eenzijdigheid en ten slotte met den ondergang van zijn stelsel gestraft.

Lyell was Engelschman. Bijna had ik geschreven "natuurlijk!" in allen gevalle was het "gelukkig." Engeland schijnt het land te zijn, dat bij uitnemendheid geschikt en bestemd is om geologen voort te brengen en te ontwikkelen. De geologische wetenschap is er in groote mate populair; zoo zelfs, dat beschaafde vrouwen er met voorliefde hare vrije uren aan wijden. Nergens ter wereld

vindt men zoo kostbare verzamelingen van mineralen, gesteenten en vóórwereldlijke dieren als in de Britsche musea. Welk een rijkdom van fossielen en steenen in de mineralogische afdeling van het Britsch Museum; alleen de reptielen vereischen reeds twee zeer groote zalen, om eenigszins voldoende te worden geborgen. Er is bijna geen gesteente, van den Britschen bodem, of het is vertegenwoordigd in Jermyn-street te London, waar het "Museum of practical Geology" statig verrijst, als een tempel aan Tellus gewijd. En niet het minst in het Crystal Pallace, een van de wonderen der wereld, gevoelt men hoezeer de geologie in Engeland geliefd is. Eene stoute gedachte is daar verwkelijkt. Kunst en wetenschap hebben zich vereenigd, om door gemeenschappelijke krachten de landen, meren en de fabelachtige wezens der voorwereld op nieuw te scheppen. Uit water, aarde en steen geformeerd, zijn zij als met een nieuw leven beziel.

Maar meer dan dit heeft de aardkunde aan Engeland te danken. De Geological Society te Londen heeft reeds meer dan eene halve eeuw ten bate dier wetenschap gewerkt, en menig duister punt is door haar licht verhelderd.

Eene belangstelling, zoo algemeen en zoo krachtig, kan geen spel van het toeval wezen. Zij moet in verband staan met den aard van het volk en het land. En elk weet, hoezeer dit hier het geval is.

Engeland, met zijne nijvere bevolking, met zijn reusachtige fabrieken en schepen, kan slechts leven bij ijzer en steenkool. Het is de stof van het lichaam en het eenig bruikbare voedsel dier ijzeren, ziellooze wezens, waarin Engeland's stoffelijke welvaart gegrond is. Geen wonder derhalve, dat kennis van den bodem, waarin zulke schatten liggen bedolven, door elk om het zeerst wordt begeerd.

Doch er is meer. De gelegenheid maakt den dief, zegt een oud Hollandsch spreekwoord, en met evenveel recht kan men zeggen:

de gelegenheid maakt den geleerde. Ware het anders, wij hadden geen recht over Engeland te spreken, als Lyell het eenige doel is.

Nederland zal steeds arm zijn aan beoefenaars der geologie; de diluviale zandgronden, de venen en de alluviale klei zijn genoegzaam de eenige formaties, die in ons vaderland worden gevonden (uitgezonderd Limburg). Engeland daarentegen is voor den geoloog het land van belofte. Bijna elk tijdperk uit de geschiedenis der aarde is daar vertegenwoordigd, en de buitengewone regelmatigheid in de ligging der lagen belooft zelfs aan den arbeid van weinig geoefenden een gunstig gevolg. En niet slechts de dorst naar kennis, ook de behoefte aan aesthetisch genot vindt bij zulk een onderzoek daar ruimschoots bevrediging. Nu eens zullen de donkere Silurische gesteenten, woest en verlaten, de trotsche schoonheid van Shropshire en de Hooglanden van Schotland, dan weder de massa's porphier en het fiere graniet, het symbool van onweerstaanbare kracht, met grootsche gedachten de ziel overstelpen. Elders zal de roode, Devonische zandsteen, die in de Grampian keten als een steenen mantel de Plutonische gesteenten omhult, of de witte kalkkrosten van Englands kusten, den toeschouwer met zachte en vriendelijke gevoelens vervullen.

In zulk eene omgeving moesten de talenten van Lyell zich spoedig ontwikkelen. Reeds in 1825 bevatte de *Edinburgh Journal of Science* eene reeks verhandelingen van zijn hand, die alle de uitkomsten van eigen onderzoek bevatten. Hij had de gesteenten van zijne geboorteplaats, *de Zoetwaterkalk van Forfarshire en de plastische kleilagen van het graafschap Hamp en Dorset* tot eerste voorwerpen van onderzoek gekozen. Niet lang daarna bezocht hij het vaste land van Europa, met het doel op ruimer schaal geologische waarnemingen te verrichten. Zweden, Italië en Frankrijk werden doorkruist en doorzocht, en weldra verschenen belangrijke verhandelingen over *“het rijzen van den bodem in Zweden, over den Etna en de vulkanen van Auvergne.*

Onderwijl had Lyell op zijne reizen de bouwstoffen verzameld voor een werk, dat hem aanspraak zou geven op den naam van den eersten geoloog van zijnen tijd. Dit werk, dat in 1830 het licht zag, droeg den bescheiden titel van "*Principles of Geology*"; het is de schoonste vrucht van geheel zijn werkzaam leven. Om het naar waarde te schatten, moeten wij de pogingen, reeds vroeger gedaan om de geschiedenis der aarde te kennen en te begrijpen, aan een vluchtig onderzoek onderwerpen.

De geologie scheen in het begin der 19de eeuw nog eene jeugdige wetenschap te wezen, als hetgeen zij reeds gaf werd vergeleken met hetgeen men rechtmatig van haar mocht verwachten, en toch had het haar reeds in de oudste tijden niet aan beoefenaars ontbroken.

En geen wonder! De aarde, die allen draagt en voedt, moest ten allen tijde bij den mensch eene belangstelling wekken, die, niet bevredigd door eene oppervlakkige kennis van haar heden, met aandrang naar haar verleden vroeg. Wat was het voorkomen der aarde in tijden, waarvan geen menschen-geheugenis gewaagt? Welke planten en dieren hebben haar in den loop der eeuwen bewoond? Of was zij altijd onveranderlijk dezelfde, en bestond voor haar de wet der vergankelijkheid niet? Een veel omvattend vraagstuk, waarvan eerst dan met hoop op gevolg de oplossing kan worden beproefd, als het onderzoek van den tegenwoordigen toestand de overblijfsels en sporen van het verleden heeft leeren vinden en op de rechte wijze gebruiken.

Maar de geest der oudheid was van zulk eene methode afkeerig; een Baco van Verulam was toen ten eenenmale onmogelijk. De mensch had in zich zelve genoeg om de waarheid te vinden, en door bespiegeling alleen trachtte men de geheimen der natuur te ontsluiëren. Zoo ontstonden kosmogonieën, dikwijls heerlijke gewrochten der phantasie, doch altijd onechte kinderen der wetenschap.

De meest bekende en geliefde van allen is zonder twijfel de kosmogonie van den Joodschen schrijver der boeken van Genesis, die gedurende de middel-eeuwen en nog in den nieuwen tijd de theoretische geologie beheerscht en alle vrije ontwikkeling belemmerd heeft. Wie zich van de waarheid dezer bewering wil overtuigen, leze slechts een der geologische werken van dien tijd, b. v. de "*Telluris theoria sacra*" van Burnet; een geschrift uit de zeventiende eeuw, waarvoor de schrijver de beschuldiging van ketterij niet ontging, hoe kunstig hij ook het bijbelsche verhaal had gevolgd.

Volgens Burnet was de aarde in den beginne eene chaotische massa van eene bolvormige gedaante. De zwaarste bestanddeelen zonken allengs naar beneden en vormden de kern des aardbols, terwijl het lichtere water zich aan de oppervlakte verzamelde en daarop weder de nog lichtere luchtlagen rustten. De laatsten waren ondoorzichtig, omdat onvolkomen bezonken stoffen er nog in zweefden, en op het water dreef eene olieachtige substantie. Daarop ontstond, ten gevolge van eene vereeniging der genoemde vaste en olieachtige stoffen, eene vaste korst om de aarde; de nu doorschijnende lucht belemmerde niet langer den doorgang van de stralen der zon. Het was licht. Op die dunne aardschaal, gedragen door het water, bevond zich, volgens Burnet, het paradijs der toen nog onschuldige menschheid. Spoedig deed de warmte der zon de dunne aardkorst splijten, het water drong bruisend naar boven en had weldra de vaste schaal verzvolgen. Dit was de zondvloed.

Ongeveer eene eeuw later deed de beroemde scheppingsgeschiedenis van Buffon hare intrede in de wereld, om er lang als de afdoende oplossing te worden gehuldigd. De aarde, oorspronkelijk een deel van de zon, werd van dat lichaam gescheiden en weg geslingerd in de ruimte, waar zij als een gloeiende, vloeibare bol hare jaarlijksche wenteling begon. Uit de langzame afkoeling, het stollen der vloeibare massa's aan den omtrek, en de werking van het water, dat uit den dampkring op de nog gloeiende ge-

steenten neersloeg, verklaarde hij alles wat hem van den tegenwoordigen toestand der aarde bekend was. Buffon had met den bijbel gebroken, doch aan de phantasie des te ruimeren werkkring gegeven.

Het skepticisme der 18de eeuw had op de natuurwetenschappen een uiterst gunstigen invloed. De algemeene twijfelzucht wantrouwde in de eerste plaats de droomerijen en gewrochten der verbeelding, die voor wetenschap moesten gelden, om slechts de getuigenis der zintuigen als kenbron der waarheid te huldigen. Er begon zich eene richting te ontwikkelen, die op natuurkundig gebied aan feiten en waarnemingen die opmerkzaamheid schonk, welke zij als eenig mogelijke grondslag dier wetenschappen verdienden te ontvangen. Pallas, de Saussure en andere wetenschappelijke mannen vertegenwoordigen die richting op geologisch gebied. Gesteenten en fossielen werden in verband met elkander en op zich zelve onderzocht en met groote nauwgezetheid beschreven. Niemand, die in dit opzicht de aardkunde meer aan zich verplicht heeft, dan de beroemde Werner, die jaren aaneen de jonge geleerden uit alle oorden der wereld naar het nederige Freiberg lokte, om door het levende woord van den meester ingewijd te worden in de geheimen der geologie. Doch ook niemand, die, door de eenzijdigheid, waarmede hij wat voor een deel waar was voor de gesteenten van Saksen, tot een stelsel verhief, dat de vorming van alle lagen der aarde moest verklaren, meer kwaad heeft gesticht dan hij, omdat zijne dwalingen verspreid en beschermd werden door het gezag van een grooten naam.

Alle vaste stoffen der aarde waren, volgens Werner, eens in water opgelost of zwevende geweest en hadden zich allengs daaruit afgezet, voor een deel in kristallijnen, voor een deel in vormloozen toestand. Tot de eersten behooren de gesteenten, die wij heden Vulkanische en Plutonische noemen, tot de laatsten die welke laagsgewijze elkander bedekken. Rustig schreed telkens gedurende lange perioden die afzetting voort en ontwikkelde zich het leven

op aarde, doch telkens vernietigden groote stroomen van het machtige water alles wat leefde, en dan nam een nieuw tijdperk een aanvang. Eindelijk werd de macht van het water gebroken, daar het overtollige aan de polen in reusachtige ijsklumpen stolde, en daarmede was de tegenwoordige toestand geboren.

Vulkanische werkingen waren voor Werner slechts plaatselijke verschijnselen, die geene bijzondere aandacht verdienden; het waren aardbranden door het ontvlammen van steenkolen of iets dergelijks in de oppervlakkige lagen veroorzaakt.

De krachtige persoonlijkheid van Werner was het middelpunt geworden van een kring jongere beoefenaars der wetenschap, die met geestdrift zijne leer in alle landen verkondigden. Zij werden naar Neptunus, den ouden zeegod, Neptunisten genoemd.

De dwalingen in Werner's theorie konden echter op den duur bij den wassenden invloed der feiten niet onaangetast blijven, zoodat reeds kort na zijn dood zijne zienswijze hare heerschappij over de wetenschap met eene andere moest deelen, die, gedeeltelijk geworteld in oude tradities, zich aansluitend aan de theorie van den beroemden Laplace en gesteund door den invloed van Leopold von Buch en Alexander von Humboldt, weldra eene gevaarlijke mededingster dreigde te worden.

Niet het water, maar het vuur was de kracht, die meer dan iets anders heeft bijgedragen tot de vorming der aarde: dat was het korte begrip van de leer, die tegenover het Neptunisme gesteld werd en in tegenstelling hiermede naar Vulcanus, den god des vuurs, Vulkanisme genoemd werd.

De aarde, zoo leerde zij, is voorheen als een gloeiende, reusachtige druppel uit eene verdichting van gassen ontstaan en heeft in dien toestand gedurende onmetelijke tijdruimten als een lichtende bol haar baan om de zon beschreven. Eindelijk had zij zooveel van hare warmte uitgestraald in de oneindige ruimte, dat de stofven aan den omtrek stolden. Dit zijn de Plutonische rotsen, wier

kristallijnen toestand bewijst, dat zij eenmaal gesmolten waren. Naarmate de oppervlakte meer en meer van hare warmte verloor, sloegen de waterdampen, die haar omhulden, als vloeistoffen neder en veranderden ten slotte de holten en ondiepten in meren en zeeën. Allengs werd toen de aarde bewoonbaar, en achtereenvolgens verschenen planten en dieren en werden door het water die lagen gevormd, welke wij thans op de Plutonische rotsen zien rusten. De kern der aarde bestaat nog heden ten dage uit gloeiende, vloeibare stoffen, die door de kraters der vulkanen, als door zoveel schoorsteenen, met de oppervlakte in verband staan en langs dien weg bij vulkanische uitbarstingen over de aarde worden gespuwd. Het denkbeeld van geweldige katastrophen in het verleden der aarde vond ook in het Vulkanisme eene plaats. Ontzettende gebeurtenissen waren telkens de voortekenen van eene nieuwe orde van zaken. Het water onderwoelde dan de aardkorst, wolkbreuken wierpen planten en dieren in hun vochtig graf en overdekten alles met slijk. Uitbarstingen van gloeiend vloeibare stoffen voltooiden de gruwzame vernieling, waaruit eene nieuwe bewerktuigde schepping en eene nieuwe aarde zou geboren worden.

Als waardige dragers hunner namen bejegenden de aanhangers van beide richtingen elkander als water en vuur. Jaren achtereen heerschte een verbitterde strijd, die weinig vruchten voor de wetenschap afwierp. Geen van beide partijen kon afdoende bewijzen voor hare zienswijze aanvoeren, want beide hadden, zocals gewoonlijk in zulke gevallen, een deel van de waarheid, en bij beide was zij met veel onwaarheid vermengd. De tegenstelling van water en vuur verloor allengs de sympathie, en de degelijkste geologen lieten zulke algemeene beschouwingen als ontijdig voorloopig rusten en wijdten zich geheel aan waarneming en beschrijving. Achtereenvolgens verschenen uitnemende monographiën over den aard, de ligging en de fossielen van de gesteenten in verschillende landen en prachtige geologische kaarten. Dit was de toestand der geologie,

toen Lyell zijn wetenschappelijken arbeid begon. Moe gestreden op het gebied van algemeene theoriën, had men voorloopig dat onvruchtbare terrein verlaten en eene menigte goed geordende feiten verzameld. De structuur van Europa was bijna op alle plaatsen bekend en verbonden tot een systematisch geheel.

Daar verschenen "*the Principles of Geology.*" Een nieuw beginsel was gevonden en daarmede de weg, die tot eene onbetwistbare kennis van het verleden der aarde kon leiden.

Lyell's beginsel, schijnbaar onbeduidend, was in werkelijkheid van groote beteekenis.

Alle geologische verschijnselen van de vroegste tijden tot op den huidigen dag zijn tweeweg gebracht door dezelfde oorzaken, die nóg heden ten dage werken en waarvan ook de toekomst der aarde afhankelijk is.

Wilt gij, zegt Lyell, het verleden kennen, spoor dan het heden na. Wel is waar zijn de veranderingen, die de aarde ondergaan heeft onder de oogen van het menschelijke geslacht, van betrekkelijk geringen omvang, doch het geldt niet haar grootte, maar haar wezen.

Kan een waterdruppel ten laatste niet eene holte maken in het harde graniet? Geeft de ophooping van het schier onwaarneembaar kleine ten slotte niet het reusachtig groote? Wij kennen van de krachten, die het voorkomen der aarde veranderen, slechts de werking in een spanne tijds, doch er ligt eene oneindigheid achter ons. De kern van Lyell's denkbeeld was niet anders dan eene krachtige openbaring van een onverzettelijk geloof aan de eenheid en onveranderlijkheid van de wetten der geheele natuur.

Die gedachten waren echter in lijnrechten strijd met hetgeen tot nog toe in de geologie was geleerd, en zij werden dientengevolge met weerzin ontvangen en in een bespottelijk daglicht gesteld. Wat! Is er overal en altijd geleidelijke ontwikkeling geweest? Moeten die grootsche golvingen van vurig vloeibare massa's, die

ontzettende revoluties, die ontzaggelijke waterstroomen voor altijd naar het rijk der verbeelding worden verbannen! Onzinnig denkbeeld! Het onmetelijk groote kan slechts door het reusachtige worden gewerkt!

Doch Lyell ging rustig zijn weg. Hij was geen vreemdeling in Jeruzalem, en wist dus zeer goed, dat oude vooroordeelen niet voor een enkelen krachtigen aanval van nieuwe, ingrijpende denkbeelden wijken. En de tegenstand is allengs verflauwd, en ten slotte in groote ingenomenheid veranderd. Thans reeds zou geen geoloog een anderen grondslag durven bepleiten als dien van Lyell, en beheerscht zijn beginsel de geologische wetenschap geheel.

Lyell had zijne denkbeelden niet slechts in het afgetrokkene geformuleerd, maar ze onmiddellijk toegepast op de feiten, die reeds waren verzameld, en zelf de feitenkennis niet onbelangrijk vermeerderd. Daardoor werd zijn werk tevens het eerste, waarin de verspreide en op zichzelf staande beschrijvingen en waarnemingen van deelen der aarde tot een geordend geheel werden vereenigd. Geen wonder derhalve, dat het aanstonds gretig werd gekocht en gelezen, en dat Buffon's geschriften, tot nog toe in Engeland zoo populair, daar hunne laatste uitgave hadden beleefd.

Die belangstelling, eens opgewekt, verflauwde ook nimmer. Tot elfmaal in den loop van zijn leven moest Lyell eene nieuwe uitgave van zijn "Principles" bezorgen, en telkens werden ze door het opnemen van de uitkomsten der nieuwste onderzoekingen verrijkt.¹

¹ In 1838 werd een gedeelte van den inhoud der "Principles" als een afzonderlijk werk onder den titel "*Elements of Geology*" uitgegeven. Later verscheen het in gewijzigden vorm onder den naam: "*Manual of Elementary Geology*" en nog niet lang geleden werd het ineengedrongen tot een "*Student's Manual of Elementary Geology*", een beknopt overzicht van de belangrijkste feiten en beschouwingen, die de "Principles" bevatten.

De "Principles" werden in verscheidene Europeesche talen overgezet en zijn vooral in Amerika populair. Het is een werk, dat klassiek zal blijven.

En welke zijn nu die krachten, die de verandering der aarde in het verleden hebben gewerkt en die haar heden en toekomst bepalen? Men neme slechts "the Principles" ter hand, om het te vernemen. Het zijn stroomende wateren, vulkanische uitbarstingen, opheffingen en dalingen van den bodem, drijvende ijsbergen en glijdende glêtschers.

Wie het beroemde boek met aandacht heeft bestudeerd, zal de overtuiging hebben verkregen, dat de aarde door bovengenoemde krachten in historische tijden grootere veranderingen heeft ondergaan, dan een oppervlakkige waarneming zou doen vermoeden; en hij zal tevens weten op welke wijze die gegevens de sleutel zijn voor de kennis van vóórhistorische toestanden.

Zelfs voor de hardste rotsen, die schijnbaar de eeuwen trotseeren, geldt die wet der veranderlijkheid. Geduchte vijanden, water en lucht, knagen rusteloos aan hun bestaan. In groote stroomen valt op den rug der bergen de regen neder. Dit water, bezwangerd met koolzuurdeelen uit de lucht, doordringt alle gesteenten, zijn weg vindend door poriën; reten en spleten, en komt in de dalen als minerale bronnen te voorschijn; dat is als watermassa's, die een gedeelte der gesteenten in opgelosten toestand bevatten. De rotsen, door het water ondermijnd, worden allengs lossen en zwakker; en als eindelijk de samenhang in die mate is overwonnen, dat zij beginnen te verbrokkelen, worden zij een prooi van het water, dat de wolken langs de hellingen der bergen aan de vruchtbare dalen zenden. Bruisend en klaterend stroomt het als bergstroom door kloven en gangen, en sleept in zijn woeste vaart de steenbrokken met zich mede, die met reuzenkracht tegen elkaar worden gerold en geslagen, en onderwijl graaft zich de stroom een steeds dieper wordende bedding. Daar beneden ontvangen de rivieren de stukken in haren schoot, en zetten het werk der vernieling niet minder krachtig voort, totdat de steenen als zandkorrels en het fijnste slib aan elke

verdere verdeling ontsnappen. De Rijn alleen voert bij Bonn in 24 uren niet minder dan 145981 kubieke voeten vaste stoffen voorbij; in zijn bovenloop hebben zij niet zelden nog de grootte van het hoofd van een kind, terwijl zij bij Keulen slechts zelden meer den omvang bezitten van den vuist van een man en in ons land slechts zand en slib zijn.

Maar de vernieling is tevens eene wedergeboorte.

De rivieren laten in het begin van haren loop groote steenklompen, en, waar hare snelheid vermindert, de fijnere deelen vallen, en daar tusschen bezinken de lijken harer bewoners en vooral de zware kalkachtige huisjes en schelpen van slakken en mossels, die aan haren oever of in hare ondiepten hebben geleefd. In zand en modder gewikkeld, door het water voldoende tegen de vijandige lucht beschermd, zijn zij bestemd om de fossielen te zijn der toekomstige aardlaag, waarvan wij de wording hebben bespied. Dezelfde vernielende en tevens opbouwende kracht gaat uit van de eindelooze zee, als zij de gekuifde golven op klippen en stranden loslaat, om ze te slaan en te beuken en dan uit de afgestootene stoffen elders weer een land te formeeren, dat weldra de weelderige kinderen van Flora zal dragen.

Zooals het heden, zoo ook het verleden, zegt Lyell krachtens zijn vruchtbaar beginsel. In elk vervlogen tijdperk bestond de oppervlakte der aarde uit land en water, al was de verdeling en de betrekkelijke uitgestrektheid van beide ook telkens veranderend. Steeds waren er bergen en dalen, klaterende bergstroomen, rustige meren en stranden verbrokkelende zeeën. Als de geoloog heden eene laag vindt uit grove afgeronde steenbrokken bestaande en uitloopende in eene formatie van fijnere structuur, die zoetwaterschelpen bevat, dan staat hij op de bedding van eene voormalige rivier. Waar lagen voorkomen, die rijk zijn aan dieren, b. v. zeeëgels en schelpen, die wij kennen als bewoners der zee, daar rustte eenmaal het water der zee, daar boven woelden eenmaal de onstuimige golven.

En zulke zeeschelpen voerende lagen worden gevonden tot op 2000 voeten boven den hedendaagschen spiegel der zee! Maar werpt het zoute water zijn schelpen dan 2000 voeten hoog? Is Lyell niet ontrouw aan zijn eigen beginsel, als hij zonder aarzeling tot zulk eene gevolgtrekking komt? Is het heden voor hem niet de eenige kenbron voor het verleden? Voorzeker dat is het, en juist daarom kon Lyell zoo spreken. Naast de nivelleerende kracht van het water had hij reeds eene tegenovergestelde werking bespeurd. In zijne verhandeling over Zweden had hij bewezen, dat het oostelijke deel van dat land langzaam doch aanhoudend rijst. En deze waarneming stond niet op zich zelve. Holland en Vlaanderen zijn steeds zakkende sedert den tijd der Romeinen; op sommige plaatsen op de kusten van Engeland en Frankrijk vertoonen zich bij sterke ebbe de overblijfsels van weleer overstroomde bosschen. Nog sprekender zijn de ruïnen van den Serapi-tempel te Puzzoli. Drie 40 voet hooge zuilen, nog staande in den oorspronkelijken stand, vertoonen op eene hoogte van 15 voeten boven den tegenwoordigen spiegel der zee, gaten, welke voorkomen overtuigend bewijst, dat zij weleer door boormossels gemaakt zijn. Zulke teekenen getuigen onweerlegbaar van het feit, dat de kust daar in historische tijden belangrijke dalingen en opheffingen heeft ondergaan. Over de oorzaken dezer verschijnselen weet Lyell evenmin als anderen voldoende licht te verspreiden, doch hij is overtuigd, dat zij met onderaardsche, vulkanische werkingen in het nauwste verband staan.

Zulke veranderingen in het waterpas van den bodem, die voor Zweden weinige duimen, hoogstens weinige voeten in de eeuw bedragen, hebben in tijdruimten, waarvan de stoutste verbeelding zich nauwelijks eene voorstelling kan vormen, aardlagen, ontstaan op den bodem der zee, tot 2000 voet hoogte doen rijzen. Met blijkbare voorliefde en zijne gewone breedte van opvatting brengt Lyell in zijn "Principles" bovenstaande verschijnselen ter sprake. Een-

voudig en helder betoogt hij, dat die rijzingen en dalingen des bodems met de werking van het water de voornaamste factoren geweest zijn, die in de verschillende tijdperken de gedaante en het voorkomen der aarde, ja zelfs grootendeels de klimaten en den aard der levende bewoners bepaalden. Beide waren antagonisten; het water streefde, om de materie van heuvels en bergen naar de zee en de laagten te voeren, om de laatste, aldus verhoogd, met de vernederde bergen te vereenigen tot ééne eentonige vlakte; de vulkanische krachten in het binnenste der aarde riepen op de vaste oppervlakte plooiën en golven te voorschijn en handhaafden tegenover het water het bestaansrecht van hoog en laag.

Terwijl Lyell als wetenschappelijk man met warmte zijne stelling bepleit, betreedt hij dikwijls onwillekeurig het aantrekkelijke gebied der kunst. De voorwereld begint te herleven; allengs roept de klank zijner woorden vergezichten en panorama's uit 's aardrijks verleden voor het oog der verbeelding te voorschijn. Hier duikt een uitgestrekt vasteland uit de zilte wateren langzaam naar boven; ginds verzinkt een ander en wordt langzaam verzwolgen, door de golven van alle zijden besprongen. En te midden van dit alles heeft ook de bewerktuigde schepping haren onverzoenlijken strijd; en ook daar zijn ondergang en nieuwe vorming, dood en leven tot schakels van een zelfde keten verbonden. Reusachtige planten en dieren kampen in den strijd om 't bestaan, door de wisseling der toestanden steeds zwaarder, en ten slotte vernietigend en onwederstaanbaar. Dan vallen de oude strijders, om door nieuwe, geschiktere soorten te worden vervangen; en zoo gaan duizenden in bonte rijen voor het oog der verbeelding voorbij; telkens nieuwe vormen, wellicht door de natuurlijke teeltkeus uit de oude ontwikkeld.

Minder bekend, doch niet minder belangrijk dan de werking van het vloeibare water is de invloed van het ijs op de vaste

gesteenten der aarde. Het was daarom steeds het voorwerp van Lyell's bijzondere aandacht.

De beide polen der aarde zijn steeds met een schitterend wit kleed van sneeuw en ijs overtrokken; in de gematigde en tropische streken rust slechts op de toppen der hooge bergen zulk een mantel van ijs, want slechts daar kan het vaste water zich vormen en blijven bestaan. Van dien kristallen mantel hangen slippen naar beneden, die de dalen der bergen vullen. Dit zijn de wereldberoemde gletschers, die uit de sneeuw der toppen door smelten en kristalliseeren gevormd zijn. Het zijn geen onbeweeglijke massa's, maar langzaam stroomende rivieren van het dichtste en schoonste ijs, die, van boven door de eindeloze sneeuwvelden gevoed, beneden, door de zonnewarmte ontdooid, zich oplossen in beken en stroomen. De verweerende oeverrotsen laten steengruis en groote blokken vallen op den kristallen stroom, en dit puin, aangegroeid tot de hoogte van dijken (moraines), wordt gevoerd tot beneden in het dal, waar het door het smelten van het ijs in ordelooze hoopen uiteenvalt. Doch hoe grillig die steenbrokken ook liggen, den geoloog zeggen zij onmiddellijk langs welken weg zij kwamen. Zulk eene bonte mengeling van soorten kan slechts een gletscher brengen, die op zijn langen weg langs allerlei gesteenten voorbijkroop en van alle eene bijdrage meenam; en dan zijn zij, voor een deel uit spleten en scheuren gekomen, door het ijs kenmerkend bekrast en geslepen. Het laatste is ook het geval met zijwand en bodem van kloven en dalen, die de bedding waren van den machtigen ijstroom. Spiegelglad gepolijst en met fijne, evenwijdige lijnen doorgroefd, zijn zij voor alle tijden geteekend.

Waar zonder ophouden 's zomers en 's winters eene nijpende koude heerscht, zooals op de breedten van Spitsbergen en Groenland, bereiken de gletschers, die daar schier overal en altijd de landen bedekken, den bodem der zee. Heftig de stranden schurend,

worden zij voortgeschoven tot diep in de zee, totdat plotseling een reusachtig blok van de ijsmassa afbreekt en, met steenklompen en gruis beladen, naar zuidelijker breedten afdrijft, om daar stukken van de noordsche rotsen in zee te laten verzinken, als zij zelven voor de stralen der zon bezwijken.

Ziedaar een enkel woord over verschijnselen, die Lyell in zijn "Principles" met groote uitvoerigheid behandelt. Ook zij zijn voor hem onwaardeerbare middelen, om vervlogen toestanden te begrijpen. Bij het onderzoek der aardkorst vindt hij op plaatsen, waar nu geen spoor van ijs is te vinden, geheele lagen van groote hoekige steenen, waartusschen zich schelpen van zeedieren bevinden. Op de Schotsche en Engelsche bergen ziet hij steenhoopen en glad gepolijste en eigenaardig gegroefde rotsen. De gevolgtrekking lag voor de hand. Die steenbrokken waren eenmaal de bodem der zee; zij zijn aangevoerd door drijvende ijsbergen; op die rotsen hebben zich eenmaal geduchte gletschers bewogen. Op zijne reizen door Europa vindt hij overal zulke sporen van de werking van gletschers en in aardlagen der gematigde streken de versteende resten van dieren, die thans veel noordelijker klimaten bewonen. En dit alles was geheel overeenkomstig de waarneming van andere geleerden. Zulke teekenen, die betrekking hebben op een tijdperk dat onmiddellijk aan het tegenwoordige voorafging, zijn voor Lyell voldoende, om den toenmaligen toestand van Europa te schetsen, en hij verplaatst ons te midden van een ijzingwekkend tooneel.

In ons werelddeel, veel hooger dan thans boven het water verheven, heerschte eene ijzige koude. Engeland, minstens 500 voet hooger dan heden, met het vasteland van Skandinavië en Frankrijk vereenigd, breidde zich daarenboven in den Atlantischen Oceaan naar alle zijden ver uit. Schotland was, evenals Groenland in onze dagen, onder een samenhangend ijsdek in al zijne uitgestrektheid bedolven. Reusachtige gletschers schoven door de

kloven der Alpen, welker hoogte de hedendaagsche duizende voeten overtrof, en vulden de dalen van N. Italië en de voor- naamste vlakten van Lombardije en Piëmont.

Langzaam begon de bodem te dalen. Eeuwen vervlogen, en ten slotte was een groot deel van Europa onder de wateren verdwenen. Geheel Engeland, ten noorden van de tegenwoordige Theems, was een Archipel van eilanden geworden. Alleen de hooge gebergten van Skandinavië staken uit boven de wateren der schier eindeloze zee; en alle toppen, die het water niet kon bereiken, waren gehuld in een lijkkleed van eeuwige sneeuw. Ijsbergen van ontzaglijken omvang dreven boven den bodem van Engeland en het noorden van Europa, en voerden reusachtige zwerfblokken aan. En weder gingen eeuwen voorbij en langzaam rezen de landen weer op uit de wateren der onafzienbare ijszee; op nieuw hing Engeland samen met het vasteland van Europa, om in den loop van eeuwen op nieuw te verzinken en weder te verrijzen tot de hoogte, die het tegenwoordig bezit.

Gelijktijdig met die ontzettende verschijnselen, die volgens Lyell minstens eene tijdruimte van 2240 eeuwen omvatten, dwaalden olifanten en neushoorns, hyenas en beren — dieren zoo geweldig van omvang, dat hunne naamgenooten van heden schier dwergen verdienen te heeten — in de onvriendelijke vlakten en op de kille gebergten van het thans zoo herbergzame Europa. Ook de mensch was van dit alles althans ten deele getuige, en wellicht is de sage van den Zondvloed, van geslacht tot geslacht bewaard, de uitdrukking van den machtigen indruk door die gebeurtenissen op hem gemaakt.

Hoeveel Lyell ook, zooals wij vernamen, toeschreef aan de werking van het water in vloeibaren en vasten staat, hij verviel niet in de eenzijdigheid van Werner, die in het water de eenige kracht zag, waarmede de geoloog had te rekenen. Lyell had meer van de wereld gezien dan de geleerde van Freiberg, en zijn

ruime blik en groote gave van opmerking, geleid door de vaste overtuiging van de deugdelijkheid van zijn beginsel, deden hem ook aan het vuur, den afgod der Vulkanisten, de eer bewijzen, die het verdiende. Doch ook hier was het zijn beginsel, hetwelk hem voor afdwaling ter andere zijde behoevde.

De Vulkanische en Plutonische rotsen -- bazalten en trachieten, granieten, syenieten en porphieren — zijn niet uit water gekristalliseerd; maar, eenmaal door ontzettende warmte gesmolten, door langzame afkoeling in kristallijne vormen gesteld. En weder had het heden de bouwstoffen voor het verleden geleverd. In de reusachtige ovens, de vuurspuwende bergen, die de Vulkanisten ten onrechte als de schoorsteenen eener gloeiend vloeibare aardkern beschouwden, had Lyell de werkplaatsen van de krachten des vuurs gevonden. En hij bleef niet in gebreke door veelvuldige en nauwkeurige waarneming zijne stellingen een breeden en betrouwbaren grondslag te geven.

Achtereenvolgens bezocht hij den Vesuvius, den Etna en de oude vulkanen van Auvergne, die van de Azoren, de Canarische eilanden en zoovele andere, en telkens ontving de Geological Society geschriften van zijne hand, die de verkregen uitkomsten en nieuwe gezichtspunten bevatten. Hij bewees, dat lavastroomen, in de open lucht langs vrij steile hellingen vloeiend, bij de langzame bekoeling loodrecht op het steunvlak in prismatische stukken zich splitsen, en verklaarde daarmede het ontstaan der prachtige kantige zuilen waarin het bazalt zich verheft; zuilen, die meer op kolommen van oude tempels, dan op producten der redelooze natuurkracht gelijken. Hij vond de bakermat der granieten en van alle Plutonische gesteenten in het binnenste der vuurspuwende bergen. Daar verkoelen de gesmolten massa's, die niet als lavastroomen over de wereld daarboven werden verspreid, uiterst langzaam en traag en verkrijgen allengs de kristallijne structuur, die haar later zoo kenmerkend zal onderscheiden. Later, opgeheven uit de diepte, door

de lucht en stroomend water van de zachtere, omhullende steenlagen ontdaan, zullen zij in hare naakte schoonheid eeuwen de vijandelijke machten trotseeren, die haar hebben ontbloot. Dit is de geschiedenis van elke Plutonische rots: heden hoog verheven, werd zij eenmaal geboren in den boezem van een vulkaan, die vuur en vlam spuwde over den omtrek.

Wij hebben met den inhoud der "Principles" ons geruimen tijd bezig gehouden, omdat zij beter dan enig ander geschrift het gehalte van Lyell als wetenschappelijk man leeren kennen. Wij hebben nu zijn beginsel niet slechts vernomen, maar er tevens de vruchtbaarheid van leeren waardeeren. Wij hebben gezien, dat het werkelijk vermocht te geven, wat in den aanvang gezegd werd: een nieuwen weg, die tot onbetwistbare kennis van het verleden der aarde kon leiden.

Van nu af kunnen wij kort zijn. Is het van de eene zijde onmogelijk, om in een bestek, als hetgeen hier beschikbaar is, een overzicht van al de onderzoekingen van Lyell te geven; van den anderen kant weet men van geheel den arbeid zijns levens reeds dit: dat het de onpartijdige, consequente toepassing is van ééne gedachte op honderde en duizende feiten, waarvan de waarheid daarenboven door eigen waarneming gestaafd werd.

En die waarnemingen werden niet tot Europa beperkt. In 1841 begaf Lyell, die reeds geheel Europa doorkruist had, zich op weg naar de Nieuwe Wereld. Hij bereisde toen de Vereenigde Staten van Kanada en Nieuw Schotland tot Kentucky, geologische nasporingen steeds als voornaamste doelwit beschouwend. Spoedig daarop werd de wetenschappelijke wereld verrast met de uitgave van een werk, dat, "*Travels in North America*" getiteld, niet slechts een schier onuitputtelijken voorraad geologische waarnemingen bevatte, doch waarin tevens onderwerpen van socialen en politischen aard hoogst onderhoudend en talentvol werden besproken. Had hij ditmaal vooral het noorden van Amerika tot

voorwerp van onderzoek gekozen, toen hij vier jaren later nogmaals den Atlantischen Oceaan overschreed, was zijn bezoek vooral voor het Zuiden bestemd. Daar zag hij den St. Laurens met zijn uitgestrekt stroomgebied, bijna geheel uit groote meren bestaande, waarin het slijk en de rolsteenen der doorstroomende wateren bezinken, zoodat de stoffen ontbreken om delta's te vormen. Daar vertoefde hij lang bij de koningin der rivieren, de beroemde Mississippi. Zij moest voor den koning der geologen hare geheimen ontsluiëren en door hem aan de menschen worden voorgesteld. Hij zag hoe de statige rivier op hare breede wateren duizende stammen van ontwortelde boomen, aan de ongerepte wouden ontseurd, en ontzaglijke slibmassa's voortstuwde naar de diepten van den grooten Oceaan. Daar bij de delta's en de talrijke haffen had hij de schoonste gelegenheid, om de hedendaagsche riviervormingen van nabij te beschouwen. Ook de tertiaire afzetsels van de golf van Mexico en de trotsche waterval van den Niagara, welks wateren schuimend en bruisend neerstorten in eene diepte van 165 voet, waren voor Lyell bijzonder belangwekkende verschijnselen en werden nauwkeurig door hem onderzocht. Hij bespeurde hoe de waterval voortdurend de rotsen afslijpt en zich daardoor steeds meer in de richting van het meer Erie, zijne voedster, terugtrekt; en uit de mate dier terugschuiving in historische tijden en eenige andere gegevens trok hij het besluit, dat vóór 30000 jaren de hoogten van Queenstown, veel verder verwijderd van 't meer, de plaats waren waar de watermassa's neervielen in den afgrond.

Het bovenstaande en zooveel meer vindt men opgeteekend in een werk, dat onder den naam "*Second visit to the United states*" als reisverhaal het licht zag, en dat niet minder dan het vroeger genoemde door zijn helderen en aangename stijl en zijn rijken inhoud den lezer tot het einde toe boeit.

Het onderzoek der tertiaire afzetsels in de golf van Mexico was

slechts een vervolg op 't geen Lyell reeds vroeger voor de kennis van dat tijdvak gedaan had. Voor de tertiaire periode, die onmiddellijk aan den boven beschreven ijstijd voorafging, was Lyell de wetgever geweest, die een chaos in orde had herschapen. Hij had met behulp van Deshayes eene menigte schelpen uit de tertiaire bekkens, waarop Londen en Parijs zijn gebouwd, verzameld en gerangschikt en hunne verhouding tot de hedendaagsche soorten bepaald. Op dien grondslag had hij die formatie in drie afdeelingen: het Eocene ¹, Miocene en Pliocene tijdvak verdeeld. Van de fossielen van eerstgenoemde periode behooren slechts enkele tot nog levende soorten; dit was de dageraad der hedendaagsche levensvormen; in den Miocenen tijd waren de nu uitgestorvene en nog levende soorten ongeveer in aantal gelijk; terwijl in de Pliocene lagen grootendeels zulke soorten worden gevonden, die nog heden de aarde bewonen.

Een werkzaam aandeel aan de onderzoekingen, die ten doel hadden over de vóórhistorische geschiedenis van ons geslacht meer licht te verspreiden, was het kenmerkende van het laatste gedeelte van Lyell's wetenschappelijke loopbaan. Reeds in 1833 was zijne belangstelling in zulke nasporingen in hooge mate opgewekt. Op eene zijner reizen kwam hij toen te Luik, waar hij eenigen tijd bij Dr. Smerling, een verdienstelijk palaeontoloog, vertoefde. Deze geleerde was juist bezig de onderaardsche holen in den omtrek van Luik te onderzoeken. Reeds had hij rijke vondsten gedaan. In eene laag slijk en keisteenen op den bodem dier holen, had hij, te midden van de beenderen van den bever, de wilde kat en het zwijn en van den uitgestorven holenbeer, holenhyena, mammoeth en rhinoceros, eenige verstrooide menschenbeenderen ont-

¹ Eoceen is afgeleid van de Grieksche woorden ἠώς, dageraad, en κενός, nieuw; Mioceen van μέλιον, weinig, en κενός, nieuw; en Pliocceen van πλείον, meer, en κενός, nieuw.

dekt. Uit de ligging en den toestand, waarin die beenderen werden gevonden, maakte Smerling op, dat zij eenmaal met vleesch bekleed, als deelen van lijken, door water in de holen waren gespoeld en dat zij alle van hetzelfde tijdperk dagteekenden. Lyell bezichtigde de schoone collectie, die de ijverige natuurkundige reeds had verzameld en daalde met hem neer in de holen. Smerling werd echter teleurgesteld in zijne verwachting, dat de beroemde man hetgeen hij gezien had op dezelfde wijze zou opvatten als hij en met hem zou verklaren, dat de mensch een tijdgenoot dier uitgestorven dieren geweest is. Lyell, altijd uiterst voorzichtig in zijn besluiten, meende dat de gegevens nog niet voldoende waren, om zulk eene gevolgtrekking toe te laten. Later echter, toen het aantal van zoodanige feiten aanzienlijk was vermeerderd, aarzelde hij niet, om zich geheel met het gevoelen van Smerling te vereenigen. Al was Lyell niet onmiddellijk overtuigd, hij had gevoeld, dat een vraagstuk, even aantrekkelijk als belangrijk, dat uit zijnen aard tot den kring zijner studiën behoorde, zijne oplossing naderde; en dit was hem voldoende reden, om het op te nemen op de agenda zijns levens.

Voortaan volgde hij in den letterlijken zin van het woord iedere ontdekking, met de kwestie in verband staande, waar ook ter wereld gedaan. Overtuigd, dat er veel afhing van de wijze, waarop de gevonden beenderen en vuursteen voorwerpen in de aardlagen waren gelegen, was hem geene moeite te veel, geene reis te groot, om zelf van alles ooggetuige te zijn. Zoo zag hij met eigen oogen alle plaatsen in de oude en nieuwe wereld, waar sporen van den vóórhistorischen mensch aan het licht werden gebracht. Het was of de beoefenaars der geologische wetenschap overal arbeidden onder het oog van den meester.

Eindelijk verzamelde de meester alle waarnemingen, tot nog toe verspreid, scheidde met den scherpsten blik zijner kritiek de onwaarschijnlijke van de betrouwbare feiten, vereenigde alles tot een ge-

ordend geheel en sprak: tot zoover zijn wij gekomen; dit is nog twijfelachtig, dat mogen wij voortaan als vaststaande waarheid beschouwen.

Dit is de oorsprong en de inhoud van zijn laatste belangrijke werk, "*The Geological Evidences of the Antiquity of Man*," dat in 1863 uit de studeerkamer des schrijvers zijne intrede deed in de wereld.

Wij willen ten slotte bij dezen arbeid nog een oogenblik onze aandacht bepalen. In het eerste gedeelte vernemen wij de geschiedenis van den mensch in een tijdvak, dat in geologischen zin het hedendaagsche genoemd wordt. Men bedenke echter, dat in de geologie, waarvoor eeuwen niet meer zijn dan uren voor een menschenleven, het woord hedendaagsch eene veel ruimere beteekenis bezit dan in het dagelijksch verkeer. Het hedendaagsche tijdvak strekt zich zoover uit in den tijd, dat de tijdsafstand, die ons scheidt van de oudste historische oorkonden, er slechts het kleinste gedeelte van uitmaakt. Deze tijdruimte wordt door Lyell in drie afdeelingen gesplitst: die van geslepen steen, die van brons en van ijzer, welke namen ontleend zijn aan de grondstoffen, die in elk daarvan door den mensch voor het vervaardigen van wapenen, gereedschappen enz. werden gebruikt. De ijzertijd valt voor een gedeelte nog samen met de aanwezigheid der Romeinen in Gallië en Germanië, terwijl die van brons zich verliest in een nevelachtig verleden, buiten de grenzen van historie en overlevering gelegen. De geschiedenis dier tijdperken, — zoo wij enkele kenmerkende trekken, omtrekken, niets meer, historie mogen noemen — stond voornamelijk geschreven in hetgeen de schelphoopen en venen van Denemarken en de paalwoningen der Zwitsersche meren bevatten. Doch het was geen schrift voor ieder verstaanbaar; steenen pijlspeerspitsen, bronzen halssieraden en messen, ijzeren zwaarden, afgekloven en besneden stukken van beenderen waren de letters, die tot beteekenisvolle woorden konden worden verbonden. En Lyell,

zoo volkomen met de taal van versteeningen en oude monumenten vertrouwd, die door een enkel woord vaak de bedoeling reeds wist te vatten, was hier de aangewezen en meest welkome tolk.

En hij heeft in het genoemde werk die oude gedenkteekenen voor ons vertolkt, na ze allereerst te hebben beschreven. Hij brengt ons bij de Deensche venen, massa's van tien tot dertig voet dikte, die kuilen in het noordsche diluvium opvullen. Hij geeft ons een denkbeeld van de oudheden, die door de jongste onderzoekingen van geologen en archaeologen uit die venen zijn opgedolven: uit de onderste lagen stammen van den groven den en steenen wapenen, uit de middelste eikentronken en bronzen voorwerpen, en uit de bovenste overblijfsels van den beuk. Hij verplaatst ons in gedachten bij die drie tot tien voet hooge, soms duizend voet lange en tweehonderd voet breede schelphoopen (kjökkenmöddingen), die op de kusten van de meeste Deensche eilanden worden gevonden. Wij vernemen, dat die hoopen bestaan uit duizende ledige schelpen van oesters, mossels en andere weekdieren, die nog tegenwoordig door den mensch worden gegeten; en uit beenderen van verschillende viervoetige dieren, vogels en visschen, die tot voedsel dienden voor de onbeschaafde jagers en visschers, door wie die hoopen gevormd zijn; dat onder die beenderen — waarmede vuursteen, doch nimmer bronzen of ijzeren messen, bijlen enz. vermengd zijn -- zich in grooten getale die van het uitgestorven wilde rund (*Bos urus*) bevinden; dat de grootste zijn gebroken blijkbaar met het doel om er het merg uit te halen; dat de sponsachtige gedeelten als door honden zijn afgeknaagd; en zoo veel meer, te veel om in een kort bestek ook maar eenvoudig te noemen. Uit deze gegevens en het voorkomen der menschenschedels, in het veen en de eigenaardige graven of tumuli gevonden, maakt Lyell gevolgtrekkingen aangaande den toestand van Denemarken in den tijd van geslepen steen, die naar niet onwaarschijnlijke berekeningen 7000 jaren achter ons ligt. Denemar-

ken was toen geheel met dennenbosschen bedekt. Het werd bevolkt door een ras, dat klein was van gestalte en in het oog vallend door de kleine, ronde hoofden en vooruitstekende wenkbrauwbogen. Woest en onbeschaafd waren zij jagers en visschers, die het gebruik der metalen niet kenden en van landbouw en veeteelt geen denkbeeld hadden. In uitgeholde boomstammen waagden zij zich op de wateren der zee, en slechts met steenen bijlen gewapend durfden zij in de wouden den wilden stier bestrijden en keerden meestal als overwinnaars terug. Het eenige huisdier, dat zij bezaten, was een hond van een klein ras. De hond was dus onder de dieren de eerste vriend van den mensch, die lief en leed met hem wilde deelen.

Van Zwitserland en zijne bewoners in die overoude tijden kan Lyell ons eene vollediger voorstelling geven, omdat hij daar over meerdere gegevens kan beschikken. Hij geeft eene uitvoerige beschrijving van de overblijfsels der merkwaardige Zwitsersche paalwoningen, welker ontdekking in 1853 zooveel verwondering en opzien baarde. Het is thans algemeen bekend, dat in den bodem van verscheidene Zwitsersche meren oude houten loodrecht staande palen worden gevonden, soms ten getale van 40000 bijeen, die, in enkele meren afgesloten tot op de oppervlakte van het slijk, in andere zich nog een weinig daarboven verheffen. Doch niet ieder weet wat die palen, en wat er meer uit het slijk, waarin zij geheid zijn, aan het licht is gebracht — beenderen van dieren, voorwerpen uit steen, brons en ijzer vervaardigd en zooveel meer — ons van dat grijs verleden vertellen. Lyell overtuigt ons, dat die palen eens dragers waren van eene houten bevloering, die, boven het water verheven, soms honderde woningen droeg uit dezelfde grondstof vervaardigd en waarvan zelfs de gedaante kan worden bepaald, en dat het houten meerdorp waarschijnlijk door eene enkele brug met den oever was verbonden. Hij zegt ons, dat in enkele der meren, waarin slechts steenen voorwerpen worden gevonden, de

paalwoningen tot den steentijd behooren en dat hare bewoners waarschijnlijk tijdgenooten waren van bovengenoemde Deensche jagers en visschers, terwijl andere in het tijdvak van ijzer en brons zijn gebouwd. Doch al zijn de oudste paalwoningen en de Deensche schelphoopen ongeveer gelijktijdig ontstaan, en bevatten beide dielten gevolge slechts voorwerpen van steen, in andere opzichten zijn zij niet te vergelijken. De oudheden in het slijk tusschen de palen gevonden spreken van een trap van beschaving, door de woeste Denen nog op verre na niet bereikt. Te Wangen in het meer van Constantz, waar de overblijfsels van eene groote paalbuurt uit den steentijd zich bevinden, heeft men grove gevlochten en geweven stoffen gevonden, meer dan honderd maten gerst en tarwe, en de beenderen van schapen, runderen en geiten. De bewoners der paalbuurten waren dus niet slechts jagers en visschers, maar ook landbouwers en herders; zij hadden behalve den hond reeds de geit, het schaap en den wilden woudstier getemd. Een enkele schedel, uit het meer van Zurich verkregen, maakt het waarschijnlijk, dat hun hoofdvorm het midden hield tusschen langwerpig en rond, en dat zij dus niet behoorden tot het ras der rondschedelige Denen, maar reeds op de Zwitsers van onze dagen geleken.

Het slijk der meeste paalbuurten bevat naast de bewijzen van leven en werkzaamheid ook die van dood en verwoesting; stukken leem van de hutten, tot harden steen gebakken, verkoolde tarwe enz. zijn de teekenen, achtergelaten door het vuur, dat eenmaal die dorpen van hout in zijn fellen gloed heeft verteerd.

Waren in den steentijd de bewoners der Zwitsersche meren veel minder barbaarsch dan die van de noordsche streken, in den bronstijd schijnt eene eenvormige beschaving in geheel Europa te hebben geheerscht. Deze gevolgtrekking van Lyell is ten volle geoorloofd, als men de volkomen overeenkomst der bronzen werktuigen, sieraden en wapenen uit de paalbuurten van den bronstijd en die uit de Deensche venen aanschouwd heeft.

Het zwaartepunt van Lyell's werk over den ouderdom van den mensch lag echter geenszins in de behandeling der boven gemelde in geologischen zin zoo jonge gebeurtenissen van het hedendaagsch tijdvak. En dit was niet anders te verwachten. Waar in den nacht der tijden de eerste schemering van sage en overlevering doorbreekt, trekt de geoloog zich terug, om voor oudheidkenners en geschiedvorschers het veld van onderzoek te ontruimen. Weldra dan ook volgen wij Lyell in een verleden zoo ver verwijderd, dat slechts de geologie iets er van vernag te onthullen.

Was men nog niet lang geleden van oordeel, dat de tijd van geslepen steen, brons en ijzer — d. i. het alluvium — het geheele verleden des menschedoms omvatte, de onderzoekingen van Smerling, Lartet, Lyell en zooveel anderen hadden het onhoudbare dier meening bewezen. Men weet thans, dat de mensch reeds tijdens het diluvium Europa bewoonde, en toen een tijdgenoot was dier reusachtige reeds lang verdwenen dieren: het reuzenhert, de mammoeth en de woldragende rhinoceros. Lyell vermoedt zelfs, dat het laatste gedeelte van den bovengenoemden ijstijd samen gevallen is met het bestaan van den mensch in die gedeelten van Europa, waar het klimaat minder streng was, zooals in de bekken van de Theems, de Somme en de Seine. Hierdoor is aan den leeftijd van het menschelijk geslacht zulk eene tijdruimte toegevoegd, dat het geologische hedendaagsche tijdvak, daarmede vergeleken, nauwelijks behoeft gerekend te worden. En toch is hij overtuigd hier nog geenszins de oudste sporen des menschen te hebben gevonden.

Lyell, thans geheel op geologisch terrein, vertoont zich in al zijne kracht. Wij herkennen hem aanstonds aan de breede opvatting, die zich nergens verloochent. Dikwijls gaan hoofdstukken voorbij, waarin schier niets van den mensch wordt vernomen, zoodat de oppervlakkige lezer aan gebrek aan eenheid en noodeloze uitweiding gaat denken. Wij lezen dan uitvoerige discussies

over de werking van ijs en water in het diluviale tijdvak en leeren den aard en de ligging der diluviale vormingen kennen. En dit is onmisbaar. Want die vormingen waren het tooneel van het leven der oude menschheid, wier nasporing het hier geldt; zij ontvingen de beenderen van die geslachten en het eerste werk hunner handen. Slechts eene nauwkeurige kennis dier lagen kan leeren onder welke omstandigheden de mensch toen op aarde heeft geleefd. Wat eene fout schijnt te wezen, is dus werkelijk eene deugd, die het kenmerk is van een wijsgeerigen geest.

Hetgeen Lyell ons van de teekenen van 's menschen bestaan in die lang vervlogen tijden meêdeelt, is reeds op zichzelf zeer belangwekkend, al zijn die gedenkteekenen zelve ook eenvormig en hoogst eenvoudig. Het zijn ruw behouwen steenen messen, bijlen en pijlsptzen, met de beenderen van mammoeth en rhinoceros uit de grindbeddingen der groote dalen gedolven; en soortgelijke ruw bewerkte vuursteenen voorwerpen, die, vermengd met enkele menschedels en beenderen van uitgestorven olifanten, hyena's en beren, uit de reeds genoemde holen zijn te voorschijn gekomen. Enkele dier holen werpen een verrassend licht zelfs over de zeden en gewoonten dier overigens zoo duistere tijden, en dit geldt vooral van de beroemde grot van Aurignac in het Fransche departement Haute Garonne, die door een gelukkig toeval ontdekt werd. Die grot, waartoe een pleintje toegang verleende, was gelegen aan den voet van een heuvel en door een sluitsteen gesloten. Het pleintje was door het steengruis, in den loop der eeuwen door het water losgespoeld van den heuvel, geheel bedekt en gelijk gemaakt met de helling, zoodat niets de aanwezigheid der schatten verraadde. Toen het puin was weggeruimd en de sluitsteen verwijderd, stond men voor een natuurlijke grafkelder uit ontzaglijk oude tijden, die dertien menschelijke geraamten bevatte. Al zijn helaas die kostbare skeletten voor de wetenschap verloren gegaan, daar de maire van Aurignac ze liet

begraven op het stedelijk kerkhof en niemand later met zekerheid de plaats wist te wijzen, waar zij lagen, toch heeft die grot onschatbare diensten bewezen. Daar binnen in de losse aarde, die den bodem bedekte, vond men ongeschonden beenderen van den holenbeer, den oeros, het paard en het rendier, bewerkte vuursteen, een scherp gepunt wapen van rendiergewei, en kleine schijven in het midden doorboord, uit eene zeeschelp vervaardigd, die zonder twijfel als sieraden werden gedragen. Op het plein vóór de grot werden houtskolen en eene aschlaag ontdekt, benevens stuk geslagen beenderen van allerlei dieren, die nog de inkerving der steenen messen en den beet van hyenatan-den vertoonden.

Wij geven aan Lyell zelven het woord, om ons de beteekenis te verklaren van zulke treffende teekenen, waarbij de verbeelding allicht een te groote rol zoude spelen. Lyell zegt:

“De grot van Aurignac voegt geen nieuwe soorten bij de lijst van uitgestorven zoogdieren, die wij van elders en door andere bewijzen weten, dat eens gelijktijdig met den mensch hebben geleefd. Doch als de fossiele gedenkteekenen op de juiste wijze zijn verklaard — als wij hier aan den noordelijken voet der Pyrenëen staan voor eene begraafplaats met menschelijke overblijfsels, die daar zijn neêrgelegd door vrienden en betrekkingen van den overledene — als wij dus vinden voor de deur van het graf de overblijfsels der lijkplechtigheid, en binnen in de grot de bewijzen dat er vleeschspijzen in zijn geplaatst, tot voedsel voor den doode op zijne reis naar het land der geesten, en wapenen om in andere jachtvelden het reuzenhert, den holenbeer en den woldragenden rhinoceros te jagen — dan is het ons ten minste gelukt kennis te verkrijgen van het bestaan van begrafenisplechtigheden; en, wat nog veel belangrijker is, van het geloof aan een toekomstig leven, in een tijd, lang voor dien waarvan geschiedenis of overlevering spreekt. Onbeschaafd en

“bijgeloovig mag de wilde van dien lang verleden tijd zijn geweest, toch verdiende hij, door het koesteren van de hoop op een leven hiernamaals, den titel van “edel,” dien Dryden geeft aan wat hij schijnt te hebben geschilderd als den primitieven toestand van ons geslacht :

“As Nature first made Man,
“When wild in woods the noble savage ran.”

De Europeesche wilde uit het diluvium, voornamelijk een bewoner der hollen, hoe woest ook van inborst en voorkomen, kan niet geheel van verstandelijke gaven ontbloot zijn geweest. Hoe zou hij anders met zijn gebrekkige wapenen en de onvoldoende dekking, die huiden hem gaven, staande zijn gebleven in den strijd tegen een guur en gestreng klimaat, en tegen de reusachtige dieren, die met hem Europa bewoonden en die hij achtereenvolgens van de aarde heeft zien verdwijnen. Van den lichaamsvorm der toenmalige menschen is slechts weinig te zeggen. Eenige schedels, in hollen gevonden, zijn schier de eenige getuigen die over dit punt kunnen worden gehoord. En hunne getuigenissen zijn zeer tegenstrijdig. Een van deze, de beroemde schedel uit het Neanderdal, is geheel aapachtig van vorm; een andere, die van Engis bij Luik, behoort tot een veel hoogere type. Met het oog op Darwin's afstammingsleer van den mensch moest men van schedels, afkomstig uit een tijdperk zoo ver van het tegenwoordige verwijderd, bepaaldelijk verwachten, dat zij meer zouden gelijken op dien van een aap, dan met een der Europeesche schedels van heden het geval is. De vondst in het Neanderdal is volkomen bevredigend; met den schedel van Engis en andere is dit geenszins het geval; hoewel Vogt blijft beweren, dat hij, dierlijk bij uitnemendheid, het midden houdt tusschen dien van Eskimo en Australiër. Lyell, Darwiniaan in zijn hart, doch bezadigd en waarheidlievend bovenal, die geen feit plooit, om de zege eener theorie te verhaasten, spreekt van

de schoone ontwikkeling van den schedel van Engis. Hij vindt daarin het duidelijk bewijs, dat de eerste sporen van den primordialen stam, waaruit de mensch is gesproten, door hen die gelooven aan de leer der voortgaande ontwikkeling, niet langer in de jongste tertiaire lagen moeten worden gezocht, maar in een tijdvak, veel verder verwijderd van den tijd van den mammoeth dan die tijd is van ons.

Door het voorafgaande is reeds Lyell's oordeel over het Darwinisme ter sprake gekomen. Wij vinden dit oordeel, met redenen omkleed, in de laatste hoofdstukken van zijn werk over den ouderdom van den mensch. Even onverklaarbaar als het zou wezen, zoo hij met Darwin niet sympathiseerde, even natuurlijk is het, dat hij Darwin's voorlooper Lamarck geen onverdeelden bijval kon schenken. De phantastische theoriën van den laatsten, die zoo weinig op feiten rusten, moesten ketterij zijn voor een Lyell, zoo geheel doordrongen van den geest der natuurwetenschappelijke methode. Het goede, dat Lamarck's stelsel bevatte, vond hij, vermeerderd en op betere grondslagen gevestigd, geheel terug in Darwin's geschriften. Lyell vertelt ons, dat Darwin, lang voordat het groote publiek iets van zijn arbeid vermoedde, hem telkens de voornaamste uitkomsten heeft medegedeeld; en dat hij Darwin herhaaldelijk aanspoorde, om niet langer met de uitgave te wachten. Geen wonder dat Darwin zich bij zijn landgenoot aansloot en hem tot vertrouweling maakte zijner meest geliefde gedachten. Beide mannen toch waren geestverwanten in de engste beteekenis van het woord. Lyell heeft voor de onbewerkte deelen der aarde dezelfde denkbeelden bepleit, die Darwin voor de bewerkte deelen verkondigde. Beiden gaven eene theorie van voortgaande ontwikkeling; de grondgedachte van beiden was, dat het heden is geboren uit het verleden door eene eindelooze ophooping van het schier onzichtbaar kleine in ontzaglijk groote ruimten van tijd. Lyell sprak reeds in 1830, zoodat er alle grond is om te ge-

looven, dat Darwin aan hem zijne leidende gedachte ontleende. Darwin kon met eene vingerwijzing naar Lyell's geschriften elken aanvaller keeren, die hem het recht wilde betwisten, om van ontzaglijke tijdruimten te spreken. Darwin mocht zich steeds in den steun van Lyell verheugen, die aan het slot van zijn laatste werk hem nog krachtig tegen de beschuldiging van materialisme verdedigt.

“En wat de beschuldiging van materialisme betreft,” zoo lezen wij, “die men tegen alle vormen van de ontwikkelingstheorie “heeft ingebracht, Dr. Asa Gray heeft wel gedaan met ons te “herinneren dat van de twee groote geesten der zeventiende eeuw, “Newton en Leibnitz, beiden even echt godsdienstig als wijs- “geerig, de eene de theorie der gravitatie schiep, en de andere “tegen die theorie inbracht, dat zij strijdig was met den natuur- “lijken godsdienst.”

“Het moet gezegd worden,” gaat Lyell voort, “dat wel verre “van eene materialistische strekking te hebben, de vooronderstelde “verschijning op aarde in opvolgende geologische tijdvakken van “het leven, de gewaarwording, het instinkt, het verstand der “hoogere zoogdieren grenzende aan de rede, en eindelijk de voor “ontwikkeling vatbare rede van den mensch zelven, ons een tafereel “vertoont van het steeds toenemende heerschen van den geest over “de stof.”¹

¹ Het bovenstaande is blijkbaar geene verdediging van het Darwinisme tegen het materialisme als wijsgeerig stelsel. Als zoodanig zoude het ook weinig beteekenen. Lyell's woorden zijn gericht tegen hetgeen in het dagelijksch leven materialisme genoemd wordt; d. i. tegen die richting, welke groote waarde hecht aan het stoffelijke en zinlijke, en poëzie en verbeeldingskracht minacht. De zoodanigen, zegt hij, zullen in het Darwinisme, dat zoovele dichterlijke en verheffende gedachten bevat, hunne gading niet vinden.

Eene verdediging in eerstgenoemden zin zou ook geheel zonder beteekenis

Wij hebben Lyell leeren kennen als een voortreffelijken arbeider op het veld der wetenschap, als een helderen denker, en wel bepaaldelijk als den inductieven wijsgeer bij uitnemendheid. De geologie werd door hem eene wetenschap, omdat hij, onvruchtbare bespiegeling verachtend, haar doordrong met den geest, die hare zusterwetenschappen reeds groot had gemaakt. Daardoor werd hare waardigheid gered en hare toekomst verzekerd. Deductie — op niet wiskundig gebied een schitterend toernooi met het onbekende, dat ten slotte gemaskerd ontwijkt — werd vervangen door inductie, die zonder ophef en schier onbemerkt over stapels van feiten, zorgvuldig verzameld en nauwlettend geschift, langzaam doch zeker het algemeene bereikt en, tot eene ongedachte hoogte gestegen, plotseling een verrassend vergezicht opent in den onbegrepen samenhang der dingen.

Lyell's verdiensten werden onverholten erkend. Op het gebied zijner wetenschap was hij een autoriteit, wiens uitspraak dikwijls hot lot van een vraagstuk besliste. Reeds in 1833 was hij lid van de Royal Society, die zijn "Principles of Geology" met goud bekroonde en hem later hare Copley-medalje vereerde. Hij was buitenlandsch lid van de Nederlandsche Academie van wetenschappen, tweemaal president van de Geological Society en nam ook in 1865 op het Congress of the British Association den presidents zetel in. Ook Engeland's koningin gaf blijken van de achting, die zij haren beroemden landgenoot toedroeg. Zij verhieft hem in 1848 in den adelstand en begiftigde hem later met den titel van baronet.

Het voorafgaande geeft echter op verre na Lyell niet in zijn

zijn. Zoowel het *materialistisch monisme*, dat de materie, als het *spiritualistisch monisme*, dat het bewustzijn als laatsten grond der als geestelijk en stoffelijk onderscheiden verschijnselen opvat; ja zelfs het *dualisme*, dat materie en geest als afzonderlijke bestaansvormen naast elkander plaatst, kunnen het Darwinisme in hunne wereldbeschouwing opnemen.

geheel. Het beste blijft nog te melden. Hij was meer dan denker, hij had een hart, vatbaar voor grootsche indrukken, gevoelig in de hoogste mate voor alles wat schoon was en eerbiedwaardig en verheven. Hij behoorde niet tot die natuurkundigen, wier zin voor het ideale door de dagelijksche aanraking met becijferde feiten is verstompt; die, blind getuurd op de verschijnselen der stoffelijke wereld, geen oog hebben voor de rijke openbaring van de verschijnselen des geestes; die niets meer nutteloos vinden en onpractisch dan de uiting van geestdrift en gevoel, welke vooral den natuurkundige ontsieren; en die roem dragen op dit alles als ware 't de stempel van een onbekrompen en waarlijk onafhankelijken geest.

Lyell was geheel anders. Hier en daar kan men het lezen tusschen de regels zijner geschriften. Een vlinder of een bloem op zijn pad kon voor een wijle zijne ziel geheel vervullen. Doch niets greep hem machtiger aan dan de majesteit der zee. Hij werd nooit moede, om langs het zeestrand te wandelen; nu eens sprekend over de groote problemen uit de geschiedenis der aarde, dan over het onaanzienlijke zeewier, dat de golven spoelden voor zijn voet.

In de warmte en den gloed van zijn hart lag voor een goed deel het geheim der bezielende kracht, die van hem uitging, als hij de grondbegrippen der geologie voor zijn leerlingen ontvouwde, en waardoor zoo velen voor de studie dier wetenschap werden, gewonnen. Wat hij voor zijn leerlingen was, blijkt uit de woorden door eenige van hen aan de nagedachtenis van den onvergetelijken leeraar gewijd; woorden, die spreken van schier kinderlijke liefde en vereering. Zij herinneren elkander zijn hartelijke toon: "Many of us will remember the cheerfull and hearty "Look here" — "Have you shown it to so and so? Capital! Capital!" Zijne vrienden, die hem in den huiselijken kring hebben gekend, roemen zijne gezelligheid en de geestigheid zijner gesprekken. De aantrekkelijkheid van dien kring was echter voor een

goed deel aan een ander te danken, aan Lyell's echtgenoot, eene dochter van zijn leermeester en vriend, den beroemden geoloog Leonard Horner. Die haar kenden spraken met opgetogenheid van hare bevalligheid en bovenal van hare buitengewone ontwikkeling en verstandelijke gaven. Zij was de medewerkster van haren man, zij deelde de vermoeyenis zijner reizen; zij vervulde de rol van zijn geheugen, als dit soms te kort schoot; zij was zijne raadvrouw in moeilijke gevallen, zij genoot van zijn roem. Menige jeugdige veelbelovende arbeider op het gebied der geologie in den vreemde ontving in Lyell's naam van hare hand een bemoedigend woord, dat hem sterkte bij teleurstelling en met opgewektheid het werk deed hervatten. Van haar werd naar waarheid getuigd: "Had she not been part of him, she would herself have been better known to fame."

Op het laatst van zijn leven stond Lyell alleen. Zij, die alles voor hem was geweest, had hem verlaten, voordat de draad zijns levens was afgesponnen. Zij nam zijn levensgenot mede in het graf, maar niet zijne liefde voor de wetenschap, niet de werkzaamheid van zijn geest, niet zijne toewijding aan de belangen van anderen. Nog luisterde hij met belangstelling naar eene mededeeling van de laatste discussies in de Geological Society, nog was hij de eerste, die kennis nam van den inhoud van nieuwe werken, nog werkte hij zelf. Totdat eindelijk ook de acht en zeventigjarige grijsaard werd weggeroepen, na de vol-eindiging van een leven, dat meer dan eene halve eeuw aan de wetenschap was gewijd.

Gelijk een droom, na een kortstondig bestaan in de stilte des nachts, spoorloos verdwijnt, als de rijzende dag nieuwe gedachten bij duizenden oproept, zoo is 't ook veelal met het leven der menschen. De meesten komen en gaan, anderen bezetten de ledige plaatsen; nog een wijle en de herinnering kent hen niet meer. Schijnbaar is het hetzelfde, als hadden zij nimmer geleefd. Zelfs

zij, die het kapitaal aan kennis, dat de menschheid gemeenschappelijk bezit, met opoffering der edelste krachten aanmerkelijk hebben vermeerderd, zelfs zij worden weldra vergeten; hun wezen sterft, wat er blijft is slechts de holle klank van een naam. Wat zij gaven is dankbaar ontvangen; maar 't nageslacht gevoelt niet, dat 't eenmaal hun eigendom was, omdat 't niet den stempel hunner persoonlijkheid draagt. De onsterfelijkheid behoort slechts den kunstenaar, want in het kunstwerk ontving de menschheid een deel zijner ziel.

Lyell zal worden genoemd, zoolang de namen van de heroën der wetenschap met gulden letters worden geboekt in de geschiedrollen van ons geslacht; zijne persoonlijkheid behoort aan de vrienden, die lief en leed met hem hebben gedeeld.

HANS CHRISTIAAN ANDERSEN.

HANS CHRISTIAAN ANDERSEN.

De bel van het huis waarin madame Schall, de eerste ballet-danseres van den schouwburg in Kopenhagen, haar verblijf hield, werd op den 6^{den} September van het jaar 1819 in den loop van den voormiddag onder anderen in beweging gebracht door de hand van een hoogopgeschoten veertienjarigen knaap. Zijn geelblonde haren zijn ten deele verborgen onder een veel te grooten hoed; zijn magere figuur en buitengewoon lange armen komen niet voordeelig uit in het nicuwe pak kleeren, waarvan de stof redelijk, maar de snid volstrekt niet elegant is. Aan welke mode heeft hij gehoorzaamd toen hij zijn laarzen over zijn broek aantrok? Hij is kennelijk in bijzondere spanning; stilstaan kan hij niet; sommige zenuwachtige bewegingen kan hij niet onderdrukken; zijn lippen prevelen eenige woorden. Wie hem een oogenblik voor hij aanbelde had gadeslagen, had hem kunnen zien knielen; vurig had hij gebeden, dat zijn pogen gelukken mocht.

Wat was dat pogen? Wat wilde hij bij de danseres uitrichten? Bij haar toegelaten, reikt hij haar een brief van aanbeveling over, ondertekend door zekeren Iversen uit Odense, een stad op het eiland Funen; de naam van de stad is haar niet vreemd, maar

die van den briefschrijver wel. Verbaasd staart zij den knaap aan, die nu uiterst bewegelijk, met radde tong en levendige gebaren, haar begint te vertellen, wat zij reeds eenigszins uit den brief had kunnen zien, hoe hij, Hans Christiaan Andersen, te Odense geboren, den vurigen wensch koesterde, om op een of andere wijze aan het tooneel verbonden te worden, en hoe hij hoopte dat zij hem voorthelpen zou. Hij had er iets van gehoord, dat het ballet door velen nog boven de opera en het gewone tooneel gesteld werd en daarom wendde hij zich in de eerste plaats tot haar. Dat was nu gewis vleierend, maar niet geschikt om de verwondering der dame te doen afnemen. Om toch iets te zeggen, vroeg zij hem in welke rol hij meende te kunnen optreden. Zijn antwoord was: Asschepoester. En terstond vroeg hij vergunning om zijn laarzen uit te trekken ten einde de hoofdrol van het zangspel van dien naam, dat hij kort te voren in Odense had zien spelen en dat een geweldigen indruk op hem gemaakt had, behoorlijk te kunnen voordragen. Zonder laarzen en met zijn grooten hoed bij wijze van tambourijn in de hand, begon hij nu te dansen en te zingen:

“Rang en rijkdom blijft op aarde
Van de zorgen niet verschoond” enz.

Wie zal de danseres hard vallen, omdat zij meende, dat die zenuwachtige bewegelijke knaap, die daar in ecstatischen toestand voor haar stond, niet wel bij het hoofd was? Zij haastte zich hem naar den directeur van den schouwburg te verwijzen, en was blijde toen zij hem de trap had hooren afgaan.

Eenige dagen daarna meldde dezelfde knaap zich aan bij den heer Siboni, den directeur van de stedelijke muziekschool. Deze zat juist met eenige vrienden aan tafel, musici en letterkundigen, waaronder de bekende dichter Baggesen. Natuurlijk werd Hans Christiaan niet toegelaten. Maar hij begon nu aan de huis-

Houdster, die hem de deur had opengedaan, zijn levensgeschiedenis te vertellen en hoe hij thans, daar hij altijd om zijn fraaie stem geprezen was, als zanger aan het tooneel hoopte te kunnen komen. Er was in het verhaal van den knaap, met zijn funensch dialect, iets zoo koddigs en toch zoo natuurlijks, dat de huis-houdster meende haren heer van dit buitengewone geval kennis te moeten geven. Zij ging naar binnen en vertelde zóoveel van den smeekeling, dat het gezelschap nieuwsgierig werd en haren protégé wilde zien. Men liet hem nu zingen — hij had werkelijk een bijzonder hooge en goede stem — en verzen voordragen. Bij het laatste overweldigde hem zijn gevoel en hij barstte in tranen uit. Een algemeen applaus volgde; Baggesen voorspelde: “er zal iets uit dezen knaap groeien”: en voegde er schertsend de vermaning bij: Word niet ijdel, als het publiek u eenmaal toejuicht! Deze mannen hadden iets in het oog van den zonderlingen jongen zien schitteren, iets in zijn stem hooren trillen, dat aan de beoefenaarster der danskunst verborgen was gebleven en hen het “ik en weet niet wat” dat den kunstenaar maakt, bij hem deed vermoeden. Siboni beloofde onderwijs in den zang te zullen geven aan den knaap, voor wien werkelijk — al was het dan niet als zanger en ook niet op het tooneel — een schitterende toekomst was weggelegd.

Toen Hans Christiaan Andersen den 11den Augustus 1. l. be-graven werd, hebben de Denen getoond, dat zij voor de bewoners van zuidelijker streken niet onderdoen, waar het er op aankomt, hun groote mannen te eeren en hulde aan hun nagedachtenis te bewijzen. Geheel Kopenhagen gaf blijken van in de treurige plechtigheid te deelen. Vele huizen en de schepen in de haven droegen rouwfloers. Op het zwarte kleed, dat in de kerk voor de lijkst was uitgespreid, lagen vele kransen, door leden van het vorstelijk huis zoowel als door arme vereerders van den dichter gezonden. De koning en de prinsen waren vooraan in den

stoet, die na afloop van den lijkdienst achter de baar naar het kerkhof ging. Een groote menigte van allerlei rangen en standen sloot zich gaandeweg er bij aan. Dat de gezanten van vele buitenlandsche staten niet ontbraken, was een goed symbool van de deelneming der talrijke vereerders van Andersen in meest alle beschaafde landen. Den geheelen dag gingen er velen ter bedevaart naar het graf van den beminden dichter.

Toen Andersen den 2den April van dit jaar zijn zeventigsten geboortedag vierde, en zijn standbeeld zag verrijzen, toen wist hij wel dat de stem zijns volks bij zijn graf zou fluisteren: ik zal u niet vergeten. Hij wist bovendien dat zijn werken door de geheele wereld bekend en geliefd, zijn naam overal beroemd was. Het feit is onbetwistbaar, al kan er verschil bestaan over de vraag hoe hoog men hem behoort te stellen. Ook in Nederland is hij een populair schrijver; zijn romans en sommige zijner andere werken zijn ten onzent vertaald; zijn sprookjes hebben ook hier menig jong en menig oud hart, dat iets kinderlijks in zich behouden had, vervroolijkt en bewogen. Hij heeft het ook aan ons verdiend, dat wij zijner met dankbaarheid gedenken. Een van die uitnemenden is hij, van wie wij gaarne hooren, hoe zij geworden zijn wat zij zijn geweest. Wij gaan daarvan iets mededeelen en kunnen daarbij putten nit een goede bron. Hij heeft in zijn "Mit Livs eventyr" (het sprookje van mijn leven) zijn eigen lotgevallen en den gang zijner ontwikkeling verhaald.

I.

Wat Andersen van zijn jeugd vertelt, klinkt inderdaad als een sprookje. De rol van toovergodinnen en weldoende kabouters wordt daarin vervuld door deelnemende en edele menschen, die hem hebben voortgeholpen. Maar de bewegende kracht, die hem omhoog gedreven heeft, lag in het talent, waarvan hij zich steeds meer

Bewust werd, en in zijn onbedwingbare begeerte om zich op een of andere wijze uit den geringen stand, waarin hij geboren werd, te verheffen en zich een eervolle plaats te veroveren in het rijk der kunst. "Wat wilt gij toch te Kopenhagen worden?" vroeg hem zijn moeder, toen de knaap haar smeekte uit zijn geboorteplaats naar de hoofdstad te mogen gaan. "Ik wil beroemd worden", was zijn antwoord. Met dien zeer onbestemden maar vurigen wensch ging hij derwaarts. Daarin vond hij den moed om zich te "pousseeren." Hoe was die wensch bij hem ontwaakt? Hoe was hij de knaap geworden, die hij op zijn veertiende jaar was toen hij in Kopenhagen aanlandde?

De voornaamste factor in het antwoord op die vraag is natuurlijk de aanleg, die hij krachtens de wet van der eigenschappen erfelijkheid bezat. Het komt er maar op aan of men uit een zwanenei gekropen is. Zijn vader — in dit geval gaat de theorie niet op volgens welke groote mannen aan uitstekende moeders hun gaven te danken hebben — was een arme schoenmaker, maar een man van grooten aanleg, die er zich zeer wel van bewust was, dat hij iets meer dan schoenmaker had kunnen worden, en die zich volstrekt niet gelukkig in zijn werkkring gevoelde. In zijn roman "t Was maar een speelman" heeft Andersen in den vader van Christiaan die zucht naar kennis en ontwikkeling en tevens dien nomadischen trek geteekend, dien hij zich zoo levendig herinnerde in zijn eigen vader gezien te hebben. Stellig was de zucht om meer van de wereld te zien even goed bij den schoenmaker te Odense als bij den vader van Christiaan werkzaam, toen hij — Napoleon was zijn afgod — plotseling dienst nam als soldaat. Een zeer levendige fantasie, een dichtelijke prikkelbare natuur, eierzucht, — bijna hadden wij er bijgevoegd, reislust — had de knaap van zijn vader. Zijn moeder was een eenvoudige vrouw, met een heel goed hart, wier verbeelding echter bijzonder vatbaar was voor allerlei bijgeloof. Wel-

licht een bewijs dat ook zij op het stuk der fantasie bijzondere gaven bezat. Het zou ons trouwens niet verwonderen, indien de dichter der "sprookjes" geboren was uit een echt, waarin de verbeeldingskracht sterk vertegenwoordigd was. Een dubbele portie heeft hij, hoe dan ook, ontvangen.

In welke omgeving groeide nu dit kind op? Hoe werd hij opgevoed? Het komt mij voor, dat, hoezeer zijn opvoeding in vele opzichten verwaarloosd werd, zij toch geschikt was om de fantasie, het gemoedsleven, en ook een ondernemende eerezucht in den knaap te ontwikkelen. Zij had stellig twee goede zijden. Hij genoot zeer veel vrijheid, en werd niet gedwongen in een gareel, dat niet met zijn aanleg en neigingen overeen kwam; hij mocht mijmeren en lezen zooveel hij wilde en zijn spel inrichten gelijk hij verkoos. En voorts groeide hij op in een atmosfeer van liefde: zijn vader, zijn moeder, zijn grootmoeder hielden veel van hem en toonden hem op hunne wijze veel belangstelling. Zijn vader maakte voor hem reeds vroeg een tooneel van beweegbare poppen en las hem blijspelen voor. Dat was de eerste aanleiding tot zijn voorliefde voor het tooneel.

Men kan zich denken met hoe open ooren de knaap luisterde naar alles wat zijn fantasie prikkelde. Als zijn vader, gelijk hij dikwijls pleegde te doen, hem voorlas uit de "Duizend en één nacht", of als eenige oude vrouwen van een hofje, wier lieveling hij was, hem allerlei volkssprookjes vertelden, dan was hij geheel gehoor. Met zijn schoolkameraden bemoeide hij zich weinig; hij liep dikwijls alleen te droomen, of speelde met zijn tooneel. De vroomheid en ook het bijgeloof zijner moeder trokken hem meer aan dan de rationalistische richting van zijn vader, en toen hij dezen had hooren beweren dat er geen andere duivel is dan die welken we in ons hart omdragen, bad hij in stilte voor zijn vader en was het geheel eens met zijn moeder, die meende dat drie krabben, die haar man kort daarna op den arm had,

hem door den duivel gegeven waren, die zich wilde wreken.

Hij was 7 à 8 jaren oud toen zijn vader stierf en werd toen nog meer aan zichzelf overgelaten. Ten huize van een predikantsweduwe, die den zonderlingen knaap gaarne mocht lijden, en wier man een soort van dichter was, leerde hij voor het eerst den naam van dichter met diepen eerbied uitspreken. Hij kreeg Shakespeare te lezen, vertoonde diens stukken op zijn poppentoneel en schreef zelf een vreeselijk akelig treurspel "Pyramus en Thisbe."

Eenige dagen was hij in een fabriek werkzaam, waar zijn fraaie zangstem en het voordragen van allerlei brokken uit tooneelspelen hem eerst zeer populair maakte, maar waar hij niet lang bleef, omdat de gezellen hem wegens zijn opmerkelijk hoge stem voor een meisje zeiden te houden en die scherts wat al te ver dreven. Zijn leeslust, de scènes uit tooneelstukken, die hij kon opzeggen, zijn bijzonder schoone stem gaven hem in geheel Odense, ook bij aanzienlijke familiën, een zekere bekendheid, en versterkte hem zelve in de meening dat er iets bijzonders in hem stak. De jongens riepen hem somtijds op straat na als "den comedieschrijver," maar deftige lieden lieten hem bij zich komen om te zingen en te reciteeren. Intusschen was zijn moeder hertrouwd en begreep, dat er van den knaap nu toch eindelijk iets groeien moest; het stond trouwens reeds lang bij haar vast, dat hij kleermaker worden zou. Maar het eenige wat den knaap ooit in dat plan bevallen had, was dat zijn moeder hem daarom aanmoedigde in het knippen van costuums voor zijn tooneelpoppen. Doch nu het ernst werd met de uitvoering, beefde hij daarvoor terug. Neen, het moest met hem niet gaan gelijk met zijn vader, die het zijn leven lang betreurd had, dat er niet wat anders van hem geworden en dat het plan niet doorgegaan was, door een paar aanzienlijke burgers gevormd, om hem op de latijnsche school te laten gaan. De hartstochtelijke ontboezemingen door den vader soms dienaangaande geuit, hadden diepen indruk op den jongen

gemaakt. De leerlingen der latijnsche school werden zeer door hem benijd. Het verheugde hem reeds, dat hij met hen de lessen voor zijn aanneming mocht bijwonen. Dit voorrecht, en dat hij bij die gelegenheid voor 't eerst een rok en laarzen kreeg, was voor hem een zaak van veel gewicht. De laarzen vooral, die hij voor de eerste maal bij zijn bevestiging in de kerk aanhad, en die hij, opdat iedereen ze zien zou, over zijn broek had aangetrokken, leidden, gelijk hij ons zelf verhaalt, zijne aandacht maar al te zeer van de godsdienstige plechtigheid af. Wij zouden hem dat hier niet navertellen, zoo de gewetenswroegingen, die de knaap over dat afdwalen zijner gedachten ondervond, niet later zijn bekend sprookje "de roode schoentjes" hadden doen geboren worden, dat menigeen die bij deze laarzenhistorie voor den geest zal gekomen zijn.

Hij was nu veertien jaar, was "confirmirt" en moest kleermaker worden. Maar hij had sinds lang andere plannen. Hij had opgespaard en dertien deensehe daalders bijeen, hij had een nieuw pak kleeren; wat belette hem nu nog naar Kopenhagen te gaan? Hij bad zijn moeder hem daar zijn fortuin te laten beproeven. Op zijn minst kon hij daar even goed bij een kleermaker in de leer gaan, als ergens elders. Hij droomde echter van betere dingen; hij had gelezen dat vele groote mannen in hun jeugd met veel bezwaren te worstelen hadden gehad; waarom zou het hem ook zoo niet gaan? Hij smeekte zoolang, dat zijn moeder eindelijk toestemde, doch niet dan nadat zij door een soort van waarzegster uit koffijdik en kaarten zijn lot had laten voorspellen. Dat haar zoon volgens deze profetes een groot man worden en Odense ter zijner eere illumineren zou, beurde haar eenigszins op, en zij had dat wel noodig, daar al de bureu het verschrikkelijk vonden een veertienjarigen knaap op goed geluk te zenden naar Kopenhagen, waar hij niemand kende. Zij hoopte nog, dat hij, als hij te Nijborg de zee zag, den moed zou verliezen. Maar daarvan kwam natuurlijk niet in: de vrees voor het kleermakerschap te

Odense en de begeerte om te Kopenhagen aan het tooneel te komen waren te groot. Met de diepste overtuiging had hij aan den heer Iversen, wien hij een aanbevelingsbrief aan een danseres in Kopenhagen kwam vragen, en die hem ook aanraadde liever een handwerk te gaan leeren, ten antwoord gegeven: "dat zou waarlijk groote zonde zijn". Gedreven door dat geloof, kwam hij werkelijk in Kopenhagen, en wij zagen hem daar reeds bij de balletdanseres aanlanden; de directeur van het theater, tot wien hij zich vervolgens wendde, maakte zich van hem af door hem te zeggen dat hij te mager en te onbeschaafd voor het tooneel was. Een paar dagen dwaalde hij rond, terwijl hij zijn daalderschat versmelten zag en zich toch niet weerhouden kon dat verdwijningsproces te bespoedigen door de opera Paul en Virginie te gaan zien, waar hij over het lot der geliefden bittere tranen stortte en tevens aan een paar naast hem zittende jufvrouwen vertelde dat hij het tooneel als zijne Virginie beschouwde, waarvan hij vreesde even als Paul te zullen worden gescheiden. Het medelijden der goede zielen verschaftte hem een paar boterhammen met worst en eenige koekjes, maar ook niet meer. Den volgenden dag had hij nog maar één daalder over: hij moest naar Odense terug of iets verdienen. Een dag lang was hij dan ook bij een schrijnwerker in dienst, maar de scherts der gezellen was den in zulke gevallen zeer blooden knaap ook hier onverdragelijk. Toen kwam hij op den inval om zich bij den heer Siboni, directeur van de muziekschool, aan te melden, gelijk wij zagen, met goed gevolg. Maar het beste vernam hij den volgenden dag: zich aan den raad van Siboni's huishoudster houdende, ging hij den beroemden componist Weijse opzoeken, die ook onder Siboni's gasten geweest was. Deze, die zelf in zijn jeugd met groote moeielijkheden had te kampen gehad, ontving hem zeer vriendelijk en vertelde hem dat hij 70 daalders voor hem had gecollecteerd. Dat overtrof zijn stoutste hoop. Men kan zich denken welk

een brief vol jubeltoon en hij aan zijn moeder schreef en hoe deze met dien brief bij alle burens rondging, die niet minder verbaasd waren dan zij.

Hij was dus voor het oogenblik gered. Een dame uit Kopenhagen, met wie hij gereisd had, en die hij in Kopenhagen wederom opzoeken, liet hem eenige lessen in het duitsch geven. Siboni gaf hem zangles en menig goed maal. Maar spoedig kwamen weer bange dagen. Hij kreeg den baard in de keel en verloor zijn fraaie hooge stem; Siboni, nu van meening, dat hij nooit een buitengewoon zanger worden kon, trok zich terug en raadde hem stellig aan te Odense een handwerk te gaan leeren. Men denke zich den toestand van onzen jongen held, die zulke opgewonden brieven naar huis geschreven had, en thans op eens uit den derden hemel geworpen, de nuchtere werkelijkheid, de kleermakerswerkplaats en den spot van zijn oude stadgenooten in het onmiddellijk verschiep zag. Maar hij gaf den moed nog niet op. En weer hielp hem zijn goed gesternte. Hij schreef een brief aan den dichter Guldberg, wiens broeder een der aanzienlijken te Odense was, die voorheen den knaap wel voor zich hadden laten zingen en verzen opzeggen. Guldberg liet hem bij zich komen, beloofde hem in de deensche en duitsche taal te zullen les geven en schonk hem de opbrengst van een werkje, dat hij juist voltooid had: honderd daalders. Ook Weijse onttrok hem zijn hulp niet geheel. Hij kon nu vooreerst in Kopenhagen blijven. De knaap hoopte nog altijd aan het tooneel te komen; zijn eerste liefde zat hem diep in het hart. Op zijn eenzame kamer — zijne onbekendheid met Kopenhagen was er oorzaak van, dat hij in een huis van slechte reputatie 16 daalders in de maand voor een kamer betaalde — speelde hij, weinig lettende op de voor hem geheimzinnige tooneelen, die er om hem voorvielen, dagelijks met zijn poppentheater en naaide kleeren voor zijn poppen, waarvoor hij de stof verkreeg, door in allerlei winkels stalen van zijden en

andere stoffen te vragen. Vermoeid van het dwalen van den eenen winkel naar den anderen, staat hij straks stil bij een stalletje van oude boeken, waar hij zoekt totdat hij een boek vol treur- of blijspelen gevonden heeft, om dan met zijn schatten naar zijn kamer te ijlen. Guldberg had Lindgreen, den eersten komiek aan het tooneel, bewogen den knaap les te geven. Deze liet hem allerlei rollen leeren, maar bespeurde ras dat hij voor tooneelspeler niet deugde, en zeide hem op zekeren dag, toen de knaap iets uit Oehlenschläger's "Correggio" had voorgedragen: "Gevoel hebt gij genoeg; maar voor acteur zijt gij niet geschikt: de hemel weet wat gij eigenlijk worden moet: vraag aan Guldberg of gij latijn moogt leeren, dan kunt gij misschien studeeren." Dat was een nieuw denkbeeld: latijn leeren, student worden! Hij sprak er Guldberg van, die hem ook werkelijk latijnsche lessen deed geven. Zijn hart bleef echter bij het tooneel, en het was hem een troost, dat hij in de dansschool van het theater werd toegelaten. Ook hier vernam hij echter ras, dat hij het nooit verder dan tot figurant in het ballet zou brengen. Tot zijn vreugde mocht hij nu evenwel achter de coulissen komen en in de loge der figuranten een plaatsje veroveren. Hij kwam zelfs soms, als er b.v. een marktscène op het tooneel noodig was, op de planken, en gevoelde zich hoogst gelukkig. Tot zijn ontzetting echter vatte hem eens — hij droeg nog altijd zijn afgesleten aannemingspak en zijn grooten hoed — een der zangers bij de hand, trok hem naar voren, en presenteerde hem spottend aan het publiek. De knaap vergaf het hem nooit, en vele jaren later kon hij, toen hij dit in het "Märchen seines Lebens" vertelde, niet nalaten er bij te voegen, dat de naam van dezen zanger, toen op veler lippen, thans voor altijd vergeten is. Maar hij was ras zijn leed weer te boven, toen hij als daemon in een ballet mocht optreden en zijn naam voor het eerst gedrukt zag: hij kon zich niet verzadigen aan het affiche.

Op den nieuwjaarsdag ging hij alleen op het gesloten tooneel — hij had wel hooren zeggen, dat wat iemand op den eersten dag van het jaar overkomt, een voorteeken is — viel op de knieën, bad het “Onze Vader” en ging heen in het geloof, dat hij, nu hij op dezen dag het tooneel betreden en daar gesproken had, dit jaar meermalen zou mogen optreden. Hij kreeg nu ook zangles onder de koristen, en mocht in het koor op het tooneel komen; hij had vrijen toegang tot het parterre. Het gevolg was dat hij zijn latijnsche lessen herhaaldelijk verzuimde. Guldberg vernam het, liet hem bij zich komen, gaf hem een duchtiger terechtwijzing dan hij ooit ontvangen had, en met de latijnsche lessen was het uit.

Intusschen had hij, even als vroeger te Odense, de aandacht van allerlei menschen getrokken; hij was een curiositeit geworden. Men bracht hem soms “voor de aardigheid” in aanzienlijke gezelschappen en liet hem daar verzen voordragen. Zijn naïve ijdelheid deed hem elken glimlach voor een lachje van bijval aanzien. Soms tijds deed hij echter door het gevoel, waarmede hij voordroeg, den glimlach werkelijk van karakter veranderen. De een sprak den ander over hem: hij had allerlei aanzienlijke beschermers, maar niemand trok zich zijner blijvend aan. Wat zou er nu evenwel van hem worden? Hij leefde hoogst armoedig: terwijl de schippersweduwe, bij welke hij thans was ingekwartierd, meende dat hij dagelijks bij “groote lui” uit eten ging, zat hij meestal hier of daar op een eenzaam plekje een paar broodjes te eten. Hij besloot nu iets te schrijven en zodoende iets te verdienen. De gedachte dat hij dichter en schrijver moest worden, vatte bij hem post. Het moest natuurlijk een treurspel zijn. In veertien dagen schreef hij er een: “De roovers van Wissenberg”, en zond dat aan de directie van den koninklijken schouwburg. Natuurlijk krioelde het van taal- en stijlfouten. Hij kreeg na eenige weken zijn manuscript van de directie terug met het verzoek, haar met zulke gebrekkige

werken niet meer lastig te vallen. Kort daarop — hij was nu vier jaar in Kopenhagen — ontving hij een brief, waarbij hij uit de zang- en dansschool ontslagen werd, daar hij als danser of zanger toch niets worden kon. De directie voegde er bij te hopen, dat zijn vele vrienden hem de middelen mochten verschaffen, om die beschaving te verkrijgen, zonder welke geen talent hem baten kon. Wat zou hij nu doen? Nogmaals besloot hij voor het tooneel te werken. Hij schreef een stuk: "Alfso!"; dat zou en moest aangenomen worden; hij was er zelf verrukt over en ijde er mede naar den admiraal Wolff, den deenschen vertaler van Shakespeare, die het geduldig hoorde voorlezen. Een predikant, die het las, was er nog al mede ingenomen, en zond het met een aanbevelingsbrief aan de schouwburgdirectie. Hij was in een groote spanning, had het armoediger dan ooit, maar vergat dikwijls zijn leed, daar hij een Walter Scott machtig geworden was, dien hij nu verslond.

Terwijl hij het lot van zijn treurspel verbeidde, kwam hij in kennis met iemand, die hem eindelijk voor goed uit zijn onzekeren veegen toestand redden zou. De dagbladen hebben ons dezer dagen gemeld, dat Andersen zijn vermogen heeft nagelaten aan de familie Collin, uit dankbaarheid voor de hulp, hem in de moeilijke dagen zijner jeugd door den heer Collin bewezen. Inderdaad is hij dezen, die toen directeur van den koninklijken schouwburg te Kopenhagen was, veel verschuldigd. Hij liet den jongeling bij zich komen, die van zijn kalm en phlegmaticke wijze van spreken niets goeds verwachtte, en hem zelfs, daar hij slechts zeer ter loops over het stuk sprak, dat in des makers oogen zoo fraai was, eenigzins als zijn vijand beschouwde. Maar korten tijd daarna werd de jonge Andersen voor de directie geroepen, die hem wel is waar zijn treurspel als onbruikbaar teruggaf, maar er bijvoegde, dat er toch veel sporen van talent in waren, en men iets voor het tooneel en voor de letterkunde van hem

meende te mogen verwachten, als hij behoorlijk onderwezen zou zijn. Daarom had Collin hem aan den Koning aanbevolen, die gedurende eenige jaren een som voor zijn studieën had toegestaan. Hij zou nu vooreerst gratis onderricht ontvangen in de latijnsche school te Slagelsee — een stad, twaalf mijlen van Kopenhagen verwijderd — werwaarts hij spoedig vertrekken moest.

Nu stond hij eindelijk op vasten grond. Wel was het hem zelve nog niet duidelijk, wat er thans uit hem groeien moest; wel begreep hij niet zonder smart dat hij met het tooneel vooreerst voor goed afgedaan had; maar hij had thans een toekomst voor zich: hij zou werkelijk een geleterd man worden. Weer kon hij een brief vol zaligheid aan zijn moeder schrijven. Had zijn vader het mogen beleven, dat het den zoon te beurt viel naar de latijnsche school te gaan!

II.

Dé eerste periode van het leven van onzen held ligt achter ons: het is de worsteling van den knaap om zich uit de boeien, waarin zijn maatschappelijke positie hem gekneld hield, te bevrijden. Bij dit gedeelte, het meest "sprookjesachtige" van zijn leven, zijn wij hem tred voor tred gevolgd. Het ligt volstrekt niet in mijn bestek, hem op zijn verderen weg even trouw te vergezellen. Zeer belangwekkend echter is gewis ook de volgende periode, waarin wij weer een worsteling zien. Het is die van het talent om zich te doen gelden, van den dichter om als zoodanig te worden erkend. Wij zagen hem dien strijd reeds beginnen met zijn onbekookte pogingen om zijn treurspelen door de directie van den schouwburg te doen aannemen. Dat hij nooit als acteur en vooreerst ook niet als schrijver voor het tooneel zou kunnen optreden, begreep hij thans wel, al was het niet zonder verdriet. Maar langzamerhand was bij hem toch de overtuiging gerijpt, dat hij tot

dichter en schrijver was bestemd. Behalve het bewustzijn zijner gaven, had zijn eigenaardige positie, eerst in de stad zijner geboorte, later in Kopenhagen, zijn aangeboren ijdelheid zeer geprikkeld. Hij was gewoon geworden, terwijl hij een zeer vrij en min of meer fantastisch leven leidde, zich gedurig een zeer bijzonder schepsel te hooren noemen. De wending, die zijn leven nu nam, hoe verblijdend ook op zichzelf, kon hem niet in alle opzichten aangenaam zijn. Hij moest thans te Slagelsee latijn, en met jongere knapen gelijk op leeren: hij was aan vast en voor hem natuurlijk bijzonder vervelend werk gebonden. Het ging hem als der kleine zeemeermin in zijn aandoenlijk sprookje van dien naam, die, na het verkrijgen van haar wensch om, in plaats van haar staart, menschenbeenen te hebben, ten einde bij haar schoonen prins en iets nader aan de onsterfelijkheid te zijn, in die beenen bij elken stap bittere pijn heeft. Hij voelde zich in het schoolgareel niet op zijn gemak. Zijn aard was te meegaande, zijn plichtgevoel te sterk, en de les van Guldberg lag hem nog te versch in het geheugen, dan dat hij zich zou hebben verzet, gelijk een wild paard uit de prairiën protesteert tegen toom en gebit. Maar zoo hij niet achteruit sloeg, zoo hij al begreep dat zij gelijk hadden, die hem, niet altijd even kiesch, herinnerden aan de weldaden en het onbegrijpelijke voorrecht, hem te beurt gevallen, toch waren het gebonden leven en het drooge schoolwerk hem niet naar den smaak. Hij had te Slagelsee bange uren. Elke ontvangen berisping, ieder minder juist door hem gegeven antwoord, trok hij zich buitensporig aan. De rector was een dergenen, die, zonder het kwaad te meenen, zich allerlei spotternij en schimp jegens hun leerlingen veroorloven. Die methode deugde voor den tijdelen, prikkelbaren, uiterst gevoeligen knaap volstrekt niet. Hij sidderde reeds als de rector de kamer binnentrad. Nog erger werd het toen hij met dezen naar Helsingör verhuisde en tevens zijn huisgenoot werd. Van de heerlijke natuur kreeg hij, die zoo ge-

voelig voor natuurschoon was, weinig te zien; hij moest meestal in een duffe kamer zitten; het gedurig bijzijn van den gevreesden rector werkte op hem niterst neerdrukkend. Hij was veel ongelukkiger dan toen hij in Kopenhagen rondzwierf. Het waren de donkerste dagen zijns levens: hij bad iederen avond om den dood. Hij durfde niemand zijn nood klagen: hij begreep dat men te Kopenhagen zeggen zou: die fantastische ingebeelde knaap wil niets degelijks leeren. Tot verzen maken voelde hij dan ook hier, evenmin als te Slagelsee, veel opgewektheid. Toch maakte hij één gedicht; het is van al zijne kleinere verzen later het meest bekend geworden en ook allerliefst. Het was het gedichtje "het stervende kind". Op enkele feestdagen mocht hij naar Kopenhagen gaan; daar werd hij bij den admiraal Wulff en anderen uiterst minzaam ontvangen; dat waren de eenige lichtpunten in zijn leven. Daar las hij aan enkele zijner beschermers en andere bekenden zijn gedicht voor. Eenigen waren er zeer mede ingenomen; van de meesten ontving hij echter tevens vermaningen tot bescheidenheid. Toen hij in zijn gevangenis terug kwam, sprak zijn cipier — de rector was ook in Kopenhagen geweest, en had vernomen dat zijn leerling daar een eigen gemaakt vers had voorgedragen — hem tamelijk hard aan: hij moest het vers voorlezen; als er een vonk poëzie in schuilde, dan zou hij vergiffenis ontvangen. Maar de rector verklaarde het geheele gedichtje voor sentimenteel en nietswaardig geklap en hield een strenge boetrede, wat te onrechtvaardiger was, daar hij over den ijver en de vorderingen van zijn discipel alles behalve te klagen had. Deze, die toch in die dagen begon te twifelen aan zijn gaven, en één van die naturen was, die nu eens veel te hoog van zich zelven denken, om straks aan hun genie te wanhopen, was diep rampzalig. Maar niet lang daarna kwam er voor hem verlossing. Een der onderwijzers verhaalde aan Collin, in welk een beklagenswaardigen toestand zijn beschermeling verkeerde. Deze nam hem terstond van de school.

Hij kwam weer voor goed te Kopenhagen en ontving privaat onderwijs; eenige familiën vroegen hem eens in de week te dineren; hij woonde op een klein zolderkamertje en werkte vlijtig. Hij begon nu ook weer meer te dichten. De invloed van den rector had dit goede gehad, dat hem, die dreigde wat sentimenteel te worden, de rechten van het nuchtere verstand waren herinnerd. Zijn humor ontwaakte. Dat bleek uit de enkele gedichten die hij vervaardigde. Hij had echter groote moeite om ze ergens geplaatst te krijgen. De bekende dichter Heiberg nam een paar daarvan in zijn weekblad op. Andersen vertelt ons hoe hij juist in een gezelschap was, waarin men hem gaarne mocht lijden, maar aan zijn dichtertlijk talent niet geloofde, toen het nummer van de "vliegende post" binnengebracht werd, dat zijn beide verzen, met een "H" ondertekend, bevatte. Zij werden gelezen en zeer geprezen; men beweerde dat alleen Heiberg zulke verzen schrijven kon. De dochter des huizes, die in het geheim was, verried den jongen dichter. Nu zweeg men en toonde zich ontstemd, wat den eerzuchtigen jongeling natuurlijk diep griefde.

Intusschen werkte hij hard voor zijn examen; in 1828 werd hij student. Van zijn grootere vrijheid maakte hij terstond gebruik tot het schrijven van zijn eerste werk in proza, "Voetreis naar Amager", in humoristischen trant. Geen uitgever durfde het aan; hij gaf het op zijn eigen kosten uit en met ongedacht goeden uitslag. In weinige dagen was de eerste oplage uitverkocht, voor de tweede werd hem eenig honorarium geboden. De aandacht was nu op hem gevestigd. Men begon iets van hem te verwachten. In 1829 deed hij zijn examen philologicum en gaf hij zijn eersten dichtbundel uit, die nog al bijval vond. Hij was vol moed: de toekomst vertoonde zich in den heldersten zonneshijn aan zijn oog.

Zijn eerste met schrijven verdiend geld besteedde hij aan een

reisje door Jutland, welks eigenaardig natuurschoon hem zeer trof. Op dit uitstapje viel er iets in zijn gemoedsleven voor, waarvan wij vóór dien tijd en evenmin daarna in zijn autobiografie eenig spoor vinden. Hij werd ernstig verliefd. Nieuwe levensplannen hielden hem bezig. Welk een toekomst had hij als schrijver een meisje aan te bieden? Hij wilde verder studeeren voor predikant. Maar ras bleek hem, dat zijn aangebedene een ander de liefde toedroeg, die hij zich zoo gaarne had zien schenken. Zijn lust tot de predikantsbetrekking verdween weder. "Junges Leiden" van Heine, welke auteur hem in die dagen het eerst in handen kwam, moet hem in die stemming geweldig hebben aangegrepen. Of hij later nooit huwelijksplannen heeft gehad, is mij onbekend. Maar tot uitvoering zijn zij niet gekomen. Hij is ongehuwd gebleven.

Deze gebeurtenis maakte een grooten indruk op hem. Alle lust tot schertsen was hem vergaan. Een nieuw dichtbundeltje droeg er overvloedig de blijken van, evenzoo een vaudeville: "Afscheid en weerzien." Hij verviel in een sombere stemming, en was dubbel gevoelig voor de aanvallen der kritiek en voor de vele welgemeende vermaningen van vrienden en beschermers, die hem steeds aanraadden zich toch te bekwamen, opdat er iets goeds van hem komen mocht. Sommigen raadden hem zelfs mythologie te studeren: "er kwamen in zijn verzen geen goden en godinnen voor." De kritiek deed hem des te smartelijker aan, omdat zij niet alleen zijn ijdelheid kwetste, maar hem ook aan zijn talent deed twijfelen. Soms echter, als zijn zelfvertrouwen levendig was, barstte hij uit in allerlei stoute verzekeringen omtrent zijn toekomst en toonde zich vol minachting voor de kritiek.

Het was hem een ware uitkomst, dat Collin hem aanraade een kleine reis door Noord-Duitschland te maken. In 1834 zag hij de eerste duitsche bergen, en was verrukt. Hij maakte kennis met mannen als Tieck en Chamisso, genoot veel en schreef te huis gekomen zijn reisindrukken neder. Maar te Kopenhagen begonnen de oude

kwellingen weder; men wilde den jongeling nog steeds opvoeden, en hij had niet den rechten slag om met die opvoeders om te gaan. Meestal was hij te toegevend, soms veel te driftig. Hij trok zich die — trouwens gedurig terugkeerende — kleine ellenden te zeer aan. Dat men hem van groote ijdelheid beschuldigde, kwetste zijn ijdelheid natuurlijk zeer. In "het sprookje zijns levens" verdedigt hij zich herhaaldelijk tegen die "oude beschuldiging."

Er was nog iets onaangenaams in zijn toestand. Van 1828—1839 moest hij van zijn pen leven. Wat dat in een klein land als Denemarken beteekent, begrijpt een nederlandsch auteur het best. De honoraria, altijd gering, waren voor hem, die nog geen grooten naam had, zeer klein. Hij gaf een derden dichtbundel uit, maar kon met verzen maken zijn brood niet verdienen. Ook kon hij niet altijd produceeren. Hij moest somtijds tot vertalen zijn toevlucht nemen; ook schreef hij weinig oorspronkelijke teksten voor opera's. Onder dat alles gevoelde hij zich niet gelukkig. De recensenten bleven hem kwellen. Hendrik Hertz gaf zijn "brieven uit de andere wereld" uit, die met veel talent en scherp geschreven waren; het was een generale executie, en ook Andersen werd nog al vinnig doorgehaald. Op diens werk "Vignetten voor deensche dichters", waarin hij poogde te geven wat men "waardeerende kritiek" noemt, sloegen de critici geen acht.

Weer deed zich echter uitkomst voor hem op. Hij smachtte er naar om op nieuw en verder te reizen. Hertz ontving van regeeringswege een aanzienlijke toelage om een reis te kunnen maken. Ook Andersen meldde zich om een dergelijke subsidie aan. Maar hij waagde het niet, hoe grievend het voor zijn eerzucht ook was, zulks te doen, zonder dat hij aanbevelingen van verschillende mannen van naam daarbij kon overleggen. Opmerkelijk was het, dat in die aanbevelingsbrieven zeer uiteenlopende gaven in hem geprezen werden. Oehlenschläger roemde zijn lyrisch talent en zijn

ernstigen zin, Ingemann zijn juisten blik op het volksleven, Heiberg zijn geestigheid en humor. Hij kreeg ten slotte een toelage, al was zij kleiner dan die van Hertz. Hij vernam echter ras, hoe velen het hoogst onrechtvaardig achtten dat hij aldus bevoorrecht was; zijne vrienden zelfs, terwijl zij hem gelukwenschten en hem op het hart drukten toch blijde te zijn, meenden dat zij moeite zouden hebben de zaak te verdedigen. Hij ging in een zeer gedrukte stemming op reis, en het viel hem in den aanvang niet gemakkelijk zijn leed te vergeten. Te Parijs begon hij in 1833 terstond een uitvoerig gedicht, "Agnète en de Meerman," waarin hij een oude deensche legende lyrisch en dramatisch behandelde, en waarmede hij hoopte zijn "vijanden" te bevredigen. Maar het maakte niet veel opgang. In 1833 ging hij naar Italië. Daar begon hij zijn eersten roman, die, zooals hij het uitdrukte, "zijn gevallen huis" weer zou oprichten. Het was inderdaad een gelukkige greep om een leven, aan het zijne niet ongelijk, een persoonlijkheid als zijn eigene, te plaatsen in de lijst van het italiëaansche leven, en dus tevens den diepen indruk weer te geven, dien hij van de natuur en de kunst in het zuiden ontvangen had. Het boek verkreeg daardoor een dubbele bekoorlijkheid: het had al de innerlijke waarheid van een autobiografie, en tevens al den gloed van het enthousiasme, door het eerste verblijf in Italië in zijn dichterlijke ziel gewekt. Dit was het eerste werk van Andersen; dat algemeenen opgang maakte, en ook buiten zijn vaderland bekend werd. In het duitsch vertaald, vond het er nog veel meer bijval dan in des dichters vaderland. Over 't geheel is in Duitschland meer dan in Denemarken de roem van Andersen begonnen. "Geen profet is geëerd in zijn vaderland," dat geldt natuurlijk nog meer als het vaderland klein dan indien het groot is. En vooral gaat het spreekwoord door, als de profet in kwestie een literator is, die van zijn jeugd af in de hoofdstad, het brandpunt der literatuur, vertoefd heeft, waar allen zijn eersten strijd,

zijn tasten en zoeken hebben gadeslagen, en bovendien de nood hem gedwongen heeft, al wat hij schreef terstond publiek te maken. Dan vormen zich omtrent hem vooroordeelen, d. i. voorbarige oordeelen — voorbarig, omdat zij geen rekening houden met den gang der ontwikkeling, aan welker aanvang de dichter staat; — en die vooroordeelen zijn niet gemakkelijk te overwinnen. Persoonlijke antipathien, nijd en afgunst, de middelmatigheid die gaarne nivelleert — dat alles speelt ook een rol.

Het lag voor de hand over Andersen aldus te oordeelen: zie hier een jongen man, die maar een zeer gewone mate van kennis bezit, maar die zich verbeeldt zoo begaafd te zijn, dat hij studie en inspanning missen kan, en maar behoeft te schrijven om toegejuicht te worden. Voor iemand die zulk een opinie in de letterkundige kringen tegen zich heeft, is niets beter dan dat hij een zeer besliste zege onder het groote publiek behale. Dat deed Andersen door zijn "Improvisator". Hij schreef een tweeden roman, getiteld "O. T.", die echter minder opgang maakte, en zeer spoedig daarop: "'t Was maar een Speelman", die weder meer in den smaak viel. Natuurlijk had de kritiek nog wel bezwaren, maar men twijfelde thans niet meer, gelijk te voren, aan Andersen's gaven. In zijn "'t Was maar een Speelman" wilde hij o. a. doen uitkomen, wat het verschil is tusschen talent en genie, en hoe, wanneer de omstandigheden niet zeer meeliepen, het eerste niet in staat is zijn bezitter die plaats in de maatschappij te verschaffen, die hij zou wenschen te verkrijgen. Ik laat voor 't oogenblik in 't midden, welk aandeel het geluk in Andersen's voorspoed heeft gehad. De lastige quaestie omtrent talent en genie laat ik liggen, en merk alleen op, hoe na het verschijnen dier drie romans, of eigenlijk reeds kort na de uitgave van den "Improvisator", omtrent Andersen vaststond, dat niemand bij zijn graf schouderophalend zeggen zou: "'t Was maar een opperman in de literatuur."

Zijn gaven werden nu erkend, ook in Denemarken, schoon meer in Zweden en nog meer in Duitschland. Hij gevoelde zich zeer gelukkig, maakte een reis naar Zweden, en bleef geruimen tijd te Kopenhagen. Hij nam daar de gelegenheid waar, die zich voordeed, om eenige malen in rollen op een liefhebberij-tooneel op te treden; daar ondervond hij toen zelf, dat hij als acteur geen carrière zou hebben gemaakt.

Wat hem echter nog altijd zeer drukte, was de noodzakelijkheid van geld te verdienen door schrijven. Wie niet tot "broodschrijverij" vervallen wil, en toch — altijd in een landje als Denemarken — broodschrijver wezen moet, verkeert waarlijk niet in een benijdenswaardigen toestand. De Nood is zeker een eerbiedwaardige Muze, en zij leert niet enkel bidden. Maar soms zijn hare inspiraties van lichtzinnig allooi. Stellig is zij een harde meesteres, die geen rust gunt. En het genie heeft soms rust en kalmte noodig. Zoodra een koortsachtige gejaagdheid de pen bestuurt, raakt het brein zoo licht de noodige zelfbeheersching en bedaardheid kwijt. Als een groote zegen werd het dan ook door Andersen aangemerkt, dat koning Frederik VI hem een jaargeld van 200 deensche daalders verleende. Hij was buiten zich zelven van blijdschap en dankbaarheid. Hij was er thans boven op. Al ware het jaargeld veel grooter geweest dan het was, zijn eerzucht zou hem niet hebben toegelaten om tragelijk te rusten. Hij zelf sluit met deze gebeurtenis het eerste deel van "het sprookje zijns levens", en beweert dat zijn "Jugendleben", zijn "Lebensfrühling" — hij was nu 34 jaren oud — thans eerst begon. Wat ons betreft, wij sluiten met deze gebeurtenis de derde periode van zijn leven. Wij hebben den dichter zien worstelen en eindelijk zijn doel — meer algemeene waardeering — zien bereiken.

Het overige deel van zijn leven is het tijdperk, waarin zijn naam en roem gestadig stijgen. Geen wonder, want thans eerst trof hij de ader, die hem de rijkste schatten zou opleveren. De "Improvisator"

was nog een betwistbaar vrijbiljet voor den tempel des roems. De "Sprookjes" werden door iedereen als zoodanig erkend.

Eer deze hem echter van alle zijden onaangevochten hulde brachten, had hij nog bittere dagen. Hij kon het denkbeeld niet opgeven van ook tooneeldichter te worden. Hij schreef twee dramas in berijmde verzen. Van het eerste "de Mulat" had hij de stof aan een fransche vertelling ontleend. Het tweede was geheel oorspronkelijk. Het eerste vond nog al eenigen bijval, maar het andere "Raphaëlla" zeer weinig. Mevrouw Heiberg, de vrouw van den ook ten onzent gunstig bekenden dichter van "eene ziel na den dood", de eerste tooneelspeelster aan den koninklijken schouwburg te Kopenhagen, weigerde te spelen. Heiberg zelf was ook niet ingenomen met Andersen's dramatische werkzaamheid. Allerlei tooneelintriges waren mede in het spel. Uiterst ontstemd, half ziek, haastte Andersen zich weer naar zijn proefhoudend gebleken medicijn te grijpen: hij ging op nieuw zijn reislust voldoen. Van Italië trok hij naar Griekenland en Constantinopel. In Griekenland kwam bij hem het plan van zijn "Ahasverus" tot rijpheid. Hij wilde in dit gedicht de gedachte uitwerken, dat het goddelijke hier op aarde steeds verstooten wordt, terwijl de menscheid toch altijd voorwaarts streeft. Kennelijk was het in dezen tijd Andersen's streven om hen te beschamen, die hem gebrek aan kennis en diepte van gedachte ontzeiden. In zijn "Ahasverus" zou hij toonen, dat hij Hegels "Philosophie der Geschichte" met vrucht bestudeerd had. Het gedicht is eerst in 1848 voltooid of liever uitgegeven geworden. Voltooid is het nooit: het is een fragment. Andersen zelf had er nog al veel mede op. Sommige beoordeelaars meenen dat dit gedicht met de sprookjes het best geslaagde van Andersen's werken is. Wat mij betreft, ik zou het met Oehlenschläger houden, die het al te ouzamenhangend, al te fantastisch vond. Het zou de eerste maal niet zijn, dat een schrijver de meeste waarde hechte aan een voortbrengsel

in een genre, dat het zijne niet is, en dat zijn beste aanspraken op de onsterfelijkheid daar liggen, waar hij ze zelf aanvankelijk niet vermoed had. Zoo is het Andersen eenigszins met zijn "Sprookjes" en met zijn "Prentenboek zonder prenten" gegaan. Tusschen zijn dramas door schreef hij het laatste; terwijl hij zijn "Ahasverus" troetelde, dichtte hij zijn "Sprookjes". Het "Prentenboek zonder prenten" heeft vooral in Duitschland fortuin gemaakt; de "Sprookjes" zijn door de geheele wereld bekend en geliefd.

Reeds in 1835 had Andersen een bundeltje sprookjes uitgegeven; het waren echter allen, behalve het laatste, deensche volksvertellingen, waarvan de eer der vinding hem niet toekwam. Sommige critici begrepen niet hoe iemand, die pas den "Improvisator" geleverd had, iets zoo kinderachtigs kon gaan schrijven. Eneke zijner vrienden verzekerden hem zeer stellig, dat hij voor het dichten van sprookjes geen talent had. Maar Andersen kon het niet laten. In den aanvang speelde natuurlijk de overweging eene rol, dat al wat voor kinderen geschreven wordt, zoodra het eenigszins in den smaak valt, een zeer goed honorarium verschaft. Maar ook nu het koninklijke jaargeld gekomen was, bleef hij sprookjes schrijven. De laatste bundels waren geheel van zijn eigen vinding. Zij maakten hoe langer hoe meer opgang. Elke kerstmis gaf hij er een paar uit, en aan geen kerstboom mochten zijn sprookjes ontbreken. Een onbetwist succes viel hem ten deel. Hij was hier op het terrein, waar hij het meest te huis behoorde, dat der fantasie, waaraan geen werkelijkheid perken zet. Zijn diep gevoel, en zijn humor vonden bovendien ruimschoots gelegenheid om zich te doen gelden.

Hij behoefde thans zijn vaderland niet te ontvlieden, omdat men hem daar niet eerde. Toch bleef hij zijn reislust botvieren, en dat heeft hij tot de laatste jaren zijns levens volgehouden. Het reizen verkreeg thans voor hem bij toeneming een bekoorlijkheid, die het vroeger niet hebben kon. Hij werd thans overal met eer-

bewijzingen overladen. En hij behoorde tot dezulken, wier maag veel zoetigheid verdragen kan. Overal kende men hem. In Duitschland, Engeland en Nederland waren zijn werken — ook in de laatste beide landen zijn de meeste vertaald — inzonderheid populair.

Het bestek van dit tijdschrift verbiedt mij den lezer op al die omzwervingen Andersen te doen volgen. Maar kon ik het doen, ik zou geen opgewektheid hebben hem in het nog overgeblevene deel van zijn autobiografie, die tot 1855 loopt, op den voet te volgen, gelijk ik het tot nu toe heb gedaan. Trouwens een weinig welwillend biograaf zou aldus kunnen resumeren: Andersen bleef schrijven en reizen; hij was uiterst vruchtbaar, maar in zijn schriften ging hij niet vooruit; hij werd door tal van vorsten — vorsten op allerlei gebied — en ook in vele andere kringen gehuldigd, en hij genoot onuitsprekelijk van dien lof. Maar laat ons hem om zijn ijdelheid niet te hard vallen. Het "sprookjesachtige en avontuurlijke" is voor ons uit zijn verhaal verdwenen, als wij hem in de rij der deensche letterkundigen zulk een hooge plaats zien bereiken. Maar wij kunnen ons zeer goed voorstellen, dat op hem, die zich steeds zijn moeitevolle jeugd, de wenschen en illusiën van den armen Odenseeschen knaap herinnerde, die triomftochten door de landen van Europa nog altijd den indruk van een tooververtelling maakten. Als hij aanzat aan de tafel zijns Konings, of op de "Kaiserburg" te Weenen zijn sprookjes mocht voorlezen, dan kon hij niet nalaten diep getroffen te worden door het contrast met wat hij eenmaal was geweest, en als hij aan de metamorfose van het leelijke eendje in een prachtige zwaan kwam, dan trilde er licht een bijzondere aandoening in zijn stem, omdat hij niet anders dan zijn eigen geschiedenis vertelde. Wij hebben zijn historie, gelijk wij haar "Ohne Dichtung" in zijn "Märchen meines Lebens" verhaalt, in korte trekken medegedeeld. Het schrijven van dat "Märchen" behoort intusschen ook in zijn levensgeschiedenis vermeld te worden. Toen

hij, nadat hij in zijn vaderland eindelijk een niet langer betwisten roem had verkregen, in 1846 nogmaals door Duitschland, Zwitserland en Italië reisde, schreef hij uit de volheid van een dankbaar en gelukkig hart een getrouw verhaal van zijn levensloop, zijn ontwikkeling, strijd en overwinning. Rond komt hij er voor uit, dat de hulde, hem overal gebracht, hem uiterst gelukkig maakte. Hij kan niet laten telkens en telkens weer te zeggen, hoe hij zich nog altijd gevoelt als een arme boerenknaap, dien men den mantel eens konings over de schouders geworpen heeft. Hij heeft zijn ellende, zijn leed en strijd niet verzwegen; nu wil hij dan ook zijn hart aan zijn victorie ophalen. Hij wordt niet moede te vragen, of dat nu ijdelheid in hem is? Wij glimlachen soms om de naïeveteit, waarmede die vraag wordt gedaan; wij wenschten dikwijls iets anders, iets degelijks, iets meer omtrent den gang zijner inwendige ontwikkeling te vernemen. Wij zouden gaarne meer bladzijden daarin vinden, als die hij over Jenny Lind geschreven heeft. Maar het is onmogelijk zijn autobiografie te lezen, zonder den beminnelijken, oprechten verhaler, om wien wij van tijd tot tijd glimlachen, lief te krijgen en sympathie te gevoelen voor de dankbare vreugde, het gelukkige optimisme van hem, die ten slotte schrijft: "Ik gevoel dat ik een gelukskind ben; bijna allen komen mij open en met liefde tegen; zelden slechts is mijn vertrouwen in de menschen bedrogen geworden. Ik heb het edele menschenhart in den vorst en in den armsten boer voelen kloppen. Het is een lust te leven en in God en in de menschen te gelooven. Open en vol vertrouwen, als zat ik onder lieve vrienden, heb ik hier het sprookje van mijn leven verteld, mijn leed en mijn geluk uitgesproken, mijn vreugde over iedere hulde en waardeering getoond, gelijk ik geloof dat ik haar voor God zelve zou kunnen uiten. Of dat ijdelheid zijn mag? Ik geloof het niet: ik voelde mij onder het verhalen diep bewo-

gen en deemoedig, mijn ziel was vervuld met dankbaarheid aan God. Dat ik dit alles vertelde, geschiedde vooral omdat de historie van mijn leven de beste commentaar op al mijn geschriften zijn zal."

Voor zulk een pagina verstommen vele aanklachten. Genoeg van de ijdelheidskwestie. Met de vraag, of hij het hart van koning en boer edel gevonden zou hebben, indien zijn geschriften niet naar hun smaak waren geweest, houden wij ons niet op. Evenmin onderzoeken wij of die hulde en eerbewijzen zulke onvervalschte nectar was als hij meende. Ook willen wij het geding niet beslissen, of "kinderachtig" dan wel "kinderlijk" het woord is, dat wij somtijds gebruiken moeten. Ik houd mij aan zijn laatste woord: "zijn levensgeschiedenis de beste commentaar op zijn geschriften." Inderdaad is niets geschikter om ons de werken van een dichter te doen verstaan, dan dat wij ze zien geboren worden uit de samenwerking van aanleg en omstandigheden, en weten in welken toestand, op welken leeftijd, in welke stemming ze zijn geschreven. Voor wij ten slotte met een enkel woord zeggen, wat naar onze meening de voornaamste deugden en gebreken van zijn geschriften zijn, en aanwijzen hoe zijn kracht en zijn zwakheid voor een goed deel uit dezelfde bron ontsprongen, deelen wij mede, wat hij na 1846 heeft geschreven en wat zijn levensloop verder is geweest.

In 1847 heeft hij in Nederland en Engeland gereisd. In Nederland bezocht hij Amsterdam, Haarlem, den Haag en Rotterdam. Jacob van Lennep reciteerde voor hem zijn gedicht op Andersen gemaakt met den aanhef:

Onbekend, gesmaad, verstooten,
Dwaalde een hulploos kien rond
Over Funcus vruchtbrn grond,
Rijk van stroom en beek doorvloten.

De redacteur van *de Tijd*, Boudewijn (van der Vliet) een groot vereerder van Andersen, die zijn oudsten zoon naar Andersen of naar den "Speelman", Christiaan vernoemd had, werd door den

dichter bezocht. Hij maakte kennis met een aantal letterkundigen en mannen van de kunst, en was zeer tevreden over de ontvangst.

In Engeland werd hij met eerbewijzen en uitnodigingen zoozeer overladen, dat hij er niet alleen klein, maar zelfs half ziek onder werd. In 1843 gaf hij zijn roman "De twee baronessen" uit, die zeker niet boven zijn vroegere staat. Intusschen schreef hij van tijd tot tijd sprookjes en voltooide zijn "Ahasverus". In 1860 deed hij een reis naar Zweden, waaraan wij zijn werk "In Zweden" te danken hebben, dat volstrekt geen reisverhaal is, maar losse schilderingen, fantasien en legenden bevat. Hij hechtte er zelf veel waarde aan, en noemt het zijn meest doorwrocht werk, waarin de meest karakteristieke eigenschappen van zijn talent — natuurschildering, het sprookjesachtige element, humor en lyriek — zich het best openbaren. Intusschen kon hij niet nalaten nog weer tot het tooneel terug te keeren en een paar kleine blijspelen te maken, die nog al succes hadden. Dat was nog meer het geval met de sprookjes-comedies, "Meer dan paarden en goud", "Ole-Luk-oie" en "Hyldemoer", die in 1849, 1850 en 1851 opgevoerd werden en vrij algemeen bijval vonden. Aan treurspelen heeft Andersen zich echter niet weer gewaagd.

Hij was, gelijk men ziet, meestal op reis. Was hij in Denemarken, dan hield hij zijn verblijf gewoonlijk in Kopenhagen, en was ook dikwijls de gast van een zijner talrijke vereerders op een of ander buitenverblijf. Hij was o. a. zeer bevriend met den natuurkundige H. C. Oerstedt, wiens dood hem een groot verlies was. Hij had in Kopenhagen vele hartelijke vrienden. Maar het nomadische leven had nu eenmaal een onweerstaanbare aantrekkelijkheid voor hem gekregen, en telkens ging hij weer reizen. Hij kon dien prikkel en het genot van telkens nieuwe eerbewijzen te ontvangen niet meer missen. In 1855 schreef hij een vervolg op het "Märchen meines Lebens" en voltooide daarmee zijn autobiographie.

In 1858 schreef hij den roman "Te zijn of niet te zijn", waarin

hij het vraagstuk van de onsterfelijkheid der ziel te berde brengt. De hoofdpersoon, die voor predikant studeert, maar dat plan laat varen omdat hij materialist wordt, komt door allerlei levenservaringen ten slotte toch tot het geloof zijner kinderjaren terug. Niet onnatuurlijk is het dat Andersen, nu hij van de onsterfelijkheid van zijn naam, het voorwerp van zijn vurig streven gedurende zoovele jaren, zich verzekerd houden mocht, thans meer dan voorheen door de groote vraag van 's menschen bestemming werd bezig gehouden. Als roman lijdt dat boek aan groote gebreken; als een beschrijving van het conflict tusschen geloof en wetenschap schijnt het mij de noodige diepte geheel te missen; hij blijft beneden zijn onderwerp. In 1863 gaf hij "In Spanje" uit, waarin hij zijn reis door dat land uitvoerig en boeiend beschrijft. Later heeft hij nog enkele vertellingen — de "Dryade" en de "Glücks-peter" -- en reis-indrukken geleverd. Een reis naar Portugal in 1866 en een bezoek bij Dickens zijn o. a. door hem beschreven. Met dit bundeltje reisverhalen en schetsen, in 1871 verschenen, staan wij aan het einde van zijn werkzaamheid. Hij had een vruchtbaar en bij toeneming gelukkig leven achter zich. Zijn naam was overal bekend, geëerd. In zijn vaderland, waar men hem het langst was blijven aanvallen, was men thans trotsch op het bezit van een man, wiens werken in de meeste beschaafde landen zulk een opgang maakten. De tijd waarin Grimm, de verzamelaar der duitsche volkssprookjes, den deenschen sprookjesschrijver als een onbekende ontving, was lang voorbij. De kwellingen, die ieder minder gunstig woord der kritiek hem nog steeds — gelijk in zijn schooljaren elke berisping — deden voortduren, waren telkens minder in aantal. Zoo hij, even als Racine, wiens dood door het ongenoegen van Lodewijk XIV letterlijk verhaast werd, diep ongelukkig was zoodra hem maar een schijn van ongenade trof, dan waren dat toch maar voorbijgaande wolken aan zijn helderen hemel. Hij was altijd zeer gezond geweest. Terecht mocht hij zich een gelukkind noemen.

Maar eindelijk kwamen ook voor hem de donkere dagen. Hij had het voorrecht niet, zonder smart of krankheid uit het leven te scheiden. Zijn laatste jaren brachten hem veel lichamelijk lijden, waaraan in den ochtend van den 4^{den} Augustus van dit jaar de dood een einde maakte.

III.

Is er niet iets "geusurpeerds" in Andersen's groote en wijdverspreide reputatie? Sommigen meenen dat inderdaad. Zij zijn van oordeel, dat er in de deensche letterkunde van deze eeuw mannen zijn van grooter verdienste — Oehlenschläger b.v. — wier naam buiten Denemarken niet zoo bekend is. Dat Andersen in Europa rondreizende dezelfde rol gespeeld heeft, die hij als knaap te Kopenhagen heeft vervuld, dat hij altijd en overal getracht heeft zich te "pousseeren", wordt beweerd door enkelen, die hij bij zijn leven zeker zijn "vijanden" zou hebben genoemd. Liever dan Andersen met zijn deensche tijdgenooten te vergelijken of de juiste maat der beroemdheid, die hem zou toekomen, te zoeken, willen wij ten slotte nog een oogenblik stilstaan bij het eigenaardige dat het talent van dezen zoo vruchtbaren schrijver kenmerkt.

Hij bezat een groote voortbrengingskracht. Men heeft hem somtijds verweten, dat hij niet origineel was, en althans de eigenlijke themas van zijn werken aan anderen ontleende. De kwestie is moeilijk uit te maken. Het komt mij echter voor, dat de best geslaagde van zijn werken dit verwijt onmogelijk treffen kan. Wij merkten het reeds op, als hij in den "Improvisator" in romantischen vorm een gedeelte van zijn eigen leven, een beeld van zijn worsteling tegen de omstandigheden geeft, zijn vreugde en zijn lijden mededeelt, daar maakt hij door de waarachtigheid, de fijnheid en den gloed, waarmede hij het karakter van Antonio teekent, grooten indruk. Hij heeft bovendien de gave van vertellen. Maar als hij andere karakters zal weergeven, wanneer het er op aankomt,

zich in deze te verplaatsen, ze vol te houden en uit te werken, dan schiet hij te kort. Het is alsof ook hier zijn ijdelheid hem parten speelt en hij alleen recht belang kan stellen in de persoon, waarin hij zelf steekt.

Uit zijn licht bewogen fantasie, uit den rijken schat van zijn gemoedsleven kon hij altijd putten. Maar waar deze niet voldoende zijn, daar worden de grenzen van zijn gaven openbaar. Natuurlijk was het dat hij met zulk een aanleg in het drama niet slaagde. Lees zijn "Raphaella" of zijn "Mulat". Gij vindt er voortreffelijke gedachten en schoone lyrische fragmenten in, maar als drama's grijpen zij u niet aan. De karakters zijn niet diep opgevat, niet goed uitgewerkt. Het conflict, dat men in de ziel van den held of de heldin wil zien plaats hebben, wordt gemist of is niet belangwekkend genoeg, de intrige vloeit niet uit de botsing der verschillende karakters voort; er is te veel willekeur in. De personen zijn te veel dragers der denkbeelden van den dichter, en zij zijn te schetsachtig behandeld. Het verwondert ons niet, dat het publiek met zijn dramas eenigszins gedaan heeft, gelijk de directie van den Kopenhaagschen schouwburg met zijn allereerste producten handelde, die zij hem teruggaf, erkennende dat er veel goudkorrels in waren, maar verklarende dat zij niet te gebruiken waren voor het tooneel. Met het blijspel van licht alcohol is hij eenigszins beter geslaagd; het best met zijn Sprookjescomedies. In geen geval kan echter iemand beweren, dat Andersen als dramaticus een goeden naam heeft, dien hij niet verdient. Want — het was hem langen tijd een groote grief — hij heeft als schrijver voor het tooneel geen groote reputatie verworven.

Zijn dramatische werken zijn dan ook niet vertaald, behalve in Duitschland, zijn tweede vaderland, waar een compleete uitgave van al zijn uitstekend vertolkte geschriften bestaat: de verzen o. a. en de berijmde dramas zijn zeer vloeiend overgebracht. In hoeverre zij getrouw zijn weergegeven, kan natuurlijk alleen hij beoordee-

len, die het benijdenswaardig voorrecht bezit ze in het oorspronkelijke te kunnen lezen. Maar Andersen heeft de deutsche vertaling zijner lyrische verzen ten deele zelf vervaardigd en er met de meeste zorg het oog over laten gaan, zoodat wie ze in die vertaling leest, tamelijk zeker is van den dichter niet te zeer onrecht aan te doen. En zeer lezenswaard zijn ze gewis. Andersen's talent is veel meer lyrisch dan dramatisch. Zijn gedicht "Agnete en de Meerman" had, dunkt mij, meer waardeering verdiend dan daaraan te beurt gevallen is. Thorwaldsen zeide, toen Andersen het hem te Rome voorlas: het is mij alsof ik door de bosschen van mijn vaderland dwaal en de deense zeeën hoor ruischen. In natuurschildering is Andersen inderdaad een meester; voor de schoonheid, de verhevenheid, het eigenaardig karakter van elke natuur had hij een scherp oog en een diep gevoel. Dat was mede een reden van het succes van den "Improvisator". Het blijkt ook in zijn zuiver lyrische gedichten, o. a. in zijn bundeltje "Beelden uit Jutland". Deze laatste heeft Chamisso stellig voor den geest gehad toen hij schreef: "Andersen — deze was toen in Duitschland nog weinig bekend — is bijzonder gelukkig in het schetsen van kleine tafereelen en landschappen met enkele losse maar uiterst sprekende trekken". Men begrijpt niet recht hoe zelfs Andersen's vrienden, nadat hij zulke verzen had uitgegeven, nog twijfelden — hij verhaalt het ons zelf — aan zijn dichtelijke gaven. Het komt mij voor dat Andersen's talent hem over 't geheel juist meer geschikt maakte voor korte lyrische fantasiën, vol gevoel en humor, dan voor werken van langeren adem. Er is in zijn romans b.v. iets onzamenhangends, iets ondoordachts, iets al te willekeurigs. De "reine" fantasie heeft er te veel in te zeggen. Dezelfde fouten, waaraan zijn dramas lijden, doen zich ook daarin voor. De karakterteekening is over 't algemeen niet zeer diep en fijn, en in die verdichte verhalen, waarin zijn eigen persoon niet onder een of andere vermomming optreedt, is de

belangstelling van den lezer veel flauwer. De handeling in het verhaal en de karakters der personen zijn niet genoeg met elkan- der in verband gebracht; het is nu en dan alsof de schrijver ons reeds in het rijk der sprookjes rondleidde, waar de wetten der natuur niet heerschen. Geheel willekeurig roept zijn fantasie mid- den in den roman personen in het leven, die een zeer essentiele rol spelen en toch slechts een min of meer schaduwachtig bestaan voor ons hebben. De "Improvisator" en "'t Was maar een Speel- man" staan, dunkt mij, boven zijn andere romans, vooral ver boven "de twee Baronessen" en "Te zijn of niet te zijn". Maar de "Improvisator" is, naar het mij voorkomt, zijn meesterstuk op dit gebied. Niet zoozeer omdat deze roman minder gebreken, maar omdat hij meer deugden heeft; met andere woorden: dewijl hij daarin het meest zijn eigen persoon heeft geteekend en meer dan elders uit zijn eigen gemoedsleven heeft geput.

Deze enkele opmerkingen doen ons reeds eenigszins begrijpen dat hij in de sprookjes zoo uitnemend geslaagd is. Zij vereischten geen langen adem; zijn ongeduld behoefde hem hier niet tot fouten te verleiden. Zijn fantasie, die in zijn lyrische verzen en in zijn lyrisch proza wel eens in botsing komt met het gezond verstand, en die in zijn romans zich te veel laat gelden, was hier op hare plaats, en heeft zich om geen grenzen dan die van het schoonheidsgevoel en de moraal te bekommeren. En zijn rijke levenservaring, zijn kinderlijke zin, zijn diep gevoel voor het ver- hevene en schoone op zedelijk gebied, zijn humor, zijne fijne gave om contrasten te zien en te doen zien, dat alles geeft aan het spel zijner fantasie een kleur en beteekenis, die de "Sprookjes" aan volwassenen gelijk aan kinderen welkom doen zijn. Het is hier de plaats niet ze te vergelijken met de uitnemende volks- sprookjes van Grimm, en te wijzen op het verschil dat er be- staat tusschen Andersen's kunstpoëzie en die scheppingen van de dichtende fantasie des volks. Maar zoo wij Andersen's sprookjes

met elkander vergelijken, dan komen wij ook hier weder tot het resultaat, dat het beste van allen dat is, waarin hij zijn eigen leven, zijn gelukkig geslaagde worsteling, geteekend heeft. Spant niet "Het leelijke eendje" de kroon? Wie Andersen's leven kent, ondervindt trouwens ook bij het lezen zijner sprookjes telkens de waarheid van zijn woord: "mijn levensgeschiedenis is de beste commentaar op mijn werken". Of wilt gij bij zijn sprookjes liever des dichters leven en persoon vergeten? Lees ze dan met uw kinderen. Wanneer ge uw teeder dochttertje, dat van Andersen's vreugde en leed niet weet, tranen ziet vergieten over de kleine zeemeermin; als gij haar deelen ziet in de smart en straks in de zaligheid van het eendje, dat eindelijk blijkt een zwaan te zijn, dan zult ge den schrijver eerst recht waardeeren. De man, die zulke gaven aan oud en jong heeft geschonken, verdient inderdaad zijn roem.

H. F. WALLER.

VON TISCHENDORFF.

L. F. CONST. TISCHENDORF.

In de lange reeks van geleerden, door Duitschland in deze eeuw voortgebracht, neemt Tischendorf een eigen, een eigenaardige plaats in. Het vak, dat hij op het wijde veld der wetenschap zich ter bearbeiding gekozen had, is dor, en het wordt door slechts weinigen betreden; maar de ijver, waarmeê Tischendorf heeft gewerkt, de schitterende ontdekkingen, welke op zijn rusteloos zoeken zijn gevolgd, de groote diensten die hij vooral aan de beoefenaars van de tekst-kritiek van 't N. T. bewezen heeft, hebben zijn naam bekend gemaakt door de geheele beschaafde wereld, en hem een plaats verzekerd onder de "mannen van beteekenis."

Wij willen trachten in deze bladzijden een overzicht van zijn werken te leveren, dat niet al te diep ons leidt in bijzonderheden, slechts voor betrekkelijk weinigen aantrekkelijk, doch wel den indruk geeft, dat Tischendorf's leven voor kerk en wetenschap een zegen is geweest.

In het Saksenland, te Langenfeld, zag op 18 Januari 1815 Lobegott Friedrich Constantin Tischendorf het levenslicht. Tot zijn veertiende jaar ging hij daar ter schole; toen werd hij leer-

ling van het gymnasium te Plauen, van waar hij in 1834 met schitterende getuigschriften ontslagen werd. Nauwelijks twee jaar student, zag hij een prijsvraag bekroond, welke was uitgeschreven door de theologische faculteit te Leipzig waar hij studeerde. Deze faculteit telde toen o. a. de beroemde geleerden Winer en Illgen onder hare leden.

In 1837 verscheen zij — de eersteling van de werken, welke uit Tischendorf's vruchtbare pen zouden voortkomen. Dat hij, de student, die met zulk een noesten vlijt studeerde, dat de latere geleerde, wiens geest zich vermeide in dingen schijnbaar dor en afgetrokken, ook dichter was, zal zeker velen vreemd toeschijnen. Toch is het de waarheid. Meyerbeer schreef hem, dat hij zich voorgenomen had eenige van zijne dichtstukjens op muziek te brengen, en Mendelssohn Bartholdy vervaardigde een melodie op het lied: "Lieben und Schweigen".

Voordat hij de akademie verliet — in 1838 — zag hij nog een antwoord op een prijsvraag bekroond, waarin hij over de verklaring van Joh. 6 : 51—99 handelde. De geleerde wereld nam dezen arbeid zeer gunstig op.

Naar deutsche zede wijdde Tischendorf zijn eerste jaren na het vaarwel zeggen van het studentenleven aan 't onderwijs. Niet ver van Leipzig werd hij docent aan een school, waar hij anderhalf jaar vertoefde. Zonder zijn naam te noemen schreef hij in 1839 een novelle, "der junge Mystiker", welke niet onopgemerkt bleef, maar thans vergeten is. Den overgang tot het optreden als Akademisch leeraar vormde een reis door Zuid-Duitschland, Zwitserland, en Straatsburg, welke hem aanleiding gaf tot de vertaling van Schneegans' verhandeling over de Munster van laatstgemelde stad.

Hij had echter reeds het doel zijns levens gevonden: de tekst van het N. Testament zou het voorwerp zijner studie zijn. En terwijl hij een kritische uitgave er van gereed maakte, dong hij, die in 1838 reeds doctor was geworden in de filozofie, nu ook

naar de waardigheid van licentiaat in de theologie. Door een toevallige omstandigheid 14 dagen van zijn boeken gescheiden, gebruikte hij dien tijd, om een verhandeling te schrijven over de groote bedevaart der Flagellanten naar Straatsburg in 1379.

Om zijn uitgave van een gezuiverden tekst des N. T.'s te kunnen bezorgen, moest hij met eigen oogen de beroemdste handschriften zien, welke in verschillende bibliotheken van Europa bewaard werden. En om derwaarts te kunnen reizen had hij, de onbemiddelde zoon van een arts, geldelijke ondersteuning noodig. 't Was eerst na een allerdringendste aanbeveling door de theol. faculteit van Leipzig van zijn persoon aan de regeering van Saksen, dat hem door den minister van eeredienst voor de jaren 1840 en 1841 telkens 100 thl. werd toegezegd. Door middel van een levens-assurantie wist hij nog eenig geld te verkrijgen, en op deze wijze uitgerust, ging hij in 1840 zijn eerste ontdekkingsreis aanvaarden. Hij toog naar Parijs, waar hij aankwam met niet meer dan 50 thl. aan geld bij zich. Zijn gang was dadelijk naar de Parijsche bibliotheek, en daar was het beroemde handschrift, naar Ephraëm den Syriër geheeten, vooral het voorwerp zijner studiën. Een deskundige had verklaard, dat geen sterveling dit nagenoeg uitgewischte schrift lezen kon; maar Tischendorf kon, wat niemand te Parijs had mogelijk geacht. Alle met Unciaal-letters geschreven handschriften van 't N. T. welke hij te Parijs aantrof vergeleek hij op het nauwkeurigst en vond daarbij ook nog tijd, om ten gerieve van Dr. Grossmann te Leipzig alle handschriften van Philo Judaeus te collationeeren.

Ook verrichtte hij nog een soortgelijken arbeid en ontcijferde hij een oud handschrift, waardoor hij in staat gesteld werd zijn reis verder uit te strekken. Zijn ijver en zijn goed geluk brachten hem spoedig in kennis met mannen van invloed. Tot dezen behoorde de bekende boekhandelaar Firmin Didot; maar — wat opmerkelijker is — de roomsch-katholieke geestelijkheid te Parijs

had het oog op hem geslagen. De abbé Jager, hoogleeraar aan de Sorbonne, wist te bewerken, dat Tischendorf belast werd met de uitgave van een Grieksch N. Testament, dat, zonder de grieksche handschriften te verloochenen, zich zoo veel mogelijk hield aan de Vulgata. Hij aanvaardde dien arbeid onder twee voorwaarden: de *eerste* was, dat zijn voorrede vóór deze uitgave evenmin als de opdracht aan den toenmaligen bisschop van Parijs ooit zou mogen achterwege gelaten worden; en de *tweede* voorwaarde luidde, dat de tekst-uitgave van het N. T., welke geheel naar zijn eigen beginselen was ingericht en aan den heer Guizot was opgedragen, te gelijker tijd het licht zou zien.

Toen Tischendorf het hoofddoel van zijn komst te Parijs bereikt had, en zich gereed maakte naar Rome te vertrekken, was hij nog wel jong, maar niet onbekend meer. De Parijsche bibliothecaris Hase noemde hem in een officieel schrijven een der geleerdste godgeleerden van Noord-Duitschland. De gevierde Parijsche predikant Coquerel stelde in zijn persoon en werk het levendigste belang; de aartsbisschop van Parijs gaf hem een warme aanbeveling meê *au très-saint Père* te Rome; Guizot verklaarde zich gelukkig te achten hem van dienst te kunnen zijn; en Alex. von Humboldt vatte te Parijs voor Tischendorf eene genegenheid op en een belangstelling in zijn werk, waarvan hij hem bij meer dan één gelegenheid de verzekering gaf. De groote natuurkundige verklaarde o. a. in 1849, dat hij de prolegomena voor een nieuwe uitgave van het N. T. door Tischendorf "meer dan doorbladerd" had. Van uit Parijs deed hij een uitstap naar ons vaderland. Wat hij hier verlangde te doen? Een handschrift te bestudeeren van 't N. T. uit de 9de eeuw, en bekend onder den naam van *Codex Bezae*. Jaren lang was deze oudheidkundige schat aan aller oog onttrokken geweest. De rusteloos zoekende Jodocus Heringa vond hem echter in een boekerij te Arnhem weder, en thans, gelijk dit reeds in 1841 het geval was, berust hij op de biblio-

theek der Utrechtsche hoogeschool. De arbeid echter van Heringa en zijn opvolger den hoogl. H. L. Vinke, ontsloeg Tischendorf grootendeels van het werk, dat hij zich had voorgenomen. Van ons land, en van de geleerden, met wie hij in aanraking kwam, ontving Tischendorf een bijzonder aangename indruk.

In 't volgende jaar — dus in 1842 — deed hij een tocht naar Engeland, waarheen hij getrokken werd door de ook aan handschriften zoo rijke bibliotheken van Londen, Cambridge en Oxford. Hij bracht nu, waar hij kwam, niet alleen de aanbevelingen mede van beroemde mannen, maar de geheele geleerde wereld had in zijn uitgave van den *Codex Ephæmi* een werk begroet, dat hem overal een welkome ontvangst verzekerde. De koning van Zweden vereerde hem reeds toen met de orde van de Poolster, en de theologische faculteit te Breslau maakte hem *honoris causa* doctor in de godgeleerdheid.

Tischendorf was nu de wetenschappelijke reizen begonnen, welker aantal zoo groot, welker vrucht zoo rijk zou zijn. Uitvoerig ze alleen te verhalen, ligt buiten het bestek van deze bladzijden. Daarom vermelden wij slechts met één woord, dat hij in den aanvang van 1843 over Straatsburg naar Basel reisde, waar de Wette, tegen een borgstelling van 4000 zwitsersche franken, hem de gelegenheid verschafte, om het handschrift van de evangeliën, onder letter E. bekend, op zijn kamer te bestudeeren. Van Basel reisde hij over Bonn, Genève, Lyon, Avignon, Carpentras en Marseille naar Rome. Dat hij zich naar Rome getrokken gevoelde, de eeuwige stad met haar schatten door eeuwen samengelezen, schatten, voor den vriend van kunst en wetenschap van onwaardeerbare waarde — zulks zal niemand verwonderen. Wel werd ook een bezoek van Florence en Venetië, van Verona en Milaan niet vergeten, maar Rome was voor den beoefenaar der nieuw-testamentische tekstkritiek het meest begeerde plekje van Italië. Hoe veel vond hij in meer dan een bibliotheek niet af te schrijven, te vergelijken,

te gissen, te verbeteren! Men betoonde, vooral op het vaticaan, tegenover hem een voorkomendheid, geëvenredigd aan de aanbevelingsbrieven welke hij had kunnen overleggen. De groote vraag was, of 't hem gelukken zou, de vergunning te krijgen tot het bestudeeren van het beroemde handschrift, als het vatikaansche wijd en zijd vermaard. Het munt uit door oudheid, daar het dagteekent uit het midden der vierde eeuw, en er was betrekkelijk nog weinig partij van getrokken voor de wetenschap. Men was te Rome niet vrijgevig met het schenken van verlof, om het kostbaar document te mogen bestudeeren. Doch, indien iemand zulk een verlof verwerven zou, dan moest, zou men zeggen, Tischendorf zulk een gelukkige zijn. Hij kon overleggen een eigenhandig schrijven van den toenmaligen kroonprins Johan van Saksen aan de kardinalen Cordi, Angelo Mai en Mezzofanti, een schrijven van de Fransche regeering aan haar gezant te Rome, enz. De paus, Gregorius XVI, door zooveel goed gerucht gunstig gestemd, ging zelf naar de vatikaansche bibliotheek om over de vraag, of en op welke voorwaarden het handschrift in kwestie ter beschikking van Tischendorf kon worden gesteld, nauwkeurig te worden ingelicht. En de vrucht van dit alles was, dat de van weetgierigheid brandende geleerde drie dagen lang van den Codex inzage en facsimile's nemen mocht. Ook werd het hem vergund op de vele kerkelijke feestdagen in de bibliotheek te mogen arbeiden. Van zijn onderzoekingen te Napels, Florence, Venetië, Modena en Pavia, hoe belangrijk en veelomvattend ook, zwijgen wij hier, en vermelden alleen, dat zij niet zonder ruime bate waren voor de wetenschap, waaraan Tischendorf zijn krachten had gewijd.

Vraagt gij, door welke middelen het hem mogelijk werd gemaakt zijn reis en zijn nasproingen zoo ver uit te strekken. — wij antwoorden, dat hij voor het vergelijken en afschrijven van handschriften betaald werd, en dat de Saksische regeering door herhaling en vergrooting harer toelagen toonde Tischendorfs arbeid

op prijs te stellen. Enkele vrienden der wetenschap hielpen hem ook, en voor hetgeen hij uitgaf ontving hij honorarium.

Ook mogen wij 't niet verzwijgen, dat hij in al zijn studiën niet alleen het belang stelde, dat elke geleerde stelt in het vak of de zaak, welke hem bezig houdt; neen, Tischendorf werd bij al zijn rustelooze onderzoekingen nog door een ander, een hooger beginsel gedreven. Den zuiveren tekst van het N. Testament weër te herstellen, achtte hij een taak, die de goedkeuring des Heeren moest wegdragen. Hij was zich bewust een werk te doen, dat God met welgevallen gadesloeg, en dat vertrouwen gaf hem moed en lust, om zich zelf te verloochenen en alle geriefelijkheden des levens minder te achten dan het bereiken van zijn heerlijk doel.

Niet alleen het Zuiden van Europa — ook het Oosten, en vooral het heilige land wenschte Tischendorf te doorreizen. Hij wilde de plaatsen aanschouwen, waar het Boek ontstaan was, over welks afschriften hij zich dagen en nachten had heen-gebogen, om de woorden terug te vinden, die uit de pen der schrijvers oorspronkelijk gevloeid waren. In 't voorjaar van 1844 reisde hij over Alexandrië naar Caïro, en vergat niet vandaar de kloosters te bezoeken in de Nitrische woestijn. Ook bracht hij een bezoek, aan den Sinaï. Hij trok verder en kwam te Jerusalem, Smyrna, Patmos, Constantinopel, Athene, en ging over Weenen en München naar zijn vaderstad, waar hij in den kring der zijnen het kerstfeest van 1844 vierde, en een "Weinachtspredigt" hield.

Het resultaat van deze reis voor de wetenschap was niet gering. Tischendorf had nu de zekerheid bekomen, dat te Caïro, in de klooster-bibliotheeken in de woestijn van Libië, te Jerusalem, te San-Alba, op den berg Sinaï, ja op alle plaatsen waar hij ver-toefd had, nog schatten verborgen waren, voor de studie van den tekst des N. Testaments ongemeen belangrijk. Reeds deze reis zou een ontdekkingsreis genoemd kunnen worden; handschriften in 't syrisch, arabisch, georgisch, koptisch, abyssinisch bracht

hij aan 't licht, en het uitnemendste wat hij vond, en onder den naam van Codex Friderico-Augustanus uitgaf, was een handschrift van 43 bladen, bevattende den tekst van de vertaling der LXX. Tischendorf hield dit voor het oudste grieksch perkamenten handschrift, dat wij hebben.

Op deze reis zijn andere gevolgd. In 1849 ging hij naar Parijs, Londen en Oxford; in 1854 naar Wolfenbützel en Hamburg; in 1855 wederom naar Engeland, in 1856 naar München en Zwitserland, en op al die reizen werd het woord bewaarheid, dat de Koning van Pruisen in 1855 tot hem richtte: "Gij zijt gepredestineerd, om ontdekkingen te doen; waar gij komt, vindt gij iets." Het zou u vermoeien, somden wij hier op wat Tischendorf te voorschijn bracht uit die schatkameren, waarvan men het bestaan vermoedde, maar den rijkdom volstrektelijk niet kende. Ja zelfs te Cambridge bracht hij belangrijke zaken aan 't licht, welke men uit het oog verloren of over 't hoofd gezien had. En ongelooflijk was de moeite en inspanning, welke het hem kostte, om door vuur half verteerde, of bleeke op papyrus geschrevene, of onder nieuwer schrift bijna bedolven letteren te ontcijferen en 't geheim weer uit te vorschen, dat zij bewaarden sinds eeuwen. Niet alleen voor den tekst van 't N. Testament, ook voor de betere kennis der Apokriefen waren zijn ontdekkingen van 't hoogste belang.

Wat hij in Europa vond en aan 't licht bracht haalde echter niet bij hetgeen hij op zijn twee laatste reizen naar 't Oosten ontdekken mocht. De eerste reis van die twee werd volbracht in 1853. Behalve een menigte palimpsesten, waaronder een merkwaaardige syrische vertaling van de Evangeliën, door onzen landgenoot Dr. Land bearbeid, ontdekte hij verschillende griekse met groote letters geschreven manuscripten. Ook papyrus-fragmenten bleken niet weinig te bevatten, dat voor de arabische letterkunde en voor de tekst-kritiek van groot belang is. Een bijzonderheid is, dat een verzameling karaitische gedichten, door Tischendorf te

Caïro aangekocht, bleek in 't midden acht bladen te missen. Kort daarop komt een geleerde, zeer ervaren in de karaïtische taal, met allerlei handschriften te Petersburg, waar Tischendorf's zoo-even vermeld werk berustte, en vond onder hetgeen hij zelf meebracht de vermiste acht bladen, afkomstig uit Jeruzalem. Zoo werd vereenigd wat de *discrimina rerum* gescheiden hadden.

De welwillendheid, die tusschen Tischendorf en het bestuur der keizerlijke bibliotheek te Petersburg heerschte, was aanleiding, dat de regeering van Rusland hem, in 1859, op zijn verzoek en na eenig aarzelen, in de gelegenheid stelde, wederom een reis naar het Oosten te ondernemen. Een instructie kreeg hij niet meê: men vertrouwde te Petersburg alleen op zijn talent en zijn ervaring.

Het doel van deze derde reis naar het Oosten was wederom Egypte, Sinaï, Jeruzalem, San Laba, Patmos, Constantinopel. Wat hij van daar als in zegepraal naar Petersburg meêvoerde, overtrof in rijkdom verre alles wat hij vroeger had gevonden. Voor de studie der grieksche wijsbegeerte, voor de geschiedenis van den tekst des N. Testaments, en dien van de boeken des Ouden Verbonds; voor de verklaring van de vertaling der zeventigen; voor de kennis van talen en dialekten, welke letterkunde bijzonder rijk is, had hij belangrijke vondsten gedaan, zoodat de bibliotheek te Petersburg door hem rijker werd gemaakt aan handschriften van dezen aard dan eenige andere.

Wij willen thans chronologisch eenige werken van Tischendorf vermelden, wat ons een denkbeeld van zijn groote arbeidzaamheid kan geven. Van zijn eerste reis in het Oosten gaf hij van 1845—46 in twee deelen een beschrijving, welke zeer de aandacht trok. Het boek was bestemd niet voor geleerden, maar voor het beschaafde publiek. Aan afkeurende kritiek ontbrak het niet, maar de schrijver kon zich gemakkelijk troosten, daar over 't algemeen zijn werk zeer gunstig werd opgenomen. Alex. von Humboldt las het

des avonds voor aan den koning en de koningin van Pruisen; en een engelsche vertaling werd geheel uitverkocht. Ook om den dichtsterlijken stijl, "den Rhythmus" en "die Prägnanz" werd hij zeer geprezen. Een geleerde bijdrage in 't latijn gesteld over den doortocht der Joden door de Roode zee werd door hem in 't licht gegeven bij 't aanvaarden van het buitengewoon hoogleeraarschap in de theologie te Leipzig, in 1845. In 1851 werd hij honorair professor en in 1859 gewoon hoogl. in de bijbelsche palaeografie, met den titel van Saksisch hofraad. Men gaf hem echter altijd meer vrijheid dan aan de andere professoren, om in 't belang der wetenschap te reizen en zijn lessen te staken.

Op de uitgave van den Codex Ephraëmi volgde een heirleger handschriften door Tischendorf in 't licht gegeven. Wij noemen hier den "Codex Friderico-Augustanus", brokstukken bevattend uit het O. Testament, en ouder dan eenige grieksche *codex* in Europa. Met de grootste zorg uitgevoerd is deze uitgave een sie-raad van alle bibliotheken welke zich in 't bezit van een exem-plaar verheugen. In 1846 verschenen de *Monumenta sacra inedita*, uiterst belangrijk voor de kritiek van den tekst der Evangelien en van Johannes' Openbaring. In het jaar 1850 gaf Tischendorf in den zoogenaamden Codex Amiatinus het oudste handschrift der Vulgata, daar het dagteekent van ruim een eeuw na Hierony-mus' dood. Hij droeg deze uitgave, waarin de roomsch-katholieke kerk bijzonder groot belang moest stellen, daar het *haer* Vulgata gold, op aan de nagedachtenis van Gregorius XVI, die hem zoo krachtig had ondersteund bij zijn arbeid te Rome. Paus Pius IX ontving een exemplaar van dit werk met groote welwil-lendheid, en betuigde er zijn dank voor in twee brieven, waarvan in de tweede uitgave uittreksels voorkomen.

Het werk gaf den in het klooster op den berg Amiate bij Siena gevonden tekst van de Vulgata, waarschijnlijk den oudsten, die tot ons is gekomen. Slechts 120 jaar na den dood van Hieronymus

werd hij geschreven. De wetenschap had van dit gewichtig document nog slechts geringe diensten genoten, — totdat Tischendorf het in al zijn rijkdom aan 't licht bracht. Niet alleen den godgeleerde, maar ook den beoefenaars van de latijnsche taal bracht dit werk groote winst.

Zware arbeid heeft Tischendorf de uitgave gekost van den zogenaaunden Codex Claromontanus. "Toen ik", zoo zegt hij, "in 1840 te Parijs kwam, heb ik zonder eenig verwijl mij beijverd den griekschen en latijnschen tekst van Codex D, bestaande uit vijfhonderd-drie-en-dertig beschreven bladen, woordelijk over te schrijven. Dit was het eerste gedeelte van mijn arbeid. Het tweede deel bestond daarin, dat ik het door mij geschrevene met het handschrift vergeleek, het moeielijk te lezen nauwkeurig bezag, en vooral de plaatsen, door meer dan één hand reeds verbeterd, uiterst zorgvuldig onderzocht." Een jaar later zag hij alles nog eens over. Toen hij in 1847—48 ontdekte, dat hij nog niet altijd de hand van den eersten verbeteraar onderscheiden had van die des tweeden, ging hij in 1849 weder naar Parijs, om zijn werk te volmaken. Toen hij eindelijk den oorspronkelijken tekst liet drukken, gaf hij, in een aanhangsel, van meer dan 3000 plaatsen die door zoogenaamde correctoren veranderd of moeilyk te verstaan waren, aan zijn lezers rekenschap.

Door de uitgave van al die bouwstoffen baande Tischendorf den weg voor hen, die, beter uitgerust dan hun voorgangers, een zuiveren tekst trachtten te vinden van het N. Testament. Maar hij deed meer. Hij sloeg zelf de handen aan 't werk, om mede uit den overvloed van materialen door hem aangevoerd den zoo gewenschten tekst te doen verrijzen. Reeds in 1841 had hij een uitgave van het N. T. gegeven; maar wij zouden u vermoeien, indien wij hier al de edities gingen opsommen der geschriften des Nieuwen Verbonds, welke Tischendorf het licht deed zien. Van de groote uitgave in 2 deelen heeft hij zelf nog

den achtsten druk voor de pers gereed gemaakt. Men kan naar waarheid zeggen, dat zijn *Novum Testamentum Graece* bij duizenden verspreid is. In rijkdom van wat men noemt kritisch apparaat was dan ook geen andere kritische uitgave van den nieuw-testamentischen tekst met de zijne te vergelijken.

Dit groote werk gaf hem aanleiding om o. a. een stereotyp-uitgave te bewerken van het N. Testament, in drie talen: grieksch, latijn en duitsch, en deze drieledige tekst is door Tischendorf kritisch bearbeid. Zoo zegt hij van de duitsche hier gegeven overzetting, dat het zijn doel was geweest: "Luther's tekst van het N. Testament van alle verbasteringen te zuiveren, welke willekeur en misverstand in de algemeen-verspreide uitgaven gebracht hadden, en tevens de eigen woorden van Luther in zoo verre weër te geven, als daardoor het gemakkelijk begrip niet werd benadeeld en het al te zeer verouderde niet hinderlijk tusschen beide trad." Ofschoon hij voor de gebreken van Luther's vertaling blind was, gaf hij haar echter dit getuigenis: "Al wierd ook niet onder toenemende verscheidenheid van oordeelvellingen over de waarde en beteekenis van Luther's overzetting het uitnemendste uit jeugdiger handen aan de kerk aangeboden, — toch zou zij niet alleen ten allen tijde als een van de eerwaardigste gedenkteekenen van den reformatorischen geest der 16de eeuw gewaardeerd worden, maar zij zal ook nog onafzienbaar langen tijd in het leven der evangelische gemeenten de hooge, zoo al niet de hoogste rechten doen gelden."

Tischendorf's studiën richtten zich niet alleen op den tekst van 't N. Testament; ook de bekende vertaling van de boeken des Ouden Verbonds door de LXX werd door hem aan een grondig onderzoek onderworpen. In 1850 verscheen zijn uitgave van het O. T. naar de Zeventigen (*Vetus Testamentum Graece juxta LXX interpretes*). Ook dit werk is ongemeen gretig ontvangen, zoodat reeds in 1856 een stereotyp-uitgave er van het licht kon

zien. Het Haagsch genootschap tot verdediging van den christelijken godsdienst gaf aanleiding, dat Tischendorf zich zette tot het schrijven van een werk, waaruit bleek, hoe ruim van omvang zijn studiën waren. Immers werd door genoemd genootschap zijn antwoord bekroond op de vraag naar den oorsprong en het gebruik der apokriefe evangeliën. Deze arbeid gaf wederom aanleiding tot de uitgave van nog andere werken, die op de apokriefen betrekking hadden. Allen, die der zake kundig waren, waardeerden de groote diensten door Tischendorf ook door deze vruchten van zijn vlijt aan de wetenschap bewezen.

Van zijn onverdroten ijver getuigt zijn boek "*Anecdota*" geheeten, dat hij opdroeg aan Alex. von Humboldt. Hij ontving van dezen beroemden man het volgend vleidend schrijven: "Gij hebt mij nog eens weder, geëerde vriend, een eervol teeken geschonken van uwe trouwe en beminnelijke welwillendheid door de opdracht van uw veelbevattende en belangrijke *Anecdota*. Ontvang voor deze vleierende verheerlijking van mijn naam mijn innigen dank. 't Is minder die vereering welke mij treft, dan de zekerheid, dat ik, die het eerst uw terugkeer in 't vaderland begroet en gaarne aan de verbreiding van den roem uwer grenzeloze, vruchtbare werkzaamheid gearbeid heb, in mijn bijna 86ste jaar nog zoo frisch in uw aandenken voortleef. Gij behoort tot degenen die in onzen tijd het gelukkigst reizen, maar gij zijt niet gelukkig door het toeval; neen, gij zijt het daardoor geworden, dat gij, veelzijdig en grondig voorbereid, met zulk een zeldzame scherpzinnigheid en ijzeren vlijt toegerust, het ware wist te onderkennen en als echt-historische monumenten te bearbeiten. Gij bearbeidt, geëerde heer, die zijde van uw eerwaardige wetenschap, waar uit gebrek aan geleerde strijders en wegens het stellig karakter van het onderwerp iets meer vreedzame rust heerscht dan in de heete, onder zoo veel banieren en door zoo velerlei meeningen onstuimige dogmatische luchtstreek. De vrees zou

kunnen ontstaan, dat deze prikkelbaarheid der partijen, door onverstandige inmenging van vele regeeringen vermeerderd, in Duitschland de belangstelling zou verminderen in het linguïstisch, historisch gedeelte der theologie; maar een blik op uwe reeds verschenen, zoo smaakvol uitgegeven wetenschappelijke documenten, en de gedachte aan de mogelijkheid van zulk een uitgave, die ik zelfs voor Frankrijk, ja zelfs voor Engeland in twijfel trok, neemt deze bezorgdheid weg."

Het bestek van deze bladzijden gedooft niet, dat wij stilstaan bij de *Monumenta Sacra inedita*, waarin hij, in boekwerken ook om hun typografische uitvoering ten zeerste geprezen, tal van ontcijferde palimpsesten en handschriften voor de geleerde wereld bruikbaar maakte. Ongelooflijk veel moeite heeft het hem dikwerf gekost, om die geschriften te ontcijferen. Zoo was een handschrift in 1731 met vuur in aanraking geweest; een ramp die slechts gedeeltelijk daardoor werd vergoed, dat vóór den brand iemand het kostbaar document met den gedrukten tekst (Genesis) had vergeleken. Jaren lang was het gedeeltelijk verschroeide perkament zoek, doch, ofschoon het in 1758 was teruggevonden, bleef het voor de wetenschap ongebruikt. Het zag er dan ook deerlijk gehavend uit. Tischendorf vond het in 't Britsch museum in een toestand, wel geschikt om iedereen wanhopig te maken, behalve hem. Sommige bladen zagen zwart en waren bijna tot asch geworden; bijna geen blad was ongeschonden. In 1855 vertoefde Tischendorf eenige weken te London, en, "ofschoon ik," zoo zegt hij, "wel wist met hoeveel moeite zij zouden te lezen zijn, achtte ik het toch van mijn plicht, alle krachten in te spannen, om te voorkomen, dat iets van dit voor de gewijde letteren zoo kostbaar document zou te loor gaan, en om te beproeven, of ik het, na 't nauwkeurig gelezen en overgeschreven te hebben, der geleerde wereld kon aanbieden. Ik heb daartoe eenige weken dagelijks, behalve des zondags, van 's morgens tien tot 's namid-

dags vier uur, of zoodra dit is toegestaan, tot vijf uur, zonder eenig oponthoud mij met dezen arbeid bezig gehouden." Men mag zeggen, dat het resultaat aan de gegeven moeite evenredig was. 't Was Tischendorf, even als bij een soortgelijken arbeid, tijdens datzelfde verblijf te Londen verricht, door de statuten van 't Britsch Museum verboden, een scheikundig tinctuur te gebruiken, dat het lezen van palimpsesten zoo veel gemakkelijker maakt.

Zijn ongemeene kennis is ook van groot nut geweest bij 't ontdekken van 't bedrog door Simonides gepleegd, die, zoo als men weet, de geleerde taalkundigen Dindorf en Lepsius te Berlijn twee door hem zelf vervaardigde handschriften deed aanzien voor documenten uit de oudheid tot ons gekomen. Het was voor de mannen van naam in Pruisen's hoofdstad alleronaangenaamst door Tischendorf, zoodra hij de stukken gezien had, te hooren verzekeren, dat zijn berlijnsche ambtgenooten de dupe waren van een ergerlijk bedrog. Eén handschrift toch was zoo goed als aangekocht voor 5000 thlr. Toch bleek het, dat hij goed had gezien, en dat men te Berlijn niet al te scherp uit de hooggeleerde oogen had getuurd.

De zevende groote uitgave van 't N. T. in 1858 verschenen, vatte alles samen wat Tischendorf op dit gebied had gearbeid. Geen vroegere uitgave kan met haar worden vergeleken. Hij vergat niet te herinneren, dat ons aan een zuiveren tekst van de geschriften, die het evangelie bevatten, meer is gelegen dan aan een goede editie van eenig ander werk, en dat men dan ook nergens elders zulk een belangrijke geschiedenis, zulk een veelheid en verscheidenheid van kritische hulpmiddelen aantreft.

Over de regelen, welke men volgen moet bij het zoeken naar den tekst des N. Testaments, wordt door de geleerden verschillend gedacht. Er is hier dan ook niet weinig op te merken, en de vraag verrijst, waarop men den meesten nadruk legt, waaraan

men de grootste beteekenis hecht. Op hoe veel moet niet worden gelet! Op de plaats, waar een handschrift is vervaardigd; of het met groote of kleine letter is geschreven; op den tijd, waarvan het dagteekent; op de aanhalingen van het N. T. bij de kerkvaders en apokriefen; of men en in hoe verre men ook inwendige kritiek moet toepassen; of men afgaan mag op één enkelen getuige; of men verwerpen mag wat, hoe veelvuldig ook voorkomend, kennelijk een vergissing der afschrijvers is; hoe veel invloed men moet toekennen aan het streven, om de gelijkkluidende teksten met elkander in overeenstemming te brengen; hoe veel.... doch genoeg reeds, om te doen begrijpen, hoe moeielijk het is hier een weg te kiezen, en dien altijd te volgen. De mannen, die zich bij voorkeur aan de kritiek wijden van den tekst des N. Testaments, zullen dan ook niet allen Tischendorf den lof geven, dat hij zijn kritische regels gelukkig heeft gekozen, en er altijd trouw aan is gebleven. Toch heeft de meerderheid (wij zijn hier slechts verslaggevers) zich vereenigd met het gevoelen van Dr. Düsterdieck: "Tischendorf's roem op het gebied van de bijbelsche wetenschap en vooral op het veld van de nieuw-testamentische tekstkritiek is door zijn vruchtbare werken, welke de onvermoeibare geleerde sedert ongeveer twintig jaar geleverd heeft, zoo wèl gegrond en zoo wèl verdiend, dat de godgeleerde wereld het nieuwe in zekeren zin als eindwerk te beschouwen boek slechts aanvaarden kon met de verwachting van een wetenschappelijk kleinood te zullen ontvangen. Deze verwachting is naar mijn oordeel vervuld geworden. Het Nieuwe Testament in Tischendorf's zevende uitgave vormt, om zoo te zeggen, een soort van sluiting der akte-stukken, daar hier al het nu voorhandene en toegankelijke materiaal voor de tekst-kritiek van 't N. T. is verwerkt, en wel naar gezonde regels, met het grondig oordeel en den fijnen takt van een ervaren meester, zoodat wij thans uit Tischendorf's hand een tekst van 't N. T. ontvangen, die in zijn geheel

genomen er aanspraak op maken mag en moet, van op 't oogende meest volmaakte tekst te zijn."

Was al dit met goed gevolg bekroonde werk reeds meer dan genoeg, om Tischendorf een duurzamen naam te verzekeren, — in wijder kring dan ooit te voren werd hij met eere genoemd, sinds hij in 1859 in het klooster op den berg Sinaï, reeds vroeger door hem bezocht, een handschrift vond en mocht gebruiken voor zijn wetenschappelijke studiën, dat in oudheid misschien alle bekende handschriften overtrof, en door hem genoemd is *Codex Sinaiticus*. De omstandigheden, waaronder hij deze rijke vondst heeft gedaan, zijn door hem met geestdrift beschreven en van algemeene bekendheid geworden. Om een denkbeeld te geven van de waarde, welke aan dit handschrift moet gehecht worden, vermelden we, dat het ongeveer de helft bevat van het Oude Testament en wel die gedeelten, welke in andere oude handschriften geheel of grotendeels ontbraken. Het N. T. ook in dezen Codex voorkomend is het belangrijkste en is zeldzaam volledig: "er ontbreekt geen blad aan," terwijl (om iets te noemen) in het vatikaansche handschrift vier brieven van Paulus en Johannes' Openbaring geheel ontbreken. Bovendien komen in den Sinaiticus nog voor de brief van Barnabas geheel, en "de herder" van Hermas ten deele.

Tischendorf heeft gemeend te kunnen bewijzen, dat dit handschrift dagteekent ongeveer uit het midden der vierde eeuw, en dus nog iets ouder is dan het vatikaansche. De Codex werd uitgegeven op kosten van Keizer Alexander II van Rusland, en moest mede den luister verhoogen der viering van 't 1000jarig bestaan van het russische rijk. Deze uitgave was ongemeen kostbaar. Tischendorf had in 't handschrift meer dan 10,000 platen aangetroffen, die door verschillende handen reeds in den oudsten tijd "verbeterd" waren. Hiervan en van nog veel meer geeft de inleiding uitvoerig verslag. Het geheel zag het licht in vier folio-banden van 't grootste formaat, en was gedrukt op

pracht-papier. Tischendorf zelf zegt er van: "De hier te verrichten arbeid was ongemeen moeielijk, want ik had mij een reproductie voorgenomen van een waardig document, gelijk er voor uitgaven van dezen aard nog nooit een beproefd was. Ik heb er mij dan ook niet toe bepaald, om in 't algemeen het oude schrift terug te geven, maar ik heb er ook de verschillende nuances in opgenomen, die de hand der oude afschrijvers er in gebracht had, als de wijziging der gewone vormen door verkleining of eigenaardigheid, de dichter plaatsing van de eene letter bij de andere, zelfs de luimen der afschrijvers... Overeenkomstig dit plan heb ik schikkingen gemaakt en de teekeningen geleverd, daar het origineel nooit uit mijn handen mag komen... Ik weet, dat, ondanks dit alles, in den arbeid onvolkomenheden zullen geslopen zijn, te meer omdat dit werk bestemd voor het groot duizendjarig jubilé van Rusland spoed eischte; maar ik hoop niettemin, dat de bevoegde rechters dit werk in veel opzichten voortreffelijker zullen vinden dan alle uitgaven van dien aard, en dat men het zeer geschikt zal oordeelen, om er uit te besluiten tot een wezenlijken vooruitgang van de typografie."

Kort na de voltooiing van dit kostbaar monument zag bij Brockhaus een uitgave het licht van het N. T. naar den Sinaiticus, met Tischendorf's gewone nauwgezetheid bearbeit.

Wij zouden hier een reeks van verklaringen kunnen mededeelen, door beroemde geleerden in 't openbaar afgelegd, en allen daarin overeenstemmend, dat Tischendorf door de ontdekking en de uitgave van de Sinaiticus de kroon had gezet op al zijn werken, en zich voor de studie van den tekst des N. Testaments onsterfelijke verdiensten had verworven.

In 1862 vierde hij zijn 25jarig jubilé als schrijver, waarvan zijn vele vereerders een feest hebben gemaakt.¹ Hij is op het

¹ "Zie *Constantin Tischendorf* in seiner fünfundzwanzigjährigen Schrift-

veld, dat hij bijzonder het zijne mocht noemen, onverdroten blijven arbeiden; doch nam in 1865 ook deel aan den strijd, die over den ouderdom en de echtheid der kanonieke evangeliën gevoerd wordt. Zijn geschrift: "Wanneer werden onze evangeliën vervaardigd?" trok zeer de aandacht, en is o. a. ook in onze taal overgezet.

Tischendorf had ook een warm hart voor de evangelische Alliantie, en bekend is het, hoe hij bij de nog niet vergeten audientie, die aan eenige alliantie-mannen door den rijks-kanselier van Rusland was toegestaan, zijn bekendheid met de russische grootheden misschien al te zeer heeft doen gelden. Men legt hem ook ten laste, dat hij, wien vorsten en genootschappen met eerbewijzen hadden overladen, gaarne met zijn titels een weinig pronkte.

Zie hier een lijst, te vinden onder zijn naam in de 7de editie van zijn *Novum Testamentum Graece*: "Doctor in de filozofie en theologiae-professor; ridder van de koninklijke saksische Albrechts-orde; van de russische St. Stanislaus-orde 2de klasse; van het fransche legioen van eer; van den Rooden Adelaar derde klasse; van de beiersche St. Michael-orde 1ste klasse; van de Poolster; van de H.H. Mauritius en Lazarus; van den H. Verlosser (Griekenland), van den H. Lodewijk van Parma; lid van 't Koninklijk Genootschap te Upsala, het haagsch genootschap ter verdediging van den chr. godsdienst; van het historisch genootschap te Leipzig, het oostersch genootschap van Duitschland." Deze lijst is niet volledig; gedurig ontving Tischendorf een nieuw blijk van waardeering.

Hij is wakker en werkzaam gebleven; zijn lauweren hadden op hem geen slaapverwekkenden invloed. Werkend vond hem in

---

stellerischen Wirksamkeit, Literar-historische Skizze von Dr. J. E. Volbeding.

't laatst van het vorig jaar een beroerte, welke nog vóór men 1875 schreef een einde maakte aan zijn leven.

Lang nog zal hij worden genoemd als een man van onvermoeiden vlijt, die, al zijn de kritische regels die hij aannam niet gelukkig, door den overloed van bouwstoffen die hij vond en voor ieder bruikbaar maakte, onbeschrijflijk veel heeft gedaan, om een zuiveren tekst te helpen verkrijgen van het N. Testament, waaraan ons, om tal van redenen, niet weinig gelegen is.

A. W. BRONSVELD.

Haarlem, October 1875.

THOMAS BUCKLE.

HENRY THOMAS BUCKLE.

(Geb. 24 November 1823 te Lee in Kent, gest. te Damascus,
29 Mei 1862.)

Al zijn reeds meer dan tien jaren voorbijgegaan sinds de beroemde geschiedschrijver Henry Thomas Buckle op zijne reis door het Oosten, te Damascus op veertigjarigen leeftijd overleed, toch zal het, naar wij vertrouwen, niemand bevreemden, dat zijn portret met eenig bijschrift alsnog in "Mannen van Beteekenis" wordt opgenomen.

Toegerust met eene zeldzame verscheidenheid van gaven, beschikkende over een schier ongelooflijken rijkdom van kennis, oorspronkelijk en doortastend denker, daarbij vaardig stilist, zijne onmetelijke stof volkomen beheerschend, weet hij u door den rijkdom zijner gedachten en den levendigen vorm waarin hij zijne denkbeelden giet, zoodanig te boeien, dat gij hem met gespannen aandacht volgen moet tot de laatste bladzijde van dat verrassende, dat overrompelende, dat ondanks zijne eenzijdigheid, mischien wel juist door zijne eenzijdigheid zoo schitterende boek, dat onder den titel: *History of Civilisation in England*, na Darwin's: *Origine of Species*, zeker een der opmerkelijkste ver-

schijnselen geweest is in de letterkunde van Engeland; we mogen wel zeggen in de letterkunde der beschaafde wereld. Toegerust met al deze gaven, daarbij gloeiende van liefde voor wetenschap en vrijheid, onafhankelijk van geest en karakter, niets en niemand sparende, maar zonder omwegen en met forsche hand alles neerslaande wat naar zijne innige overtuiging den ontwikkelingsgang, de beschaving en het geluk der menschheid in den weg staat, kunt gij niet anders dan den indruk ontvangen, dat Buckle niet slechts eene machtige persoonlijkheid, maar tevens een der helden, helaas! ook een der martelaars van de wetenschap der 19^e eeuw geweest is. Zijne onverzadelijke weetgierigheid heeft zijne lichaamskracht vroegtijdig gesloopt; zijn harts-tocht voor de wetenschap heeft hem op veertigjarigen leeftijd reeds het leven gekost.

Toen hij te Damascus ziek lag, hoorde men, een paar dagen voor zijn dood, den ijenden koortslijder telkens uitroepen: "*O mijn boek, mijn boek! ik zal het nooit ten einde kunnen brengen.*" Deze roerende woorden teekenen, dunkt mij, den geest, het karakter, de liefde van den vurigen dienaar der wetenschap, die zijn gehele leven aan de verwezenlijking van ééne groote gedachte gewijd heeft. Wij overdrijven zeker niet, indien wij er bijvoegen, dat de klacht van den stervenden schrijver ook gedeeld wordt door zijne lezers, zoo vaak zij dit merkwaardige boek ter hand nemen, en "verwijlen onder het statige portaal van dien onvoltooiden Dom, aan welks ontwerping het doortastend genie van Buckle zijn leven besteedde." ¹

Met uitzondering van eenige tijdschriftartikelen, bezitten wij van Buckle geen andere schriftelijke nalatenschap dan de drie deelen zijner *History of Civilisation in England*, die bovendien nog slechts een gedeelte der Inleiding tot de geschiedenis der

¹ Motley: Democratie het toppunt van politieke ontwikkeling, pag. 23.

Beschaving in Engeland bevatten. Intusschen, wat hij gaf was voldoende om aan zijn naam eene ereplaats te verzekeren onder de groote mannen, waarop de Britsche natie zich met rechtmatige fierheid verheft. Met een enkelen greep veroverde Buckle zijn maarschalksstaf. Twintig jaren van rusteloze inspanning waren daaraan dan ook voorafgegaan. Toch maakte zijn werk in den eersten opslag weinig indruk. Toen het eerste deel van Macaulay's *Geschiedenis van Engeland* het licht zag, was de verrukking van het Engelsche publiek over dit wonderschoone boek zoo groot, dat vóór de uitgaaf van het tweede deel reeds *dertig duizend* exemplaren besteld waren, — toen daarentegen het eerste deel van Buckle's *History* verscheen, werd het aanvankelijk tamelijk koel ontvangen. Doch die onverschilligheid maakte spoedig plaats voor nieuwsgierigheid en belangstelling, zoowel als verontwaardiging en ergernis. Hier een steen des aanstoots, ginds een voorwerp van uitbundige bewondering, was de *History of Civilisation* in elk geval een teeken, dat niemand die op wetenschappelijke beschaving aanspraak maakt, onverschillig kon voorbijgaan, en dat zeker ook door niemand dié naar meer licht zoekt in de duistere kronkelgangen der geschiedenis, geraadpleegd is, zonder dat zijn gezichtskring verruimd en zijn blik verhelderd werd.

In de toejuicing en de bestrijding die aan Buckle's geschiedbeschouwing ¹ te beurt viel, ligt niets dat ons verwondering behoeft te baren. Immers men ontving hier een schitterend pleidooi voor de almacht en de alleenzaligmakende kracht der zoogenaamde positieve wetenschappen, en tevens eene breede acte van beschuldiging tegen de ideale uitingen van het leven des geestes. Met groote beslistheid, met wegslepende warmte en kracht geschreven, schier op iedere bladzijde tintelende van oorspronkelijkheid, bo-

---

¹ Buckle schreef geen eigenlijk gezegde geschiedenis, doch eene dusgenaamde Wijsbegeerte der Geschiedenis.

vendien strijdlustig in de hoogste mate, moest het boek wel weerklank vinden bij onze realistische tijdgenooten, wier nieuwsgierigheid telkens geprikkeld, wier verrukking telkens opgewekt wordt door de verrassende snelheid waarmede allerlei ontdekkingen elkaander opvolgen; die getuigen zijn van de wonderen door de exacte wetenschappen tot stand gebracht, en met iederen dag de machtige omwenteling zien, door de toenemende heerschappij van 's menschen geest over de krachten der natuur in de toestanden der samenleving en in de geheele geestelijke en stoffelijke wereld veroorzaakt. De anti-clericale en realistische richting van zijn tijd en zijn land, die in Buckle een harer merkwaardigste en welsprekendste pleitbezorgers heeft gevonden, verklaart, ten deele althans, het karakter en de persoonlijkheid van den schrijver.

't Is natuurlijk altijd bezwaarlijk, om met een enkele penne-streek het overheerschend karakter van een tijdperk in de geschiedenis te schetsen. Licht wordt het beeld dan eenzijdig; vooral wanneer wijzelven nog tot dat tijdperk behooren en, zij het ook op den bescheiden achtergrond van het leven, zoo goed of zoo kwaad als het kan, ter rechter- of ter linkerzijde of in het centrum meêdwarrelen in het algemeene strijdgewoel. De "geest des tijds" heeft in den regel wonderveel overeenkomst met den eigen geest van den teekenaar. Toch vreezen wij niet dat wij op veel tegenspraak zouden stuiten, indien wij beweren, dat onze eeuw de eeuw is der heerschappij, der vergoding, der dronkenschap, zoo ge wilt, van het op positieve en nuttige kennis verzotte verstand.

Inderdaad, tusschen de oude en de nieuwe maatschappij ligt eene diepe kloof, die te helderder in het oog springt, naarmate wij beider omtrekken scherper teekenen en, voor een oogenblik althans, de langzame en geleidelijke ontwikkeling van de eene tot de andere pogen te vergeten. Niemand kan ons daarbij beter de behulpzame hand bieden dan Buckle, die met zijn scherpzinnigen blik bij uitnemendheid de gaaf bezit om de meest inge-

wikkelde vraagstukken te vereenvoudigen, en schijnbaar zeer uiteenloopende verschijnselen uit ééne algemeene oorzaak af te leiden. Indien gij hem vraagt, waaruit het in 't oog loopend verschil verklaard moet worden tusschen de Indische en de Europeesche beschaving, en in Europa zelf tusschen de oudheid en de middeleeuwen aan den eenen kant, en de nieuwere samenleving aan de andere zijde, vermoedelijk zou hij u geantwoord hebben: "toen heerschte de verbeelding over het verstand, thans heerscht het verstand over de verbeelding; toen voerde de theologie en de kansel het hoogste woord, thans staat de natuurkunde en het laboratorium aan het hoofd der beweging."

Eeuwen lang was de theologie de Koningin der wetenschappen, maar zij was eene Koningin die, van top tot teen geharnast, al de bescheidenheid en zachtmoedigheid eener vrouw had ingeruild tegen de gestrengheid en de heerschzucht van een onverbiddelijk tiran. Zich richtende tot de angstige en ontstelde verbeelding, doofde zij den moed, verlamde zij de kracht van den mensch. Uit het weefsel harer verschillende godsdienstvormen en godsdienststelsels had zij even zoovele koorden gevlochten, waarmee zij het verstand verstrikte en den vooruitgang der menschheid belemmerde. Thans heeft de theologiseerende verbeelding het terrein dat zij overwelddigde moeten ruimen voor het alles ontleedende en alles onderzoekende verstand. De geduchte Koningin van vroeger heeft scepter en kroon moeten afstaan aan de positieve wetenschap, die den bontgekleurden sluier door de fantasie over de natuur gespannen verscheurde, en ons het heelal in zijne wezenlijke gedaante leerde kennen als eene aanéenschakeling van eindige verschijnselen, die met onverbiddelijke noodwendigheid uit andere eindige verschijnselen voortvloeien. Meer nog: door de kennis van de wetten die de verschijnselen beheerschen, gaf de wetenschap den mensch het wapen in de hand, waarmee hij de natuur kan beheerschen. De fakkel der kennis verjaagde de oude goden uit hunne laatste

schuilhoeken, en de vrees, die den mensch vroeger zwak en klein maakte, die hem op de vlucht dreef en in de armen van den priester voerde, zoodat hij aanbad wat hij had behooren te bestrijden, — heeft thans plaats gemaakt voor een gevoel van kracht en vertrouwen op de onuitputtelijke hulpbronnen van het verstand tegenover de beperkte krachten der natuur. Zoo is de last van bijgeloof, die op de borst der menschheid drukte, van onze Europeesche wereld weggenomen, — de priester verloor zijne heerschappij, — het politieke despotisme zijn goddelijken stralenkrans — en te gelijk met de exacte wetenschappen hield de democratie en de vrijheid haar intocht in Europa, dat zijne beschaving te danken heeft aan de wetenschap, en aan niets anders dan de wetenschap.

Men kan zeer zeker van oordeel zijn, dat deze beschouwingswijze te wenschen overlaat; dat in het uitermate samengestelde lichaam der maatschappij nog andere krachten werken dan het verstand; dat, om met Lessing te spreken, het groote rad der wereldgebeurtenissen niet door één hefboom, maar door velerlei kleine raderen en veeren in beweging gebracht wordt; maar men kan zeker niet zeggen dat de vurige liefde van Buckle voor de positieve wetenschap eenige overeenkomst heeft met de onbesuisde drift van die wetenschappelijke liefhebbers onder ons, die, bij gebrek aan beter, zich met eenige hoog gekuifde woorden of ook wel eenige waarlijk al te goedkoope geestigheden behelpen; die in allerijl, hier en ginds, de kruimkens van de tafel der grootwaardigheid-bekleeders opgaren, en nu met eene beslistheid alsof de wetenschap voor goed hare tenten in hun schamel gemeubeld bovenvertrek had opgeslagen, te pas en te onpas ons verzekeren dat zij in naam van *de* beschaving, *de* wetenschap, *het* gezond verstand, en zoo vervolgens, sinds lang den rug hebben toegewend aan de kinderachtige droomerijen van gemoed en verbeelding, en dat onze *denkende menschheid* aan geen andere warmte behoefte gevoelt dan die afstraalt van de hoogovens onzer fabrieken, geen

verhevener muziek behoort te kennen dan het gesnor onzer stoomwerktuigen, geen edeler eeredienst dan de aanbidding van den Moloch der industrie!

De groote geest, het onbesmet karakter en het ruime hart van Buckle heeft geen de minste gemeenschap met eenig soort van Jan-Rapperij, al heeft hij ook paradoxen uitgesproken, stellingen verkondigd en in zijne breede acte van beschuldiging tegen priesters, wijsgeeren, staatslieden en militairen, feiten aan het licht gebracht, waarmede de familie van Jan Rap haar ledige zakken vullen, en het clericalisme van allerlei kleur tot eene heilzame bezinning gebracht worden kan.

Buckle is vast overtuigd dat de wetenschap de eenige factor, de algenoegzame drijfkracht onzer Europeesche beschaving is. Maar die overtuiging is bij hem iets meer dan een losse inval, een grillige paradox. Ze was de vrucht van jaren lange studie, en rust op een breeden grondslag van feiten. Hij stapelt bewijs op bewijs, voorbeeld op voorbeeld, zóólang tot hij berekenen kan dat de overweldigende macht der feiten die hij aanvoert u geheel tot zwijgen gebracht heeft. Hij doorloopt met u Europa, Azië, Afrika en Amerika. In alle werelddeelen is hij te huis. Hij voert u van Egypte naar Arabië, van Arabië naar Hindostan, naar Peru, Mexico, Brazilië, Griekenland, Spanje, Schotland. Hij onderzoekt het klimaat, de gesteldheid van den bodem, den aard van het voedsel, den loop der rivieren, den invloed der zeevinden; hij raadpleegt de statistieke tabellen over de verhouding tusschen geboorte en dood; hij teekent het aantal zelfmoorden op gemiddeld jaarlijks te Londen gepleegd; zelfs het aantal ongedresseerde brieven jaarlijks door de Londensche posterij ontvangen ontgaat zijne aandacht niet; hij staat met u stil bij de oude monumenten en godentempels; hij slaat de wetten van Manu en de zangen der Vedas voor u op, — hij behoeft ze niet eens op te slaan: zijn ontzaggelijk geheugen houdt alles vast

en geeft nauwkeurig terug wat hij eens met aandacht gelezen heeft — en dan zegt hij tot u, — want zoo levendig is het boek geschreven, dat gij telkens meent de oogen van den schrijver tusschen de regels te zien schitteren, — dan zegt hij tot u: “Ziet ge wel, *die* physische omstandigheden moesten *zulk* eene maatschappij doen geboren worden, *die* ontzagwekkende natuurverschijnselen moesten ten koste van het verstand *zulk* een ongebreidelde vlucht geven aan verbeelding en bijgeloof.” — Geologie, physische aardrijkskunde, pathologie, physiologie, voedingsleer, staathuishoudkunde, statistiek, in één woord, schier elk gebied van wetenschap levert hem de hulptroepen, waaruit hij zijn goedgeordend leger vormt. Vernuftig opgesteld, meesterlijk afgericht, rukken op zijn bevel al die verschillende afdelingen, ieder met hunne eigene wapenrusting, vooruit. Uit alle hoeken en hollen, zelfs daar waar ge u 't meest gedekt waandet, dagen ze op. Eerst ziet ge één, dan tien, dan duizend man. In steeds dichter drommen stormen ze op u aan, met eene beslistheid en kracht, dat ge u reeds op genade en ongenade overgeeft eer het nog tot een treffen met de hoofdmacht gekomen is. Eerst daarna begint gij in te zien dat ge u hebt laten overrompelen, en dat de stelling die gij hadt ingenomen niet zoo onhoudbaar was. Buckle wendt en keert zijne geliefkoosde denkbeelden naar alle zijden. Hebt ge aan één feit niet genoeg, — hij geeft er u tien, twintig, vijftig, met de verzekering bovendien, dat hij in de onuitputtelijke schatkamers zijner wetenschap minstens nog een dubbelen voorraad gereed heeft liggen. Om slechts iets te noemen: zijt gij door hetgeen hij gezegd heeft over den schadelijken invloed der theologiseerende fantasie op de behandelingswijze der ziekten nog niet genoeg overtuigd...? Buckle zal zich naar zijn boekerij begeben, — of liever hij behoeft het vertrek niet eens te verlaten: zijne geheele woning is ééne boekerij; boven, beneden, in alle kamers, in de aangrenzende gebouwen zijner woning zelfs, overal

boeken, schier niets dan boeken. Hij behoeft slechts eenige grepen te doen en hij zal u de zevenenveertig¹ — zegge 47 — bronnen ter hand stellen, waaruit hij den jammerlijken invloed van het bijgeloof op de geneeskunde bestudeerd heeft. Hij laat u niet los, voor het hem gelukt is het vuur dat hem bezielt in uw hart over te storten, eer hij u gewonnen heeft voor zijn geloof, dat de exacte wetenschap, en de wetenschap alleen, de bewegende kracht onzer Europeesche beschaving is, en dat al wat gij gewoon waart onder de dusgenaamde kultuurmachten op te nemen: godsdienst, kunst, literatuur, zedeleer en staatkunde niet veel meer is dan een bagagewagen, die de kracht niet verhoogt maar den gang slechts belemmert van den locomotief, door de heeren der exacte wetenschappen met hunne microscopen, telescopen, retorten en lancetten voor onze Europeesche samenleving gespannen.

Is Buckle naar uw oordeel schromelijk eenzijdig...? Ik zal het niet weerspreken. Meent gij dat ge hem hier en daar betrapt op die soort van advokaten-handigheid die, als ik het zoo mag uitdrukken, uit halve waarheden heele conclusies trekt...? 't Zij zoo. Doch erken ten minste dat gij hier staat tegenover eene frissche, oorspronkelijke, machtige persoonlijkheid, en dat gij zijn boek niet hebt kunnen neerleggen, zonder vaster dan ooit overtuigd te zijn, dat men niet licht te veel goeds van de wetenschap zeggen kan. Ook zou ik niet weten wat we tegen de stelling van Buckle zouden kunnen inbrengen, als hij in hoofdzaak het verschillend karakter der oude en nieuwe beschaving in deze twee woorden samenvat: toen belemmerde de verbeelding de ontwikkeling van het verstand, — thans heerscht het verstand over de verbeelding. En indien hij de verklaring van het opmerkelijke verschijnsel, dat

---

¹ Buckle's belezenheid grenst schier aan het ongelooflijke. De noten van het eerste deel zijner *History* bevatten aanhalingen uit ruim 600 geschriften, te zamen ongeveer 3000 boekdeelen uitmakende.

alleen de Europeesche beschaving zich aan de overheerschende macht der verbeelding heeft weten te ontworstelen, terwijl de Indische wereld den neerdrukkenden invloed, dien de natuur op het verstand uitoefent, niet schijnt te kunnen overwinnen, — indien Buckle de oorzaak van dit verschijnsel zoekt, en het nationale karakter van ieder volk meent te moeten verklaren uit de natuurlijke gesteldheid, de geographische ligging, het klimaat, den bodem, de voortbrengselen der verschillende landen, — dan moge hij zich de eer eener nieuwe ontdekking niet kunnen toesigenen, de verdienste kan hem toch niet worden ontzegd, dat hij eene gedachte van Herder ¹ breeder uitgewerkt, ruimer toegepast en daardoor den vinger gehouden heeft bij feiten, wier invloed bij de behandeling der geschiedenis wellicht te veel uit het oog verloren is.

Inderdaad, evenals bij het kind, stond bij de Europeesche volken in hunne kindsheid en jongelingsjaren, en staat in Indië nog de verbeelding op den voorgrond. Door de schrikwekkende verschijnselen der natuur en de nooden des levens in de engte gebracht, gedreven door een duister maar onweerstaanbaar besef, dat boven, of in, of achter die ontzagwekkende natuur nog iets is, iets geheimzinnigs, iets onuitsprekelijks, waardoor alles is, wat het is, — slaat de fantasie, door de godsdienstige behoefte in werking gebracht, de wicken uit, en bevolkt hemel en aarde met tal van geesten en goden. En die goden, ze zijn nu eens afschuwelijk en schrikaanjagend als de Siwa der Indiërs, met een menschedel in de hand en een gordel van menschenbeenderen om de lendenen, dan weer spiegelt de heldere hemel, die Griekenland beschijnt, zich af in het vroolijke leven der goden op den Olympus, al naar gelang de natuur, die den mensch omringt, aan zijne verbeelding vriendelijke of sombere voorstellingen ingeeft, en — wat

---

¹ Herder, *Ideen zur Geschichte der Menschheit* 1 Th. 1 Buch.

Buckle ten onrechte over 't hoofd ziet, en bij zijne volkomene gering-schatting van de macht van den zedelijken factor in de geschiedenis der menschheid ook over 't hoofd zien *moest*, — naar gelang zijn zedelijk bewustzijn zich allengs zuiverder ontwikkelt. In bliksem en storm, in bandjir en aardbeving, in ziekte en dood ziet de mensch nu geen bloote natuurwerking, maar eene machtsopenbaring zijner goden. Wat hij moest bestrijden gaat hij aanbidden. In plaats van bij het verstand hulp te zoeken tegen de schadelijke krachten der natuur, neemt hij zijn toevlucht tot den priester, die zijne angstige verbeelding tot rust brengt, en door offers en godsdienstige ceremoniën die ontzagwekkende goden verzoenen, ten minste te zijnen gunste stemmen zal. Zoo slaat de theologiseerende verbeelding den mensch het wapen uit de hand, en maakt ze hem vreesachtig, zwak, klein, de volgzaam slaaf van priester en tiran. Wel trad met het Buddhisme voor Indië en met het Christendom voor Europa een geloofsvorm op, die de behoefte van het gemoed langs een anderen weg poogde te bevredigen; wel werd de godsdienst, vroeger het troetelkind der verbeelding, nu vastgeknoopt aan het geweten, en de mensch opgewekt om zijne Godheid niet in zicht- en tastbaren vorm *buiten* zich, maar in de wereld van den geest, in de edeler aandoeningen van het hart te zoeken; — maar dat schoon en edel geloof was te verheven, en de menschheid stond te laag, om het te kunnen omhelzen zonder het tevens te verontreinigen. Buddhisme en Christendom organiseeren zich tot eene kerk, — de liefdeleer van Çakya Moeni en Jezus wordt geperst in het keurslijf van een stelsel, — en weer treedt de ongebreidelde verbeelding op den voorgrond, en belemmert zij de ontwikkeling van het verstand. Door een koenen greep der fantasie splitst de Christenheid in de middeleeuwen het heelal in twee helften: de wereld van den geest en de wereld der doode stof, in een hemel met zijne zeven verschillende ordeningen daarboven, eene hel beneden en eene gevloekte aarde tusschen deze beiden. Zeus en Odin met

hunne trawanten zijn verdwenen, maar om terstond vervangen te worden door den Eénen God der Christenen met zijn onafzienbaren hofstoet van goede en booze geesten, wier geheimzinnig spel de verbeelding in al de werkingen der natuur meent te zien. Als in eene betooverde wereld dwaalt de mensch der middeleeuwen op aarde rond, overal stuitende op God of den duivel. Zoo ontstaat eene fantastische wereldbeschouwing die, gehandhaafd door eene machtige priesterschaar, beschermd door altaar en troon, alles overheerscht: wetenschap en kunst, huisgezin en staat, leven en dood, den tijd en de eeuwigheid. Dante's *Comoedia divina* en Michel Angelo's *Laatste oordeel* is haar blijvende roem, — maar de geloofs-inkwistitie en het heksenproces is haar sombere schaduwzijde.

Wel hebben wetenschap en verstand eeuwenlang in eene Egyptische slavernij moeten leven! Maar de tijd der bevrijding kwam toch ten slotte.

Tegen het einde der middeleeuwen richtte Copernicus zijn blik naar boven, — en de zuilen des hemels stortten in puin. Columbus ontdekte aan gindsche zijde van den oceaan eene nieuwe wereld. De val van Konstantinopel bracht de schatten van grieksche wijsbegeerte en kunst naar het westen. Tegelijkertijd vond een burger van Haarlem in de boekdrukkunst het middel uit om den wassenden stroom der nieuwe ideeën naar de verst afgelegene streken te leiden. Luther greep de priesterheerschappij naar het hart. Willem van Oranje verbrak de kluisters der politieke tirannie. "De geesten ontwaken, de wetenschappen bloeien, het is een lust om te leven,"¹ was de algemeene juichkreet, waarmee die nieuwe gedachtenwereld begroet wordt. Men ziet, — en thans voor het eerst, — dat de natuur een zelfstandig leven bezit, dat zij niet beheerscht wordt door den gril van bovenaardsche geesten, maar aan haar

¹ Woorden van Ulrich von Hütten.

eigene wetten gehoorzaamt. De bliksem, vroeger de openbaring van een *Jupiter tonans* of een vertoornden Jehovah, is eene elektrische vonk geworden. De hemel is veranderd in eene oneindige ruimte. De vulkanen, vroeger de onheilspellende poorten der onderwereld, ze zijn thans het vlammende teekenschrift, waarin de natuurkundigen de geschiedenis van de wording onzer planeet gelezen hebben. Men ziet, hier en ginds en overal, de heerschappij van orde, regelmaat, wet, en met ieder verschijnsel, waarvan men de natuurlijke verklaring gevonden heeft, verliest de fantastische wereldbeschouwing der middeleeuwen iets van haar terrein, en ook iets van haar vertrouwen bij de menschheid. De positieve wetenschap ontwaakt uit hare eeuwenlange sluimering; ze wrijft den mensch den slaap uit de oogen, en toont hem tot zijne verbazing aan, dat de wereld geheel anders is dan hij in zijn catechismus gelezen en in zijne kerken gehoord heeft.

Wel pogen de protestantsche kerkgenootschappen op hunne beurt de koenheid van het altijd protesteerende onderzoek te beteugelen, en schamen ze zich zelfs niet bij de middeleeuwsche inkwistitie ter school te gaan, maar telkens worden toch de kleine dijkjes die zij opwerpen doorgestoken. Een Rabelais, Montaigne, Voltaire, Rousseau, Reimarus en Lessing verspreiden in steeds ruimer kringen den geest van scepticisme, van twijfel aan de onfeilbaarheid der geloofsmeeningen.

Zoo nadert het einde der 18^e eeuw. Wakker geschud door de jeugdige wetenschap, wrevelig gestemd door de misdaden die koningen en priesters in naam van hun geloof hebben bedreven, wordt het der menschheid te benauwd in de kathedralen der middeleeuwen. Licht en lucht moet er zijn! En als koningen en priesters niet dulden, dat de lang gesloten ramen geopend worden, dan zal men er niet tegen opzien, om de vensterruiten des noods stuk te slaan. Aan de oude boeien ontworsteld, springt de 18^e eeuw op; woest, onstuimig, brooddronken tot in het belachelijke toe.

Met het nieuwe licht dat de wetenschap over de natuur ontstak, heeft zij ook een nieuwen blik op het leven leeren werpen. Men kan nu niet meer gelooven dat deze aarde, die met iedere nieuwe ontdekking die gedaan wordt nieuwe bewondering vraagt voor hare orde en schoonheid, niet veel meer dan een ballingsoord, een land der vreemdelingschap zijn zou. Het oude ideaal van een hemel daarboven en een gelukstaat hiernamaals is verbleekt. Niet meer naar boven, maar naar beneden slaat de mensch het oog. Eerst onbestemd, daarna duidelijker, maar altijd min of meer zwevend, ontdekt men in de verte een nieuw, een wereldsch ideaal! "Christenen . . . ? Neen, geen Christenen, . . . menschen moeten wij worden," is de algemeene krijgsleus. "De natuur zij onze gids, Rousseau's *contract social* zij ons wereldsch evangelie, en het rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap wacht ons in de allernaaste toekomst." Alles stormt en dringt in jeugdige opgewondenheid, met koortsige drift, om de poort van dit nieuwe, wereldsche Jeruzalem open te stooten. Het Parijsche gepeupel brult het rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap met godslastering tegen. Men danst de carmagnole op de kerkhoven. Boekjes, handelende over de eeuwige rechten van de menschen, worden, gebonden in menschenvel, te koop aangeboden. De zondag is afgeschaft, de week in tien dagen verdeeld, de christelijke jaartelling voor geëindigd verklaard. Men begint geheel op nieuw, met het jaar één. De oude goden worden verbrand, nieuwe aangesteld. Mevrouw Mormoro wordt als godin der Rede door de straten van Parijs gesleurd, voorafgegaan door meisjes met tricolore-gordels en gevolgd door blaasinstrumenten, roode mutsen, en verder den geheelen waanzin der wereld. De guillotine werkt dag en nacht, om alle priesters en aristokraten onschadelijk te maken, — en de geduchte worsteling van wetenschap en verstand tegen geloof en verbeelding eindigt eerst in de saturnaliën van het Fransche sansculottisme, daarna in het Napoleontische absolutisme . . . . .!

De Fransche omwenteling met hare gevolgen moge de Europeesche wereld een oogenblik van schrik hebben doen terugdeinzen en, als reactie tegen het inderdaad wel zeer nuchtere gezond verstand der 18^e eeuw, in Duitschland en Frankrijk de kortstondige heerschappij eener niet zeer gezonde romantiek in het leven geroepen hebben, — toch waren de poorten der oude vesting geopend, en had de exacte wetenschap voor goed post gevat op het veroverde terrein. De methode der waarneming door Baco van Verulam aangewezen, bleek nu in hare hand een ware tooverslensel te zijn, waarmee zij tot de verborgenste schuilhoeken der natuur wist door te dringen. Met hare telescopen mat zij de ruimte des hemels, met hare mikroskopen verdiepte zij zich in het oneindig kleine, en zij ontdekte daar eene gansche wereld van leven en beweging. Met vasten tred zette zij hare veroveringstochten voort. Geen raadsel dat hare weetgierigheid weerstaat; en waar het haar nog niet gelukt is den geheimzinnigen schakel te vinden, waarmee het een of ander verschijnsel in het leven der natuur past in de harmonische keten van het geheel, daar geeft zij den moed niet op, daar blijft zij nogtans rusteloos zoeken, ook al is het haar tienmaal mislukt, tot zij ten slotte het stoffelijke heelal zal hebben leeren begrijpen als de verwezenlijking van één groot systeem, hetwelk door één groot beginsel van onverstoorbare regelmatigheid gekenmerkt wordt.

En gelijktijdig met dezen theoretischen arbeid, bewees de positieve wetenschap praktisch haar recht en haar zegen. Was het reeds ontgonnen land niet meer voldoende voor de klimmende behoeften der maatschappij, — zij leerde den mensch de wateren van meer en binnensee terugwerpen in den oceaan, en waar vroeger de schipbreukeling worstelde met de golven, waait thans de wind door het golvende korenveld. Hindert hem de eene of andere rivier, hij verlegt hare bedding of verbindt hare oevers. Stuit hij op een onbeklimbaren berg — hij doorboort dien. Hij daalt in de aarde

neder en haalt uit haren schoot die eeuwenoude verkoolde bosschen te voorschijn, die vroeger onze planeet bedekten; hij verbindt de gloei-hitte van den steenkool met het uitzettend vermogen van het water; en uit de samenkoppeling van deze tegenstrijdige elementen, water en vuur, doet hij in den stoom eene kracht geboren worden die alles overtreft. Zie, daar bestijgt hij zijn snuivend stoompaard; met vaste hand grijpt hij in de teugels, en in ijle vaart rent, rukt en vliegt hij van het eene einde der aarde naar het andere! En alsof dit alles nog niet genoeg ware, heeft de exacte wetenschap, zich ten slotte meester gemaakt van de fijnste, de geheimzinnigste natuurkracht en de electriciteit gedwongen om met de snelheid der gedachte onze wenschen naar alle windstreken over te brengen.

Aanmerkt de wonderen onzer tooverende industrie, het alvermogen onzer nimmer rustende mikroskopen en teleskopen, de vlucht van onzen wereldhandel, de cijfers onzer statistieke tabellen, de bergen die wij hebben doorboord, de epidemieën die wij hebben gebreideld, de afstanden die wij hebben weggenomen, de wereldtentoonstellingen die wij hebben georganiseerd, — en laat dan iemand opstaan en, zoo hij er lust toe gevoelt, eene redevoering uitspreken over de zaligheden der onkunde!

Geen wonder, dat Buckle in verrukking over zooveel schoons en heerlijk, door de hand des menschen vooral in eene wereldstad als Londen tot stand gebracht, nu ook in toorn ontsteekt tegen alle kerkelijke en staatkundige inrichtingen die de ontwikkeling van die weldadige wetenschappen belemmerd hebben; dat hij alles ter zijde poogt te schuiven, om ruimte te vinden voor het verstand, waaraan hij meent dat onze Europeesche beschaving eenig en alleen te danken heeft, wat zij geworden is.

Intusschen, verrukking en toorn mogen gloed en warmte mededeelen aan de pen van een schrijver, licht kunnen ze den blik benevelen en de onpartijdigheid van den dienaar der wetenschap benadeelen. Aan dat gevaar is de schrijver der *History* zeker niet ontsnapt.

Heeft de natuurkundige wetenschap, voorgelicht door Baco van Verulam, hare avontuurlijke bespiegelingen vaarwel gezegd, en langs den koninklijken weg van waarneming en ervaring al die schitterende veroveringen gedaan; is het haar alzoo gelukt alle willekeur uit de natuur te verbannen en het stoffelijke heelal te beschrijven als een groot harmonisch systeem van krachten, — ook op het gebied van den geest moeten wij, naar Buckle's oordeel, de algemeene wetten leeren kennen, die de ontwikkeling van volken, maatschappijen en personen beheerschen.

Maar op dit gebied is alles nog te doen. De historische wetenschap verkeert, in vergelijking met onze natuurkennis, nog in een jammerlijken toestand. Geen wonder! Onder de historici is er niet één die zich in genialiteit met een Newton of Kepler meten kan. Een onmetelijke rijkdom van stof is te zamen gebracht. Staatkundige en krijsgebeurtenissen zijn aan eene strenge kritiek onderworpen en in geregelde orde beschreven. De geschiedenis van wetgeving, godsdienst, kunst, literatuur, zeden en gewoonten is bestudeerd. De oudheden, de taal en hare geschiedenis, de staathuishoudkunde, de physische aardrijkskunde, de statistiek, in één woord, alles wat licht verspreiden kan over het leven der volken, is nauwkeurig onderzocht. Wat men de anatomie der natien zou kunnen noemen, is in zekeren zin volbracht. ¹ De elementen liggen goed geordend naast elkander, doch — *es fehlt leider! nur das geistige Band.* Met uitzondering van een Montesquieu, een Voltaire, een Comte, heeft niemand der geschiedschrijvers zelfs eene poging gewaagd om de verschillende elementen samen te voegen. Op ieder ander gebied wordt de noodzakelijkheid erkend om uit het bijzondere tot het algemeene, uit de waarneming der feiten tot de wetten die deze feiten beheerschen,

¹ Buckle, Geschichte der Civilisation, Deutsch von Arnold Ruge. 1er Band 1° Abth. pag. 3.

op te klimmen, — de historici daarentegen meenen zich reeds uitnemend van hunne taak gekweten te hebben, indien zij de gebeurtenissen mededeelen, en daaraan eenige deftige staatkundige of zedekundige beschouwingen vastknoopen. In plaats dat zij ons den vooruitgang der menschheid in kennis, en den invloed van de wetenschap op den maatschappelijken toestand schetsen, vullen zij hunne boeken met de onbeduidendste en erbarmelijkste bijzonderheden, met anekdoten van koningen en hovelingen, met eindelooze verhalen van hetgeen de eene minister gezegd en de andere gedacht zou hebben. Zij geven u lange beschrijvingen van veldtochten, veldslagen en belegeringen, die zeker voor hen die ze bijwoonden zeer belangwekkend, maar voor ons volkomen onverschillig zijn. En — wat nog het ergste is — het is hun zelfs niet in de gedachte gekomen om hun voordeel te doen met de rijke schatten die de natuurkundige wetenschap in hare voorraadschuren opgestapeld heeft. Toch is de geschiedenis niets anders dan eene voortdurende worsteling tusschen de natuur en den mensch. Overal ligt de hand der natuur op ons, en de geschiedenis der beschaving kan slechts begrepen worden indien wij haar verbinden met de geschiedenis en de verschijnselen van het natuurlijke Universum.¹

Zoo wacht de historische wetenschap nog op haar Alex. von Humboldt, die de verstrooide elementen tot een harmonischen kosmos der geestelijke wereld verbindt, en die, toegerust met de wetenschap van alle wetenschappen, de algemeene wetten beschrijft, die met volstreekte natuurnoodwendigheid de beschaving der menschheid beheerschen.

Dat ontbrekende wenscht Buckle aan te vullen. Geen kleinigheid voorzeker! *Nur die Lumpe sind bescheiden*, zei Göthe. Zonder het betwistbare van dit soevereine woord over het hoofd te zien, of den handschoen op te nemen voor den bedenkelijken vrij-

¹ Buckle, Geschichte, 1^e deel, 1^e stuk, pag. 31 en 169.

Brief, dien de Olympische Jupiter van Weimar hiermede schijnt te verleenen aan de onverkwikkelijkste van alle ziekten der geleerden, zullen we elkander toch wel moeten toestemmen, dat een geest als Buckle iets meer ondernomen, en op een anderen toon spreken mag dan gij of ik. Aan zelfvertrouwen ontbreekt het Buckle zeker niet. Trouwens hij wist over welke krachten zijn veelomvattende geest beschikken kon. Bovendien, wat hij zegt te weten weet hij meestal ook werkelijk, en waar het pas geeft aarzelt hij niet zijne onkunde te belijden.

Reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd openbaarde zich zijn zelfvertrouwen in de begeerte om geheel zijn eigen weg te gaan. Hij was de zoon van een Londensch koopman, en geboren te Lee in Kent, 24 Nov. 1822. Vroegtijdig werd hij op Gordon-house in Kentish-Town, een der voorsteden van Londen, ter school gelegd, waar hij onder de leiding van Dr. I. D. Holloway, ondanks zijne zwakke gezondheid, snelle vorderingen maakte. Op zijn veertiende jaar had hij een prijs gekregen voor de wiskunde, en toen zijne ouders de belooning, die hij daarvoor ontvangen zou, aan zijne eigene keuze overlieten, verzocht hij als gunst, van school genomen te worden en voortaan zijne opvoeding te huis te ontvangen. Ontslagen van alle schoolsche leiding wilde hij in volle vrijheid de wiken van zijn geest uitslaan. Zijn vader, de Londensche koopman, zal zeker niet zonder bezorgdheid deze zonderlinge belooning aan zijn zoon hebben toegestaan. Hoe dit zij, de leermeesters werden ontslagen en hij, een jongen van veertien jaar, waagde zich zonder stuurman op de onmetelijke zee der kennis. Ongetwijfeld zou hij zichzelf daarbij verloren hebben, zonder die zeldzame gaaf van combinatie, die hem op school reeds een prijs in de wiskunde bezorgde en later tot een der eerste schaakspelers van Londen maakte. Daardoor kon hij de meest uiteenlopende studie-vakken beheerschen en, als onderdeelen van een veelomvattend plan, door ééne hoofdgedachte verbinden. In ongeveer vier jaren van veelzij-

dige studie begon zijn geest zich op één punt te richten, waar al zijne onderzoekingen op uitliepen: de ontwikkeling en beschaving der menschheid. Zoodra de grondgedachte zijner geschiedbeschouwing in breede omtrekken met genoegzame helderheid voor zijn geest stond, trok hij al de krachten van zijn genie op één punt te zamen, zette hij het gansche kapitaal van zijn leven op één worp. Door den dood zijns vaders, in 1840, aan het hoofd eener handelszaak geroepen, en in het bezit gesteld van een aanzienlijk vermogen, weigert de achttienjarige jongeling de beslommeringen op zich te nemen van een werkkring, die in strijd is met de neigingen van zijn bespiegelenden geest. De verzoeking, in Engeland vooral niet gering, om zich aan het openbare leven te wijden en aan het strijdgewoel der staatkundige partijen deel te nemen, heeft voor eene persoonlijkheid als Buckle niets aantrekkelijks. Hij zondert zich geheel van de wereld af, en leeft slechts voor zijne studie en zijne moeder. Zijne onverzadelijke weetgierigheid is nooit voldaan. Al versmaadt hij het onderwijs der Universiteiten met hare "geleerde onkunde", toch weet hij zijn weg wel te vinden. Hij maakt zich de kennis der Fransche, Duitsche, Spaansche, Italiaansche, Latijnsche en Grieksche taal eigen. Met rustelooze inspanning verzamelt hij de onmetelijke bouwstoffen die hij verwerken zal. In alle hoeken en hopen snuffelt hij. Geen middel om inlichting op te doen is hem te gering. Alles heeft voor hem waarde; geen bron ligt te ver voor zijn onderzoekenden blik. Van zijne studiën maakt hij uitgebreide aantekeningen, maar 't meest vertrouwt hij op zijn verbazend geheugen. En hij heeft er alle redenen toe; zelfs van boeken als Hegel's Logica, die hij verklaarde niet begrepen te hebben, kon hij, met nauwkeurige opgaaf van hoofdstuk en paragraaf, gedeelten die hem levendig getroffen hadden uit zijn geheugen teruggeven. Door reizen in Spanje, Frankrijk, Duitschland en Italië tracht hij de eigenaardige gesteldheid van landen en volken uit eigen aanschouwing te leeren

kennen. Rusteloos werkt hij tien uren daags. De kring zijner onderzoekingen wordt allengs zóó veelomvattend, dat zijne vrienden reden hadden om te vreezen dat hij die menigte stof niet meer zou kunnen beheerschen, en dat zijne leeswoede zijne gezondheid te gronde richten zou. Wat het eerste aangaat, weerlegde hij hunne vrees met zijn boek, dat frisch en oorspronkelijk was van het begin tot het einde; ten opzichte zijner gezondheid stelde hij hen gerust door de verzekering, "dat de studie hem niet aangreep, dat hij altijd werkte bij het geopende venster, nooit aan hoofdpijn leed en de gewoonte had om de hoofdstukken van zijn boek op zijne wandelingen in zijn geheugen uit te werken."

Hoe meer bouwstoffen hij verzamelde, des te vaster werd hij overtuigd van de waarheid der ontdekking die hij meende gedaan te hebben. Het vuur en de kracht waarmede hij zijne geliefkoosde denkbeelden bepleit, stellen ons eenigszins in staat om de zelfbeheersching te berekenen, die hij noodig gehad moet hebben om zoolang over hetgeen hem geheel vervulde te zwijgen, en niet eerder naar de pen te grijpen vóór hij gereed was. Gereed...? Doch wanneer zou hij gereed kunnen zijn met eene geschiedenis der beschaving op zoo breede grondslagen? Allengs komt hij tot het teleurstellende besef, dat hij eene taak op zich genomen heeft, voor welke voltooiing meer dan één menschenleven nauwelijks toereikende is. Hij moet zijn oorspronkelijk plan wijzigen en, in plaats van eene geschiedenis der beschaving te schrijven, zich beperken tot de geschiedenis van Engeland. De kracht van zijn betoog zal er wel is waar door verzwakt worden, maar de bouwstoffen die hij verzamelde zal hij nu verwerken tot eene Inleiding, waarin hij de beginselen zijner geschiedbeschouwing ontwikkelen en toelichten kan.

Zoo ontstonden die twee lijvige deelen van 1400 bladzijden, die nog slechts een gedeelte der Inleiding bevatten, en die menigen lezer wellicht met bezorgdheid heeft doen vragen: hoeveel planken

hij in zijne boekenkast voor de geschiedenis van Engeland zelf wel zou moeten inruimen?

Die bezorgdheid was helaas! overbodig. In het jaar 1857 gaf Buckle de uitkomst van tien uren studie daags gedurende twintig jaren over aan de pers. Het eerste deel droeg hij aan zijne moeder op. In het jaar 1861 liet hij op dit eerste een tweede deel volgen, dat aan hare "nagedachtenis" gewijd was. 's Jaars daarop vond hij zijn graf te Damascus.

In eene biographische schets als deze moet natuurlijk de persoonlijkheid van Buckle hoofdzaak zijn. Doch de *History of Civilisation* is zoozeer als het ware een gedeelte van Buckle zelf, dat wij de poging moeten wagen om, zij het dan ook in breede trekken, de hoofdbeginselen van zijne geschiedbeschouwing te schetsen. Ieder, die de *History* bestudeerd heeft, zal onze aarzeling begrijpen en, naar wij vertrouwen, de leemten verschoonen, die een vluchtig overzicht van dit wonderbaar rijke boek uit den aard der zaak moeten aankleven.

Levendig getroffen door den verrassenden omkeer, dien de natuurkunde sinds eene eeuw in de toestanden der maatschappij veroorzaakt heeft, najverig op het schitterende resultaat waarmede zij uit de bijzondere verschijnselen tot algemeene wetten opgeklimmen is en het stoffelijke heelal in een groot systeem van krachten omgezet heeft, — meent Buckle dat iets dergelijks ook op het gebied van den geest mogelijk moet zijn.

Doch al aanstonds rijst hier de vraag: kunnen wij de verschijnselen des geestes tot volstrekt algemeene regels herleiden? Uit den aard der zaak missen zij het gelijkvormige en constante karakter, dat aan de stoffelijke natuur eigen is. Immers op het gebied der geschiedenis hebben we niet met onbewuste verschijnselen, maar met zelfbewuste individuen te doen. Zoolang de samenleving in haar alleeneenvoudigsten vorm optreedt, en de menschheid nog in het tijd-

perk der kindsheid verkeert, ontmoeten wij minder bezwaren. Het individueele leven treedt weinig of niet op den voorgrond. De mensch is dan meer lijdelijk, een exemplaar, tot op zekere hoogte eene onzelfstandige copie van zijn geslacht. Zijne geschiedenis draagt dan den stempel van de regelmatigheid der natuur. Maar de mensch ontwikkelt zich in de richting der persoonlijkheid. Naarmate het geestelijk leven meer ontwaakt, maakt hij zich meer los van zijn geslacht; hij treedt handelend op, wordt een individu, een karakter, eene persoonlijkheid, wier daden niet meer de werking zijn van algemeene wetten, maar van allerlei verborgen invloeden en persoonlijke drijfveeren.

“Gij bedriegt u!” zegt Buckle. Ook de willekeurige daden die uit persoonlijke motieven, uit het karakter, de driften en hartstochten van den mensch schijnen voort te vloeien, zijn, volgens hem, niets anders dan openbaringen eener algemeene wet, die den mensch beheerscht, bijna zeide ik: die hem als een onzelfstandig deel der groote wereldmachine voortstuwt. En ten bewijze daarvoor houdt Buckle den vinger bij de cijfers der statistieke tabellen. Wat schijnt meer eene persoonlijke daad te zijn, ten eenemale afhankelijk van het karakter en de hartstochten van den individueelen mensch, dan een moord te plegen? Immers om een moord met voorbedachten rade met eenige hoop op straffeloosheid te kunnen begaan, moet de misdadiger op een zeldzamen samenloop van omstandigheden wachten, terwijl de vraag of hij de misdaad doen zal, op het oogenblik zelf nog geheel beheerscht schijnt te worden door allerlei persoonlijke gewaarwordingen: vrees voor de wet, voor de straf waarmede de godsdienst dreigt, de stem van zijn geweten, vrees voor naberouw, geldzucht, jaloezie, wraakzucht, wanhoop enz. — Toch doen de cijfers der statistiek u zien, dat de moord in nog grooter regelmatigheid voorkomt dan de natuurlijke sterfgevallen. Zelfs in de verschillende werktuigen, waarmee de moorden gepleegd worden, bestaat een opmerkelijke standvastigheid. Hangt de moord meestal nog af

van uitwendige omstandigheden, toevallige twisten en dergelijke — de zelfmoord schijnt dan toch wel de meest persoonlijke daad te zijn, die we ons kunnen voorstellen. Welnu, de statistiek toont u aan, dat ook hier dezelfde gelijkmatigheid wordt aangetroffen: te Londen wisselt het aantal zelfmoorden af tusschen 266 als het hoogste en 213 als het laagste cijfer jaarlijks. Meent gij dat het aantal huwelijken die gesloten worden toch wel van persoonlijke neigingen en wenschen afhankelijk zal zijn? Eene nieuwe teleurstelling wacht u! Die onverbiddelijke, prozaische tabellen der statistiek ontnemen u uwe illusie en bewijzen dat het getal huwelijken afhangt van den prijs van het koren! Zelfs op het grillige gebied der vergissingen heerscht eene onveranderlijke orde. Uit de opgaven der postadministratie van Londen en Parijs blijkt, dat ieder jaar nagenoeg hetzelfde getal personen vergeet, het adres op een brief te plaatsen.

Uit deze cijfers leidt Buckle af, dat wij met nauwkeurigheid kunnen voorspellen hoeveel misdaden binnen zeker tijdverloop gepleegd, hoeveel huwelijken gesloten, hoeveel ongeadresseerde brieven geschreven moeten worden. "In een bepaalden toestand der maatschappij" — het zijn Buckle's eigen woorden — moet een zeker aantal menschen zichzelve van het leven berooven. Ziedaar de algemeene wet. De vraag, wie nu deze misdaad begaan zal, hangt natuurlijk van ondergeschikte wetten af, die in hare werking onvoorwaardelijk aan de meer algemeene wet moeten gehoorzamen. En de macht dier hoogere wet is zoo onweerstaanbaar, dat noch de liefde tot het leven, noch de vrees voor de eeuwigheid eenigen stremmenden invloed op hare werking uitoefenen kan" ¹.

Men ziet, voor het individueele leven blijft hier geen speelruimte meer over. Inderdaad, de cijfers dier statistieke tabellen zijn zeer opmerkelijk! Maar niet minder opmerkelijk en kenmerkend voor

---

¹ Buckle, Geschiedte, I. I. 25.

Buckle's geest, is de vlugheid waarmede hij gevolgtrekkingen afleidt uit eene wetenschap, die nog in hare kindsheid is, die hare cijfers eerst sinds eene halve eeuw, en dan nog hoogst onvolledig, verzameld heeft, en omtrent de statistieke verhoudingen van de vorige eeuwen in volslagen onkunde verkeert. Onze natuurkundigen, volgelingen van Baco, plegen omzichtiger te werk te gaan, en zullen zich wel wachten om uit zulke onvolledige gegevens algemeene wetten af te leiden en stelsels op te bouwen.

Doch was Buckle inderdaad wel een volgeling van Baco? Of hebben we hier met een bespiegelend wijsgeer te doen, die de feiten ziet door het gekleurde glas van een vooropgesteld denkbeeld?

We bezitten, behalve zijne *History*, van Buckle's hand eene schoone voorlezing die, naar het mij voorkomt, een niet onbelangrijk licht werpt over de eigenaardige richting van zijn geest. Onder den titel: "*De invloed der vrouwen op de ontwikkeling der kennis*"¹, houdt hij een vurig pleidooi voor het recht der deductieve methode, waaraan de natuurkunde de heerlijke ontdekkingen van een Newton, een Haüy, een Göthe², verschuldigd is.

"De beoefenaar der wetenschap," zegt hij, "heeft slechts twee wegen waarlangs hij tot zijn doel, de waarheid, geraken kan. Hij kan òf van de uitwendige tot de inwendige, òf van de inwendige tot de uitwendige wereld overgaan. In het eerste geval bestudeert hij de feiten, die zich aan zijne zintuigen voordoen, ten einde tot een juist denkbeeld te geraken; in het laatste geval bestudeert hij de denkdeelden die reeds in zijn geest aanwezig zijn, ten einde de feiten te verklaren, die hij door zijne zintuigen heeft waargenomen. Begint hij met de feiten, dan is zijne methode *inductief*; begint hij met de denkbeelden, dan is zij *deductief*. De inductieve wijsgeer verzamelt verschijnselen, hetzij door waarneming, hetzij door

¹ In het hollandsch vertaald door H. Pimentel, 's Hage, Gebr. Belinfante, 1872.

² Newton ontdekte, gelijk men weet, de wet der zwaartekracht; Haüy de wet der kristallisatie; Göthe die der schedelvorming en van de metamorphose der planten.

proefneming, en klimt dan op tot het algemeene beginsel of tot de algemeene wet, die deze verschijnselen verklaart. De deductieve wijsgeer leidt de beginselen af uit de denkbeelden, die reeds in zijn geest bestaan, en verklaart de verschijnselen terwijl hij er toe afdaald, in plaats van er toe op te klimmen . . . . .

De inductie is inderdaad een machtig wapen in het tuighuis van den menschelijken geest. Door haar zijn groote daden volbracht, voortreffelijke veroveringen gedaan. Doch in dat tuighuis is een ander wapen, zoo niet van steviger maaksel, dan toeh voorzeker van scherper snede, en dat is de *deductie*. Immers, in den menschelijken geest is een onstoffelijk, een dichterlijk element, dat ons altijd plotseling en zonder waarschuwing een blik in de toekomst laat slaan, en ons aanzet de waarheid als het ware bij voorbaat aan te grijpen.”

Ik heb deze beschouwingwijze natuurlijk niet te beoordeelen; ik haal haar slechts aan om mijne vraag te rechtvaardigen: hebben we in dezen wiskunstenaar en beroemden schaakspeler wellicht een deductief wijsgeer voor ons, wiens wijsboegeerte der geschiedenis veel meer de vrucht was van een vooropgesteld denkbeeld, eene *“plotselinge ingeving die hem de waarheid bij voorbaat doet aangrijpen”*, dan eene gevolgtrekking van nauwlettend waargenomen feiten? — De vlugheid, waarmee hij gevolgen trekt uit de armoedige gegevens der statistiek, de gemakkelijkerheid, waarmede hij over allerlei bezwaren heenstapt, de nevel die over sommige belangrijke punten zijner beschouwingwijze blijft hangen, zonder dat hij het schijnt op te merken, de kracht, waarmede hij voor *de* waarheid optreedt, de geestdrift, waarmede hij voor zijne denkbeelden pleit, — kenmerkt dit alles niet den dogmatischen wijsgeer, die, geheel vervuld van ééne groote conceptie, niets anders ziet dan zijn stelsel en voor niets anders oog heeft dan voor de feiten die zijne meening bevestigen?

¹ Buckle, De invloed der vrouwen op de ontwikkeling der kennis, p. 26.

Buckle is vast overtuigd, dat de menschelijke handelingen evenals het stoffelijke Universum een deel uitmaken van een groot geordend systeem van algemeene wetten. Kunnen wij bij den tegenwoordigen stand der wetenschap dit systeem nog slechts in ruwe omtrekken schetsen, — hij meent ten minste de hoofdlijnen gevonden te hebben, die ons als een Ariadne-draad den weg wijzen door het labyrinth der geschiedenis. Immers al de lotswisselingen van het menschelijke geslacht, zijn vooruitgang en verval, zijn geluk en ellende, moeten de vrucht zijn van twee factoren: de menschelijke geest die aan de wetten van zijn eigen wezen gehoorzaamt, en de natuur die evenzeer door vaste wetten beheerscht wordt, maar onophoudelijk met den menschelijken geest in aanraking komt en aan zijne handelingen eene bepaalde richting geeft.¹ Uit de werking en wederwerking van deze twee, uit de botsing tusschen den geest en de natuur wordt het groote drama der geschiedenis geboren. De beschaving, het nationale karakter, de maatschappelijke inrichting, het geheele geestelijke en stoffelijke leven van een volk, wordt beheerscht door uitwendige omstandigheden, en hangt af van de vraag of de natuur in de eene of andere hemelstreek machtiger is dan de geest, dan wel of de geest machtiger is dan de natuur. Het eerste was in de kultuurlanden buiten Europa het geval, het tweede bevat den sleutel tot de geschiedenis onzer Europeesche beschaving. Willen we nu de geschiedenis van Indië begrijpen, dan moeten we in de eerste plaats de natuur van Indië bestudeeren, die zoo groot en zoo machtig was, dat de mensch zich aan haar overheerschenden invloed niet heeft kunnen ontworstelen. Indien wij daarentegen de geschiedenis van een land als Frankrijk of Engeland willen verklaren, moeten we onze aandacht voornamelijk wijden aan den mensch. De natuur is daar betrekkelijk zwak, de mensch kan haar be-

---

¹ Buckle, *Geschiede*, I. I. 18.

heerschen, en iedere schrede op de baan der beschaving was daar de vrucht van de toenemende macht des menschen over de krachten der hem omringende wereld. ¹

Zonder profetisch talent te bezitten, kunnen wij de gevolgen dezer ontdekking wel berekenen. De wetenschap die de natuur leert beheerschen, zal derhalve de groote factor onzer Europeesche beschaving zijn; het nationale karakter der volken, al de verschillende vormen waarin de beschaving optreedt, zullen beheerscht worden door uitwendige, physische omstandigheden. Vraagt gij: of wij dan de individueele eigenaardigheid, den ingeschapen aanleg, het eigen karakter van personen en volken buiten rekening moeten laten? Of twee verschillende volken, in gelijke physische en geographische omstandigheden verplaatst, ook als tweelingbroeders op elkander zullen gelijken? Of de bewoner van Griekenland bijv. van nature dezelfde mensch is, van denzelfden geestesbouw als de bewoner van Indië? "Ongetwijfeld!" antwoordt Buckle, en met groote ingenomenheid wijst hij op Stuart Mill, die van "alle erbarmelijke uitvluchten de theorie der rassen en van het aangeboren volksgenie de allererbarmelijkste" noemde. ² Beroept gij u op de wet der erfelijkheid van geestelijke eigenschappen als een factor in de geschiedenis van den vooruitgang...? Buckle zal u antwoorden, dat hij die wet verwerpt, "dat de geestelijke en zedelijke aanleg van den mensch niet vermeerderd ³, maar overal en bij allen en in alle hemelstreken dezelfde is." En hij moet dit antwoord geven, zullen de algemeene wetten, waartoe hij de geschiedenis wil herleiden, niet aan zijne handen ontglippen. "Een kind," zegt hij, "dat in een beschaafd land geboren wordt, over-

¹ Buckle, Geschiede, 1. 1. 130.   ² Ibid. 1. 1. 36.

³ Ibid. 1. 1. 151. Buckle verwerpt de wet der erfelijkheid in haar ganschen omvang, niet slechts de erfelijkheid van geestelijke eigenschappen. We hebben, meent hij, geen recht om te spreken zelfs van erfelijke ziekten, of van erfelijken waanzin en zelfmoord. Zie de noot pag. 151.

treft als zoodanig het kind van een barbaar niet, en het verschil tusschen hetgeen van deze beide kinderen worden zal hangt uitsluitend van uitwendige omstandigheden af; daaronder versta ik de voorstellingen, de wetenschap, den omgang, de omgeving, in één woord den geheelen geestelijken dampkring waarin de beide kinders opgroeien.”¹ Met behulp van dit voor ’t minst zonderlinge spiritualisme, waarover de heeren der exacte wetenschappen, in ’t bijzonder de volgelingen van Darwin, vermoedelijk bedenkelijk het hoofd zullen schudden, is nu het individueele leven opgelost in de algemeene abstractie: menschelijke geest. We hebben nu twee vaste gegevens verkregen: de natuur en de menschelijke geest, en de geschiedenis is herleid tot een geordend systeem, waarin voor alles eene plaats is, behalve voor Buckle zelf en al die groote helden op het gebied van wetenschap, godsdienst en kunst, die eene volle menschenlengte boven hunne eeuw uitsteken. Immers, dat van al zijne tijdgenooten slechts Newton de wet der zwaartekracht ontdekte, dat van al de leerlingen op Gordon-house slechts een Buckle de *History of Civilisation* schrijven kon, zullen zij wel niet uitsluitend te danken hebben aan hunne “uitwendige omstandigheden” en dien algemeen menschelijken aanleg, dien zij met “het kind van een barbaar” gemeen hadden, maar voornamelijk aan dat individueele “geheimzinnige, onstoffelijke, dichterlijke element”, waaruit groote concepties geboren worden, en waarmee het genie “plotseling en als bij voorbaat nieuwe waarheden aangrijpt.” Tot heden zochten wij juist in het optreden van zulke groote helden op het gebied van den geest, die met hunne ontdekkingen den “tijdgeest” bevruchtten, de bewegende kracht der beschaving. ’t Is zoo, het individu treedt dan weer op den voorgrond; de vaste wetten ontglippen ons; we kunnen dan de geschiedenis, ondanks de statistieke tabellen, niet

---

¹ Buckle, *Geschiede*, 1. 1. 152.

herleiden tot de nauwkeurigheid eener algebraïsche formule; we staan dan voor het geheim van den individueelen aanleg, voor het onopgeloste raadsel van het genie, maar we staan dan toch ook eenigszins dichter bij de werkelijkheid, die ons leert, dat de geschiedenis der menschheid beheerscht wordt in de eerste plaats door de groote heroën op ieder gebied des levens.

Dat wegcijferen van het individu schijnt mij toe het hoofdbeginsel en tevens de Achilles-hiel van Buckle's geschiedbeschouwing te zijn. Hij heeft geen oog voor het individuele leven; 't gevolg gedeeltelijk van de bespiegelende neiging van zijn geest, gedeeltelijk van zijn afgezonderd leven. Zijn systematiseerende geest zoekt in personen en volken niet naar individuen en menschen, maar naar wetten en verschijnselen. Nu is voor zulke dogmatische naturen een kluzenaarsleven zeker niet aanbevelenswaardig. En Buckle leefde als een kluzenaar. Hij bleef ongehuwd, het gezellige verkeer trok hem weinig aan, ook miste hij de bewonderenswaardige conversatiegaaf van een Macaulay. Een puntig en geestig prater als deze was hij niet. Humor ontbrak hem geheel. Zijne stem was bovendien niet welluidend, zijne houding eenigszins uitdagend. Macaulay was altijd op straat; het bewegelijke leven van Londen gade te slaan was voor hem een genot; — Buckle sloot zich in zijne studeerkamer op, en begon slechts op het laatst van zijn leven zich met anderen in te laten. 't Ging hem als Bilderdijk: hij kende de menschen uit de boeken. Eene uitermate troebele kenbron voorzeker! Neem bijv. de *History of Civilisation*; ongetwijfeld zult gij een diepen indruk ontvangen van de geleerdheid van den schrijver, maar niet onwaarschijnlijk zult ge geneigd zijn te vragen, of achter dat onmetelijke verstand wel een hart klopt. Toch zoudt gij u bedriegen, indien gij meendet dat Buckle slechts verstand en niets anders dan verstand was.

“Niemand heeft met meer toegeeflijkheid dan Macaulay erkend, hoe velerhande dingen het arme menschenhart in rep en roer kunnen brengen; niemand heeft in zijne beste oogenblikken levendi-

ger begrepen dan hij, dat er in het menschelijke leven en handelen beweegredenen, overwegingen, invloeden worden gevonden, misschien voor het koele verstand niet te rechtvaardigen, maar niettemin waarachtig en door het verstand niet weg te redeneren." ¹ Buckle ziet die "velerhande dingen die het arme menschenhart in rep en roer kunnen brengen" niet, althans hij brengt ze niet in rekening. Daardoor is zijn oordeel vaak eenzijdig en onbillijk. Straks bijv. zal hij gericht houden over de Schotsche kerkmannen der 16^e en 17^e eeuw. 't Is bijna of wij tegenwoordig zijn bij het Laatste Oordeel, dat de Wetenschap spant over allen die haar belaagd en gedwarsboomd hebben. Alle boeken worden geopend, alle grieven opgesomd, alle vergrijpen blootgelegd. Wat hij die Schotsche predikanten voor de voeten werpt is volkomen waar. Hij heeft al hunne predikatiën gelezen en bewijst zijne beschuldigingen met de stukken. Doch wat hij zegt is slechts de halve waarheid. Die Gillespies, Rutherford, Hookers en Taylors, als ze het gebied der dogmatiek betraden, waren zeker even onverdraagzaam en aanmatigend als een Torquemada en Dominicus. Milton had van hen reeds gezegd, "dat de nieuwe *presbyter* niets anders was dan de onde *priester* voluit geschreven." Maar in het hart dier priesters waren nog "velerhande andere dingen" dan hunne dogmatiek. Hetzelfde geloof dat hen tot blinden ijver vervoerde, vervulde het gemoed van een Richard Hooker en Jeremias Taylor van innige liefde voor de menschheid. Buckle ziet van die geestelijken slechts ééne zijde, hij vereenzelvigd hun persoonlijkheid en karakter geheel met hunne wreede en dweepzieke leerstellingen, en verplettert hen onder zijn gedachten toorn. Ze zijn voor hem geen individuen meer, maar verschijnselen: het verschijnsel protestantsche dogmatiek als storende kracht voor de wetenschap en de verdraagzaamheid. En die Schotsche kerkmannen hebben beiden ook be-

¹ Dr. A. Pierson, Lord Macaulay.

lemmerd, maar ze hebben toch nog iets meer gedaan. Neem bijv. het calvinistisch leerstelsel onzer voorvaderen; 't was zeker onredelijk, hard, wreed, zoo ge wilt; maar datzelfde Calvinisme heeft een karakter als Willem van Oranje gevormd en ons voorgeslacht met onverzettelijke doodsverachting in hun reuzenstrijd vervuld, omdat het de gebrekkige, onredelijke, harde, wreede uitdrukking was van eene groote en onsterfelijke gedachte. Als we de schaduwen breed uitmeten, vereischt de billijkheid dat we de lichtzijden niet verzwijgen.

De gave der ontleding en waardeering van zielkundige en ethische vraagstukken is, vrees ik, bij Buckle niet sterk ontwikkeld. Hij heeft er geen oog en ook geen hart voor. Zielkunde is volgens hem geen wetenschap. Wat dunkt u bijv. van de verklaring die hij geeft, waarom het Calvinisme eene democratische en het Arminianisme eene aristocratische neiging gehad heeft? "Eene belijdenis," heet het, "die uitsluitend op geloof aandringt, is goedkooper dan eene die de noodzakelijkheid der werken predikt. In het eerste geval kan men met zijne gemoedsstemming volstaan, in het laatste worden giften aan kerk en priesterschap vereischt. Wat is natuurlijker dan dat de eerste door den arme, de tweede door den rijke bij voorkeur omhelsd wordt?

Is het niet of we nog in de goede dagen van Volney, Voltaire en de heeren der Encyclopedie leefden . . . ?

Destijds was de verklaring die men van de meest ingewikkelde zielkundige vraagstukken pleegde te geven zóó eenvoudig, zoo wanhopend eenvoudig, dat bijv. Lametrie den oorsprong der muziek in allen ernst zoeken kon in *l'art de faire du bruit!* Aan dien eenvoud meenden wij sinds lang ontwassen te zijn. Vijf-en-twintig jaren vóór Buckle schreef, had Macaulay immers zijne beroemde schets van de Puriteinen in de *Edinburgh Review* reeds geleverd?

Zoolang nu de menschheid in hare kindsheid verkeert, levert,

zoals wij reeds opmerkten ¹, dit wegcijferen van het individuele leven, weinig bezwaren op. Vandaar de verrassende en machtige indruk dien Buckle's ontleding van de oude, tropische beschaving op ons maakt. Wij zien daar zijn talent in al zijne kracht en luister.

Moet de geschiedenis der beschaving, het nationale karakter, de maatschappelijke toestand der volken verklaard worden uit de werking en wederwerking van de wetten der natuur en des geestes, — al aanstonds maakt Buckle u opmerkzaam op het verrassende licht, hetwelk dit gezichtspunt verspreidt over het in 't oogvallend verschil tusschen de kultuur-volken *in en buiten* Europa. In de tropische landen dringt de natuur zich dermate op den voorgrond, dat de mensch zich lijdelijk door hare wetten laat beheerschen. Onder haar kwistigen rijkdom als het ware bedolven, wordt de geest schier in alle opzichten in de ontwikkeling der krachten waarmede hij is toegerust belemmerd. In Europa is de natuur niet zoo machtig; ze trekt zich meer naar den achtergrond terug; ze geeft minder voedsel aan de fantasie, wier ongebreidelde vlucht zulk een noodlottigen invloed op de volken uitoefent ²; ze laat meer speelruimte voor den arbeid des geestes; ze dwingt zelfs door hare stiefmoederlijke karigheid tot eigen krachtsinspanning. In één woord: de oude tropische beschaving werd geheel beheerscht door de werking der natuur, — de Europeesche beschaving is voornamelijk de vrucht van den arbeid des geestes.

Op verschillende wijzen oefent de natuur invloed op de menschheid. Door de vruchtbaarheid van den bodem, den aard van het voedsel, de gesteldheid van het klimaat, beheerscht zij den socialen toestand, — door den indruk dien zij met hare verschijnselen op den mensch maakt, geeft zij eene eigenaardige richting aan het geestelijke leven. Zijn de werkingen der natuurkrachten

¹ Vergel. pag. 420.   ² Vergel. pag. 408.

grootsch en machtig, dan maken zij den mensch zwak en klein, en vervullen zijne angstige verbeelding met allerlei bijgeloovige voorstellingen; zijn ze minder groot en indrukwekkend, dan prikkelen ze het verstand tot onderzoek en boezemen den mensch een gevoel van kracht en zelfvertrouwen in.

Vergelijk Indië met Griekenland! Geen treffender bewijs voor den machtigen invloed van de natuurverschijnselen op de gedachtenwereld van een volk.

De natuur, in Indië zoo ontzagwekkend groot, is in Griekenland betrekkelijk klein en zwak. In het groote middenpunt der Aziatische beschaving vindt gij die trotsche bergen, wier top zich in den hemel verliest en van wier zijden die machtige stroomen nederbruisen, wier bedding met geen kunstmiddelen te verleggen is, wier oevers door geen bruggen te verbinden zijn. Hier vindt ge ook die ondoordringbare, onmetelijke wouden, die geheele landen als met een reuzengordel omringen, en waarachter zich onafzienbare, treurige woestijnen uitspreiden. De zeeën die Indië van beide zijden omringen worden door stormen beroerd, oneindig geduchter en verwoestender dan in Europa bekend zijn. Zoo plotseling kunnen ze opsteken, dat de zeevaarder onmogelijk tegen hen op zijne hoede kan zijn. En, alsof alles in deze landen zich vereenigd had om den arbeid des menschen te belemmeren, vindt men langs de geheele kuststreek, van den mond van den Ganges tot de uiterste punt van het schiereiland, nergens eene veilige haven, die de schepen hier meer dan op eenige andere kust noodig hebben.

Zoo rust de zware hand der natuur in Indië alom op den mensch, en boezemt zij met hare trotsche bergen, haar verzenzend klimaat, hare doodende ziekten, haar gevaarlijk roofgedierte, hare allesvernietelende orkanen, bandjirs en aardbevingen, — den mensch een diep gevoel van zwakheid en onmacht in.

In Griekenland daarentegen is de physische gesteldheid geheel anders. Gelegen in het toegankelijkste gedeelte eener nauw begrensde zee, kon de Griek zich gemakkelijk in verbinding stellen ten oosten met Klein-

Azië, ten westen met Italië, ten zuiden met Egypte. Allerlei gevaren waren hier veel geringer dan in de tropische kultuur-landen. Het klimaat was gezonder, aardbevingen komen zeldzamer voor, de orkanen zijn minder hevig, de wilde dieren minder talrijk. Ook in andere opzichten is de natuur niet zoo indrukwekkend. De hoogste bergen in Griekenland verheffen zich nog niet tot een derde gedeelte van den Himalaya, nergens bereiken zij de lijn van de eeuwige sneeuw. Zijne rivieren komen zelfs in geen vergelijking met die grootsche stortvloeden, die van de bergen in Azië afstroomen. De natuur is in dit opzicht in Griekenland zoo onbetekenend, dat wij noch in het Noorden noch in het Zuiden iets anders vinden dan een paar riviertjes, die men gemakkelijk kan doorwaden en die 's zomers menigmaal geheel uitgedroogd zijn.¹

Merk nu op, hoe dit in het ooglopend verschil beantwoordt aan een daarmede overeenkomend verschil van geestesrichting! De natuurverschijnselen in Indië waren er op aangelegd om den mensch vrees in te boezemen, in Griekenland daarentegen om zijn vertrouwen op te wekken. Vrees, schuchterheid, slaafschheid van geest is dan ook de karaktertrek van de Indische volken, — fierheid en zelfvertrouwen kenmerkt den bewoner van Griekenland. In Indië hebben alle godheden iets monsterachtigs en verschrikkelijks. De mensch gevoelt zich zoo nietig en machteloos, dat zijne angstige fantasie er niet aan denken kan om de trekken waarmede hij zijn godenbeeld teekent aan den mensch te ontleenen; in tegendeel, hij legt er zich op toe om de kloof tusschen den mensch en de bovennatuurlijke machten steeds breeder te maken. Siwa met een menschedel in de hand, een keten van menschenbeenderen om den hals, dwaalt als een razende rond, gehuld in een tijgervel, terwijl over zijn linkerschouder de doodelijke *Cobra di Capella* haar kop opsteekt. Nog afschuwelijker is zijne gemalin Doorga of Kali geheeten. Haar lichaam is don-

¹ Buckle, Geschiede, I. I. 117.

kerblauw, hare hand is rood, als een teeken van haar onverzadelijken bloeddorst. Zij heeft vier armen, in hare hand heft zij den schedel van een reus op, haar gordel is gevlochten uit de handen van hare slachtoffers, de tong hangt haar uit den mond en haar hals is met menschenhoofden versierd. Geen Grieksch kunstenaar zou het gewaagd hebben dit wanstaltige voortbrengsel eener angstige verbeelding als een godenbeeld aan zijn volk voor te stellen. De vriendelijke natuur die hem omringt heeft hem geen schrik, maar vertrouwen en een fier gevoel van eigenwaarde ingeboezemd. Zijne mythologie beweegt zich juist in eene tegenovergestelde richting als de Indische godsdienstleer. In plaats van den afstand tusschen den mensch en de goden steeds grooter te maken, gevoelt de Griek zich "van hetzelfde geslacht" als zijne onsterfelijken. In zijn Heroëndienst aarzelt hij zelfs niet aan zijne groote helden goddelijke hulde te bewijzen, gelijk hij in zijne goden zich zelve, den menschelijken geest idealiseerde. In Diana symboliseert hij de koudheid der vrouw, in Venus hare schoonheid en zinnelijkheid, in Juno haar trots, in Minerva hare vrouwelijke deugden. Neptunus is een schipper, Vulcanus een smid, Apollo een musicus, Cupido een moedwillige knaap, Mercurius nu eens een trouwe bode, dan weer een zeer alleedaagsche dief. De goden zijn geen monsters, maar geidealiseerde menschen geworden. In één woord, de natuurverschijnselen hebben zijne verbeelding minder geprikkeld, het besef zijner machteloosheid minder opgewekt. De mensch begint zijne waarde en kracht te gevoelen. Hij vlucht niet voor de hem omringende natuur, — hij heeft er ook geen reden toe, — integendeel, hij treedt haar te gemoet en durft haar in de oogen zien. Wacht slechts! Aristoteles onderzoekt reeds de natuur en maakt de wapenkamer gereed, straks zal Baco van Verulam haar voor goed openen, en in den hachelijken en ongelijken strijd tusschen den geest en de stof, tusschen David en Goliath, zal de overwinning niet twijfelachtig

meer zijn. Geen wonder! het vernuft van David weegt dubbel op tegen de lichaamskracht van zijn tegenstander, en de onuitputtelijke hulpbronnen van den menschelijken geest zullen hem in staat stellen om aan de blinde macht dier onverbiddelijke natuur paal en perk te zetten.

Doch in de tropische landen is zoo iets niet mogelijk. Alles schijnt daar samen te spannen om den mensch klein en nietig te doen zijn, om hem een kind en een slaaf te doen blijven. Zelfs de zegeningen die hij geniet, de vruchtbaarheid van den bodem, de geringe inspanning en de weinige uitgaven die het levensonderhoud vereischen, veranderen in een vloek. — Immers, zal iets dat naar beschaving gelijkt mogelijk zijn, dan is eene zekere mate van rijkdom noodzakelijk. Zoolang allen uitsluitend hun tijd moeten wijden aan de zorg voor hunne lichamelijke behoeften, ontbreekt de gelegenheid en de lust voor hooger streven. Nu is in de tropische landen de welvaart en de rijkdom van een volk ten eenemale afhankelijk van de vruchtbaarheid van den grond. In onze Europeesche beschaving is dat niet het geval. Zijn onze rivieren niet bevaarbaar, onze ingenieurs zullen haar door allerlei kunstmiddelen dwingen om onze schepen te dragen; ontbreekt het ons aan middelen om onze voortbrengselen af te voeren, wij graven kanalen of leggen een spoorweg aan; is een strook gronds met onvruchtbaarheid geslagen, wij scheuren de aarde open en dwingen het ondankbaarste land ons vruchten op te leveren. De hand des menschen is in Europa inderdaad onweersstaanbaar. Doch in de verzengende luchtstreek, den zetel der oudste beschaving, is de hand des menschen niet veel meer dan de hand van een kind. De geest sluimert, de ongebreidelde macht van verbeelding en bijgeloof belemmert de ontwikkeling van het verstand, het neerdrukkende klimaat verbreekt de veerkracht van den wil. Daarom is in Indië de welvaart en dientengevolge ook de beschaving ten eenemale afhankelijk van de vruchtbaarheid

van den grond. De geschiedenis bewijst het. In Azië is de beschaving altijd beperkt geweest tot den vruchtbaren gordel die zich uitstrekt tusschen Zuid-China in het oosten, Klein-Azië, Phenicië en Palestina in het westen. Ten Noorden van dezen gordel zijn de landstreken onvruchtbaar; ze werden dan ook te allen tijde bewoond door zwervende stammen, bij wie gij te vergeefs naar eenige sporen van welvaart of beschaving zoekt. In Afrika heeft de beschaving uitsluitend haar zetel opgeslagen in het welige Nijldal. In Amerika stuit gij op hetzelfde verschijnsel: slechts Peru en Mexico hebben oudtijds een zekeren trap van bloei kunnen bereiken. Verlangt gij nog meer feiten...? Zie dan, hoe de Arabieren, zoolang ze in hun dor vaderland vertoefden, een ruw en onbeschaafd volk gebleven zijn. Maar nauwelijks hadden zij in de 7^e eeuw Perzië, in de 8^e Spanje, in de 9^e Punjab veroverd, of diezelfde zwervende stammen hebben machtige rijken gesticht, steden gebouwd, scholen en bibliotheken opgericht, en eene beschaving in het leven geroepen, waarvan de overblijfselen te Cordova, Bagdad en Delhi nog aanwezig zijn. Werpt gij de bedenking op, dat toch Brazilië, ondanks zijn weelderigen plantengroei slechts door ten eenemale onbeschaafde wilden bewoond werd? Buckle zal u bewijzen, dat die uitzondering den regel bevestigt. Hij onderzoekt de natuurlijke gesteldheid van dit zeldzame wonderland, maakt u opmerkzaam op den invloed der passaatwinden, en toont u aan dat de natuur hier zóó groot, zóó overstelpend vruchtbaar, zóó ontembaar kwistig is, dat de mensch zich geen weg heeft kunnen banen in die onmetelijke en ondoordringbare bosschen met hunne myriaden slingerplanten; insecten, reptielen, slangen en vogels van weërgalooze schoonheid. Ook in vruchtbaarheid moet de natuur eene bepaalde grenslijn niet overtreden, zal er eenige plaats voor den arbeid des menschen overblijven.

Zoo bevestigt alles de stelling dat de beschaving der oude kultuurlanden afhankelijk was van de vruchtbaarheid van den bodem.

De natuur moest den mensch hare gaven in den schoot werpen.

Ja, wel in den schoot werpen! Doch eene welvaart, zoo gemakkelijk verkregen, is altijd een bedenkelijke zegen. Wat de zorg voor 's menschen levensbehoefden aangaat, schijnt in Indië alles er op aangelegd te zijn om het leven gemakkelijk te maken. In wonderbaren overvloed, zonder eenige inspanning van den mensch te eischen, brengt de natuur het voedsel voort, dat hij voor zijn levensonderhoud noodig heeft. Bovendien, in het warme klimaat zijn de behoeften gering, het kostbare, dierlijke voedsel is schier geheel overbodig. Een handvol dadels, maïs of rijst, — en de bewoner der keerkrijslanden heeft voor zich en de zijnen genoeg. Als een zwak en hulpbehoevend kind neemt de natuur hem in hare armen om voor zijne lichamelijke behoeften te zorgen. Doch ziedaar reeds aanstonds de donkere schaduwzijde! De bewoner van Indië blijft nu ook een kind. De tegemoetkomende zorg waarmede de natuur hem overlaadt is niet de verstandige teederheid eener moeder, maar de gehuichelde liefde eener trouwelooze bajadere, die adders achter hare bloemkransen verbergt en haar slachtoffer slechts vertroetelt om het des te vaster in hare doodende omarming te knellen. Zij bespaart hem door hare vruchtbaarheid de moeite om zich in te spannen, — maar zij ontnemt hem daardoor tevens het besef zijner waarde en kracht. Door hare tropische warmte maakt zij dat 's menschen levensbehoefden gering en gemakkelijk te verkrijgen zijn, — maar het gevolg is, dat het aantal arbeiders toeneemt, het loon daalt, de rijkdom ongelijk verdeeld wordt en de macht in de handen komt van eenige weinigen die, door zelfzucht gedreven, haar misbruiken om in die maatschappij van groote kinderen een afschuwelijk despotisme in te voeren. Vraagt gij, of ten slotte de slaaf in Indië geen poging zal wagen om het harde juk hem opgelegd, en door Buckle met zulke breede en donkere lijnen geschetst, te verbreken...? Dan antwoordt Buckle, dat de geschiedenis der tropische landen wel spreekt van hof-

kabalen en hofintriges, maar geen enkel voorbeeld kent eener omwenteling die uit den boezem van het volk zou zijn voortgekomen. Hoe zou de bewoner van Indië zich ook kunnen verzetten? Hij heeft zijne kracht en zijne waarde niet leeren kennen. Hij behoefde zich immers niet in te spannen? Hij kon zich ook niet inspannen. De verzengende hitte van een klimaat, dat rusteloozen en volhardenden arbeid onmogelijk maakt, heeft zijne kracht verlamd. Die liefelijk-verraderlijke natuur wiegt hem op hare armen in slaap, zoodat hij ten slotte de hand kust die hem doodt, en geen hooger genot kent dan de schaduwen van zijn koningspalm of de doodelijke weelde van den opiumdroom. Bovendien, hij durft zich niet verzetten. De natuur heeft zijne verbeelding geprikkeld, ze heeft hem geleerd dat hij niets is en niets kan, ze heeft zijn geest met bijgeloovige voorstellingen verontrust, en hem aldus overgeleverd aan de hand van den priester, die voltooit wat de tiran begon.

Zie, de piramiden in Egypte! Ze zijn de gedenkteeken eener tropische beschaving. Doch van welk eene beschaving! *Twee duizend* mannen hebben gedurende *drie jaren* gearbeid om een enkelen steen van Saïs naar Elephantine te slepen. De bouw van eene dier piramiden heeft gedurende *twintig jaar* de krachtsinspanning van *drie honderd zestig duizend* menschen vereischt. Geen rijkdom, hoe onmetelijk ook, zou toereikend geweest zijn om die onkosten te dekken, indien de arbeid door vrije mannen tegen billijk loon verricht had moeten worden. Die nuttelooze monumenten der Egyptische beschaving, ze zijn tevens de gedenkteeken eener slavernij, zooals slechts mogelijk is in tropische landen waar de vruchtbaarheid van den bodem, de hitte van het klimaat, het grootsche der natuurverschijnselen, in één woord, waar alles schijnt samen te spannen om den mensch te vernietigen. Zoo wordt buiten Europa de mensch geheel beheerscht door de natuur, die hem slechts te overvloediger zegent om hem des te doodelijker te treffen, die van hem maakt wat hij in de verzengende luchtstreek

schijnt te moeten zijn: de bijgeloovige en gewillige slaaf van priester en despoot.

Men gevoelt dat wij hiermede slechts een vluchtig en dor overzicht gaven van het boeiende, in menig opzicht schilderachtige tafereel, dat de fijn gesneden pen van Buckle in dit gedeelte van zijn boek ¹ geteekend heeft. Gij kunt het zeker niet lezen zonder den schrijver te bewonderen, wiens vernuftige gave van combinatie zulk een overstelpenden rijkdom van zeer uiteenlopende bijzonderheden als een schitterend mozaïek voor uwen geest doet voorbijgaan, zoodat gij geen oogenblik de hoofdgedachte waarom het hem te doen is uit het oog verliest. Hier en daar moogt gij een vraagteeken plaatsen, op een onvolledig bewijs of eene overijde gevolgtrekking stuiten, — den machtigen invloed, dien de natuur op de oude beschaving geoefend heeft, zult gij na de lezing van Buckle wel niet meer ontkennen. ²

---

¹ Buckle, *Geschiede*, 1. 1. pag. 35—126.

² Die "allererbarmelijkste uitvlucht" van den eigenaardigen aanleg der onderscheidene rassen heeft overigens, ondanks de treffende beschouwingen van Buckle, naar 't ons voorkomt, nog wel eenig recht van bestaan. "Alle groote, duurzame, toenemende beschavingen," merkt Th. Parker op, "bepalen zich tot het Kaukasische ras. De Mongoolsche beschaving in China ontwikkelt zich niet verder. Al de zes beschaafde godsdienstvormen, de Brahmaansche, de Joodsche, de Boudhistische, de klassieke (Grieksche en Romeinsche), de Christelijke, de Mohammedaansche, zijn alle van Kaukasische afkomst. Alle groote werken over wetenschap, letterkunde, dichtkunst, welsprekendheid en schoone kunsten eveneens. Geen ander ras is ooit verder gegaan dan tot een despotisme, beperkt door de vrees voor vermoordding. Voorzeker, de inductieve wijsbegeerte zou den onderzoeker nopen, tot een oorspronkelijk verschil van vermogens in de rassen zelve te besluiten. Welk een onderscheid toch zelfs tusschen de Grieken en de Romeinen, de Franschen en de Engelschen, de Ieren en de Schotten! In Amerika treft ons het oorspronkelijk verschil tusschen de vermogens der

Een geheel ander tafereel treft onze aandacht, als we het oog vestigen op onze Europeesche beschaving. In Europa vindt de mensch een minder rampzalig-vruchtbaren bodem. De stiefmoederlijke karigheid der natuur dwingt hem om zich aan te gorden tot den harden strijd om het bestaan, maar hij vindt hier tevens een klimaat dat minder afmattend is en hem tot rustelooze krachtsinspanning in staat stelt. De wereld die hem omringt is daar-

---

Afrikanen, Indianen en Kaukasiërs. De hardnekkige, bloeddorstige Indiaan wil vechten; hij wil geen slaaf zijn. Hij kan wel gebroken, maar niet gebogen worden. De meêgaande, goedge Afrikaan vecht zelden, wreekt zich bijna nooit en is gemakkelijk tot slaaf te maken. De Indiaansche jongens en meisjes weigeren onderricht te ontvangen of nemen het met grooten weerzin aan. Hoe vele proeven heeft men niet in Massachusetts en New-York genomen! Geen van alle heeft tot iets geleid. Indien in de middel-euwen de Angelen, Saksers, Denen en Noormannen zich in Frankrijk, in plaats van in Engeland gevestigd en zich met de inboorlingen vermengd hadden, zou dan dit Teutonische volk thans hetzelfde karakter hebben, dat het Keltisch-Fransche kenmerkt? Welk een onderscheid tusschen de Spaansche en Engelsche volkplantingen in Amerika! Is daar geen verschil van bloed? Welk een onderscheid tusschen de Grieken uit de eeuw van Pericles en het volk van gemengd ras — voor een deel Grieksch maar hoofdzakelijk Romeinsch, Keltisch en Slavisch — hetwelk dat land op den huidige dag bewoont! Luchtgestel, grond, natuur, alles is hetzelfde; en welk een verschil in de menschen!" Op grond dezer feiten meent Parker, dat het nationale karakter van een volk het gevolg is niet slechts van aardrijkskundige ligging en invloeden van buiten, maar bovendien van zijne afkomst. In de verschillende godenleer van Indië en Griekenland ziet hij meer eene openbaring van het eigenaardig karakter der volken dan van de aardrijkskundige gesteldheid huiner landen. De theorie der rassen, al plaatst zij ons weer voor een raadsel: de oorsprong van den individueelen aanleg der volken, is dus nog niet zoo buitengewoon "erbarmelijk" als Mill en Buckle haar voorstellen. Vergel. Theod. Parker, *Collected Works*. Vol. XII, en *Bibl. van Moderne Theologie* Deel IX, pag. 176.

enboven minder grootsch en schrikaanjagend. Hij durft haar kalmer in de oogen zien, en kan zich gemakkelijker aan het geestdoodende bijgeloof ontworstelen. De fantasie wordt minder geprikkeld, en het onderzoekende verstand heeft in Europa het terrein gevonden waarop het zijne veroveringstochten kan beginnen. Bovendien, de mensch *moet* hier handelend optreden. De natuur, die in tropische landen hare gaven in den schoot werpt, weigert den mensch in Europa schier alles, en dwingt hem tot dat grootsche tweegevecht tusschen den geest en de natuur, waarin de mensch met iedere eeuw nieuwe lauweren oogsten zal. In één woord, de beschaving, in Indië, een natuurverschijnsel dat grootendeels buiten den mensch omgaat, is in Europa eene schepping van de menschelijke energie. Willen we dus de geschiedenis van Europa verklaren, dan moeten we niet in de eerste plaats de wetten der natuur, maar van den menschelijken geest gaan bestudeeren.

Men gevoelt dat wij hiermede den voet zetten op een zeer duister gebied. Wat is de menschelijke geest? Is die geest eene éénheid of eene verzameling van op zich zelf staande vermogens? Wat is het verstand, het gevoel en de verbeelding, en welke is hunne wederkerige verhouding? Welk is het verband tusschen 's menschen lichamenlijk organisme en zijn geestelijk leven? Deze, en nog zooveel meer uiterst samengestelde en moeilijke vraagstukken vereischen eene bevredigende oplossing, als het kan, — voor 't minst toch eenige toelichting.

Buckle wendt zelfs geen poging aan om over dit raadselachtige gebied eenig licht te verspreiden.

De zielkunde, — hij noemt haar, zonderling genoeg! *metaphysica*, — is volgens hem geen wetenschap. Op het voetspoor van Aug. Comte, die, — “ik schaam mij het te moeten zeggen,” verklaarde Stuart Mill, — de psychologie poogde te vervangen door de phrenologie, bewoert Buckle dat ons individueele bewust-

zijn voor geen wetenschappelijke waarneming vatbaar is. Het getuigenis van het individueele bewustzijn verandert voortdurend. Wat door het eene geslacht als heilige waarheid vereerd wordt, wekt straks den spotlust van het nageslacht. Daarbij komt nog dat de waarneming van den individueelen geest ons geen recht geeft om te besluiten tot de wetten aller geesten, en het is ons immers om eene volstrekt algemeene wet te doen? We zoeken m. a. w. naar den universeelen mensch, — een zeer problematisch en nevelachtig wezen, vrees ik! In plaats van het individueele bewustzijn waar te nemen, zal Buckle derhalve den mensch in het groot, uit de geschiedenis, gaan bestudeeren, ten einde langs dien weg de wetten *aller* geesten op te sporen. Met dien leiddraad in de hand begint hij nu zijn onderzoekingstocht, en komt hij tot allerlei inderdaad zeer merkwaardige ontdekkingen. Hij verzekert ons dat de geest volstrekt onafhankelijk is van het lichaam. Erfelijke eigenschappen van geest en karakter bestaan evenmin als erfelijke waanzin, erfelijke zelfmoord en erfelijke ziekten. Het kind van een barbaar heeft van nature denzelfden aanleg als het kind van een beschaafd Europeaan. ¹ Alles hangt af van uitwendige omstandigheden, van den geestelijken dampkring

---

¹ Dat Buckle de wet der erfelijkheid van geestelijke eigenschappen verwerpt, is zeker een der stoutste beweringen, en zeker niet eene der minst betwistbare grondstellingen waartoe zijne geschiedbeschouwing hem noodwendig voeren moest. Immers nemen we eene vermeerdering van onzen geestelijken aanleg door de wet der erfelijkheid aan, dan kunnen we de geschiedenis niet uitsluitend meer verklaren uit de werking der natuur en van de *algemeene* wetten des geestes; dan hangt de invloed dien de natuur oefent, de indruk dien zij op de richting van onzen geest maakt, geheel af van onzen individueelen aanleg, en ook de alvermogenende tijdgeest heeft dan zijn grens bij onze *persoonlijkheid*. We zijn dan niet meer de slaafsche copie van onzen tijd, maar het resultaat van de maatschappij, waarin wij leven, *plus* onze eigenaardige persoonlijk-

waarin de mensch zich beweegt. "Over het geheel wordt de meerderheid der menschheid in haar zedelijk en verstandelijk leven geleid door de zedelijke en intellectueele begrippen die in hun tijd heerschen. Natuurlijk zullen velen zich daarboven verheffen, anderen beneden hun tijd blijven. Maar dat zijn uitzonderingen. De meerderheid munt noch in het goede noch in het kwade uit, maar moet noodzakelijk middelmatig blijven. Noch zeer dom, noch zeer schrander, noch zeer deugdzaam, noch zeer zondig, maar slaperig nemen zij in hunne vreedzame en eerbare middelmatigheid zonder bezwaar de meeningen van den dag aan, onderzoeken niets, verwekken geen aanstoot, geen verbazing, en blijven op gelijke lijn staan met hunne tijdgenooten, terwijl zij zonder gedruisch zich schikken in de zedelijke voorschriften en de geestelijke beschaving van hun tijd en hun land." ¹ Ziedaar nu de eerste en machtigste wet die het geestelijke leven der menschheid beheerscht: het is de tijdgeest. Wel is het een even geducht als ge-

---

heid, die een beslissenden invloed oefent op de wijze waarop wij de zedelijke en verstandelijke begrippen des tijds in ons opnemen en verwerken. Bovendien, wordt de wet der erfelijkheid aangenomen, dan zou daaruit volgen, hetgeen Buckle ten stelligste bestrijdt, dat ook de zedelijke aanleg voor vermeerdering vatbaar is, m. a. w. dat de zedelijkheid niet stationair is. De wet der erfelijkheid past dus niet in B's stelsel. Hij verwerpt haar dan ook zonder omwegen, met een beroep op een twintigtal physiologen als Muller, Bichat en anderen. Onze nieuwere natuurkundigen zullen zich vermoedelijk door B's orthodoxie wel niet uit het veld laten slaan, en van oordeel zijn dat het groote gebouw van Darwin niet met zulk een lichten handgreep uit zijne voegen te rukken is. Meer in overeenstemming met de resultaten der nieuwere natuurkunde zijn zeker *deze* woorden van Opzoomer: "De arbeid onzer vaderen is ook voor ons verstand niet verloren. Ons verstand komt, even goed als ons lichaam, anders ter wereld dan dat der oude Batavieren. Gelijk onze eigen geest ons geheele leven door aan onze hersenen arbeidt, en telkens slechts de aldus

¹ Buckle, Geschiedte, 1. 1. 152.

heimzinnig wezen, die alvermogende, alles nivelleerende "Tijdgeest!" Geen inbreuk duldt hij op de tirannieke macht die hij uitoefent. Hij heeft zijn machtigen arm niet slechts gelegd op die "slaperige meerderheid", maar ook de meer wakkere elementen in het volksleven weet hij in slaafsche afhankelijkheid te houden. Verheffen zich enkele denkers en schrijvers tot eene zekere hoogte boven het peil der beschaving, dan verminderen zij hun invloed op hunne medemenschen; stijgen zij nog hooger dan vernietigen zij dien geheel. Daarom is het eene dwaling te meenen dat de letterkundigen, de beoefenaars der wetenschap, de godsdienststichters en de regeeringspersonen eenigen invloed op den voortgang der beschaving zouden oefenen. Letterkunde,¹ godsdienst en staatkunde zijn niet de factoren, maar de exponenten, niet de wortel maar de vrucht der beschaving. Zie de machteloosheid van den beoefenaar van letterkunde en wetenschap in Duitschland! Duitschland bezit eene menigte bewonderenswaardige geleerden, doch de literatuur gaat geheel buiten het volk om, dat dan ook op een lager trap van beschaving staat dan het groote en edelmoedige volk van Frankrijk. Buckle, overigens zoo kwistig met bewijzen, vergenoegt zich deze verrassende mededeeling, die zeker niet steunt op de statistieke tabellen der schoolgaande kinderen, eenvoudig als een axioma af te kondigen. Raadpleeg de geschie-

---

gevormde hersenen gebruikt, zoo heeft ook het geheele voorgeslacht aan die hersenen gearbeid, en daardoor aan onze vatbaarheid om onder weinige indrukken van buiten terstond de evidentie van algemeene stellingen in te zien, wier eerste erkenning der menschheid misschien jaren, eenwen zelfs heeft gekost. In dien zin zou men mogen zeggen dat de kiem van vele begrippen ons, individuen van den tegenwoordigen tijd, is aangeboren. Opzomer, *Het Wezen der Kennis*, pag. 33. Over de wet der erfelijkheid. Vergel. Dr. J. Enklaar, *Charles Darwin*, pag. 7 en verv.

¹ Onder letterkunde verstaat B. alles wat geschreven wordt, dus ook de wetenschap. Buckle, *Geschiede*, I. I. 230.

denis! Toen het Christendom in Europa verkondigd werd, stonden de volken te laag om het in zuiveren vorm te kunnen aannemen. De Tijdgeest greep den nieuwen godsdienst aan, maar wikkelde dien aanstonds in het kleed van het oude bijgeloof. De oude Cybele vermomde zich in de gestalte der Moeder Gods, de verdreven goden kwamen terug in de gedaante der nieuwe heiligen, zoodat na verloop van weinig tijds het Christendom zich geheel in het oude heidendom opgelost had, en van de voortreffelijkheid van het Evangelie geen spoor overgebleven was.

Merk het wel op! Van de groote beginselen des Christendoms is in de middeleeuwen geen spoor overgebleven. De moeder Gods is volkomen hetzelfde als de oude Cybele, en de nieuwe heiligen waren niet de dragers van nieuwe ideeën, maar eenvoudig de oude, verkapte goden. Dat was ons tot heden inderdaad volkomen onbekend.

Edele beginselen vermogen niets in eene onbeschaafde maatschappij, en groote denkbeelden zijn met machteloosheid geslagen, indien de tijd er niet rijp voor is.

Zoo heeft dan die alvermogenende Tijdgeest een rampzaligen tooverkring om de menschheid getrokken, die haar tot stilstand doemt, ten minste slechts door het *ewig Eenerlei* van een ontmoedigenden cirkelgang rondrijven zou, — indien Buckle's voorstelling niet zoo eenzijdig en in strijd met de werkelijkheid was.

Men gevoelt de onmiskembare waarheid, maar ook de even onmiskembare overdrijving zijner beschouwingswijze. Niemand kan ontkennen, en niemand ontkent ook de macht der traditie in de geschiedenis. Bij onze geboorte treden wij op in eene maatschappij die zich reeds tot zekere hoogte ontwikkeld heeft en in het bezit is van eene menigte denkbeelden en begrippen. Wij aanvaarden al aanstonds den geestesarbeid van het voorgeslacht, ons als een onschatbaar kapitaal ten erfdeel geschonken. Ieder mensch, ook het genie, is zeker een kind van zijn tijd. Maar hij is tevens

meer dan dat. Hij is ook eene eigenaardige persoonlijkheid, een individu; en juist dat meerdere, die individueele aanleg, is niet slechts de geheimzinnige bron eener oneindige verscheidenheid van karakters in de menschenwereld, maar ook de bewegende kracht der beschaving.

Terecht merkt Buckle op, dat die ontzagwekkende Tijdgeest niet stationair maar uitermate bewegelijk en veranderlijk is. Hetgeen in de eene periode als onzinnige ketterij gebrandmerkt wordt, zien wij in een ander tijdperk als onomstootelijke waarheid gehuldigd. Vanwaar dat verschijnsel? Buckle herleidt de geschiedenis der beschaving tot *deze* formule: de mensch wordt beheerscht door den tijdgeest, de tijdgeest wordt in beweging gebracht door de wetenschap, en de wetenschap...? Is zij dan eene macht *buiten* den mensch en *buiten* den tijd? Een persoonlijk wezen, een *Deus ex machina* die nu en dan van zijn wolkenkroon eenige nieuwe denkbeelden in den schoot van den Tijdgeest werpt? Een geheimzinnige Engel, die telkens nederdaalt om beroering te brengen in de genezende wateren der Bethesda-bron? 't Is niet recht duidelijk. Zijne zucht om ten gerieve van het systeem de individualiteit weg te cijferen, heeft Buckle in allerlei niet te ontwarren tegenstrijdigheden gewikkeld. Zijn hartstocht om de geschiedenis te herleiden tot de nauwkeurigheid eener algebraïsche formule heeft hem verleid om uit één te rukken wat niet te scheiden is. Hij plaatst den mensch, den tijdgeest en de wetenschap als drie afzonderlijke machten naast en tegenover elkander, en schept zodoende, hoe vurig bewonderaar ook van Aug. Comte, eene gansche wereld van "entiteiten" en mythologische wezens, die in de werkelijkheid niet te vinden zijn. Neem bijv. den Tijdgeest. Een zeer omtrekloos en etherisch wezen, dat u telkens dreigt te ontglippen als gij meent het gegrepen te hebben. Onder dien tijdgeest zullen we wel moeten verstaan de som van zedelijke en intellectueele meeningen, die de menschheid in

eene bepaalde periode der geschiedenis bezit. Doch al aanstonds stuiten we hier op eene niet onbelangrijke moeielijkheid. Die geestelijke atmosfeer heeft in dezelfde periode en bij hetzelfde volk niet overal denzelfden, maar eenzeer uiteenlopenden warmtegraad. Anders spreekt de Tijd op het studeervertrek van Buckle, anders in den salon van Monseigneur Dupanloup, wederom anders in de Agricultural Hall van de heeren Moody en Sankey. Zoo splitst die ééne tijdgeest zich in even zoovele tijdgeesten als er verschillende kringen en richtingen in de maatschappij bestaan, waarvan uit den aard der zaak verschillende meer of minder uitstekende *persoonlijkheden* het middelpunt en de woordvoerders zijn. De abstractie "Tijdgeest" en de abstractie "Wetenschap" is ten slotte niets anders dan *der Herren eigener Geist und Wissenschaft*. Altijd weer treedt het individu op den voorgrond. Onze groote mannen geven aan hunne tijdgenooten het kapitaal van intellectuele en zedelijke begrippen, dat zij van het voorgeslacht ten erfdeel ontvingen, terug. Maar zij doen er tevens van het hunne bij. Zij geven die erfenis niet terug eenvoudig zooals zij haar aanvaardden; — immers dan kwam de menschheid geen stap verder en bleef de maatschappij stationair, — maar zij geven haar terug zooals zij die in zich opgenomen, met hun individueelen aanleg verwerkt en vermeerderd hebben. Staande op de schouders van het voorgeslacht, grijpt het genie eene nieuwe waarheid aan: Copernicus, — niet de Tijdgeest, ook niet de Wetenschap, maar het genie van Copernicus — ontdekt de wenteling der aarde, Jezus knoopt den godsdienst vast aan het geweten, Luther verzet zich tegen de priesterheerschappij, Adam Smith ontdekt de wetten der samenleving. Aanvankelijk staan zij alleen. Hoe hooger zij boven hun tijd uitmunten, — Buckle merkt het terecht op, — des te zwakker hun invloed op hunne tijdgenooten. Maar indien hij daaruit de gevolgtrekking afleidt, dat edele beginselen niets ver-

mogen in eene onbeschaafde maatschappij, dat groote denkbeelden volkomen machteloos zijn, indien de tijd er niet rijp voor is, dan vergeet hij dat wij in de geschiedenis der beschaving toch wel niet uitsluitend te rekenen zullen hebben met den dag van heden, maar juist zoeken moeten naar de wet, naar den verborgen schakel, waarmee de toekomst aan het heden verbonden is; dat we in de eerste plaats den vinger behooren te houden bij die kleine levenskiemen, die in den schoot van het heden zijn nedergelegd, en waaruit straks de maatschappij der toekomst zich ontwikkelen zal. "De tijd moet rijp zijn," zegt gij. Doch hoe wordt de tijd anders rijp, dan door de groote profeten der menschheid, die nieuwe ideeën uitspreken, met hunne revolutionaire denkbeelden ergernis wekken, maar juist daardoor in de stilstaande wateren van den tijdgeest het gistende element werpen, dat de menschheid rijp maakt voor de nieuwe waarheden, die haar uit hare slaperigheid hebben doen opschrikken?

De tijd moet rijp zijn! Is dat niet het oude, welbekende Sirenenlied, waarmee men te allen tijde de koene zeevaarders op den onmetelijken oceaan der kennis van hunne gevaarlijke ontdekkingsstochten heeft pogen terug te houden, om hen te doen stranden op de verraderlijke klippen der voorzichtigheid? Gelukkig hebben onze groote mannen, — Buckle in de eerste plaats, — nooit naar dit wiegelied geluisterd. Ze *moesten* uitspreken, hetgeen hun geest vervulde, ook al was de tijd *niet* rijp. De noodzakelijkheid was hun opgelegd. En ze konden ook rustig hun tijd afwachten. Niet begrepen, miskend, ten bloede toe vervolgd door de meerderheid, zijn zij somtijds gevallen als het slachtoffer hunner overtuiging. Maar de denker of profeet, dien "de Tijdgeest" steenigde, liet zijn mantel vallen op een kleinen kring van geestverwanten. Op hunne beurt werden zij nu de schatbewaarders der nieuwe waarheid. De kringen breidden zich voortdurend uit, tot het gistingproces volbracht en het nageslacht

opgeheven was tot de eenzame hoogte waarop het genie tijdens zijn leven moest staan.

Wat bedoelt gij toch met dien geheimzinnigen, tirannieken Tijdgeest, die zijne orakeltaal schijnt te schrijven op de ziel des menschen als op een blad onbeschreven papier? Spreekt hij uit "die slaperige meerderheid die niets onderzoekt?" Maar dan is de Tijdgeest immers steeds de rampzalige remschoen, nooit de bewegende kracht van den vooruitgang geweest? Of woont hij, — zonderling genoeg! — in die weinigen, die hun tijd vooruit zijn, die de kluisters van den Tijdgeest verbreken en zich boven hun geestelijken atmosfeer weten te verheffen? Maar dan hebben we immers alweer rekening te houden met 's menschen individueelen aanleg, dan staan we weer voor het mysterie van het genie, dan ontglippen ons die wetten *aller* geesten, en de geschiedenis, in plaats van herleid te worden tot een spel van mechanische krachten, wordt een aaneengeschakeld verhaal van gebeurtenissen, waarin zelfs "de erbarmelijkste anekdoten van koningen, hovelingen en ministers" belangrijk zijn, indien zij licht verspreiden over een socialen toestand of over een karakter dat een belangrijken invloed heeft geoeffend. 't Is nu eenmaal niet anders! In de geschiedenis hebben wij niet met abstracties maar met menschen, niet met exemplaren van een geslacht of onzelfstandige copiën van een tijdgeest, maar met individuen te doen. Zoolang het raadsel van den individueelen aanleg niet opgelost is, zal het ons nog wel niet gelukken om de handelingen der menschen, evenals het stoffelijke Universum, terug te brengen tot een groot geordend systeem van algemeene wetten. Zelfs een zoo scherpzinnig en ontzagwekkend geleerde als Buckle heeft de poging niet kunnen wagen, zonder het gebouw dat hij optrok met eigen hand te ondermijnen. "Natuurlijk, zegt hij, na de stelling uitgesproken te hebben, dat de mensch volstrekt beheerscht wordt door uitwendige omstandig-

heden, door den geestelijken atmosfeer, waarin hij leeft, "natuurlijk zullen velen zich *boven* hun tijd verheffen." *Natuurlijk* is dit met het oog op Buckle's beschouwingswijze van den mensch zeker niet, evenmin als het natuurlijk zou zijn dat ik twee eikels in denzelfden grond werp, en nu uit den één een rozenstruik en uit den ander een gewonen eikenboom zie ontspruiten; maar duidelijk is het zeker wel, dat die uitzonderingen de algemeene wet te niet doen, en dat de geschiedenis der beschaving ten slotte niet door den algemeenen regel, dien hij meent gevonden te hebben, maar door de uitzonderingen, die hij toelaat, beheerscht wordt. *On ne marche qu'avec des hommes*, placht Mirabeau te zeggen.

Is de mensch het voortbrengsel van den tijdgeest, — de verandering, die de begrippen en meeningen voortdurend ondergaan, wijst ons op eene macht waardoor deze hefboom der beschaving op zijne beurt in beweging gebracht wordt. Twee factoren komen hier slechts in aanmerking: de intellectueele en de zedelijke factor. En op de vraag aan welke dezer beide elementen van het leven des geestes onze Europeesche samenleving uitsluitend hare beschaving te danken heeft, antwoordt Buckle met groote beslistheid: *Zonder twijfel! eenig en alleen aan het verstand en de wetenschap*. Verstand en gevoel, wetenschap en moraal, staan bij hem zoo scherp tegen elkander over, ze leven zoo van elkander afgescheiden, zonder eenige gemeenschap te oefenen, ze zijn in aard en werking zoo hemelsbreed verschillend, dat men nauwelijks meer vermoeden zou dat beiden uitingen zijn van een en denzelfden menschengest. De universeele mensch, dien Buckle in de geschiedenis opspoorde, heeft, vrees ik, weinig trekken van overeenkomst met den individueelen mensch, dien wij in de werkelijkheid ontmoeten en in ons zelve terugvinden. Wel oefent de zedelijke factor grooten invloed uit op het leven der individuen, maar op de menschheid in haar geheel vermag hij wei-

nig of niets. Wel maakt de zedelijkheid den mensch beminnelijk en aantrekkelijk, maar niet bruikbaar en nuttig. Integendeel!

Er bestaat geen voorbeeld van een onwetend mensch, die, met de beste voornemens bezield, en met de grootst denkbare macht toegerust, niet veel meer kwaad dan goed heeft gesticht. En waren zijne bedoelingen zeer ernstig en zijne macht zeer groot, dan was het kwaad dat hij veroorzaakte onmetelijk. Kunt gij echter den ernstigen wil van dien mensch verzwakken, kunt gij zijne bedoelingen eenigszins onzuiver maken, dan zult gij tegelijk veel kwaad voorkomen. Is hij zelfzuchtig, in dezelfde mate als hij onwetend is, dan zult gij dikwijls zijne onwetendheid door zijne ondeugd, zijne boosheid door zijne vrees kunnen betougelen. Kent hij echter geen vrees, is hij volkomen belangeloos, is zijn enig doel het welzijn van anderen te bevorderen, streeft hij altijd met geestdrift, langs alle mogelijke wegen en met belangeloozen ijver, naar de bereiking van dat doel, dan kunt gij hem geen tengel aanleggen, dan blijft u geen middel over om het kwaad te voorkomen, dat een onwetend mensch in eene onwetende eeuw ongetwijfeld teweeg brengen zal."¹

Die brave, domme menschen zijn dus zeer gevaarlijke wezens in de maatschappij! Dit verontrustende denkbeeld zou nog ontmoedigender zijn, indien Buckle ons niet tevens verzekerde, dat de persoonlijke daden der menschen, goede en slechte, spoedig voorbijgaan, zonder een blijvend spoor achter te laten. Ze zijn als een steen die in het water geworpen wordt; een tijdlang mogen zich eenige kringen vormen op de plaats waar hij viel, de trillende beweging verzwakt weldra, straks is de waterspiegel weer even ongerimpeld als te voren. Slechts het intellectueele beginsel levert duurzame resultaten op; in duidelijke formules weggeborgen, worden ze als eene kostbare erfenis aan het nageslacht ter hand gesteld. De goede daden der menschen daarentegen dragen een geheel persoonlijk karakter. Ieder mensch moet hier van meet af beginnen en trekt even weinig nut van degenen die vóór hem geleefd hebben, als hij zelf niet ten zegen zijn kan voor het nageslacht.

¹ Buckle, Geschiedte I. I. 156.

Zelfs de overvloedigste philanthropische werkzaamheid is kort van duur, komt betrekkelijk weinigen ten goede en overleeft zelden het geslacht waarin zij is ontstaan. "*Het goede, dat men den mensch toevoegt,*" — heeft Cuvier het niet reeds gezegd? — "*hoe groot het moge zijn, is voorbijgaande; de waarheden, die men nalat, zijn eeuwig.*" De reusachtige misdaden van een Alexander en Napoleon verliezen na verloop van eenigen tijd hare werking, en de wereld keert tot haar vorigen toestand terug. De daden van slechte menschen veroorzaken slechts tijdelijk kwaad, de daden der goeden slechts tijdelijk goed, eindelijk valt goed en kwaad in puin; door de volgende geslachten wordt het opgeruimd, en in de rustelooze beweging der eeuwen verdwijnt het geheel. Maar de wetenschappelijke ontdekkingen van groote mannen verlaten ons nooit. Zij bevatten die eeuwige waarheden, die den ondergang van koninkrijken overleven, die langer stand houden dan de worsteling der strijdende godsdienstige partijen en den eenen godsdienst na den anderen zien te gronde gaan. Alle godsdiensten hebben hun tijd. De eene meening geldt voor deze eeuw, eene andere wordt door het volgende geslacht omhelsd. Zij verdwijnen als een droom. Zelfs de omtrekken van deze kinderen der fantasie blijven niet bestaan. Slechts aan de ontdekkingen der wetenschap danken wij alles wat wij zijn. Nooit jong en nooit oud, dragen zij de kiem van haar onsterfelijk, zich altijd vermenigvuldigend leven in zichzelf. Zij vloeien voort in een eeuwigen, oneindigen stroom, welks wateren voortdurend wassen, en die zich uitstrekt tot het verste nageslacht. ¹

Men ziet, de tegenstelling tusschen verstand en gevoel is scherp en duidelijk geformuleerd. De zedelijke factor levert geen blijvende resultaten op. Hij drijft de menschheid in een eeuwigen kringloop rond. Hij werkt slechts op de oppervlakte en veroorzaakt een telkens terug-

---

¹ Buckle, Geschiede 1. 1. 193.

keerende eb en vloed. De zelfverloochenende toewijding van den menschenvriend en de ongebreidelde hartstocht van den tiran moge een tijdlang den waterspiegel in beweging brengen, straks gaat de storm weer liggen en de groote stroom blijft rustig vloeien in dezelfde bedding; zelfs het schuim, dat de golven sierde, verstuipt in den wind. Zoo machteloos is het individu, en zoo onbetekenend de zedelijke factor in de geschiedenis der beschaving! En 't is ook niet te verwonderen! Ook hierin bestaat, indien we Buckle mogen gelooven, eene scherpe tegenstelling tusschen den zedelijken en den intellectueelen factor, dat van vooruitgang in zedelijke kennis geen sprake kan zijn. Het verstand doet telkens nieuwe veroveringen, op het gebied der zedelijkheid daarentegen valt niets te ontdekken.

“Niets ter wereld heeft zoo weinig verandering ondergaan als de groote grondbeginselen der zedeleer. Aan anderen goed te doen, onze eigene wenschen ten hunnen gerieve op te offeren, onzen naaste te beminnen als onszelfen, onze vijanden te vergeven, onze hartstochten te bedwingen, onze ouders te eeren, de overheid te achten, deze en dergelijke zijn de grondslagen der moraal. Doch zij zijn sinds duizende jaren bekend, en door al de predikaties, homiliën en tekstboeken, die de moralisten en theologen ter wereld gebracht hebben, is geen tittel of jota daaraan toegevoegd. Alle groote stelsels van zedeleer zijn in den grond der zaak dezelfde. Alle groote stelsels der gedachte zijn verschillend. Over onzen zedelijken plicht is den beschaafden Europeaan dezes tijds geen enkel beginsel bekend waarvan de ouden onkundig waren. Sir James Mackintosh heeft het reeds opgemerkt. Ten opzichte van het verstand daarentegen hebben de nieuwe volken niet slechts in iederen tak van wetenschap dien de ouden beoefenden de schitterendste veroveringen gedaan, maar ze hebben ook de oude methoden omgeworpen en hervormd. Zij hebben al die hulpmiddelen van inductie (ervaring en waarneming), die Aristoteles slechts duister vermoedde, tot een groot plan van onderzoek vereenigd en wetenschappen te voorschijn geroepen, waarvan de koenste denker der oudheid zich zelfs in de verste verte geen voorstelling kon vormen.

Ziedaar feiten die aan ieder man van beschaving bekend zijn, en het

ligt voor de hand welke slotsom daaruit moet worden opgemaakt. Daar de beschaving het resultaat is van zedelijke en intellectueele factoren en dit resultaat voortdurend verandert, kan zij blijkbaar niet van den stationairen factor afhankelijk zijn, omdat in eene omgeving, die geen verandering ondergaat, een stationaire factor slechts een stationaire werking voortbrengen kan. Rest derhalve de verstandelijke factor; en dat deze de groote drijfkracht is, kan langs twee wegen aangetoond worden, vooreerst omdat de zedelijke factor het niet is en dan de verstandelijke slechts overblijft, en ten andere omdat het intellectueele beginsel eene werkzaamheid en eene macht tot hervormen bezit, die volkomen toereikend is om de buitengewone ontwikkeling te verklaren, die Europa sinds eeuwen gemaakt heeft'.¹

Op gevaar af, dat wij onder de onbeschaafde barbaren gerangschikt zullen worden, zal menige lezer wel met mij moeten verklaren: ziedaar feiten, die ons inderdaad geheel onbekend waren, en die ons ook volkomen onjuist toeschijnen. Wat meer waardeering, zoo niet van die ongelukkige predikatiën, homiliën en tekstboeken, dan toch van de diepzinnige ethische studiën der Duitsche wijsgeeren, ware hier wellicht niet geheel overbodig geweest. Ik zou aarzelen deze woorden te schrijven, indien de betrekkelijke armoede van Buckle's belesenheid op dit gebied niet in zulk eene scherpe tegenstelling stond met den kwistigen rijkdom zijner natuurkundige bronnen. Zelfs zijn Duitsche vertolker en vurige bewonderaar, Arnold Rüge, roept nu en dan de verschooning zijner Duitsche lezers in, en aarzelt niet Buckle's zielkundige bespiegelingen *voorwereldlijk* te noemen.

Doch laat ons verder luisteren! We krijgen nog meer vreemde dingen te hooren.

Wilt gij weten hoe onbeteekenend, hoe verderfelijk zelfs somtijds de werking van den zedelijken factor kan zijn, en hoe groot

¹ Buckle, Geschiede 1. 1. 153.

en weldadig daarentegen de wetenschap is? Vestig uw oog dan op de beide grootste gruwelen, waardoor de menschheid eeuwenlang geteisterd werd: de geloofsvervolging en de oorlog. Niet aan de ontwikkeling van den zedelijken factor, maar aan de wetenschap is onze moderne maatschappij het groote beginsel der verdraagzaamheid verschuldigd. 't Is een onloochenbaar feit, dat de meeste geloofs-inkwisieters streng zedelijke personen geweest zijn. Slechts gedreven door de stem van den zedelijken plicht en uit belangelooze liefde voor de menschheid, die zij van het eeuwige verderf wilden redden, hebben zij het zwaard ontbloot en den brandstapel opgericht. Uit het oogpunt der zedelijkheid beschouwd, was hun afschuwelijke geloofsijver prijzenswaardig, doch ter wille hunner slachtoffers ware het te wenschen geweest, dat die geloofs-inkwisieters minder braaf en nauwgezet gehandeld hadden. De beste Romeinsche keizers, een Trajanus en Marcus Aurelius, waren tevens de hevigste en verbitterdste vijanden der christenen. In het belang van hun rijk meenden zij verplicht te zijn de verderfelijke secte der christenen uit te roeien. Onder het bestuur daarentegen van verdierlijkte wezens als een Commodus en Helio-gabalus werd de vervolging gestaakt, en genoot de christenheid rust. Wat ging het deze slaven hunner onreine hartstochten aan of in hun rijk de waarheid of de leugen zegepraalde! Waarlijk, niet de slechte, maar de brave domme menschen hebben de meeste ellende over het menschdom uitgestort, en indien de pijnbank stuk geslagen en het middeleeuwsche foltertuig voor altijd uit onze moderne maatschappij verbannen en bijgezet is in de rariteiten-zalen onzer antiquarische musea, niet aan de macht van den zedelijken factor, nog veel minder aan den invloed van den godsdienst, maar aan de wetenschap en aan niets anders dan de wetenschap hebben wij het te danken. Gewapend met hunne lancetten, retorten, mikroskopen en teleskopen zijn de heeren der natuurkundige faculteit uitgetrokken ten heiligen krijg tegen den

boozen geest der geloofsvervolging. Zij hebben de theologiseerende fantasie aan banden gelegd, het geheimzinnige boek der natuur ontzegeld, de goden onttroond, de wereld onttooverd, de priesters ontslagen, de menschheid ontkluisterd, een geest van wantrouwen omtrent de zekerheid van godsdienstige meeningen gewekt, en aldus onze moderne maatschappij voor goed gefundeerd in het heilzame cement van scepticisme en twijfelzucht. Aan geen moralisten of theologen, maar aan een Rabelais, Montaigne en Voltaire zijn wij onze gewetensvrijheid verschuldigd.

Hetzelfde geldt van den oorlog. Toen Buckle schreef, had het zwaard veertig jaar in de schede gerust. Zulk een langdurig tijdperk van vrede is in de geschiedenis der menschheid niet bekend. Denk nu wederom niet, dat dit heerlijke resultaat — helaas, maar al te spoedig in duigen gevallen — de vrucht is van den zedelijken factor. Onze oorlogen zijn verminderd, niet omdat onze gezichtskring als zedelijke wezens verruimd, ons humanitaire ideaal veredeld, ons zedelijk gevoel gezuiverd werd, maar omdat ons kapitaal aan wetenschap vermeerderd is. De moralisten en theologen weten omtrent den oorlog niets te zeggen wat niet reeds sinds duizende jaren bekend was. De wetenschap daarentegen heeft allerlei nieuwe ontdekkingen gedaan. Naarmate de kennis toenam, verminderde ook het aanzien van priester en soldaat. In Griekenland waren de beroemdste dichters, wijsgeeren, redenaars en staatslieden tevens krijgshelden; — Europa heeft sedert de 16^e eeuw geen tien krijgshelden opgeleverd, die zich als schrijvers of denkers onderscheiden hebben. Cromwell, Washington en Napoleon zijn in den nieuweren tijd de eenige legeraanvoerders van den eersten rang geweest, die in staat waren een koninkrijk te regeeren. 't Is volgens Buckle een opmerkelijk verschijnsel, dat de laatste krijg op het vasteland — de Krim-oorlog — tusschen Rusland en Turkije, de minst ontwikkelde natiën van geheel Europa, gevoerd is. Ruslands oorlogszucht

is niet het gevolg van een lagen trap van zedelijkheid, maar van zijne onkunde.

Ach! ook uit dezen bekoorlijken droom zijn wij onaangenaam wakker geschrikt, toen niet het barbaarsche Rusland met zijne onwetende diplomaten en zijn achterlijken prins Gortschakof, den stompzinnigen vertrouweling van prins Bismarek, maar toen het edelmoedige, volgens Buckle zoo hoog beschaafde volk van Frankrijk zijn lichtzinnig *à Berlin* op de Parijsche boulevards uitgalmde!

De wetenschap heeft nog meer gedaan. Zij ontdekte het buskruit, de nieuwere staathuishoudkunde en den locomotief, en bracht ons aldus tot voor de poorten van het rijk des vredes, waar de zwaarden tot sikkelen zullen worden versmeed..... tenzij wij mochten besluiten onze zwaarden tot Krupp-kanonnen en Dreyse-geweren te vergieten en aldus, overeenkomstig al de regelen der wetenschap, onzen tegenstander op duizende passen afstands een kogel in het hart te drijven...!

Vroeger was in een oogwenk een geheel volk slagvaardig. Men greep naar een stok, een bijl, een boog, een piek, en stormde den vijand te gemoet. De uitvinding van het buskruit schonk ons de vuurwapens, en de vuurwapens zijn minder gemakkelijk te verkrijgen en betrekkelijk kostbaar.

Ach ja! zeer kostbaar. Zoo kostbaar zelfs, dat al die heerlijke ontdekkingen der wetenschap ons een algemeen Europeesch staatsbankroet doen te gemoet snellen — ondanks onze ijverige studie van de wetenschap der staathuishoudkunde.

De behandeling van het vuurwapen eischt vaardigheid en oefening. Een gedeelte der maatschappij moest zich uitsluitend op de kunst van oorlogvoeren toeleggen, terwijl daardoor de meerderheid in de gelegenheid gesteld werd om vlijtig en rustig de kunsten des vredes te beoefenen. Zoo scheidde met de staande legers de soldatenstand zich scherp af van de overige bevolking, ... —

ten minste zoolang de algemeene dienstplicht niet wordt ingevoerd.

Met den handelstand werd het militarisme door de burgerlijke maatschappij vervangen, en de handelstand is tegenwoordig — dank zij de staathuishoudkunde! — uit zijn aard vredelievend. Vroeger was handels-ijverzucht een der meest gewone oorzaken van den oorlog. Nog in 1672 verklaarde de beroemde lord-kanselier, graaf Shaftesbury: “de tijd is gekomen om Holland den oorlog te verklaren, want indien wij hun handel niet fnuiken, zullen zij den onzen beheerschen.” Dat heillooze onverstand is door de wetenschap weggenomen. Sedert de staathuishoudkunde heeft aangetoond, dat het ware belang van den handel niet in verarming van den mededinger, maar in vermeerdering van den gemeenschappelijken rijkdom gezocht moet worden, is de oorlog-zuchtige handelstand van vroeger bij uitstek vredelievend geworden.

Wat het buskruit begon en de staathuishoudkunde voortzette, dat heeft de locomotief voltooid. Afstanden bestaan niet meer, de nationale afkeer tusschen de natiën is weggenomen, de scheidsmuren tusschen de verschillende volken zijn omvergehaald. Leefde vroeger ieder volk schier uitsluitend in en voor zichzelf, thans is onze handel een wereldhandel, onze markt eene wereldmarkt geworden. De geringste beweging aan den een of anderen uithoek der aarde wordt terstond op de beurs te Londen en Parijs gevoeld. Zoo naderen steden en volken tot elkander in een groot broederverbond. De menschheid beseft met den dag meer dat zij een geheel is. Inderdaad, thans nu alle landen van Europa en Amerika met straat- en spoorwegen doorsneden zijn, nu de locomotief reeds vliegt door de woestijnen van Egypte, langs de oevers van den Ganges, over de landengte van Panama, nu de telegraaf in een oogwenk onze berichten overbrengt van Petersburg naar Madrid, van Calcutta naar Londen, — thans is het iets meer dan eene dichterlijke phrase indien wij zeggen, dat de

verstrooide ledematen der wereld door duizenderlei ijzeren banden tot een groot geheel zijn aanéengeklonken.

Is dat alles niet heerlijk en schoon? Een lofdicht als het ware op de macht van het menschelijke genie? Wie zou het kunnen ontkennen? Ik vermoed dat zelfs de Concilie-vaders, toen zij zich in onze weelderige en gemakkelijke spoorwagens naar de Eeuwige stad spoedden, hunne studie van den Syllabus wel eens zullen gestaakt hebben om lucht te geven aan een gevoel van dankbaarheid en bewondering voor de "zoogenaamde wetenschap", die hun de reis zoo gemakkelijk gemaakt heeft, al grijpen zij haar in hunne mandementen telkens zoo driftig naar de ooren. Ook hier zal het bekende woord wel van toepassing zijn: het oog kan tegen de hand niet zeggen: ik heb u niet van noode, als een lid lijdt dan lijden alle leden. Daarom kunnen wij oprechte bewondering gevoelen voor de grootsche werken door de wetenschap tot stand gebracht, ook al gelooven wij nog altijd dat zij hare hoogere wijding ontvangen moet van den zedelijken factor. Wij kunnen recht dankbaar zijn voor 't geen staathuishoudkunde en natuurstudie gedaan hebben, niet slechts om onzen stoffelijken rijkdom te vermeederen, ons leven veiliger, aangener, weelderiger te maken, maar ook om den onmiskenbaren invloed dien zij oefenden op de verheffing van het peil onzer zedelijke beschaving. Maar daarom behoeven wij den intellectueelen factor nog niet te gaan verheerlijken als het één en alles, als den geheimzinnigen wonderdoctor die ons van al onze krankheden genezen zal. Universeele geneesmiddelen zijn het bijzondere eigendom der firma Holloway c. s.. De wetenschap is door zichzelf heerlijk genoeg, ze behoeft het aangezicht harer tweelingszuster niet te bezwadden, opdat hare schoonheid te beter uitkome. Zij heeft haar eereteekenen goed en deugdelijk verdiend, 't is niet noodig dat zij zich opsmukt met geroofde sieradiën.

Is de intellectueele factor de eenige macht, dan hangt de toekomst der menschheid ook geheel af: 1° van de hoeveelheid wetenschap, 2° van de voorwerpen waarop de wetenschap gericht is, 3° van den omvang waarin zij onder alle standen der maatschappij verspreid is. Bij deze beschouwingswijze is het natuurlijk van het hoogste belang de wetten van het wetenschappelijke leven op te sporen, en ieder beginsel dat ten goede of ten kwade gewerkt heeft te bestudeeren in de landen waar het 't meest op den voorgrond treedt. Door tegenstelling en vergelijking zal dan een te helderder licht over den gang van Englands beschaving opgaan. Nu bezit Duitschland eene menigte bewonderenswaardige geleerden, terwijl het volk in zijn geheel zeer achterlijk is. De geleerden schrijven daar voor een uitverkoren kring van lezers, in eene taal en een vorm voor de groote menigte niet toegankelijk. Daarom zal Buckle in de geschiedenis van Duitschland de wetten opsporen, die de *opéénhooping* van kennis beheerschen. In Amerika vindt juist het tegenovergestelde plaats. De voorraad wetenschap is er gering, maar de kennis is zeer evenredig onder alle klassen der maatschappij verdeeld. Geen geschikter gelegenheid derhalve om de wetten te bestudeeren, volgens welke de *verbreiding* der wetenschap plaats heeft. Frankrijk is het land, waar de regeering zich 't meest in de geestelijke ontwikkeling gemengd heeft. In de geschiedenis van Frankrijk zal hij dus den verderfelijken invloed van het *stelsel van bescherming* nagaan. Doch de fransche natie was over het geheel altijd merkwaardig vrij van bijgeloof en clericalisme. Willen we dus den invloed van het *stelsel van bescherming op godsdienstig gebied* kennen, dan behooren wij de geschiedenis van Spanje op te slaan. Tusschen Schotland en Engeland eindelijk bestaat een merkwaardig verschil. Schotland heeft, even als Duitschland, eenige stoute denkers opgeleverd, maar het volk is bijgeloovig, bekrompen en onverdraagzaam. In Schotland werd de wetenschap altijd met de

methode der bespiegeling, in Engeland daarentegen langs den weg van waarneming en ervaring beoefend. In Schotland zal hij dus den invloed nagaan, dien de *methode* waarop de wetenschap beoefend werd gehad heeft.

Uit dit oogpunt geeft Buckle nu in het overige gedeelte van zijn boek een tamelijk uitvoerig overzicht van de geschiedenis dier verschillende volken. De geschiedenis van Amerika en Duitschland bleef, helaas, onafgewerkt. Doch wat hij schreef over Frankrijk, Spanje en Schotland, is, ondanks zijne eenzijdigheid, zoo boeiend, zoo rijk, zoo vernuftig, en getuigt van zulk een veelzijdige bronnenstudie, zulk een meesterschap over den vorm, dat gij het boek niet kunt neêrleggen zonder veel genoten en veel geleerd te hebben. De slotsom van al zijne onderzoekingen is altijd weer eene vernieuwde bevestiging van zijne geliefkoosde stelling: dat onze Europeesche beschaving uitsluitend de vrucht is van den intellectueelen factor.

“*Dat was eene ontzaglijke dwaling!*” zegt de beroemde natuurkundige John Tyndall. Ja, wel eene ontzaglijke dwaling, die, naar ik vermoed, met zijn karakter als Engelschman samenhangt. Engeland heeft zeer zeker zijne koene zeevaarders, zijne groote industrieelen, zijne krachtige staatslieden en vlijtige natuurkundigen gehad, maar het was ten allen tijde arm aan wijsgeeren in den zin der Duitschers. De “hartstocht voor de zinnelijk-waarneembare werkelijkheid” en hare dochter de empirische natuurstudie is eene plant van engelschen bodem. De Duitscher is van nature metaphysicus en idealist. Minder volhardend en onverzettelijk in het najagen van een praktisch doel, heeft zijn geest meer diepte, en neemt hij een hooger vlucht. Zijne denkbeelden hebben vaak iets zwevends en onbepaalds, vaak verkeert hij in nevelen, maar zijn idealisme en godsdienstige geestdrift verloochent hij nooit; zelfs niet in zijn atheïsme. De Engelschman heeft

daarentegen van nature een afkeer van al wat zich meer dan eenige voeten boven den beganen grond verheft. Koene hypothesen en "ijdele bespiegelingen" wekken zijn wrevel of zijn spotlust.

Zelfs Macaulay, die toch in zijne beste oogenblikken zooveel gevoel had "voor de velerhande dingen, die het arme menschenhart in rep en roer kunnen brengen", heeft aan 't slot van zijn Essay over Baco in een geestig verhaaltje den spot gedreven met het idealisme. Buckle gaat nog eene schrede verder. Hij betwist niet slechts de waarde van het bespiegelende denken, maar ontkent ook de beteekenis van den zedelijken factor in de geschiedenis der beschaving. Daar is volgens hem "eene wet voor de elementen, en eene andere voor hare vereeniging." De intellectueele factor beheerscht de menschheid (de vereeniging), de zedelijke factor is beperkt tot de lagere kringen van het individueele leven (de elementen). Bedrieg ik mij niet, dan stuiten we hier op veel willekeurigs en op veel nevelachtigs. Hij maakt eene volstrekte scheiding tusschen den mensch en de maatschappij, tusschen den intellectueelen en den zedelijken factor, en, wat niet minder bedenkelijk is, hij verzuimt te zeggen wat hij onder beschaving verstaat, en hoe ver het gebied van het verstand zich uitstrekt. Toch ware eenige nauwkeurigheid hier niet geheel en al overbodig. Immers, het woord *beschaving* is zeer rekbaar. Indien wij de kleuren, waarmede wij het ideaal van eene beschaafde maatschappij teekenen, ontleenen aan den Syllabus, dan zal het beeld vermoedelijk met geen enkelen trek gelijken op de ideale maatschappij van "eделе wilden", die het penseel van Rousseau geschilderd heeft. De eene schrijver zal de beschaving van een volk berekenen naar de hoeveelheid duikerklokken, brandspuiten en veiligheidslampen, die voorhanden is, een ander zal de lijst der schoolgaande kinderen raadplegen, wederom een ander zal de kerken, priesters, kloosters, heilige dagen en heiligenbeelden tellen. We hebben dus eenig recht om te vragen: wat bedoelt gij met

het woord *beschaving*? Hebt gij slechts het uitwendige op het oog? Wilt gij te kennen geven, dat wij uitsluitend aan den intellectueelen factor onzen stoffelijken rijkdom, onzen wereldhandel, onze locomotieven, onze industrie en onze gezonde woningen te danken hebben? Maar dat betwist immers niemand! Zoover ons bekend, heeft tot heden niemand beweerd, dat men met behulp van den zedelijken factor wel een spoorwégbrug leggen kan, en dat een krachtig óntwikkeld godsdienstig gevoel voldoende zou zijn om de loopbaan eener komeet te berekenen. Wij erkennen gaarne, dat eene verstandige weelde de voorwaarde is eener gezonde beschaving, en wij zijn de exacte wetenschap zeer dankbaar, dat zij niet slechts wonderen verricht, maar tevens onzen blik op de wereld verruimd en ons plichtbesef verhelderd heeft. Maar wij meenen tevens, dat de maatschappij een lichaam is, dat uit vele leden bestaat. Al de elementen der samenleving zijn organisch verbonden. Ze oefenen invloed op elkander, en kunnen zonder schade evenmin gescheiden worden als verstand en hart, wetenschap en zedelijkheid. Hoe is de zedelijke- en rechtsbetrekking tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, arbeiders en arbeidgevers, tusschen het volk en de overheid? Hoe is het met de algemeene welvaart, met de verdeling van den rijkdom, met het onderwijs, de rechtspleging, de zedelijke en godsdienstige begrippen, den invloed en de macht der geestelijkheid gesteld? Deze en nog zooveel meer vragen komen bij de beoordeeling van een socialen toestand in aanmerking. Indien wij al de spoorweglijnen, machinerieën, laboratoria, goed verlichte, goed verwarmde, goed geventileerde uitspanningslokalen opgeteld hebben, zelfs indien wij een nauwkeurig overzicht bezitten van al de inrichtingen voor lager en hooger onderwijs, ontbreekt ons nog de juiste maatstaf ter beoordeeling van een volk. We hebben niet slechts een onderzoek in te stellen naar de hoeveelheid kennis, die een volk bezit, maar ook naar de mate van zedelij-

ken ernst en zelfverloochenende toewijding, waarmede het bereid is zijn plicht te vervullen. Veronderstel, dat al de leden eener maatschappij even intellectueel ontwikkeld waren als de auteur der *Emile*, en indien ze dan roerende boeken over de opvoeding schreven en evenals Rousseau middelerwijl hunne eigene kinderen te vondeling legden, zoudt gij dan zulk eene maatschappij met hare sentimenteele romantiek en verfijnde beestelijkheid den eernaam van beschaafd waardig rekenen? Wat baat het den lamme of hij den weg ziet, die hem hier of daarheen zou kunnen leiden? De blinde heeft ten minste nog het gevoel tot gids, en tegen de voorwerpen stootend vindt hij zijn weg op den tast; doch hoe zal hij voortgaan, die den weg wel ziet, maar zich niet bewegen kan? Een onwetend volk geneest men door onderwijs, een ontzenuwd volk is ten ondergang gedoemd. ¹ Groote denkbeelden, zegt gij, vermogen niets in eene onbeschaafde maatschappij. De stelling wordt door de geschiedenis even krachtig weersproken als zij deze andere waarheid bevestigt: groote denkbeelden zijn slechts de laatste, bedriegelijke flikkeringen van eene stervende natie, indien het hart van het volk verlamd en de zedelijke factor verwoest is. Niet keizers als Marcus Aurelius, maar verdierlijkte wezens als een Heliogabalus hebben het Romeinsche Rijk ten val gebracht en overgeleverd aan de onbeschaafde Barbaren. Doch gij beperkt de beschaving niet tot het uitwendige. Vrijheid en democratie behooren immers mede tot haar? Welnu, zonder zedelijk karakter, zonder mannelijken ernst kan geen vrij volk bestaan. Wilt gij een voorbeeld van jonge dagteekening? Het Fransche volk staat, volgens u, intellectueel hooger dan het Duitsche. En toch, deze hoog ontwikkelde natie heeft in de laatste eeuw hare kracht uitgeput in een half dozijn omwentelingen en is voortdurend blijven slingeren tusschen anarchie en despotisme, tusschen "volkspectakel

---

¹ Charles Dollfus.

en soldatengeweld." Bij afwisseling aangetrokken door de frivoliteit der Parijsche boulevards of de stichtelijke mirakelen der gezende wateren te Lourdes, is het geweten van het volk bedorven. Omdat het zedelijken ernst, toewijding en geestdrift voor de zedelijke idealen miste, was het telkens rijp voor elken vorm van despotisme. "Sire!" zei Fontanès in 1804 tot Napoleon, *le désir de la perfection est une des plus tristes maladies de l'ame humaine.*" Volkomen waar, — wel te verstaan, uit het oogpunt van den despoot bezien. Het despotisme kan slechts bloeien in eene maatschappij van groote kinderen, bij wie de zedelijke factor nog sluimert, of in eene maatschappij van overbeschaafden, bij wie de zedelijke factor verwoest en alle idealisme gedood is. De despoot kan niet leven in de zedelijke sfeer, hij is gedoemd om te regeren, niet over menschen, maar over menschelijk gruis. Sensualisme voor het lichtzinnige Parijs, wapenroem voor den soldatenstand, handels-tractaten voor de industrie, bigotterie voor de provincie en scepticisme voor de welopgevoede heeren en dames, die niet meer te bewegen waren om naar de mis te gaan, — dat waren immers de groote regeerings-instrumenten van Napoleon III, dat de rampzalige Lethé-stroom, waarin Bonaparte Frankrijk dompelde, opdat het zijne ziel, zijn geweten en zijne vrijheid mocht vergeten. Napoleon zag zeer wel in, dat de idealisten, in wie de zedelijke factor nog leefde, altijd tot de "onverzoenlijken" zouden behoo- ren, maar dat de aanhangers van het scepticisme, dat heilzame cement der vrijheid, niet te vreezen waren. En hij heeft zich ook niet bedrogen. Terwijl een Edgar Quinet twintig jaren als balling buiten zijn vaderland rondzwierf en zich eene edele armoede op een bovenkamertje te Brussel getroostte, heeft de geleerde scepticus Ste. Beuve niet geaarzeld de waardigheid van *senateur* uit de handen van Napoleon aan te nemen. Zoo nietsbeteekenend is de zedelijke factor, en zulk een hechte steunpilaar is het scepticisme voor de volksvrijheid! Zeker, vrijheid zonder de kennis om haar te ge-

bruiken is niets dan een woord, een groot woord en een misdadig woord bovendien, waarmee men de heerschappij van eenige weinigen inruilt tegen het brutale geweld van den grooten hoop; maar vrijheid zonder zedelijken ernst en zelfverloochenende toewijding, dat is niets anders dan een oorlog van allen tegen allen, waarin de ijdelheid en de zelfzucht van den een strijdt tegen de ijdelheid en de zelfzucht van den ander om het grootste gedeelte van den buit.

Daar is, volgens Buckle, eene wet voor de elementen (de zedelijke factor) en eene andere voor hare vereeniging (het verstandelijke beginsel). Toegestemd voor een oogenblik, dat deze vergelijking, aan de scheikunde ontleend, op het gebied van den geest kan worden overgebracht, dan mag het toch aan onze aandacht niet ontgaan, dat de vereeniging, die hier tusschen de elementen (individuen) tot stand komt, een *zedelijk* lichaam, de samenleving, doet geboren worden. Kon er dus sprake zijn van een voorrang tusschen verstand en geweten, dan zou ongetwijfeld op den zedelijken factor nog de meeste nadruk gelegd moeten worden. Doch die geheele strijd wie van beiden de meeste is, berust op eene willekeurige scheiding tusschen bestanddeelen van het leven des geestes die niet gesplitst mogen worden. Kennis en deugd, verstand en gemoed zijn in het volksleven, evenals bij de individuen, tweelingzusters, die slechts in elkanders nabijheid kunnen leven. Scheidt gij ze van een, dan kwijnen beiden weg.

Buckle scheidt beiden volstrekt van elkander. Hij ontdekt in de geschiedenis twee stroomen, of liever één grooten, breeden stroom, welks wateren voortdurend stijgen en die met majestueuze kalme voortdrijft, en een stilstaanden vijver die nu en dan slechts eene kortstondige beroering ondergaat. De eerste is de wetenschap, de andere is de zedelijkheid. Beiden leven volstrekt afgescheiden. De wetenschap gaat onophoudelijk vooruit, de zedelijkheid is stationair. Als de slinger eener klok beweegt de zede-

lijke factor door alle eeuwen heen zich met eene hopelooze een-tonigheid nu eens naar de rechter- dan weer naar de linkerzijde. Dat is zeker zeer vreemd! Vooral in den mond van een denker, die de studie van het individueele bewustzijn voor vruchteloos hield, omdat het inwendige getuigenis van eeuw tot eeuw verandert, en die nu plotseling te midden van dien wisselenden stroom in 's menschen zedelijk bewustzijn een punt ontdekt schijnt te hebben, dat sinds duizende jaren onbewegelijk is.

Indien het verstand zoo volstrekt van de zedelijkheid afgescheiden is, dat al de vermeerdering onzer kennis geen den minsten invloed oefent op de verheldering en versterking van ons plichtbesef, indien daarenboven de zedelijke factor werkelijk zoo stationair is, — welk een onbeduidend ding is dan toch die intellectueele factor en welke armoedige schepsels zijn dan niet de geleerde priesters der wetenschap! Dan hebben we het beste deel van ons geloof in den vooruitgang verloren, en met hetgeen we overhouden kunnen we spoorwegen leggen, brood- en meelfabrieken bouwen, des verkiezende ook de statistieke tabellen gaan raadplegen om te weten hoeveel zelfmoorden wij in de eerstvolgende jaren te wachten hebben. We kunnen dan met alle macht de schadelijke werking der natuur trachten te bestrijden, of het ons ook gelukken moge ons vreugdeloos leven eenigszins dragelijker te maken, — maar laat ons dan toch in 's hemels naam het oog voor goed afwenden van die verleidelijke humanitaire idealen, waaraan wij de geestdrift onzer jongelingsjaren gewijd hadden, en die nog altijd de kracht zijn van onzen mannelijken leeftijd!

Wat zijn ze anders dan het bedriegelijke lichtbeeld eener speelsche fantasie....?

Dat zouden ze zijn, indien Buckle's beschouwing iets meer ware dan een schitterend sofisme. Zelden werd de macht en de schoonheid der wetenschap, haar weldadige invloed op den vooruitgang der menschheid zoo breed, zoo boeiend, zoo vurig, maar ook zoo

eenzijdig bepleit als door den schrijver der *History of Civilization*.

In ons eigen leven zijn verstand en gemoed niet zoo geïsoleerd; wij merken eene voortdurende werking en wederwerking tusschen beiden op. Ook meenen wij dat het voor ons *zedelijk* levensbesef volstrekt niet onverschillig is, of wij tot het volk van den Grootten Heer te Konstantinopel, of tot de onderdanen van hare Britsche Majesteit behooren, of wij in de 10e of in de 19e eeuw leven, of wij in de achterbuurten van Londen of onder de leiding van Buckle zijn opgevoed. Ook in de geschiedenis vinden wij nergens een spoor van deze wonderlijke *morale indépendante*. Oudtijds was de zedeleer een onderdeel van de wereldbeschouwing en de godsdienstleer der volken. Met eene nauwkeurigheid die niets te wenschen overlaat, kan worden aangetoond, dat de weldadige invloed, dien een godsdienst op den gang der beschaving oefende, ten eenemale afhankelijk was van haar zedelijk gehalte. Van de drie groote godsdiensten, wier bakermat in Azië stond, is het Mohammedanisme de minst oorspronkelijke en de minst zedelijke. De halve maan heeft dan ook de natiën, waarover zij heerschte, te gronde gericht. De liefdeleer van Çakya-Moenie heeft de zeden verzacht, maar tevens de volken ontzenuwd, omdat de liefde die hij predikte gegrond was op eene zwaarmoedige beschouwing van het leven en geringschatting van den kleinen, nietigen, armen, geplaagden mensch, wiens grootste zaligheid Buddha zocht in een terugkeer tot het niet. De liefde, die Jezus predikte, was daarentegen eene krachtige, mannelijke liefde, geworteld in zijn heerlijk geloof aan de schoonheid van het leven, aan de onvernietigbare waarde van elke menschenziel, aan de ideale bestemming van elk menschenhart; daarom was het Christendom voor de volken die het omhelsden eene drijfkracht tot steeds hooger ontwikkeling. Ziedaar, dunkt mij, het getuigenis der geschiedenis. Zonderling! De oude wereldbeschouwing stórt in, de oude goden-

tempels en godenbeelden vallen dreunend en daverend tegen den grond, alles verandert, — slechts de zedelijke factor, die met beiden verbonden was, zou dezelfde blijven . . ? Zoo weinig wordt die volstreckte afscheiding tusschen verstand en zedelijkheid door de werkelijkheid bevestigd, dat Buckle zelf, zoodra hij zijn denkbeelden, dommen, braven man, die zoo onnoemelijk veel kwaad aanricht, laat waar hij te huis behoort, in het rijk der verdichting, en zijne denkbeelden met een concreet voorbeeld wil toelichten, terstond het geweten in het nauwste verband brengt met andere uitingen van den geest. De geloofs-inkwisiteurs worden immers als stormram tegen den zedelijken factor in werking gebracht. Die onafhankelijke zedelijke factor wordt eerst aan handen en voeten geboid en, na aldus aan het bijgeloof overgeleverd te zijn, in al zijne machteloosheid tentoongesteld; de bron wordt eerst vergiftigd, om daarna te bewijzen dat zij geen drinkbaar water oplevert. Het betoog is zeker merkwaardig. Verschoon ons, wat wij u bidden mogen, met uwe brave geloofs-inkwisiteurs, en stel ons geen edele idioten of fanatieken, wier zedelijk gevoel aan hunne dogmatiek te gronde is gegaan, als toonbeelden van zedelijk leven voor! Voor 't minst, erken dat uw zedelijke factor niet zoo geïsoleerd werkt als gij voorstelt, maar ten nauwste met de overige uitingen des geestes samenhangt.

Buckle schijnt te meenen, dat de mensch met eene zekere hoeveelheid onveranderlijke zedelijke begrippen ter wereld komt, die hij als een zakuurwerk bij zich draagt, en die als eene kostbare erfenis van het eene geslacht op het andere overgaat. De werkelijkheid leert ons, dunkt mij, iets anders. De verborgen achtergrond van ons geestesleven is het begeeren. De begeerte naar kennis is de drijfkracht van het verstand, de begeerte naar het goede is de grondslag der zedelijkheid. De zedelijke factor is geen Sinaï, van waar met de stem des donders eenige wetsartikelen op hoog gezag den volke worden medegedeeld. De zedelijke factor is slechts een

talent; een talent dat, evenals andere menschelijke gaven, zich ontwikkelt en dwaalt, verlaagd en verhoogd wordt, naarmate het zich meer of minder verwijdt van het doel, waarop het zich richten moet. Dat doel, dat voorwerp van zijn zoeken, is het goede. "Zoek naar het goede en doe het goede", — ziedaar alles wat de zedelijke factor zegt. Het verstand ontdekt de wetten der zedelijke wereldorde; het hart, gedreven door de zucht om ze te vervullen, neemt ze aan; de wil, door het verstand voorgelicht en door het hart bewogen, past ze toe.¹ Ongetwijfeld, daar zijn eeuwige grondbeginselen van zedelijk leven. Het menschelijke hart heeft liefgehad, eer de liefde, niet als een plicht naast andere plichten, maar als DE plicht in zijn ruimsten omvang, door Jezus gepredikt werd. De aarde heeft al de voorwerpen die tot haar behoren aangetrokken, eer Newton de zwaartekracht ontdekte; het bloed heeft door onze aders gestroomd, eer Harvey den bloedsomloop bewees. Doch gelijk er een genie als Newton noodig was om uit het vallen van een appel tot de wet der zwaartekracht te besluiten en haar in ruimen kring toe te passen op onze kennis van het heelal, zoo werd op het gebied der zedelijkheid eene persoonlijkheid als Jezus vereischt, met zulk een rijk en ruim en edel hart, om de wet der liefde aan het licht te brengen en tot eenig beginsel van het zedelijk leven te verheffen, opdat zij als een zuurdeesem langzaam, geleidelijk, maar onweerstaanbaar alle levensbetrekkingen doordringen zou.

En we zien de toenemende werking van dien zuurdeesem ook in de geschiedenis. Ziehier eenige feiten. Bij eenige Macedonische stammen werd de man met een schandmerk aan het voorhoofd gestempeld, die nooit een vijand verslagen had; onder de Dayaks op Borneo is het huwelijk aan ieder ontzegd, die geen afgehouden menschenhoofd kan toonen; heeft hij meer dan een zijner mede-

¹ Charles Dollfus.

menschen verslagen, dan kan men aan zijne trotsche houding zien, dat hij deze heldenfeiten als zijn besten adelbrief beschouwt. Ons begrip van moed heeft dus wel eenige wijziging ondergaan.

In de oudheid was de vrouw de slavin van de zinnelijkheid des mans, en indien zij in onze maatschappij uit hare vernedering opgeheven en in hare rechten hersteld is, dan hebben we deze hervorming vermoedelijk niet te danken aan de eene of andere physiologische wet door den intellectueelen factor ontdekt, maar aan de toepassing van het beginsel, voor 18 eeuwen reeds uitgesproken met het woord: in Christus is noch man noch vrouw.

In de oudheid was de slavernij een onmisbare schakel der samenleving. In de glorierijke dagen van Pericles telde het intellectueel zeer hoog ontwikkelde Attica 500,000 inwoners en hield het 400,000 slaven. In de middeleeuwen heerschte het lijfeigenschap. Thans rust de samenleving op het beginsel van vrijen arbeid, en indien de gruwel der slavernij is afgeschaft, we hebben die heerlijke overwinning der beschaving over de barbaarschheid wederom niet te danken aan de heeren der exacte wetenschappen, aan zoölogische bespiegelingen over de theorie der rassen, of aan Darwin's strijd om het bestaan, maar aan de macht van den zedelijken factor. Een geweten als Wilberforce sloeg de eerste schalmen stuk van de keten der slavernij, en het waren dweepers met een zedelijk idéé als Sumner, Emerson, Parker, Garrison en Lincoln, die de zweep aan de hand van den slavendrijver ontrukten.

In de oudheid waren de verschillende standen door onoverkomelijke scheidsmuren van elkander verwijderd. Iedere stand had zijne eigene rechtspleging, met hare eigene straffen voor de verschillende overtredingen. Indien een Sudra in Indië minachtend sprak over zijne meederen, werd hem de mond verbrand, indien hij hen werkelijk beledigde, werd zijne tong in tweeën gesplitst. Viel hij een Brahmin lastig, dan volgde de dood. Zette hij zich met hem op hetzelfde tapijt neder, dan werd hij voor altijd lam gemaakt. Luisterde hij

uit leergierigheid naar de voorlezing van een boek, al was het ook eene heilige schrift, men goot hem kokende olie in het oor; leerde hij het van buiten, dan werd hij met den dood gestraft! Vergelijk daarmede nu onze strafwetgeving en ons burgerlijk wetboek. Gelijke rechtsbedeeling voor alle standen der maatschappij, de wraak uit onze strafwet geweken, de geeselpaal omvergerukt, de doodstraf afgeschafft..... mij dunkt daar is toch wel eenige beweging in de stilstaande wateren der zedelijkheid te bespeuren.

Vroeger behoorde de plundering tot het oorlogsrecht. Zij was de te voren bedongen belooning voor den soldaat, die zijn leven waagde bij de belegering eener vesting. Toen in den dertigjarigen oorlog Maagdenburg ingenomen was, vond men binnen een uur tijds vijftig vrouwen in eene kerk onthoofd nederliggen. Eenige Croaten vermaakten zich met kinderen in de vlammen te werpen. De troepen van Pappenheim doorstaken de kleine kinderen aan de borst der moeders. En toen eenige officieren graaf Tilly verzochten, dat hij een einde maken zou aan dit bloedbad, antwoordde hij: "Kom over een uur terug, dan zal ik zien wat ik doen kan, de soldaten moeten toch wat hebben voor de moeite en gevaren die zij doorstaan." Een dergelijk antwoord gaf in het afgeloopen jaar het bandieten-opperhoofd, de koninklijke moordenaar van Cuença, Don Alfonso de Bourbon, en indien deze vorstelijke straatroover met zijne edelaardige Donna Blanca door de publieke opinie deswege vogelvrij verklaard is, en zelfs de zachtmoedigste en vredelievendste een gevoel van goedkeuring niet kon onderdrukken, toen de studenten te Grätz de stevigheid hunner vuisten beproefden op zijn koninklijken rug, — dan hebben we toch wel eenig recht om te zeggen, dat de zedelijke factor niet ten eenemale stationair is.

Onze oorlogen zijn verminderd. Uitsluitend door de werking van den intellectueelen factor....? 't Kan betwijfeld worden. Wij zijn de exacte wetenschap zeer dankbaar, dat zij de wetten der

staathuishoudkunde, den locomotief, misschien ook, dat zij het buskruit ontdekt heeft. 't Komt niet in ons op, den weldadigen invloed, dien de versnelde gemeenschap tusschen de volken op de verbroedering der menschheid geoeffend heeft te ontkennen, maar we mogen toch evenmin blind zijn voor de waarheid, dat dezelfde locomotief, die heden de heeren der wetenschap op een congres te Berlijn of Parijs bijeenbrengt, morgen het voertuig worden kan voor een aanvallend leger, dat schrik en verwoesting verspreidt onder eene vreedzame bevolking. Dezelfde telegraaf, die heden den misdadiger stuit in zijne vlucht, is morgen het hulpmiddel waarmede de zwendelaar zijne gewetenlooze plannen ten uitvoer brengt. Alles hangt af van de vraag, of de resultaten der wetenschap gesteld worden in den dienst van den zedelijken factor of niet.

Het licht dat Adam Smith over de wetten der staathuishoudkunde wierp, heeft den oorlogzuchtigen handelsstand van vroeger thans zeer vredelievend gestemd. De waarheid dezer voorstelling is onmiskenbaar; doch niet minder onmiskenbaar is dit, dat diezelfde vredelievende handelsstand den vooruitgang der beschaving belemmert, indien de suiker en de katoen in zijn oog meer waard zijn dan de eer en het geweten. We bezitten daarvan treurige voorbeelden! Toen ruim tien jaren geleden de Vereenigde Staten van Amerika drie jaren lang geteisterd werden door de ellende van een bloedigen burgeroorlog tusschen Noord en Zuid over het groote vraagstuk der slavernij, toen heeft het intellectueel ontwikkelde handelsvolk van Engeland zich niet geschaamd, ter wille van zijn katoen, de zaak van den zuidelijken slavenjager oogluikend te begunstigen. Indien het hart van Engeland destijds krachtiger geklopt had, het zou de zege van een edel beginsel niet vertraagd, het onmenselijke bloedvergieten niet noodeloos gerekt hebben, en de toch niet zeer luisterrijke geschiedenis der Engelsche staatkunde zou dan eene schandelijke bladzijde minder tellen. Indien Engeland destijds had kunnen besluiten om zijn handelsbelang aan

den zedelijken factor ondergeschikt te maken, de Britsche natie zou eene hoogere plaats in de rij der beschaafde volken ingenomen hebben.

Gij beroept u op de gewetensvrijheid; in edelen toorn geeselt gij met uwe geduchtste striemen het clericalisme, dat eeuwen lang zijne zware hand op den geest der menschheid gelegd heeft, en gij hebt de wetenschap niet het minst lief omdat zij ons voor altijd van geloofstirannen verlost heeft. Gesteld dat onze verdraagzaamheid uitsluitend de vrucht ware van den intellectueelen factor: "Hoe," vragen wij dan, "gij hebt het geweten vrij gemaakt, en uwe bevrijding heeft op den zedelijken factor zelven geen den minsten invloed gehad? Is het plichtbesef van den vrijen zoon der 19de eeuw dan volkomen hetzelfde als van den mensch der middeleeuwen?" Maar welk een zonderling wezen is dan toch de mensch, en welk een onbeduidend en armoedig ding is dan uw intellectueele factor!

Doch gij bedriegt u indien gij meent dat de zedelijke factor hier geheel buiten spel bleef. Wij denken er niet aan, de verdiensten van Rabelais, Voltaire en Lessing weg te cijferen. Zij waren groote mannen, en hunne grootheid wordt niet verkleind omdat zij de onsterfelijke gedachten van hunne voorgangers, die tevens hunne meerderen waren, weer aan 't licht gebracht hebben. Nog eens: wij zijn de exacte wetenschap zeer dankbaar dat zij de ongebreidelde verbeelding gekortwiek, het geloof in het bovennatuurlijke ademloos nagejaagd en het dwepen met goddelijke en onfeilbare leerstellingen voor goed onmogelijk gemaakt heeft, — doch een feit is het, dat de gewetensvrijheid het eerst geëischt werd, niet in naam van het verstand maar in naam van het geweten. Achttien eeuwen vóór Voltaire schreef, had iemand, die geen scepticus was, reeds tot zijne onbesuisde leerlingen, die vuur van den hemel wilden vragen om zijne tegenstanders te verdelgen, gezegd: *Gij weet niet van hoedanigen geest gij zijt!* En zestien eeuwen daarna

werd de banier der verdraagzaamheid op het vasteland van Europa voor 't eerst ontplooid door een zeer geloovig Christen, Willem van Oranje. Aan de heeren der wetenschap zouden wij onze gewetensvrijheid verschuldigd zijn...? Ach! terwijl de historische kritiek aan uw Galilei zelfs zijn armzalig gemompel *e pur se muove* heeft moeten ontnemen, staat daar aan den ingang van den nieuwen tijd nog altijd die kloeke Duitscher met zijn koninklijk woord: *het is niet raadzaam iets tegen het geweten te doen*. Eerst toen de man des gewetens gesproken had, durfden de heeren der wetenschap, langzaam, aarzelend, weifelend en voorzichtig uit hunne schuilhoeken te voorschijn komen.

Zijn de vruchten van den arbeid dier mannen des gewetens wellicht minder blijvend dan de resultaten der wetenschap? Buckle beweert het, en beroept zich op het woord van Cuvier: *het goede, dat men der menschheid toevoegt, hoe groot ook, gaat voorbij, de waarheden die men nalaaft zijn eeuwig*. De tegenstelling, hoe welluidend misschien, is niet gelukkig; het goede staat niet tegenover de waarheid, maar is een *onderdeel* der waarheid, het is eene toegepaste zedelijke waarheid. Doch ze is bovendien volkomen onwaar. De intellectueele factor, zegt gij, bergt zijne ontdekkingen weg in duidelijke formules, — welnu! de zedelijke factor bergt zijne schatten weg in het hart des menschen. Bovendien, het zedelijke denkbeeld wordt eene instelling of wet, en is dan eene voortdurende kracht in de nieuwe beschaving zelve. De wet, die moord, diefstal, slavenhandel, kaperij en duizende andere misdaden verbiedt, was aanvankelijk een zedelijk gevoel. Een hospitaal, een armhuis, eene school, wat zijn ze anders dan uitspraken van den zedelijken factor? ¹

Niet aan ieder dienaar der wetenschap is het gegeven eeuwige waarheden te ontdekken. De meesten hunner zullen wel gewone

¹ Th. Parker.

kleinhandelaars zijn, die het kapitaal van kennis eenvoudig omzetten en in omloop brengen. Ze zijn daarom niet minder nuttige mede-arbeiders aan het groote werk van den vooruitgang. Op zedelijk gebied is het niet anders. Ook hier zijn de Heroën uitzondering. Maar gelijk de groote rivieren gevormd worden door de kleine beekjes, die van de bergen afvloeien, zoo brengt ieder waarlijk goed mensch het zijne bij om den stroom van het zedelijke leven te onderhouden, te verfrisschen en te doen wassen. De wet van Newton is onsterfelijk, maar niet minder onsterfelijk is de daad van Luther en de zelfverloochening van Jezus.

So wirkt mit Macht der edle Mann
 Jahrhunderte auf seines Gleichen:
 Denn was ein guter Mensch erreichen kann,
 Ist nicht im engen Raum des Lebens zu erreichen,
 Drum lebt er auch nach seinem Tode fort,
 Und ist so wirkzam als er lebte;
 Die gute That, das schöne Wort
 Es strebt unsterblich, wie es sterblich strebte.

GOETHE.

't Is, hoop ik, overbodig te verzekeren, dat niemand het recht heeft om uit de geringe beteekenis, die Buckle aan de macht van den zedelijken factor in de geschiedenis der beschaving hecht, een ongunstig oordeel over zijn karakter te vellen. Hij zegt niet, wat Tyndall schijnt te meenen, dat geestelijke volkomenheid zonder zedelijkheid mogelijk is. Hij beperkt den invloed van godsdienst en moraal tot het individueele leven. Als zoodanig gevoelt hij voor beiden diepen eerbied. De nieuwe wereldbeschouwing is, volgens hem, de doodsteek der godgeleerdheid, maar de bondgenoot van den godsdienst, die zich overeenkomstig ieders inwendig licht tot het individueele leven behoort terug te trekken.¹

¹ Buckle, Geschiedte, II pag. 578 verv.

Inderdaad, achter dat onmetelijke verstand klopte een edel en teeder hart. Men gevoelt op schier iedere bladzijde van zijn boek de verkwikkelijke warmte van een gemoed, dat van vurige liefde voor de menschheid gloeit. Als hij de gruwelen van het Indische despotisme beschrijft, dan schittert zijn oog van toorn, dan stroomen de volzinnen uit zijne pen en verheft zijn stijl zich tot de edele welsprekendheid van een Burke. En hoe rein en edel was niet de band tusschen dezen eenzamen denker en zijne innig vereerde moeder! Zijn vader had eenige oogenblikken vóór hij stierf tot den achttienjarigen knaap gezegd: *Wees een goede zoon voor uwe moeder!* Nooit is de uiterste wil van een stervende met stipter trouw ten uitvoer gebracht. De verstandige vrouw, die haar zwak en tenger kind met zorgvuldige liefde opgevoed had, begreep later beter dan iemand de gedachtenwereld van haar geleerden zoon. Hare goedkeuring was het eenige dat hij begeerde, hare aanmoediging de eenige prikkel dien hij behoefde. Toen zij gestorven was, schreef hij dit fiere woord: *Daar is niemand wiens afkeuring ik vrees en wiens lof ik begeer. Tens, voorwaar! was het anders, maar dat is nu voorbij en voor altijd voorbij!*¹ Zijn boek beschouwde zijne moeder als haar boek. Bladzijde na bladzijde, en hoofdstuk na hoofdstuk werd haar voorgelezen en met haar besproken. Reeds geruimen tijd vóór het eerste deel het licht zag, was zij door de sleepende ziekte aangetast, waaraan zij twee jaar daarna overleed. "Zeker!" zeide zij toen, "God zal mij zoolang laten leven, dat ik Henry's boek zie." En zij heeft het ook gezien. Ten haren gerieve werd de uitgaaf verhaast. — "Aan mijne moeder wijd ik dit eerste deel van mijn boek." Toen zij die woorden op de eerste bladzijde las, waren hare aandoeningen zoo overstelpend, dat Buckle berouw gevoelde over de eenvoudige hulde, waarmede hij haar verraste.

¹ Buckle, Posthumous Works. I. p. 72.

Gedurende hare daarop volgende langdurige, sleepende ziekte week hij schier geen oogenblik van hare zijde. Weken achtereen was hij somtijds niet in staat een enkelen regel te schrijven. "*Niets,*" schreef hij in die treurige dagen aan een vriend, die zijne moeder verloren had, *niets is van mijne moeder overgebleven dan haar glimlach en de reine teederheid harer liefde. Ik breng mijne dagen door zonder iets te doen, omdat ik voel, dat ik geen toekomst meer heb. Gij zijt niet wat ik zijn zal, — gij hebt niet alles verloren! — gij behoeft niet alleen te staan in de wereld! Ik hoor veel van het succes van mijn boek, maar 't laat mij koud. Dikwijls zou ik met Hamlet kunnen uitroepen: They fool me to the top of my bent.*" En toen hij eindelijk in zijn dagboek schreef: *April 1, 1859; 's avonds te 9 uur is mijn engel van eene moeder zacht en zonder smarten overleden,*" toen was zijne levensvreugde te gelijk met zijne gezondheid voor altijd geknakt.

Kort daarna vloeide die schoone en edele bladzijde over de hoop der onsterfelijkheid uit zijne pen, waaraan wij ten minste eenige volzinnen ¹ moeten ontleenen.

Wanneer wij letten op den langzamen maar onvermijdelijken gang der ziekte, bemerken hoe de vijand de poort binnensluipt, wanneer wij zien hoe de krachten langzamerhand afnemen, de ledematen steeds meer wankelen, de edele vermogens verdwijnen, het oog verbleekt en zijn glans verliest, hoe de tong stamelt terwijl zij te vergeefs tracht hare liefkozingen te uiten, hoe nauwelijks de lippen meer in staat zijn met de gewone teederheid ons toe te lachen, — het beleven van dit alles is werkelijk eene zware taak, en vele der krachtigste naturen zijn hiertegen niet bestand. Maar wanneer ook dit afgeloopt is, wanneer de laatste levensteekenen verstomd zijn, wanneer ook die ééne, zwakke band verbroken is en er niets meer rest dan de vorm van hem dien wij zoo liefhadden, hoe zou-

¹ In zijn Essay over Mill's *On Liberty*, opgenomen in Buckle's *Posthumous Works*. I. pag. 67.

den wij het dan kunnen uithouden als wij die scheiding eeuwig achtten, hoe zouden wij dan kracht vinden om op te staan en te leven? Wij zouden alles op één worp gezet en den inzet verloren hebben. Daar, waar wij onze harten hebben nedergelegd en onzen schat verborghen, breken de dieven in en plunderen. Mij dunkt, de besten onzer moesten in dat oogeblik van ellende bezwijken, wanneer wij niet de innige overtuiging hadden, dat niet alles voorbij is, dat wij nog slechts ten deele hebben gezien, dat er iets overblijft. Iets rest er, iets wat het oog des verstands niet kan bespeuren, maar waarop het oog der liefde gericht is. Wat is het wat als een schaduw voorbijtrekt en het pijnlijke visioen versterkt, terwijl wij er op staren? Van waar komt dat gevoel van geheimzinnig samenzijn te midden der eenzaamheid, dat onuitsprekelijke gevoel, dat den bedroefde opbeurt? Waarom is onze geest in zulke tijden in zich zelven gekeerd en heeft hij als het ware een voorgevoel van een ander en hooger bestaan? Wanneer dit bedrog is, dan is het door de beste onzer neigingen voortgebracht, en wij moeten dan gelooven, dat de reinste en edelste drijfveeren onzer natuur sameenspannen om ons te bedriegen. Zoo zeker als wij verliezen wat wij liefhebben, even zeker smelt de hoop met de smart in één!

Na de uitgaaf van het tweede deel, dat hij aan de nagedachtenis zijner moeder toewijdde en in 1861 in het licht zond, was zijne kracht gebroken. Zijn zeldzaam geheugen verzwakte. De geneesheeren meenden, dat hij zich voor eenigen tijd van allen arbeid onthouden en in een warmer klimaat herstelling voor zijne geschokte gezondheid zoeken moest. In October verliet hij Engeland met het voornemen om den winter aan den Nijl door te brengen. Aanvankelijk oefende het warme luchtgestel zulk een weldadigen invloed, dat hij zich krachtiger dan ooit gevoelde, en in het begin van Maart 1862 Cairo verliet, om te paard een vermoeienden tocht door Palaestina te ondernemen.

Reeds den 27^{en} April werd hij door eene pijnlijke buikziekte aangetast, die hem eene week te Nazareth ophield en daarna noodzaakte om van Sidon den kortsten weg naar Damascus te kiezen. Toen hij uit de bergpassen aan de oostelijke helling van

den Anti-Libanon kwam en plotseling de beroemde vlakte vóór zich zag liggen, riep hij uit: "*Dat is meer waard dan al de pijn en vermoënis, die het mij gekost heeft!*" De afmattende tocht gaf evenwel nieuw voedsel aan zijne ziekte, — eene zenuwkoorts sloopte de laatste krachten. Hij overleed den 26^{en} Mei, en den 29^{en} daaraanvolgende werd zijn stoffelijk overschot op het kleine protestantsche kerkhof te Damascus bijgezet.

"O, mijn boek! mijn boek! ik zal het nooit ten einde kunnen brengen!" Met die klacht op de lippen is Buckle gestorven. De bewondering voor den rijkdom van kennis en wetenschap, die hij ten toon spreidde, kan ook bij hen, die de grondbeginselen zijner geschiedbeschouwing niet deelen, slechts het gevoel van leedwezen versterken, wanneer zij bedenken hoeveel dit schitterende verstand en rijke hart voor de wetenschap en de menschheid nog had kunnen zijn.

Niemand voorzeker kan zijn eerbied ontzeggen aan de grootheid en den adel van een leven, dat zoo belangeloos en zoo volhardend gewijd was aan de verwezenlijking eener groote gedachte.

I N H O U D.

CHARLES ROBERT DARWIN, door Dr. J. E. Enklaar.....	Blz. 1
CHARLES KINGSLEY, door N. C. Balsem.....	” 65
E. J. POTGIETER, door Dr. F. Nippold.....	” 105
ODILON BARROT.....	” 189
WILHELM VON KAULBACH, door N. C. Balsem.....	” 225
EDGAR QUINET, door Dr. B. Tideman Jr.....	” 269
SIR CHARLES LYELL, door Dr. J. E. Enklaar.....	” 305
HANS CHRISTIAAN ANDERSEN, door H. F. Waller.....	” 345
F. L. CONST. TISCHENDORF, door Dr. A. W. Bronsveld..	” 379
HENRY THOMAS BUCKLE, door N. C. Balsem.....	” 399
